

Bloc 6

Les unitats de paisatge

Estructura de les fitxes

El present capítol mostra els continguts que presenten les fitxes de cada unitat de paisatge, així com l'ordre en què es presenten aquests continguts:

- La primera pàgina presenta les dades generals de la unitat i els seus trets més característics, juntament amb una fotografia representativa de la unitat.
- La segona pàgina mostra un mapa de la unitat de paisatge amb dades cartogràfiques de referència. La llegenda utilitzada en aquest mapa és la següent:

Mapa d'usos del sòl de 2002, DMAH (reclassificat)

	Aigua continental
	Bosc
	Conreus de regadiu
	Conreus de secà
	Sòls nus
	Urbà/infraestructura viària
	Vegetació de zones humides
	Vinya

204

Tot seguit, la fitxa es divideix en els apartats següents:

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge:

Descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la unitat (clima, litologia, processos geomorfològics, relleu i aigua) i dels elements que s'han desenvolupat sobre aquest substrat (formacions vegetals i hàbitats, els usos del sòl i les infraestructures).

Evolució històrica del paisatge: Descripció de la seqüència evolutiva del paisatge i dels principals factors naturals, socials i econòmics que han propiciat els canvis al llarg de la història.

Organització i dinàmica actual del paisatge: En primer lloc es fa una descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements descrits anteriorment que constitueixen l'estructura actual del paisatge de la unitat, i que en defineixen el caràcter (distribució dels usos del sòl, dels hàbitats i de les trames urbanes). En segon lloc, es presenta la dinàmica actual del paisatge, és a dir, les tendències i canvis en el paisatge fruit de les principals activitats i processos que hi incideixen. En aquest sentit, es destaquen les principals funcions que modelen el paisatge, així com les claus de la seva evolució més recent, tenint en compte les relacions amb la descripció històrica anterior.

Expressió artística del paisatge: Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. Poden ser relats de viatgers, textos literaris, cançons o altres manifestacions artístiques (dances i pintures) que constitueixen valors intangibles del paisatge.

Valors paisatgístics: Descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciant els ecològics dels culturals (històrics, religiosos i identitaris), socials i estètics. Presentació dels principals elements –tangibles i intangibles– i àrees d'interès, per la seva singularitat, representativitat, integritat, raresa, rellevància social o l'harmonia del conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge:

Selecció dels principals miradors i recorreguts per observar i interpretar el paisatge de la unitat. També es descriu la visió del paisatge i de les unitats veïnes que s'observen.

Possible evolució del paisatge: Descripció del futur paisatge de la unitat a través de la interrelació entre els processos naturals, les tendències socioeconòmiques i les conseqüències de la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials vigents.

Avaluació d'amenaques i oportunitats: Presentació de les amenaces i oportunitats per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

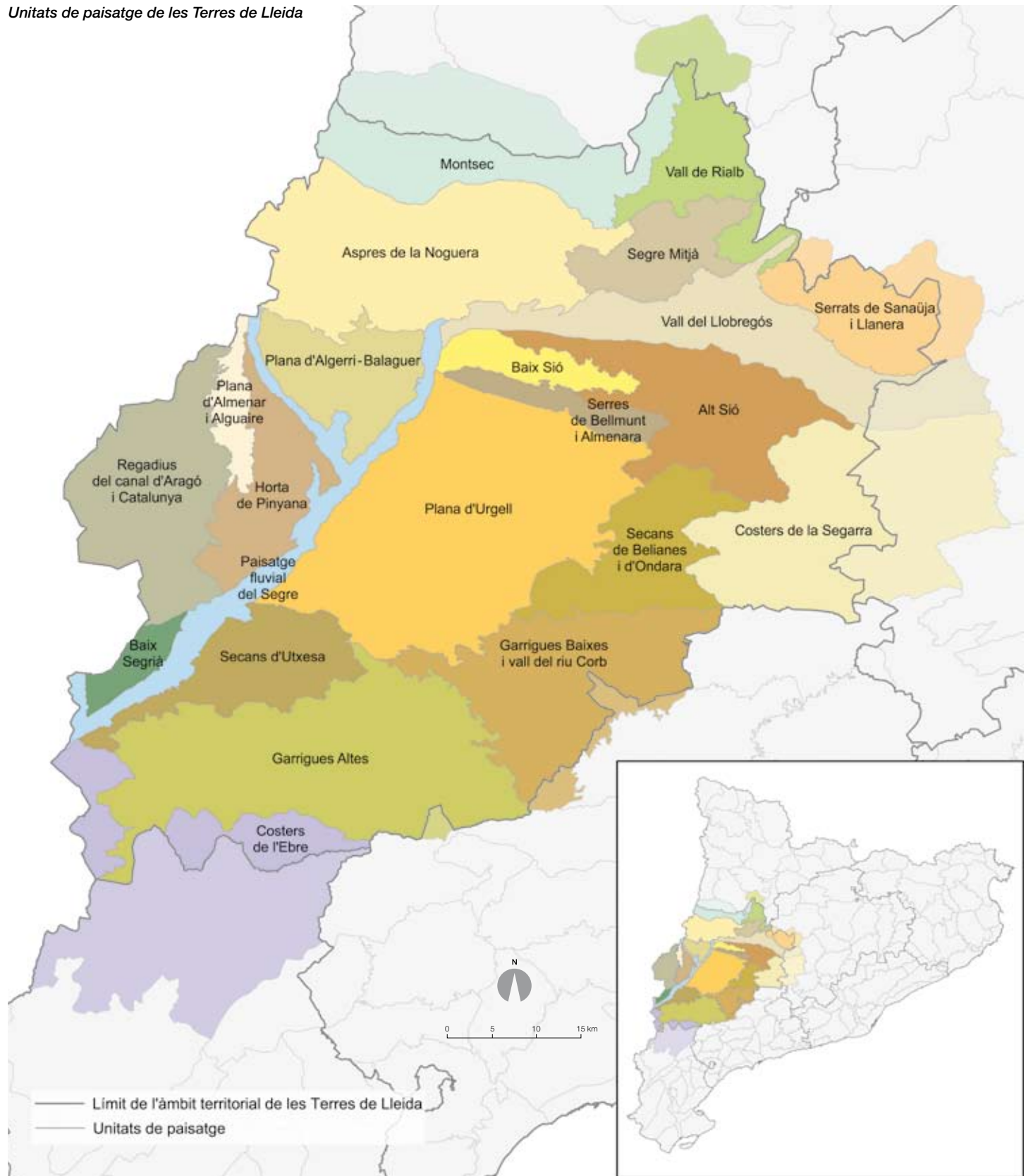
Objectius de qualitat paisatgística: Els objectius de qualitat paisatgística s'han formulat a partir de treball de l'Observatori del Paisatge i de les aspiracions ciutadanes expressades en els processos de participació ciutadana i són coherents amb els objectius de qualitat paisatgística per a tot l'àmbit de les Terres de Lleida (vegeu el bloc 5). El Conveni europeu del paisatge estableix que els objectius de qualitat paisatgística (OQP) representen la plasmació, per part de les administracions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn. Els objectius de qualitat paisatgística han de considerar, per tant, les característiques del paisatge que la ciutadania desitja veure reconegudes i que el planejament territorial ha de prendre en consideració.

Els objectius de qualitat paisatgística estan formulats en resposta a la pregunta "Quin tipus de paisatge volem", i posteriorment es territorialitzen en:

- Àmbits amb valors especials per protegir: Paisatges o elements del paisatge que requereixen accions orientades a la seva conservació, justificades pel seu valor paisatgístic, ja sigui de caràcter natural, cultural, perceptiu o simbòlic.
- Àmbits de foment de la gestió: Paisatges o elements del paisatge on cal fomentar accions orientades a garantir el seu manteniment, i a dirigir i harmonitzar els canvis provocats per processos socials, econòmics o ambientals, tenint ben present els seus valors paisatgístics.
- Àmbits susceptibles d'accions d'ordenació: Paisatges o elements del paisatge susceptibles d'emprendre accions orientades a la seva millora, recuperació, o si escau, a la creació de nous paisatges.

Tal com s'estableix a la Llei 8/2005, de 8 de juny, la protecció, gestió i ordenació del paisatge, **els criteris i les accions que es deriven dels objectius de qualitat paisatgística per ells mateixos no tenen caràcter normatiu**, i han de ser precisats i incorporats en el planejament territorial a través de les **directrius del paisatge** (art. 12, Llei 8/2005).

Unitats de paisatge de les Terres de Lleida

1. Montsec

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Noguera.

Superfície:

24.188 ha

Municipis:

Comprèn la meitat aproximadament del terme municipal d'Àger, part de Camarasa, bona part de Vilanova de Meià, una petita part d'Artesa de Segre i de la Baronia de Rialb.

206

Nucli d'Àger, amb la serra del Montsec d'Ares al fons. Jordi Bas

Trets distintius

- Relleus de les serres exteriors prepirinenques d'altituds que oscil·len entre els 1.000 m i els 1.600 m i que s'alineen en sentit longitudinal. Des dels seus cims, es pot gaudir d'una panoràmica completa de la totalitat del paisatge de les Terres de Lleida.
- Imponents relleus abruptes, als peus dels quals s'assenten dos sinclinals de grans proporcions: la vall d'Àger i la conca de Meià.
- La Noguera Ribagorçana, a la part més occidental i limítrof de la unitat, i la Noguera Pallaresa, en un segment intermedi, travessen el Montsec i formen, respectivament, els congostos més importants del Prepirineu català: Mont-rebei i Terradets.
- El conjunt muntanyós està format en bona part per esquerps roquissars, entremig dels quals s'obren alguns traus excavats. Destaca la varietat cromàtica de les cingleres: els colors grisos i rosats són atribuïbles a les calcàries, els foscos a les dolomies, els ocres als gresos i limolites, i els vermells a l'aflorament de guixos i argiles amb òxids de ferro.
- El Montsec atesora un elevat patrimoni geològic, tant pel que fa a les estructures tectòniques representades en el massís com en els nombrosos jaciments paleontològics (del juràssic inferior fins a l'eocè).
- La presència de forts pendents ha condicionat el desenvolupament de grans masses de boscos: a les solanes, hi domina el carrascar muntanyenc, mentre que a les obagues hi senyoreja la roureda de fulla petita.
- El Montsec presenta una seqüència paisatgística molt interessant, que va des del fons de la plana fins al capdamunt de la muntanya. A la plana dominen els camps agrícoles i, a mesura que pugem en altitud, apareixen els carrascars de *Quercus ilex* subsp. *ballota* i, finalment, a les cotes més altes, les pinedes de pinassa.
- A la plana dominen els cultius herbacis extensius de secà (ordi, blat i civada), ametllers i farratges. Les parcel·les estan orientades de manera que aprofiten al màxim les baixades d'aigua pels barrancs del massís del Montsec i de Montclús, tot ajustant-se al relleu dels vessants, amb els seus límits subratllats per fruiters de secà que assumeixen el canvi de relleu.
- Poblament escàs i de tipologia rural. Destaquen les poblacions d'Àger i Vilanova de Meià.

Itineraris:

- 14 Tartareu-Àger
- 15 Sant Llorenç de Montgai-Camarasa-la Baronia de Sant Oisme
- 19 Agulló-Corçà-Congost de Mont-rebei
- 20 l'Argentera-Vilanova de Meià
- 21 la Baronia de Sant Oisme-Terradets

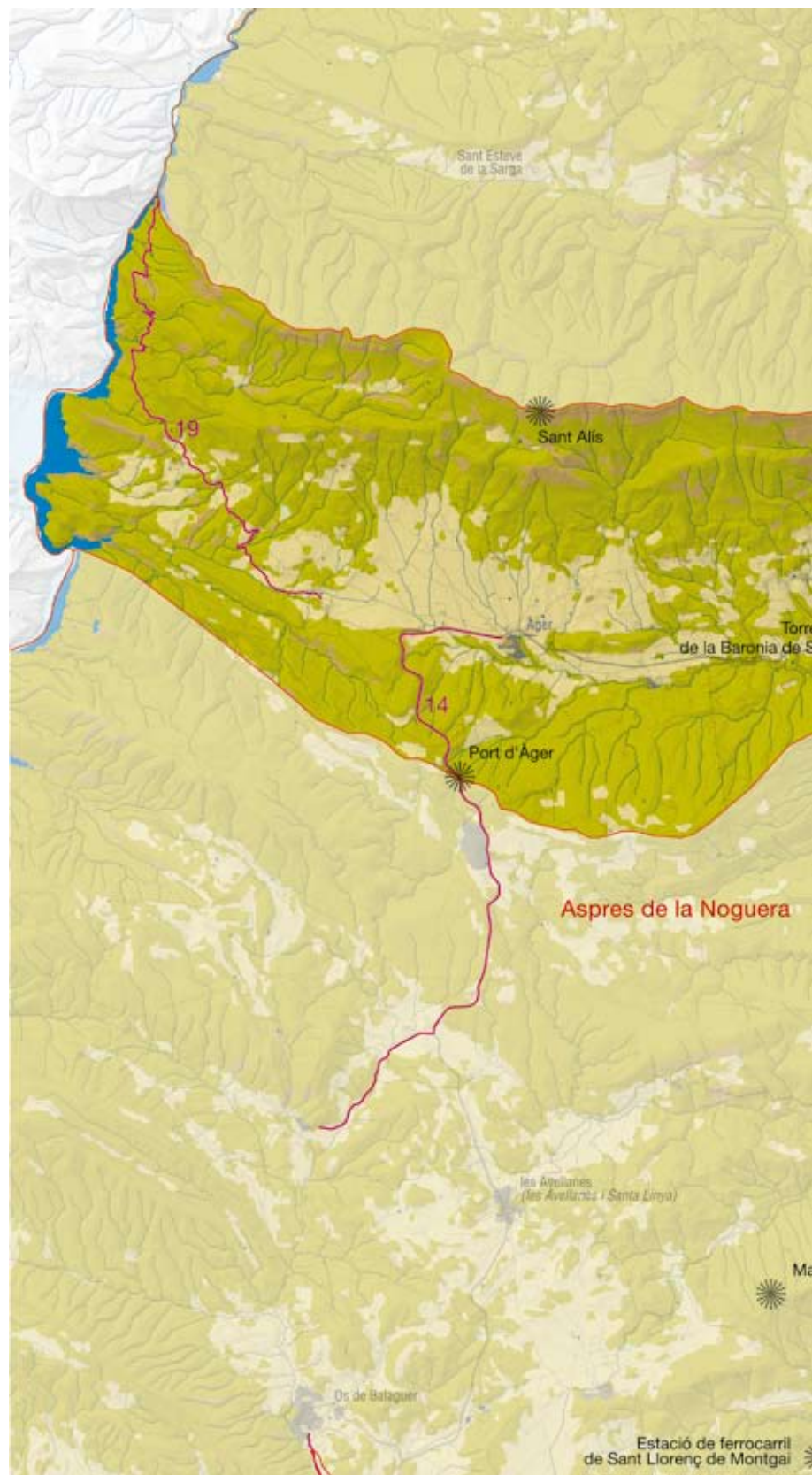
Llegenda:

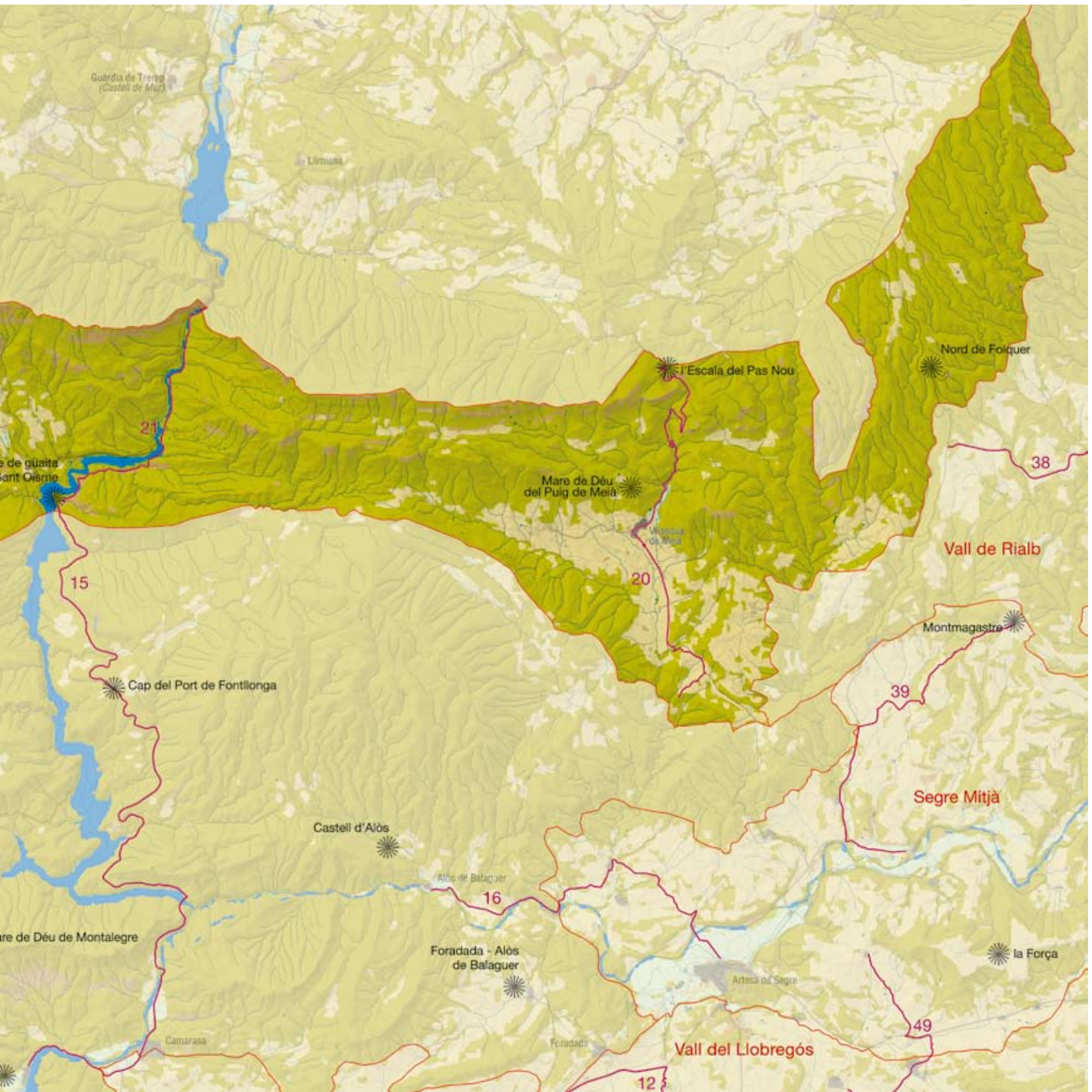
- Mirador
- Itinerari

208

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El Montsec té un clima mediterrani continental, de tipus subhúmit, però a la muntanya la mediterraneïtat es matisa i passa a ser un clima submediterrani, amb unes precipitacions mitjanament elevades. Les inversions tèrmiques de l'hivern provoquen boires espesses que es concentren al fons de vall. Les precipitacions varien entre els 1.050 mm de la carena del Montsec als poc menys de 700 mm dels fons de valls. Tot plegat motiva que la vegetació sigui predominantment de fulla marcescent a les obagues i planoperennifòlia a les solanes, distribució diferencial amb clares repercussions en el paisatge: pel que fa a la variació de colors (a la primavera o a la tardor) i pel que fa a l'augment de la visibilitat a l'hivern, en el cos de la vegetació caducifòlia.

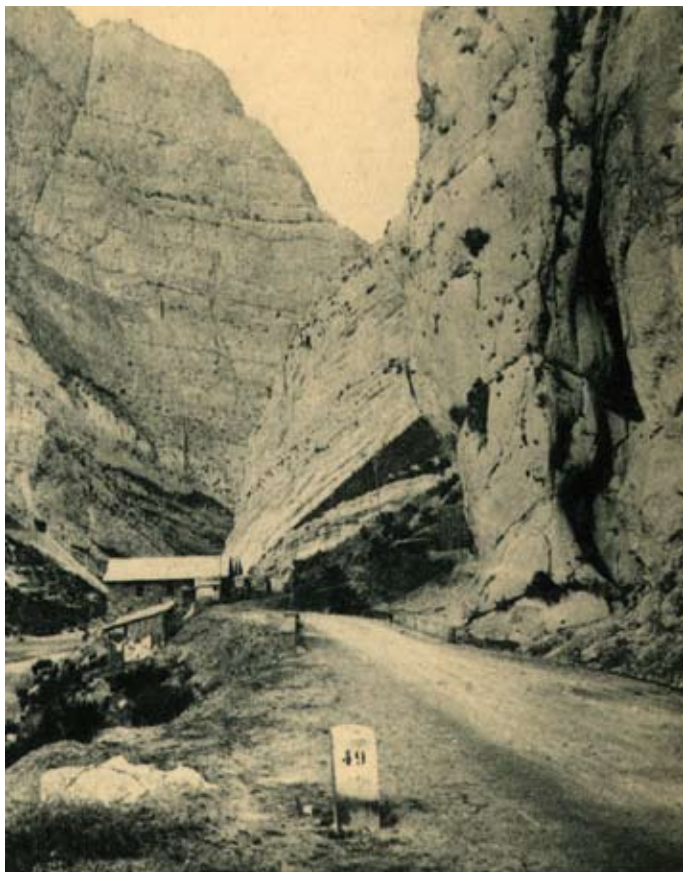
Els materials que afloren s'han vist extraordinàriament afectats per l'orogènia alpina, la qual ha donat lloc als diferents relleus pirinencs i prepirinencs. Hi ha un clar predomini dels materials carbonatats, però també hi són presents les lutites, guixos i gresos mesozoics i cenozoics. D'altra banda, la disposició i la diferent competència d'aquests materials dona lloc a esglaons, formes escarpades i fondalades, així com a diverses percepcions sensorials derivades, fo-

ramentalment, de les coloracions dels materials. Els colors grisos i rosats són atribuïbles a les calcàries, els foscos a les dolomies, els ocres als gresos i limolites, i els vermells a l'aflorament de guixos i argiles amb òxids de ferro. Finalment, cal destacar que són espectaculars els esvorancs oberts pels rius Noguera Ribagorçana (congost de Mont-rebei), Noguera Pallaresa (congost de Terradets) i Boix (congost del Pas Nou) en travessar el Montsec, camí a la plana. En tots tres casos podem contemplar les impressionants cingleres tallades pels rius.

Els principals cursos d'aigua, que travessen el paisatge del Montsec de nord a sud, són els següents: la Noguera Ribagorçana, a la part més occidental; la Noguera Pallaresa, que la travessa en un segment intermedi i voreja la Baronia de Sant Oïsmè; el riu Boix que ha format el pas Nou, vora Vilanova de Meià, i, finalment, el riu de les Segues, ja a la part més oriental de la unitat. També hi passen altres rius o barrancs secundaris subsegüents als principals, com el riu Fred de Pui, afluent de la Noguera Pallaresa. Aquests cursos d'aigua permeten el desenvolupament d'una vegetació formada per pollancredes, omedes i salzedes, en alguns trams força singulars.

La vegetació correspon, en línies generals, al domini de la vegetació potencial del carrascar muntanyenc o carrascar amb boix

210

Dues imatges del pas dels Terradets, allunyades en el temps. La imatge de l'esquerra ha estat cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Vista de la cara nord del Montsec de Rúbies. Vegetació de rouredes i pinedes. Observatori del Paisatge

(*Buxo sempervirentis-Quercetum rotundifoliae*); només les obagues més frescals i alguns fons de vall pertanyen al domini potencial de la roureda de roure de fulla petita (*Violo willkommii-Quercetum fagineae*).

El domini del carrascar muntanyenc, majoritàriament constituït per plantes de fulla perenne, s'estén per totes les solanes, quasi tots els fons de vall i bona part de les obagues de sòls superficials. Actualment, la majoria dels fons de vall han estat desforestats i transformats en camps de conreus. Atès l'empobriment reiterat del sòl, la vegetació dominant avui dia està composta de comunitats secundàries: les garrigues (*Quercetum cocciferae*) i les brolles calcícoles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), acompanyades sovint de pasturatges de jonça (*Aphyllanthion*). Molt localment, allí on afloren els gresos que donen sòls de reacció àcida, apareixen formacions de carrascar amb bruc, associades a brolles calcífugues (*Cistion laurifolii*) i landes adaptades a climes submediterranis (*Calluno-Genistion*).

La vegetació rupestre té una gran importància en aquest domini, sobretot als vessants més escarpats de la cara meridional del Montsec; en exposicions de solana domina la comunitat de te de roca (*Asplenion petrarchae*), mentre que a l'obaga ho fan diverses comunitats de l'aliança *Saxifragion mediae*, entre les quals destaca la comunitat amb corona de rei (*Saxifrago longifoliae-Ramondetum myconii*) i la comunitat de clavellina del Montsec (*Petrocoptido montsicciana-Antirrhinetum mollis*). Unes i altres confereixen a les parets verticals calcàries el seu aspecte tan característic a primavera. A les tarteres també hi ha una migrada vegetació, amb notable interès biogeogràfic, integrada a l'aliança *Stipion calamagrostis*. Als marges de la Noguera Pallaresa, a la cua de l'embassament i als principals torrents, apareixen les salzedes, alberedes i omedes (*Populetales albae*).

El Montsec amb conreus extensius herbacis de secà en primer pla. Vista a llevant des de la pista que va de la font Blanca a la Fabregada, al municipi de Vilanova de Meià. Observatori del Paisatge

El domini de la roureda de roure de fulla petita es localitza principalment a les obagues d'Àger i Vilanova de Meià. En situacions secundàries de degradació de la roureda, apareixen boxedes, pastures de jonça (*Aphyllanthion*) i bardisses (*Pruno-Rubion*). Molt localment, es troba alguna avellanosa. La vegetació rupestre d'aquest ambient més humit correspon a la comunitat amb orella d'ós (*Ramondo myconii-Asplenietum fontani*). A la carena del Montsec, ja al límit septentrional, apareixen algunes formacions vegetals permanents com les comunitats de coixinets de carena (*Genistion lobelii*), adaptades al fort vent de la zona, així com diversos prats i gespes (*Festucion scopariae*, *Thero-Airion*).

En general, i atesa la morfologia del relleu, l'aptitud agrícola de les terres és baixa. Les terres amb més aptitud agrícola es concentren a la vall d'Àger i a la conca de Vilanova de Meià, on els pendents són més moderats o suaus. Aquestes àrees representen solament el 15% de la unitat. Tant a la vall d'Àger com a la conca de Meià destaquen els usos del sòl agrícola, per bé que restringits a parcel·les que s'adaptin a la morfologia del terreny, amb parets de pedra a les zones de pendent més elevada, en especial a la vall d'Àger. Hi predominen els cultius herbacis extensius de secà, principalment ordi, però també s'hi fa blat, mentre que la civada hi té un caràcter testimonial; també es cultiven fruiters de secà, sobretot ametllers, encara que es poden trobar algunes oliveres i, localment, conreus farratgers de trepadella.

Tot i l'escassa aptitud agrícola de les àrees més abruptes, són patents els abancalaments que testimonien un aprofitament agrícola més extens en antigues èpoques d'escassetat, els quals assoleixen cotes altes força inversemblants actualment. L'abandonament continuat i prolongat de les terrasses de pedra provoca problemes d'erosió ben visibles.

La ramaderia també s'hi practica i sovint es poden veure ramats de cabres i ovelles pels replans mitjans de la serra del Montsec. A

Panoràmica de Vilanova de Meià al primer terç del segle xx. En un segon pla, el Montsec de Rúbies. Imatge cedida per l'Arxiu Mas

212

la vall d'Àger, es localitzen també un bon nombre d'explotacions ramaderes, en especial a les proximitats dels pobles. Els accessos a les poblacions es comencen a poblar amb petites indústries de serveis, majoritàriament d'oci. El potencial turístic d'aquest paisatge és molt elevat.

Pel que fa al poblament, aquest és molt escàs i de tipologia rural, llevat de les zones de la vall d'Àger, que concentren infraestructures vinculades al turisme i a les segones residències. Els dos nuclis de població més importants són Àger, una petita vila d'origen castrense que fou centre d'un vescomtat, i la vila de Vilanova de Meià. Altres poblacions veïnes són el poble de Corçà (municipi d'Àger), el petit poble de la Baronia de Sant Oïsmè, gairebé deshabitat i que es localitza sobre el pantà de Camarasa (municipi de Camarasa) i el poble de Santa Maria de Meià (municipi de Vilanova de Meià).

Àger es troba al centre de la vall homònima, sota les parets de la serralada del Montsec d'Ares. De possible origen romà, en especial si tenim en compte el traçat de la calçada romana que passa pel port d'Àger, el nucli s'emplaça en un petit pujol, davant mateix de la serra del Montsec, i al nord del riu Fred de Pui. El poble creix de manera esglaonada i s'estén al voltant del turó on es troben les restes de l'antic castell i la col·legiata de Sant Pere. La població actual, de fet, és de 378 habitants i no té planejament vigent. Per la seva banda, Vilanova de Meià és un nucli situat a la mateixa vall de Meià, coneguda com la coma de Meià, al vessant meridional del Montsec de Rúbies. El nucli urbà es troba envoltat de boscos pel sector nord i mira al sud, cap als cultius de secà. La banda oriental

del nucli urbà resta tancada pel riu Boix, que drenera la conca de Meià de nord a sud. La població actual, de fet, és de 232 habitants i no té planejament vigent. La zona concentra nombrosos pobles abandonats.

Pel que fa a les infraestructures, les principals vies de comunicació són la C-13, que travessa el territori de nord a sud, i la carretera C-12, que passa per Àger. A més, una xarxa de carreteres secundàries i pistes de terra uneixen les diverses poblacions amb les vies principals. D'altra banda, vorejant l'embassament de Camarasa i pel pas de Terradets, hi passa el ferrocarril que enllaça Lleida i la Poble de Segur. Tanmateix, dues línies d'alta tensió seccionen la unitat, sis de les quals passen per l'est de Vilanova de Meià.

Evolució històrica del paisatge

Les terres que abracen aquest paisatge mantenen valors culturals i artístics que testimonien la projecció humana d'ençà dels primers pobladors i les conseqüències de la seva presència en el paisatge. Aquestes terres degueren ser habitades des del paleolític mitjà, si més no així ho demostra el jaciment de la cova dels Muricecs, molt a prop del límit nord. Es poden datar diversos jaciments com a neolítics, per exemple l'Hostal Roig, també molt pròxim al límit septentrional. També hi ha presència de diversos indicis de cultura megalítica a Vilanova de Meià, concretament al Cogulló, i el cone-

gut dolmen de la Lloella del Llop, al peu de la serra del Montsec, també al municipi de Vilanova de Meià.

La romanització ja donà lloc a una major ocupació del territori. Així ho testimonia l'extensa xarxa viària que es va construir a l'època, i que fou en definitiva la que marcà el sender a partir de la qual després es construïren les principals carreteres actuals. Per aquesta unitat passava la via Gallica Flava que, des d'Ilerda, arribava a Àger. A la zona del pont d'Àger encara se'n conserva un tram. Des d'Àger la via es bifurcava: l'una passava per l'actual Baronia de Sant Oïsmo i el coll d'Orenga fins a Vilanova de Meià, des d'on travessava el Montsec pel pas Nou, i arribava a Aesso (Isona); l'altra resseguia aigües amunt la Noguera Pallaresa, de manera que passava pel congost dels Terradets i es dirigia a la conca de Trepmp. Aleshores els boscos devien ésser extensos, tot i que, amb molta seguretat, a partir del segle III, es començaren a tallar les masses forestals, activitat que assolí un dels punts més àlgids a l'època medieval.

Durant l'època de presència sarraïna, les terres del Montsec formaren part de la frontera superior d'al-Andalus i, en conseqüència, es van veure afectades per diversos enfrontaments bèl·lics entre cristians i sarraïns. Aquest límit no era ni estable ni ben definit, sinó que canviava segons les reconquestes i les ràtzies. En aquest sentit el Montsec actuava d'emmurallament natural, al nord del qual s'estenien els poblaments cristians. La gran quantitat de castells i torres de guaita quadrades o rodones confirma aquest fet. L'any 1034 marca el moment que el capítol Arnau Mir de Tost desallotja definitivament els àrabs de la vall d'Àger, per la qual cosa el territori es repobla de cristians. A partir d'aquell moment, les terres que durant anys havien romàs ermes començaren a ser rompudes i passaren a ser terres de conreu.

Són nombrosos el nuclis de població que sorgiren com a conseqüència de la Reconquesta de les serres situades al sud del Montsec. Aquests nuclis s'aixoplugaren al voltant de castells i esglésies i entraren en el sistema feudal, en especial vinculats als dominis del priorat de Meià, de la baronia de la Vansa i de Sant Pere d'Àger. Tanmateix, actualment són molt pocs els nuclis que formaven part d'aquest dens entramat feudal i que encara continuen habitats. En aquest sentit, la Baronia de Sant Oïsmo és un exemple de població amb castell, vinculada als dominis feudals de la conca de Meià, que avui es troba pràcticament deshabitada.

Tot i que no es disposa de dades concretes, a mitjan segle XIX les lleis de desamortització provoquen l'alienació de les masses forestals de l'Església a l'Estat i als ajuntaments. Això suposà una nova etapa de degradació de les terres forestals a favor dels conreus, però també per obtenir fusta i carbó vegetal. També en aquest període es va produir l'expansió del conreu de la vinya a Catalunya provocada per la crisi a França arran de l'aparició de la fil·loxera, i, com a conseqüència, es posen en conreu terres molt marginals. Aquesta expansió de la vinya es va tallar sobtadament amb l'arribada de la fil·loxera cap a final de segle, cosa que a la zona del Montsec suposà un abandonament de terres generalitzat.

Amb la Llei de Forest del 1908 s'nicià una política de repoblació a tot l'Estat espanyol i les terres prepirinenques es van veure es-

pecialment afavorides, ja que les plantacions reduïren els efectes alteradors de les aigües pluvials sobre sòls pràcticament nus.

Amb la creació de la Confederación Hidrográfica del Ebro, s'inicià la construcció de grans embassaments amb la finalitat d'explotar les aigües superficials per a reg i per a generar energia hidroelèctrica. Els embassaments amb repercussió en aquesta zona són el de Camarasa, Terradets i Canelles. Aquest últim dugué implícit l'abandonament obligat de terres de conreu i fins i tot de poblacions senceres que quedaren negades sota les aigües de l'embassament. A més, també influencià sobre el traçat dels camins, en tallar les comunicacions entre la vall d'Àger i les terres del Montsec d'Estall.

El territori encara està immers en aquesta dinàmica regressiva. Aquesta dinàmica ha implicat que s'abandonessin les terres de conreu més marginals, generalment els bancals en indrets més enfilats, i fins i tot algun poble, com en el cas de Rúbies, amb la consegüent recuperació de la vegetació de tipus forestal. Durant la segona meitat del segle XX decaigué el sistema de transhumància i minvà l'ús de les carrerades, fins al punt que en algun cas s'abandonaren completament, per exemple la que va de Sant Jaume de Cas a la Règola, que fou recolonitzada per la vegetació. Cap a finals del segle XX la intensa mecanització agrícola necessita grans superfícies agrícoles, cosa que provocà, a les zones encara conreades, la substitució del sistema tradicional d'abancament per grans extensions agrícoles, amb la destrucció de les parets de pedra, vells camins de finques i vegetació associada.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge és el resultat de la síntesi entre la imponent estructura orogràfica d'origen alpí i les transformacions degudes a l'antiquíssim poblament de la zona. Destaquen per sobre de tot el rocam i els roquissars com a elements més distintius i individualitzables del paisatge. Aquests elements són omnipresents a les zones amb pendents més pronunciats, per bé que a les zones menys costerudes la vegetació de tipus forestal (carrascars amb boix, 27%; rouredes de roure de fulla petita, 8%; garriga, boixedes, brolles, 41%) pren protagonisme; en canvi, a la vall d'Àger i la conca de Vilanova de Meià, els camps de conreus (herbacis de secà, 15% a tota la unitat) són preponderants.

Al cims del Montsec es pot tenir una vista completa de la totalitat del territori de les Terres de Lleida. Aquest és un dels motius pels quals gairebé només en aquesta zona es desenvolupa una forta activitat econòmica centrada en el turisme d'aventura. A les valls es concentren les principals activitats econòmiques, ja que són força productives i acullen un paisatge agrícola i rural, amb un predomini de cultius herbacis extensius de secà (ordi, blat i civada), ametllers i farratges (trepadella). També a les valls o a les seves immediacions, de vegades en llocs localment enlairats, es concentren els nuclis habitats (Àger, Vilanova de Meià), per on passen les principals i escasses vies de comunicació que articulen aquest territori, tant les carreteres com el ferrocarril.

Contrast entre la làmina d'aigua, la vegetació i el rocam. La imatge correspon a l'extrem occidental de la unitat del Montsec vora la localitat de Corçà, al pantà de Canelles. Observatori del Paisatge

Són destacables com a singularitats paisatgístiques de gran valor, el congost de Mont-rebei, al riu Noguera Ribagorçana, i el congost dels Terradets, al riu Noguera Pallaresa.

La diversitat orogràfica determina una alta diversitat local d'usos del sòl. Fora de les valls, el paisatge és poc dinàmic, es percep estàtic, atemporal, divers, però equilibrat. Les línies són sinuoses, i les formes verticals. La textura del mantell vegetal és gruixuda. Hi ha contrastos cromàtics persistents entre roques i vegetació al llarg de l'any. A les valls, inversament, les formes són horitzontals i les línies més simples i corbades. Les textures vegetals són fines en els herbacis i gruixudes en els fruiters. Els conreus experimenten canvis estacionals importants, entre els quals es pot destacar la floració dels ametllers a la primavera. L'aigua també és present i, al sud i l'oest del territori, marca un contrast molt accentuat respecte del to gris de les roques i al verd fort de la vegetació perennifòlia.

Pel que fa a la dinàmica actual del paisatge, els canvis es poden definir com a lents, patats principalment per la dinàmica de la vegetació natural, de manera que podem dir que el paisatge és força estable. Un 74% de la superfície s'ha mantingut estable en usos del sòl entre els anys 1992-2002. Tan sols convé destacar que les repoblacions vegetals de pinàcies iniciades a la dècada dels anys cinquanta per reduir l'erosió de les àrees més costerudes han permès que la superfície forestal del Montsec i les zones veïnes s'hagi incrementat; però també és cert que la introducció d'espècies no autòctones com *Pinus nigra* subsp. *austriaca*, *Pinus pinaster* i la utilització de maquinària pesada van produir un impacte en les zones repoblades que el medi no ha pogut integrar. A hores d'ara moltes terres marginals agrícoles abandonades des dels anys seixanta han recuperat la coberta boscosa i les terres de conreu actuals es concentren a les zones més fèrtils que coincideixen amb els fons de valls. La millora i ampliació de les vies de comunicació, així com la construcció de granges, suposen els principals processos

de canvi en aquest moment i fins a la data no s'han experimentat creixements desmesurats de l'àrea residencial.

Tot i que avui en dia l'estructura del paisatge sembla consolidada, alguns conreus abandonats a les zones de més pendent —a la paret nord de la vall d'Àger, al llarg del curs del riu Boix i del riu de les Segues, a la vall del riu Rialb, a l'entorn d'Àger, a la part oest de la vall del riu Noguera Pallaresa i al nord del nucli de la Baronia de Sant Oïsmè— podrien assenyalar la possibilitat d'un futur canvi cap a l'abandonament de més zones agrícoles. En aquest territori muntanyenc, on el pagès tradicionalment ha aprofitat al màxim els recursos que li ofereix el territori, s'entén que l'abandonament de més àrees agrícoles provocarà un canvi substancial.

Pel que fa a la dinàmica urbana, com ja s'ha apuntat a l'apartat d'evolució històrica, algunes poblacions són d'origen preromà, però entre la romanització i les repoblacions consegüents a la Reconquesta es perfilen les bases del poblament modern del Montsec. Ara bé, si bé a les dades del fogatge del 1376 recompten uns focs que representen una de les densitats més altes de l'interior de Catalunya, a final del segle *xv* la situació ja s'havia invertit i era ja una de les àrees menys poblades del país; una tendència que ja no ha variat. Actualment la densitat és de tan sols 10 habitants per quilòmetre quadrat, una densitat molt baixa en termes comparatius i el poblament està més aviat concentrat a l'entorn dels nuclis rurals. Durant la darrera època, ha existit un lent i progressiu envel·liment de la població, que comporta una despoblació extrema dels nuclis urbans més petits.

També cal tenir en compte la incidència en el paisatge que pot provocar la instal·lació d'activitats i infraestructures en punts d'alta exposició visual, com els cims del serrat de la Corona, Montsec d'Ares, serrat de Roplans, Montsec de Rúbies, serra de Sant Alís, Penes Rúbies, serrat de la Mola d'Esto, serrat de Cal Pellan, serrat de Pel, serrat de la Socabada, serrat de la Treita i serrat Alt. En aquest sentit, també es consideren fràgils els vessants de les valls internes que, malgrat que són visibles parcialment i de manera seqüencial, són àmbits fortament exposats. En el mateix sentit, les línies d'alta tensió ja són presents al serrat de la Mola d'Esto i al serrat Alt.

Expressió artística del paisatge

L'escriptor i periodista lleidatà Ramon Xuriguera (1901-1966), va fer un article al diari *La Publicitat* el 9 d'octubre de l'any 1929 sobre el paisatge del Montsec i de les terres veïnes, amb el títol "vers la conquesta de la muntanya". Un cop superat el coll d'Àger, l'autor descriu la magnífica i àmplia perspectiva que s'obre als seus ulls, amb la vall d'Àger en primer pla i el casc urbà del municipi homònim com a fita, i el Montsec en l'horitzó com a fons escènic. El relat continua, a mode de seqüència mòbil, amb la caracterització del pantà de Camarasa i la descripció de la sensació que experimenta en penetrar la muralla de Terradets, en direcció a la conca de Tremp, primera estribació de la serralada pirinenca.

Davallem tot el que hem pujat. Ara creix una vegetació curta i negra arrapada al rocam. La terra s'estreny amb un ver-

mell de coàgul; les alzines s'espesseixen a banda i banda del vehicle; tornem a pujar amb una resignada constància. De sobte, com si ens aboquéssim al barandar d'un balcó meravellós, s'obre als nostres peus la magnífica raconada de la Vall d'Àger, miniaturada, com una immensa gota d'aigua vista al microscopi, fina de tons i transparentada per una llum suau i encalmada. Al mig, entre quadres minúsculs de terres de cultiu i fileres d'arbres invisibles, hi ha el poble que dóna nom a la vall.

La carretera ens hi atansa fent giravolts. Al front, l'espessa cortina del Montsec priva de veure el que hi ha darrera. Ara avancem pel bell mig de la vall i veiem passar a la nostra dreta la taca terrosa d'Àger arraulida al peu de la Collegiata. Una punta del Montsec creix desmesuradament com si se'ns volgués tirar a sobre. Fontllonga i la Baronia es perfilen sobre la superfície del llac que comença a la presa hidràulica de Camarassa i s'estira, amb una longitud de catorze quilòmetres, fins ací on som nosaltres. Els ulls s'emplen de la blavor de l'aigua. Al fons, cobert per l'abast de la inundació, hi dorm un poble: Oronés. En èpoques que el llac és baix, una punta de campanar trenca el mirall de l'aigua com si no es resignés a ofegar-se del tot.

Ja som a l'extrem de la vall. La punta del Montsec que se'ns tirava a sobre, ara sembla que ens vulgui privar el pas; però ens trobem davall, aparellats en una estretor de muntanyes verticals. En realitat perforem un llit d'ombres on les estalactites afinen llur pacient orfebreria. El Noguera Pallaresa salta al nostre costat grassonet i viu. Travessem el pas des Terradets.

(Xuriguera, 1929)

Alguns anys més tard, Josep Pla (1897-1981) ressalta de nou, a la seva obra *Tres guies*, la immensitat del conjunt que formen la vall d'Àger i el Montsec, el qual, encertadament, qualifica de peça clau de la geografia de les Terres de Lleida. A més a més, Pla destaca també el paper històric d'aquesta unitat com a terra de marca durant la Reconquesta i, per això, lamenta el mal estat en que es troba el patrimoni històric, amb gran presència de runes.

El Montsec és un mur rocós que separa el Pallars i la Ribagorça de les terres de Lleida. Corre d'est a oest, desolat, estèril, més de cinquanta quilòmetres, que es fica uns dotze quilòmetres endins de les terres d'Oscà. [...]. El Montsec, completament desproveït de vegetació, d'una presència abassegadorada i directa, és d'un color de carmí desmaiada, que, tocat per algunes postes de sol, agafa llavors una fogsitat d'incendi d'una severa, imponent bellesa.

El Montsec és la clau de la geografia de les terres de Lleida. Per això la vall d'Àger és tan comprensiva. Si us poseu en qualsevol dels seus llocs us acareu amb el baluard prepirinenc. [...]. Des d'Àger us adoneu, en tota la seva volu-

metria, del prestigi geològic, impressionant, del Montsec. La seva posició geogràfica explica, també, la dilatació en profunditat històrica que aquesta vall ha tingut en el pas del temps i en la formació de Catalunya. La vall d'Àger fa molts segles que serveix de punt d'enllaç entre la confusió muntanyosa del Pirineu central, i les terres baixes, clementes i hospitalàries.

La vall és plena de ruïnes. Però ja em direu quina és la part d'aquest país que no es trobi literalment poblada de ruïnes. La vall d'Àger, que per la seva situació geogràfica féu un paper molt gran a l'Edat Mitjana, i que per això és d'una arqueologia important, és plena de nobles i venerables romanalles històriques.

(Pla, 1976: p. 999-1000)

La singularitat paisatgística d'aquesta unitat també l'ha fet objecte privilegiat d'estudi i experimentació per part de pintors i fotògrafs. El pintor Albert Vives sintetitza el nucli d'Àger com un conjunt de cases apinyades de tons càlids i perfil prominent, que es fon amb els secans arrustollats del seu entorn i culmina amb els verds i blaus dels boscos del Montsec, al fons.

Àger. Obra d'Albert Vives (1982), que forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Valors en el paisatge

La dimensió natural i ecològica del Montsec és destacable. Així, una bona part de la unitat del Montsec forma part de l'EIN Serra del Montsec, inclòs dins la xarxa Natura 2000 com a serres del Montsec, Sant Mamet i Mitjana. Aquest espai representa un 47% aproximadament de la superfície de la unitat de paisatge. També pertany a aquest territori una petita part de vessants de la Noguera Ribagorçana. Ambdós espais citats són ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC. D'altra banda, també inclou la Reserva natural parcial del Congost de Mont-rebei, que és un espai de protecció especial.

Tampoc convé no perdre de vista que el Montsec posseeix un elevat patrimoni geològic, tant pel que fa a les estructures tectòniques representades al massís, com als nombrosos jaciments

paleontològics, que comprenen un dilatat període de temps que va des del juràssic inferior fins a l'eocè. A la unitat hi ha un nombre indefinit, però ampli, de jaciments fòssils que apleguen una gran diversitat d'organismes invertebrats del juràssic (braquiòpodes, bivalves, belemnits i ammonits), cretaci (vegetals, foraminífers, rudistes, ammonits i coralls) i paleogen (bivalves i foraminífers). Alguns d'aquests jaciments han estat recollits a l'inventari d'espais d'interès geològic a Catalunya, com, per exemple, les calcàries litogràfiques del Montsec. També han estat recollits a l'esmentat inventari altres espais, ateses les singularitats tectòniques i sedimentàries que presenten: Àger-Colobor-Sant Alís, la Règola-vall d'Àger, Corçà-vall d'Àger i el congost de Mont-rebei-la Pertusa.

Aproximadament un 42% de la superfície de la unitat té un alt interès com a connector paisatgístic i la seva totalitat està inclosa al Pla de recuperació del trencalòs. També convé destacar que és una unitat clau per a la connectivitat d'espècies rapinyaires com

El congost de Mont-rebei. Esvoranc que ha obert la Noguera Ribagorçana i separa Catalunya d'Aragó. Aquest espai forma part d'una Reserva Natural Parcial. Observatori del Paisatge

l'aufrany i el trençalòs. D'altra banda, tant a les cingleres com a les tarteres es localitza un nombre gens negligible d'hàbitats i espècies d'interès comunitari. Quant a espècies podem destacar la clavellina del Montsec (*Petrocoptis montsiciana*), l'orella d'ós (*Ramonda myconi*) i la corona de rei (*Saxifraga longifolia*). A més, al Montsec hi ha unes poblacions faunístiques d'enorme interès, per exemple d'espècies que habiten coves i avencs, de rapinyaires, concretament el trençalòs (*Gypaetus barbatus*), l'àliga daurada (*Aquila chrysaetos*), el falcó pelegrí (*Falco peregrinus*), el voltor (*Gyps fulvus*) i l'àliga cua-barrada (*Hieraetus fasciatus*), i de mamífers com la llúdriga.

Productivament, aquest paisatge presenta poques explotacions agràries encara en actiu, que són principalment a la conca de Meià i la vall d'Àger, per exemple a la zona de la Règola. Quant a ramaderia, concretament, convé tenir en compte les races autòctones que es poden trobar al Montsec, com per exemple l'ovella xisqueta (raça autòctona catalana que prové de l'*Ovis aries ibericus*), de característiques rústiques i d'aspecte resistent, molt semblant a les cabres. Tampoc es pot perdre de vista que el Montsec és un dels llocs més importants a nivell mundial per a la pràctica de l'ala delta i el parapent, cosa que atrau visitants de tot el món. De fet, els darrers anys s'ha assistit a una puixança de les visites turístiques de la zona, fins al punt que es calcula que unes 30.000 persones a l'any s'atansen al Montsec.

Aquest paisatge compta amb un important llegat del poblament antic, tal com demostren els enterraments megalítics trobats; les pintures rupestres esquemàtiques de la cova de Cogulló, que formen part de l'art rupestre mediterrani i van ser declarades patrimoni comú de la humanitat per la UNESCO l'any 1998; o les restes de l'edat del ferro. Del període romà i medieval, tenen valor històric el castell d'Àger, situat dalt d'un turó, amb una base quadrada i una torre circular, amb pedres datades de l'edat romana i que encara conserva les muralles; el castell de la Baronia de Sant Oïsmo, del qual queda una esvelta torre circular; les restes del castell de Meià i el castell de Comiols, que conserva el complex emmurallat i les torres circulars de defensa. Tampoc no es poden oblidar les ermites escampades arreu, com ara la de la Mare de Déu del Puig de Vilanova de Meià, la de Pedra (santuari del segle *xv-xviii* i ermita romànica dels segle *xi-xii*, a Àger), Colobor (situada a Àger), Sant Pere Màrtir (també a Àger) i la Pertusa (del segle *xi*, situada vora Corçà, on encara hi ha restes d'una torre militar i es poden obtenir unes magnífiques vistes sobre el pantà de Canelles) i la de la Mare de Déu del Remei (del poble inundat d'Oroners).

Entre d'altres, també cal destacar que es conserven explotacions mineres històriques, com la mina de lignit de Barmó o dels Rojos de Vilanova de Meià, oficialment anomenada el Pou, oberta durant la Guerra Civil.

Altres elements destacats d'aquest paisatge i que l'impregnen d'una dimensió històrica i també religiosa és el patrimoni eclesial, com el que representa l'església de Sant Vicenç d'Àger, a la part més baixa de la vila. A la Baronia de Sant Oïsmo, d'altra banda, hi ha una bella església romànica del segle *xi*, d'una nau i tres absis en creu, al costat de la torre rodona de l'antic castell. La parròquia de Sant Salvador de Vilanova de Meià constitueix un element representatiu de l'estil gòtic en el si d'aquesta unitat.

Sobretot destaca com a valor religiós d'aquest paisatge l'antiga col·legiata de Sant Pere, del segle *xi*, a Àger, que està acompanyada de les restes del castell. És una bonica mostra de romànic de fi del segle *x*, amb tres naus i un absis, i un claustre gòtic posterior (segle *xiv-xv*). El conjunt del temple i la fortalesa té un gran interès. Finalment cal destacar que s'hi celebra un total de sis processons. Antigament, al municipi d'Àger, cada dissabte del mes de maig se celebrava una processó. També convé esmentar la processó d'Agulló fins a l'ermita de Sant Pere Màrtir.

El Montsec presenta altres senyes i mostres paisatgístiques d'arrel col·lectiva. En aquest sentit, destaca la Fira de la Perdiu, que se celebra a Vilanova de Meià al novembre, on s'hi exposen perdius, faisans, guatlles i tota mena d'aus autoritzades. També destaca l'exposició de gossos i el concurs Desfilcan, organitzada per l'Ajuntament de Vilanova de Meià. Per últim, també se celebra l'aplec a l'ermita del Puig de Meià, a Vilanova de Meià. No es pot oblidar, tampoc, que es poden documentar nombroses llegendes al voltant de les coves del Montsec, degudes probablement a sentiments com la por a allò desconegut i a aspectes com el difícil accés a aquests espais. El Montsec és una terra molt rica en mites i llegendes de diversa mena.

Altres referències simbòliques d'especial importància són els arbres monumentals del roure dels Escurçons (*Quercus faginea*) i el roure del Corb de Montardit (*Quercus faginea*), ambdós ubicats al terme municipal d'Àger.

Els valors estètics del Montsec tenen a la base la seva configuració espacial muntanyenca. La presència de forts pendents, que no afavoreixen l'ús agrícola de la major part del territori, ha permès el desenvolupament de grans masses de boscos que es poden percebre com alguns dels patrons més significatius de l'àrea d'estudi. En aquest sentit, convé subratllar aquelles masses que es distingeixen pel seu valor de contrast de color i per la transformació cromàtica en el temps, com per exemple els boscos mixtos d'espècies perennes i caducifòlies. Específicament, a la part nord de la vall d'Àger, s'hi localitzen masses de carrascar i roureda.

D'altra banda, el Montsec, que té un valor estètic molt alt com a conjunt muntanyós imponent que és, permet comprovar una seqüència paisatgística molt interessant, que va des del fons de la plana fins al capdamunt de la muntanya. A la plana domina el patró agrícola i, a mesura que pugem en altitud, apareixen els carrascars de *Quercus ilex* subsp. *ballota* —que simultaniegen amb els boscos mixtos mencionats— i, finalment, a les cotes més altes, apareixen les pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*). Precisament a les zones cultivables es dona el contrast entre les masses de pinassa i els cingles calcaris de color gris que afloren al llarg de Montsec d'Ares i Montsec de Rúbies.

A la part nord-est, sobretot al barranc de Siponell, al barranc de Cal Fortó i al barranc de Paracolls, el paisatge és ben divers. Aquí hi domina un altre patró que es caracteritza per la combinació de prats naturals i boscos. El contrast entre la verticalitat dels boscos i l'horitzontalitat dels prats, així com el seu cromatisme, ofereixen una imatge de paisatge molt rica i molt canviant en el temps. D'altra banda no es pot oblidar l'interès paisatgístic de primer ordre

que tenen els congostos del Montsec, en especial Mont-rebei, els Terradets i el pas Nou.

En darrer terme, convé destacar la superfície de cultius de secà que ocupa el fons de la Vall d'Àger, amb les parcel·les orientades de manera que aprofiten al màxim les baixades d'aigua pels barrancs del massís del Montsec i de Montclús. Seguint la carretera C-12, que travessa la vall en direcció oest-est, es pot percebre la forma amb la qual les parcel·les s'ajusten al relleu dels vessants de les serres, amb els seus límits subratllats per fruiters de secà que assumeixen el canvi de relleu. A les cotes més altes fan acte de presència les masses lineals de boscos mixtos de carrasca i roure, que es mesclen amb l'ús agrícola i formen un paisatge particular de frontera entre el patró agrícola i el paisatge muntanyenc.

Els valors d'ús social del paisatge han crescut en els darrers anys. En efecte, el Montsec ha estat un dels paisatges més preferits per una determinada tradició excursionista a Catalunya, delerosa de territoris no gaire transitats, solitaris, que no fossin una destinació habitual. En aquest sentit, hom considera que el Montsec és un paisatge desconegut i amagat per al gran públic, però en canvi és molt valorat per uns determinats col·lectius, cosa que s'evidencia, per exemple, en guies de caminades, cartografies o estudis monogràfics especialitzats sobre el massís muntanyós. Tanmateix, els darrers anys ha començat un cert desenvolupament turístic de l'àrea, que augmenta d'aquesta manera el seu valor social, i de retruc el nombre de visitants. Es tracta del desenvolupament d'activitats específiques, com ara l'ala delta, el parapent, l'escalada o l'espeleologia, que al capdavant constitueixen un turisme de caràcter selectiu. En aquest sentit, destaca la creació recent del Centre d'Observació de l'Univers, al municipi d'Àger, un equipament del tot original en el context català, des del qual es pot observar un cel clar i estrellat, atès que es troba en un dels llocs de menys contaminació lluminosa del país.

218

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Els límits d'aquest paisatge coincideixen amb els límits de conques visuals ben definides. El 70% del territori supera el 18% de pendent i el seu caràcter muntanyós determina una gran varietat de vistes, tancades i focalitzades en les valls, com la vall d'Àger o la conca de Meià. El caràcter alterós també permet gaudir de panoràmiques àmplies a les parts més elevades, és a dir, la carena de la serralada del Montsec, que és força accessible. Així doncs, els àmbits visuals estan caracteritzats per la topografia de valls molt tancades que són canviants i depenen de la situació relativa del punt d'observació.

La visió del paisatge canvia ràpidament: des dels punts on les visuals són més obertes, fins als indrets a partir dels quals els horitzons són ben propers i les visibilitats són més closes i es limiten a l'entorn més pròxim, com a la vall d'Àger o a la conca de Meià. Això crea una relació interessant de discontinuïtat en la visió del territori. El tret més significatiu a efectes visuals d'aquest paisatge, és, per tant, la seqüència de situacions de contrast visual i espacial. D'altra banda, el Montsec es presenta com una barrera robusta que

s'alinea d'oest a est i en aquest sentit constitueix un horitzó persistent de percepció per a la totalitat d'aquest territori. A més, en dies que no hi ha boira, aquesta serralada constitueix una referència constant que actua de teló de fons per a les Terres de Lleida. Des de la perifèria del nucli urbà d'Àger, així com des de la mateixa vall (de 1.500 a 450 m de mitjana), es poden copsar perfectament les línies directrius definides per la muntanya.

Les visibilitats més obertes s'obtenen al Montsec de Rúbies. Situat a la conca de Meià, amb una altitud mitjana de 600 m, és possible albirar durant els dies més clars fins als 45 km de distància. Des de la carretera LP-9132, que passa per Vilanova de Meià i s'introdueix dins la vall tot seguint la direcció que aquesta marca, la visió es torna a tancar i esdevé altre cop una visió limitada al primer pla. El Montsec de Meià-Comiols, ja a la part més oriental, resta gairebé imperceptible, tan sols hi ha una carretera, la C-1412b, que el creua. Els relleus més alts d'aquesta banda oriental del Montsec —d'oest cap a l'est—, la serra de Comiols, el serrat Ample i el serrat Alt, constitueixen horitzons de percepció persistent per a les altres unitats de paisatge i es presenten no tant com una taca compacta i continua, sinó més aviat com a crestes d'elements lineals discontinus. En canvi, els límits formats pel Montsec d'Ares i el Montsec de Rúbies constitueixen una referència visual més contínua i persistent per a la resta del territori.

Els principals miradors del paisatge del Montsec es troben al port d'Àger (panoràmiques vers la meitat oriental de la vall d'Àger, gran part de Montsec d'Ares i l'extrem occidental de Montsec de Rúbies); a Sant Alís, la cota més alta de Montsec d'Ares (panoràmica vers el sud, amb visió de tota la vall d'Àger i la franja més septentrional de la unitat de paisatge dels Aspres de la Noguera); a l'ermita de la Mare de Déu del Puig de Vilanova de Meià (panoràmica a la part central de la conca de Meià i Cogulló); al pas Nou, abans de penetrar a l'esvoranc obert pel riu Boix (panoràmica a la conca de Meià i àmplia visió del sector oriental dels Aspres de la Noguera); i, en darrer lloc, a la torre de guaita de la Baronia de Sant Oïisme (panoràmica del Montsec, com a relleus pròxims); i també d'un sector dels Aspres de la Noguera.

Les rutes Agulló-Corça-Pas de Mont-rebei, de l'Argentera-Vilanova Meià-pas Nou, de la Baronia Sant Oïisme als Terradets i del port d'Àger a Àger, constitueixen itineraris paisatgístics de gran valor i permeten una adequada percepció dels horitzons i contrastos visuals propis d'aquest paisatge.

Possible evolució del paisatge

La situació actual, determinada per l'abandonament agrícola i l'envelliment poblacional, pot experimentar grans canvis a mitjà termini, si es té en compte el previsible augment de la demanda turística vinculada a l'alt potencial turístic del Montsec. A més a més, la possible declaració del Montsec com a parc natural, declaració proposada i estudiada d'uns anys ençà, i l'efecte de designació que crearia aquesta figura de protecció, contribuiria a augmentar la freqüentació i acceleraria el desenvolupament d'activitats ecoturístiques i, probablement també, de construcció de segones residències.

Els canvis a gran escala estan més aviat lligats a processos naturals de successió secundària, fins a la vegetació potencial, interrompuda molt ocasionalment per perturbacions com els incendis forestals, que progressivament seran més freqüents si es compleixen les prediccions sobre el canvi climàtic a Catalunya.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El risc d'erosió, que és elevat als pendents majors del 30% a Montsec d'Ares, sobretot al barranc de Finestrelles i al barranc de Grillons, així com també entre Montsec de Rúbies i Montsec de Meià, i a l'est de Vilanova de Meià.
- El risc d'incendis és elevat a la major part del territori.
- Proliferació de granges paisatgísticament poc integrades.
- El recés de la ramaderia extensiva posa en perill el manteniment d'espais oberts de gran valor productiu, ecològic i cultural.
- El canvi climàtic pot desplaçar altitudinalment les formacions vegetals, disminuir la producció de bolets i tòfones i, en general, propiciar un descens de la biodiversitat.
- Malgrat l'acció del Consorci del Montsec, s'observa una preocupant pèrdua d'elements de patrimoni cultural material: camins, cabanes i feixes, principalment.

Oportunitats:

- La restauració de talussos i, en general, la integració paisatgística de pistes i carreteres impliquen una oportunitat de millora i creació de condicions visuals de qualitat.
- La consolidació del Consorci del Montsec ha de representar una oportunitat per gestionar i promoure els valors paisatgístics, tant patrimonials com naturals del Montsec.
- La millora futura de l'aprofitament de plantes aromàtiques i de l'aprofitament apícola que ha generat el canvi climàtic pot representar noves oportunitats per als espais agraris.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, per a tots els casos, també s'han de tenir en consideració els objectius de qualitat paisatgística generals definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Unes cingleres del Montsec ben conservades, que afavoreixin les poblacions d'aufrany i trençalòs, i compatibles amb la pràctica d'esports d'aventura.

El Montsec es caracteritza per unes cingleres de gran bellesa que esdevenen el valor natural, estètic i identitari més significatiu d'aquesta unitat, i que constitueixen un dels principals fons escènics de les Terres de Lleida, visibles des de bona part de la plana. D'altra banda, aquestes cingleres són un hàbitat idoni per a les espècies rapinyaires de l'aufrany i el trençalòs, que es troben en perill d'extinció.

OQP 2

Uns paisatges fluvials de la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana ben conservats i gestionats, aptes per al gaudi del paisatge i la descoberta.

El bosc de ribera de la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana, en el pas per aquesta unitat, presenta en alguns trams una vegetació formada per pollancredes, omedes i salzedes força singular, que embelleix el paisatge fluvial i que a la vegada reforça la seva funció de corredor biològic i ús per al gaudi i descoberta del paisatge.

OQP 3

Uns congostos de Mont-rebei i Terradets lliures de noves edificacions i infraestructures que en distorsionin la vàlua escènica.

Els congostos de Mont-rebei i Terradets són els més impressionants del Prepirineu català. El primer presenta un estat més salvatge i escarpat que el converteix en un atractiu turístic de primer ordre. El segon està sotmès a més pressió antròpica, ja que esdevé el principal corredor viari que uneix la plana de Lleida amb els Pirineus occidentals.

OQP 4

Un paisatge agrari prepirinenc viu, amb l'estructura agrària tradicional de petites parcel·les i construccions de pedra seca, amb granges integrades, poc fragmentat per infraestructures i esteses elèctriques, i el manteniment de l'assentament compacte en els nuclis d'Àger i Vilanova de Meià.

La població que viu a la unitat del Montsec ha disminuït molt en les últimes dècades, aquest fet ha provocat l'abandó de les terres de conreu, sovint estructurades en feixes separades per murs de pedra seca. D'altra banda, el pas d'infraestructures que van de nord a sud de la unitat fracciona aquest paisatge agrari tan particular.

OQP 5

Un patrimoni històric que consolidi la seva presència en el paisatge (cabanes, marges, calçada romana del port d'Àger, castell d'Àger, necròpolis medieval d'Àger, mina de lignit de Barmó i col·legiata de Sant Pere).

Aquestes terres han estat poblades des de molt antic, i això és visible en el paisatge actual per la presència d'algunes edificacions derivades de les activitats que s'han dut a terme al llarg de la història. Aquests vestigis del passat són una excel·lent manera de conèixer el paisatge del Montsec i revitalitzar el turisme d'aquest territori.

OQP 6

Un paisatge amb rutes (com les d'Agulló-Corçà a Pas de Mont-rebei, d'Argentera a Vilanova de Meià i Pas Nou o de la Baronia de Sant Oïsmè a Terradets) que permetin una adequada percepció dels contrastos visuals propis del paisatge del Montsec i de la varietat de matisos paisatgístics de la zona, que esdevinguin, així, itineraris paisatgístics de qualitat, entrellaçats amb els itineraris dels paisatges veïns.

La coneixença del territori és indispensable perquè la població el valori i se'n senti part. En el cas del Montsec, de naturalesa molt abrupta i poc humanitzada, la descoberta del paisatge no es pot fer únicament des de les infraestructures viàries i són indispensables les rutes descrites en aquesta fitxa per poder conèixer el territori amb profunditat.

OQP 7

Una vall marcada per la sensació de tranquil·litat, per la manca de soroll que es mantingui com una de les parts de Catalunya amb menor contaminació lluminosa.

La particular orografia d'aquest territori i la manca de grans nuclis urbans i àrees concorregudes han fet del Montsec un dels indrets de Catalunya amb més percepció de tranquil·litat i on la sensació d'estar realment en un lloc inhòspit i totalment natural és més accentuada.

Àrees amb valors especials per protegir

- Congost de Mont-rebei.
- Estructura agrícola tradicional de la vall d'Àger.
- Cingles de la cara sud de la serra del Montsec i parets de les ribes fluvials.
- Fons escènics de Montsec d'Ares i de Montsec de Rúbies.
- Zones d'interès per a la connectivitat de l'aufrany i el trenca-lòs.
- Àrees agrícoles de la rodalia de Vilanova de Meià, Gàrzola, Lluçars, Agulló, Àger i la Règola.
- Ribes dels rius Noguera Ribagorçana i Noguera Pallaresa.

Àrees de foment de la gestió

- Xarxa Natura 2000 dels vessants de la Noguera Ribagorçana i serres del Montsec, Sant Mamet i serra Mitjana.
- Espais caracteritzats pel mosaic de prats naturals i boscos dels barrancs de Sipunell, de Cal Fortó i de Paracolls (nord-est de la unitat).
- Conjunt arquitectònic d'Àger (col·legiata, castell i església).
- Zones on predominen masses de carrasca i roure situades principalment al nord de la vall d'Àger i que presenten una variació cromàtica estacional.
- Mina de lignit de Barmó i els seus entorns.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façanes urbanes de Vilanova de Meià i Àger.
- Usos recreatius al pantà de Canelles i als cingles de les parets del congost de Mont-rebei i Montsec d'Ares amb presència de rapinyaires.
- Recorreguts de les tres línies elèctriques que creuen la serra de Comiols i de la línia que creua el congost de Terradets.
- Condicionar els miradors:
 - a) Port d'Àger
 - b) Cim de Sant Alís
 - c) Ermita de la Mare de Déu del Puig de Vilanova de Meià
 - d) El Pas Nou
 - e) Torre de guaita de la Baronia de Sant Oïsmè
 - f) Carretera LP-9132, conca de Meià
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Agulló-Corçà-pas de Mont-rebei
 - b) Argentera-Vilanova de Meià-el Pas Nou
 - c) Baronia de Sant Oïsmè-Terradets

2. Vall de Rialb

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Noguera tot i que es prolonga vers l'Alt Urgell, que ja forma part de l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran.

Superfície:

16.583 ha

Municipis:

La integra majoritàriament el terme municipal de la Baronia de Rialb i Tiurana, i una petita part d'Artesa de Segre, Vilanova de Meià i Vilanova de l'Aguda.

222

El riu Rialb és l'element vertebrador d'aquest paisatge. Jordi Bas

Trets distintius

- Territori de vocació clarament forestal, on dominen i hi destaca el color verd de les pinedes de pinassa, les quals formen un mantell sovint continu, interromput solament pel rocam que en alguns punts es presenta molt compacte i forma cingleres imponents. Les pinedes es barregen a les zones més elevades, al nord, amb pi roig. Destaquen també les pastures de jonça.
- La recent construcció del pantà de Rialb ha transformat notablement el paisatge.
- Terrenys agrícoles enmig dels boscos, sovint centrats per minúsculs nuclis de població i masos d'origen reculat en el temps, com demostra l'abundància d'ermites romàniques. Tanmateix, ara el territori està profundament despoblat.
- El riu Rialb és un element important d'aquest paisatge, atès que ha generat un engorjat paisatgísticament molt notable. Al costat del riu Rialb hi ha la surgència càrstica del forat de Buli, que constitueix un indret molt singular.

Itineraris:

38 Gualter-Folquer

Llegenda:

Mirador

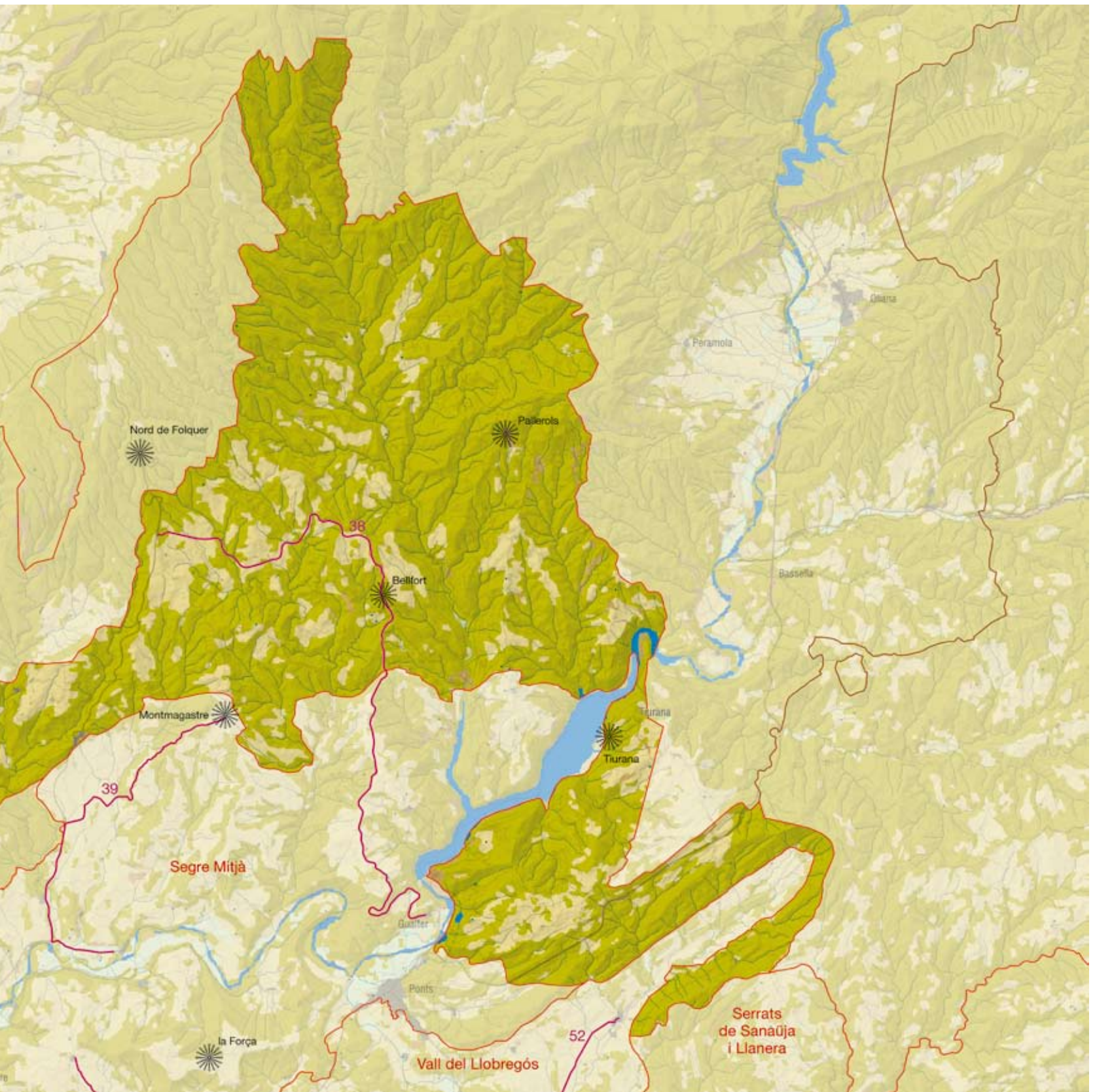
Itinerari

224

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

La vall de Rialb té un clima mediterrani continental però, a mesura que es guanya en alçada, augmenten les precipitacions i disminueix la temperatura mitjana, per la qual cosa canvia la vegetació: es passa del domini del carrascar, a la part basal, a les rouredes, a la part montana.

Els materials geològics són conglomerats a les parts més enlairades del territori i gresos i lutites a les parts més baixes. Tots aquests materials són d'origen continental i d'edat terciària i tenen coloracions grises i pàtines vermelloses, tonalitats especialment evidents en aquelles àrees que no estan cobertes de vegetació. La presència de roques de textura grollera, com els conglomerats, donen lloc a formes de relleu molt resistents a l'erosió. Aquestes formes es manifesten en forma de cingleres i escarpats que es poden contemplar, per exemple, al congost del riu Rialb, amb les seves espectaculars parets verticals.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, la vall del riu Rialb integra en primer terme la conca del riu Rialb. Al curs alt del riu Rialb hi ha l'engorjat del forat de Buli. A banda d'aquesta conca, n'hi ha d'altres que pertanyen a aquest territori només de resquillada: el riu de les Segues, al costat occidental, i petites rieres tributàries del Segre o del Llobregós, a la part meridional.

226

El principal domini potencial de vegetació és el de la roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*), que es troba en les zones més o menys planes i no gaire seques. Tanmateix, les rouredes de roure de fulla petita són actualment escasses, ja que la vegetació dominant en el paisatge són les pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), les quals es poden barrejar a les zones més elevades, ja al límit nord, amb pi roig (*Pinus sylvestris*). Les pastures de jonça (*Aphyllanthion*) també tenen una certa importància en el paisatge.

El domini potencial del carrascar amb boix (*Buxo sempervirentis-Quercetum rotundifoliae*) es correspon amb les zones més assolades i pendents; sovint els carrascars es presenten més o menys aclarits, però també hi tenen una certa importància les brolles de romaní (*Rosmarino-Ericion*) i, més localment, els savinars de *Juniperus phoenicea*. D'altra banda, al fons del congost del Rialb, molt localitzats, hi ha petits retalls de la comunitat termòfila d'alzinar amb marfull (*Viburno tini-Quercetum ilicis*).

En suma, la vall de Rialb és un territori de vocació clarament forestal, amb escasses limitacions per al creixement de l'arbrat, on destaca el color verd dels pins, que forma un mantell sovint continu, interromput només pel rocam que, en alguns punts, es presenta molt compacte i formant cingleres. La principal explotació del territori és la forestal, però no és intensiva i es troba en crisi.

L'aptitud agrícola de les terres és baixa. De fet, les terres de més aptitud solament representen el 14% de la superfície d'aquest territori. Els pocs cultius que hi ha es troben en el domini de la roureda, dispersos en la matriu forestal de pinassa, i corresponen a

conreus herbacis de secà, principalment ordi, amb algun camp de trepadella. L'apicultura és una activitat que sempre s'ha practicat en aquestes terres, encara que ha perdut importància. La ramaderia tampoc no és gaire important, malgrat que antigament una part d'aquestes terres eren pasturades pels ramats de muntanya, que baixaven a la plana a passar l'hivern.

Aquest paisatge està pràcticament despoblat i presenta una tipologia molt rural. La Baronia de Rialb és un extens municipi molt dispers que comprèn una munió de petits nuclis de poblament i antigues parròquies, torres i masies. La seva capital és Gualter, vora Ponts. A banda dels nuclis de la Baronia de Rialb, convé no perdre de vista els nuclis de població que han quedat inundats recentment per les aigües, principalment Tiurana i Miralpeix. El nucli de Tiurana s'ha refundat al costat de l'ermita de Solers. A més a més, hi ha altres poblacions que no són pròpiament de la vall de Rialb: Montargull (terme d'Artesa de Segre) o Tòrrec (terme de Vilanova de Meià). També pertanyen a la unitat alguns masos dels termes de Tiurana i Vilanova de l'Aguda.

Les principals carreteres que creuen aquest paisatge són l'L-512, d'Artesa de Segre a Folquer, que voreja l'extrem occidental, i la carretera C-1412b de Ponts a Isona, que entronca amb l'anterior a Folquer. No obstant això, hi ha una xarxa densa de pistes forestals asfaltades i de terra que connecten les masies disperses. Entre altres instal·lacions, cal destacar també la presència d'una piscifactoria al riu Rialb, a la població de Palou. D'altra banda, sis línies elèctriques d'alta tensió seccionen aquest territori, però en trobar-se concentrades en un corredor a l'oest, la majoria de la vall queda lliure d'aquestes intrusions.

Evolució històrica del paisatge

Durant l'ocupació sarraïna, i tenint en compte la proximitat de Montmagastre, que fou un punt sarraí avançat, aquesta zona degué ser un territori de frontera disputat, almenys durant un temps.

El gran nombre d'esglésies romàniques, monestirs i castells escampats pel territori, de gran significació en el paisatge, són d'època medieval, ja que es troben bastits en llocs enlairats i visibles a llarga distància. De fet, aquestes construccions demostren la importància demogràfica que tingué aquest territori una vegada foren incorporats als dominis comtals, per bé que posteriorment s'hagi produït un fort despoblament. Bona part d'aquestes terres formaven part d'un antic terme jurisdiccional o baronia, constituïda ja pels volts del segle XIV, que prengué el nom de Rialb per la importància d'aquest riu en el territori, al qual van a parar tot el conjunt de barrancs que drenen aquestes terres.

Un dels fenòmens recents que ha adquirit importància en aquest darrer quart de segle i que pot produir impactes sobre la qualitat del paisatge són els incendis forestals. Aquesta recurrència és, en part, una conseqüència de la política forestal portada a terme els anys cinquanta i seixanta, basada en la repoblació dels terrenys forestals amb espècies frugals, però també altament combustibles. A aquestes característiques pròpies de la vegetació, actualment dominant en amplis sectors dels Prepirineus centrals catalans i ter-

res veïnes, s'hi afegeix el règim climàtic, força càlid, eixut i ventós a l'estiu.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'estructura visual d'aquest territori està formada per la geometria enfonsada de la conca hidrogràfica del riu Rialb, coberta per un extens continu vegetal. La part nord es correspon amb una densa estructura muntanyenca que se situa, majoritàriament, entre els 500 i els 1.000 m d'elevació, amb un pendent mitjà proper al 30%.

La diversitat d'usos del sòl és localment elevada. En els replans topogràfics que apareixen sobretot a l'oest, s'hi dona una alternança de tessell·les forestals i cultius herbacis de secà. Es tracta d'un paisatge en mosaic que combina boscos densos d'aciculifolis (41%), bosquines (24%), zones de conreu (16%) i boscos de esclerofil·les (10%) i caducifolis (8%).

La permutació de les diferents textures vegetals sobre el relleu abrupte i el fet que l'empremta humana sigui aparentment minsa a la vall de Rialb el fa, paisatgísticament, un territori molt apreciable per la seva naturalitat i que fàcilment hom pot percebre com a fracturat, verd i remot. Les vistes que ofereix aquesta vall són molt variades segons la posició de l'observador, però l'exposició visual és escassa a causa de l'elevat nombre de fractures en la geometria del relleu, fet que probablement expliqui que aquest paisatge sigui poc conegut i valorat.

El 80% d'aquest paisatge va mantenir els seus usos del sòl en la dècada de l'any 1992 al 2002. La progressió natural de la vegetació cap a la roureda és relativament lenta, atès que hom s'aprofita forestalment de la pineda de *Pinus nigra* subsp. *salzmannii*. Els principals elements de canvi paisatgístic són els conreus abandonats en les terrasses, en les zones de més pendent. Probablement hi haurà més abandonaments de terres, impulsats en gran mesura per una dinàmica demogràfica molt regressiva. De fet, hi ha un gran nombre de masos i pobles sencers abandonats.

Granges del mas de l'Hereu a les proximitats del poble de Bellfort. Al fons, l'església de Santa Maria de Palau de Rialb. Observatori del Paisatge

Finalment, també s'han de prendre en consideració les transformacions produïdes per noves infraestructures al nord del riu Segre, al límit amb el Segre mitjà, com ara la presa del canal Segarra-Garrigues, i la presència de línies elèctriques d'alta tensió.

Expressió artística del paisatge

Josep Pla (1897-1981) descriu, la seva obra Tres guies, l'escassetat del cabal del riu Rialb, aquest afluent per la dreta del segre que, en el seu descens des de la serra de Bóixols, emmarca la unitat de la vall de Rialb i, per tant, no contribueix a disminuir la sequedat d'aquestes terres.

"El Rialb és un riu que té les seves fonts originàriament a les muntanyes de Bóixols i té un curs força llarg, però no arriba a ésser un riu de cabdal apreciable. Les terres de la baronia són seques i pobres; les collites s'obtenen a través de continuats afanys i d'una tenacitat admirable".

(Pla, 1976: p. 974)

Valors en el paisatge

El paisatge té un elevat potencial com a corredor paisatgístic. Se li reconeix el valor natural i ecològic per la seva inclusió en el Pla de recuperació del trencalòs. A més a més, hi estan representats alguns hàbitats d'interès comunitari prioritari, com les pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), i hàbitats rupestres calcinals, en els relleus abruptes i cingleres. Finalment, pel que fa als elements geològics, no es pot oblidar l'interès geomorfològic i paisatgístic del congost del riu Rialb a l'alçada del forat de Buli.

Pel que fa als valors històrics que també impregnen el paisatge, destaquen les vint-i-quatre esglésies romàniques presents a l'extens municipi de la Baronia de Rialb, que, a més, comprèn molts petits nuclis de poblament i dos antics monestirs. Probablement la més notable és l'església de Santa Maria de Palau de Rialb, al terme de la Baronia de Rialb. D'altra banda, el castell de l'Aguda es troba a la part sud de la vall de Rialb, on es poden observar els vestigis del que va ser el castell. A la Baronia de Rialb s'hi troba l'alzinera de Cal Penjat (*Quercus ilex* subsp. *ballota*), declarada d'interès comarcal i local. Aquest paisatge és també molt apreciat pels amants del barranquisme —en especial l'engorjat del riu Rialb— i pels excursionistes. A l'últim, cal destacar localment la presència d'alguns murs de pedra seca.

Els valors religiosos i espirituals tenen un referent en el patrimoni eclesial. Convé destacar el gran nombre de petites ermites. Destaca l'església romànica de Santa Maria de Palau de Rialb del segle xi, de tres naus i tres absis. Des dels temples romànics sovint s'aconsegueixen vistes espectaculars. També es pot mencionar l'ermita de la Mare de Déu de Solers, i restes de cementiris abandonats propers als antics nuclis habitats.

Finalment, els valors estètics tenen un referent especial en el mantell forestal quasi continu d'aquest paisatge. A més, les poc

Percepció de la boira estacionària a la plana (Segre Mitjà) i el turó de Montmagastre, des de les estribacions dels serrats de Comiols, en el perímetre occidental d'aquest paisatge. Observatori del Paisatge

228

conegudes gorges del tram mitjà del Rialb, amb el seu estret i profund congost, formen un dels paisatges més bells del Prepirineu lleidatà. Aquest continu forestal, amb un predomini d'espècies no caducifòlies, sobretot pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), mantenen una imatge quasi permanent durant tot l'any. S'hi distingeixen unes masses de patrons de boscs mixtos, caracteritzats pel seu significatiu contrast: en concret, es troben masses de roure valencià i pinedes, tot seguint els cursos fluvials, els barrancs, els torrents i el mateix riu Rialb. A la part nord-est, el relleu és ocupat

El Montmagastre, visible des de part de la Vall de Rialb. També s'observen les pinedes de pinassa que caracteritzen aquest paisatge. Observatori del Paisatge

per una extensa superfície de pinedes de pinassa, entre les quals apareixen nombrosos cingles. La combinació entre aquests dos elements i els contrastos de colors i de textures creen un paisatge de gran singularitat.

El paisatge presenta diversos patrons agraris, entre els quals convé fer referència a petites superfícies d'abancaments agrícoles. Aquestes terrasses aprofiten, per exemple, el tossal dels Camps, l'espai intermedi entre la collada del Puig i la collada Roja, o bé els plans de Perdiguers, de manera que possibiliten els cultius herbacis de secà i salven els pendents mitjançant petits talussos vegetals.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La morfologia d'aquest paisatge, caracteritzat per nombrosos plecs i fractures en el relleu, fa que la major part de la seva extensió tingui un escàs domini visual del territori circumdant i que les visibilitats es limitin a l'entorn més pròxim, de forma que s'adaptin a l'estructura morfològica de valls autònomes i tancades. Aquest paisatge té un relleu més pronunciat a l'extrem nord, cap al coll de les Fonts i vers el coll del Prat. Després, lentament, es desplega en valls més obertes cap al límit sud, sobretot la del riu Rialb.

Precisament, a causa del seu relleu, escarpat i amb cingleres, aquest paisatge constitueix una referència visual per a la resta de les unitats de la regió. Específicament, es perceben el coll del Prat,

Aprofitament dels paleocanals per construir murs de pedra seca, a prop de Guardiola. Observatori del Paisatge

Panoràmica des de la carretera L-512 al nord de Folquer. S'aprecia com la boira cobreix la vall del riu Rialb i en primer terme les torres elèctriques. Observatori del Paisatge

les Tres Creus i la serra de l'Arçosa, amb la costa de Cagaferro i el Sant Marc (1.080 m), com a principals referències visuals.

D'altra banda, es pot percebre el paisatge del Montsec com a horitzó proper i, a mesura que hom s'endinsa en la vall, es poden abraçar visualment elements de les unitats situades al sud de la vall de Rialb com, per exemple, el turó de Montmagastre, al Segre mitjà.

Un dels itineraris paisatgístics més interessant és la carretera C-1412b. Tot seguint aquesta carretera, es poden destacar com a elements lineals que formen els horitzons propers: la serra de Comiols, el serrat Ample i el serrat Alt, i també part de Montsec de Rúbies, la muntanya de Sant Mamet i part de la serra Blanca. En bones condicions de visibilitat, des d'aquest itinerari també es pot albirar part de la plana d'Urgell a l'alçada de Tàrrega i tota la corona de les unitats de la part sud de les Terres de Lleida. Les imatges visuals més properes a aquesta carretera són els conreus herbacis de secà que alternen amb boscos mixtos de roure de fulla petita (*Quercus faginea*) i pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) en el primer tram i, a mesura que hom s'apropa a la cresta del Palau de Rialb, predominen ja les pinedes de pinassa.

Els principals miradors es troben al nord de Folquer, a la vora mateixa de la carretera L-512 (panoràmiques a l'est i al Segre mitjà); a l'ermita de la Mare de Déu de Solers (panoràmiques al Segre mitjà i a l'extrem sud-est); a mig camí de la carretera de Pons a Folquer (panoràmiques al Segre mitjà i al sector central meridional) i al llogarret del Puig de Rialb (panoràmiques al sector nord).

Possible evolució del paisatge

En aquest paisatge de caràcter forestal, la progressió fins als darrers estadis de la successió vegetal està frenada per la continuïtat de l'aprofitament forestal. De tota manera, en ser aquest aprofitament cada cop menys rendible, és previsible que en el futur disminueixin les intervencions silvícoles. Aquest fet, juntament amb els efectes previstos del canvi climàtic i el creixent abandonament d'espais conreats, pot provocar un augment del risc d'incendi. Precisament, els efectes previstos del canvi climàtic inclouen, entre altres aspectes, el desplaçament altitudinal de vegetació, que podria afectar la distribució actual d'espècies i comunitats vegetals.

Avaluació d'amenaçes i oportunitats

Amenaces:

- La pèrdua d'espais oberts a la matriu forestal, principalment per l'abandonament dels conreus agrícoles o els efectes de la menor càrrega ramadera.
- El risc d'expansió de guixos prop de l'Escobet de Bellfort.
- El risc d'incendi forestal al barranc de Fidel, i entre la serra de Palou i la serra de l'Arçosa, al costat de Pallerols.
- El risc d'erosió elevat en les pendents majors del 30% a l'obaga dels plans, al barranc de Ramoneda, a l'est de la serra de Guardola, prop del poble de Tòrrec i vora Montargull.

Oportunitats:

- És un territori amb una qualitat paisatgística molt elevada.
- El desenvolupament turístic sostenible basat en valors naturals, històrics i estètics del territori és una oportunitat de primer ordre per a aquest espai.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

La surgència càrstica del forat de Buli, les gorges i un congost del riu Rialb ben conservats i aptes per a un gaudi respectuós del paisatge.

El riu Rialb, al seu pas per la unitat, ha generat un congost d'un alt interès paisatgístic que destaca per la formació de gorges molt singulars, com la coneguda surgència càrstica del Forat de Buli, on s'hi practiquen esports d'aventura i en particular el barranquisme.

OQP 2

Un patrimoni religiós en indrets enlairats i enmig de pinedes de pinassa i pi roig que mantingui la seva presència en el paisatge (monestir de Santa Maria de Palau de Rialb i ermita de la Mare de Déu de Solers).

La vall de Rialb ha heretat de l'edat mitjana un gran nombre d'esglésies romàniques, monestirs i estructures defensives (castell de l'Aguda) de gran significat paisatgístic, bastits en llocs enlairats i visibles a llarga distància, que testimonien la importància demogràfica que tingué aquest territori un cop incorporat als dominis comtals.

OQP 3

Una carretera C-1412b ordenada per a l'observació de la vall de Rialb, tan singular, lliure d'edificacions que impedeixin la contemplació del paisatge.

Les sinuoses carreteres de la vall de Rialb, especialment les d'accés al pantà de Rialb i els trams de la carretera C-1412b anteriors i posteriors a Palau de Rialb, configuren itineraris d'indubtable interès paisatgístic que permeten la descoberta de la unitat. La perspectiva paisatgística d'aquestes rutes es pot veure afectada per esteses elèctriques o edificacions aïllades que es trobin pròximes a la carretera o formant part del paisatge observat.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènics del coll del Prat, les Tres Creus i la serra de l'Arçosa.
- Ribes del riu Rialb.
- Medi nocturn d'alta qualitat (poca contaminació lluminosa).
- Zones agrícoles disperses i relictas en la matriu forestal de pinassa, prop del tossal dels Camps, la collada del Puig i la collada Roja i els Plans de Perdiguers.
- Església de Santa Maria de Palau de Rialb i el castell de l'Aguda i ermites romàniques disperses per l'àmbit.

Àrees de foment de la gestió

- Hàbitat de ribera del riu Rialb.
- Surgència càrstica del forat de Buli.
- Explotacions forestals i masses arbrades contínues.
- Espais amb la presència de masses de roure valencià i pinedes situades en els barrancs i torrents que conflueixen al riu Rialb.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Masos i assentament despoblats de la unitat, com Sant Cristòfol de la Donzell o el Puig.
- Recorreguts de les sis línies elèctriques que creuen la unitat per l'oest.
- Construcció de la connexió del canal Segarra-Garrigues a la presa de Rialb.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Carretera C-1412b a les proximitats de Palau de Rialb
 - b) Carretera d'accés al pantà de Rialb
 - c) Carretera L-512 al nord de Folquer
 - d) Ermita de la Mare de Déu de Solers
 - e) Carretera de Pons a Folquer
 - f) Llogarret del Puig de Rialb
- Senyalització dels punts de principi i final de l'itinerari paisatgístic de Gualter a Folquer.

3. Segre mitjà

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Noguera.

Superfície:

14.006 ha

Municipis:

Majoritàriament es correspon amb el terme municipal d'Artesa de Segre. A la banda oriental hi ha petites parts dels termes de la Baronia de Rialb i Ponts. A l'occidental, del terme municipal de la Foradada.

232

Artesa de Segre, el principal nucli d'aquesta unitat. Jordi Bas

Trets distintius

- Altiplà dissecat per l'erosió del riu Segre i dels seus afluents, els quals han modelat valls relativament obertes i planeres. Les terrasses fluvials superiors han estat fortament erosionades i escampades pels tossals immediats, mentre que les inferiors formen una banqueta contínua al costat del riu, intensament aprofitada pels conreus de regadiu.
- Sovintegen les bosquines més o menys extenses de garric o coscoll (*Rhamno lycioidis-Quercion cocciferae*) i brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), freqüentment acompanyades de pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) o de pi blanc (*Pinus halepensis*).
- Agricultura tradicional de secà entre Artesa de Segre i Ponts, que s'alterna amb cultius de regadiu en parcel·les amb la morfologia peculiar de les zones d'horta. Presència nombrosa de cultius en estat d'abandonament, principalment situats en cotes altes, formats per restes d'antigues terrasses de pedra seca amb fruiterars de secà.
- Paisatge marcat pels meandres del tram mitjà del Segre, on la vegetació forestal alterna amb els camps configurant una estructura agroforestal amb una forma particularment sinuosa que segueix i subratlla la morfologia del terreny.
- La resclosa del canal d'Urgell és una zona humida amb una bona representació d'hàbitats aquàtics i terrestres, que adquireix més valor en inserir-se en un medi de muntanya mitjana.
- Els nuclis de població més importants són Artesa de Segre i Ponts, tradicionalment viles mercaderes intermediàries entre la plana i la muntanya.

Itineraris:

16 Artesa de Segre-Vernet-Alós de Balaguer

38 Gualter-Folquer

39 Anya-Montmagastre

49 Tudela de Segre-Seró-Colldelrat

Llegenda:

Mirador

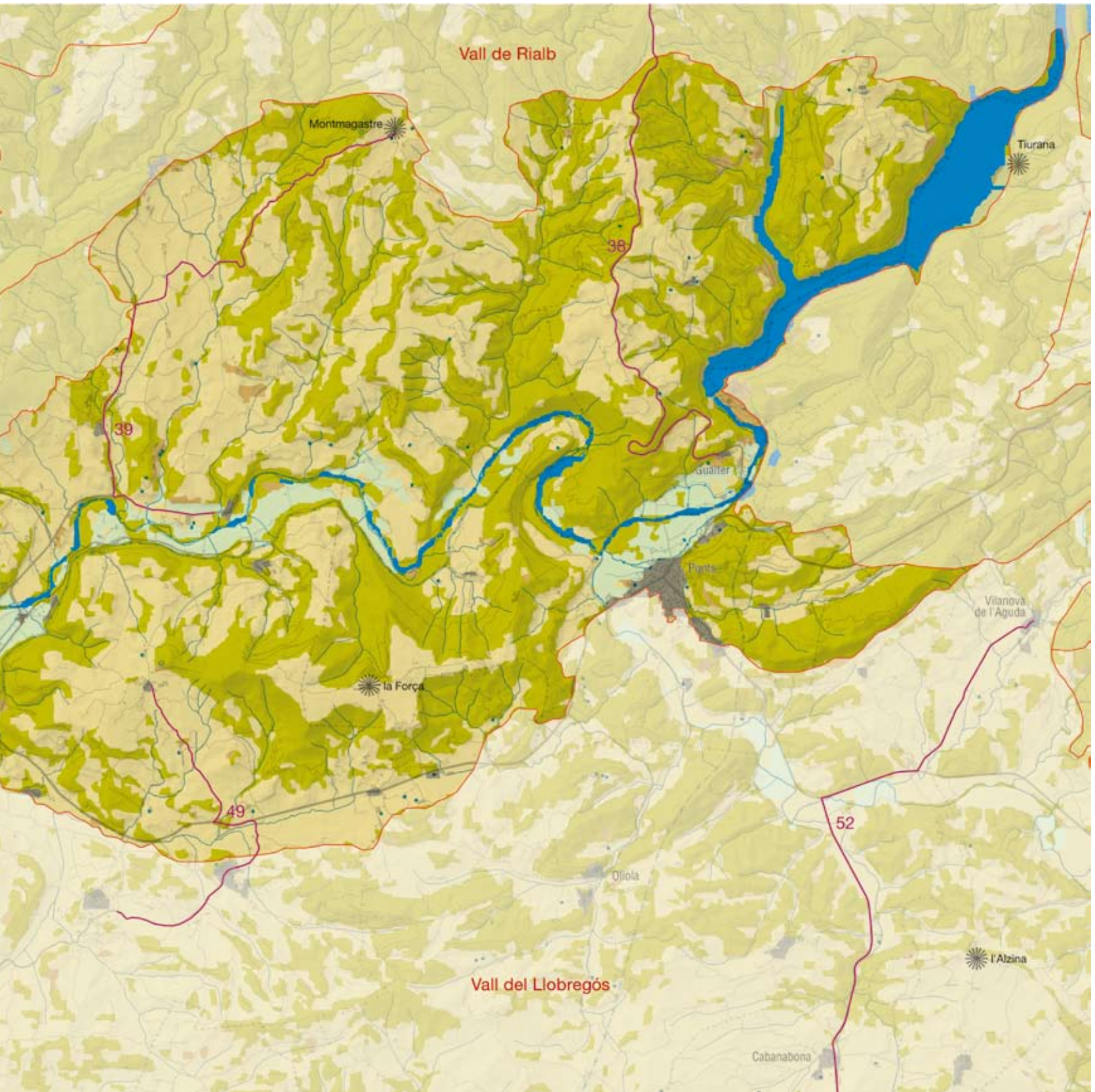
Itinerari

234

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El Segre mitjà té un clima mediterrani subhúmit continental, amb temperatures mitjanes anuals compreses entre els 12 i els 13°C, i precipitacions mitjanes anuals de 550 a 650 mm. Les boires acostumen a aparèixer a l'hivern al fons de les valls. Tot plegat motiva que la vegetació sigui predominantment planoperennifòlia, encara que a les obagues poden aparèixer bosquets de fulla marcescent.

Els materials geològics que afloren en el territori són, predominantment margues, lutites, gresos i esporàdicament microconglomerats terciaris continentals. Els materials de textura més grollera formen diversos sistemes de paleocanals que s'estenen per una gran part del territori.

Les roques es presenten en capes horitzontals o suaument plegades, tot i que en la proximitat dels relleus prepirinencs la complexitat estructural augmenta, fins al punt d'aparèixer alguns plecs diapírics que han dut els materials triàsics del keuper a perforar les roques terciàries i donar lloc, per exemple, al relleu del Montmagastre amb el seu perfil característic i visible des de molt lluny. El color generalitzat dels materials no recoberts de vegetació que hi afloren

és l'ocre vermellós, coloració típica de la major part dels materials terciaris d'origen continental. Aquesta coloració solament es veu modificada a la rodalia del Montmagastre, per tonalitats vermello-ses vives degudes a la presència de guixos i argiles triàsiques. El tram mitjà del riu Segre vertebrava i dona estructura a aquest territori, situat majoritàriament entre els 300 i els 500 m d'elevació. El pendent mitjà és del 18%.

La xarxa hidrogràfica es caracteritza per tenir el riu Segre com a curs principal, cosa que li confereix una particularitat paisatgística important. Afluents del Segre que travessen aquest territori són, aigües amunt de Ponts, el Rialb per la dreta, a Gualter, ara interceptat per la presa; el Llobregós per l'esquerra també a Ponts; i finalment, el Boix, també per la dreta a Baldomar.

El principal domini potencial de vegetació és el carrascar (*Quercetum rotundifoliae*), encara que actualment els boscos de carasca són escassos i fragmentaris, a causa de l'explotació actual i històrica per obtenir-ne llenya i carbó vegetal. En el seu lloc, la vegetació natural que sovinteja són bosquines més o menys extenses de garric o coscoll (*Rhamno lycioidis-Quercion cocciferae*) i brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), freqüentment acompanyades de pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) o de pi blanc (*Pinus halepensis*). Tanmateix, la major part d'aquest domini

236

Panoràmica de conreus extensius de secà i bosquines i el cim del Montmagastre. Al fons, el Montsec de Rúbies, ja a la unitat del Montsec. Observatori del Paisatge

ha estat ocupat per les terres agrícoles dedicades al conreu de cereals d'hivern.

A les obagues més pronunciades, el domini potencial de vegetació correspon a la roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*). Quant a etapes serials, hi ha, d'una banda restes de rouredes acompanyades de joncedes (*Aphyllanthion*), i, de l'altra, pinedes de pinassa. A la zona de ribera del riu Segre i dels principals torrents de la zona s'instal·len comunitats de bosc de ribera (*Populion albae*).

L'agricultura tradicional de secà entre Artesa de Segre i Ponts constitueix un element característic, encara que és destacable la presència de cultius de regadiu anteriors al canal d'Urgell, en parcel·les amb la morfologia peculiar de les zones d'horta de les planes més amples. Aproximadament el 47% del territori presenta una bona o moderada aptitud agrícola. Les terres de major aptitud es concentren a la meitat oest, on la vall és més ampla, en concret a la plana d'inundació del riu Segre, aigües amunt d'Artesa de Segre. Tanmateix, cal tenir en compte el considerable nombre de cultius en estat d'abandonament que es troben a les cotes altes, formades en gran mesura per restes d'antigues terrasses de pedra seca amb fruiterars de secà. Per últim, cal dir que a les terres d'Artesa de Segre properes al riu es practiquen cultius de cereals d'estiu (panís) i hortalices, principalment patates.

Pel que fa al poblament, la ciutat d'Artesa de Segre i la vila de Ponts són els nuclis de població més importants del Segre mitjà. Ambdós nuclis de població són, després de Balaguer, els més importants de la comarca de la Noguera. Artesa i Ponts han estat, tradicionalment, viles mercaderes, intermediàries entre la plana i la muntanya. Actualment, disposen d'algunes d'indústries i d'un apreciable comerç, fet que es deu a la seva situació estratègica en l'encreuament diagonal dels eixos Lleida-Andorra-Barcelona.

Alentorn, nucli de tipologia rural pertanyent al municipi d'Artesa de Segre. Al fons es pot observar la muntanya de Montmagastre. Imatge cedida per l'Arxiu Mas

Paral·lelament, a la rodalia de tots dos municipis i a la vora de les carreteres es detecta un augment de l'ús del sòl industrial i la proliferació de granges.

De la fortificació d'Artesa de Segre, defensa natural de la vall, se'n tenen ja notícies l'any 1036. La vila s'estén entre el turó de Castellet (476 m) i la riba esquerra del Segre, a 318 m d'altitud, i és la cruïlla del camí axial del Segre amb la carretera de Tàrrrega a Barcelona, que continua al nord vers la conca de Tremp. També cal destacar la que permet unir Artesa de Segre a Isona i Tremp. Sobre aquest patró axial ben definit, s'hi superposa una morfologia urbana radial que deu la seva traça a la topografia i la xarxa caminera menor. Els camps agrícoles ocupen la plana entre el Segre i la població. D'altra banda, un dels elements que més caracteritza Artesa de Segre és la quantitat de pobles i nuclis agregats al municipi, que sumen un total de 20 entitats. La població actual és de 3.696 habitants i el planejament vigent són les normes subsidiàries del 1990, amb una reserva de sòl urbanitzable considerable.

Entre la muntanya de Sant Pere i la riba del Segre s'emplaça la vila de Ponts, dominada per l'antic castell. En aquesta població conflueixen tres vies antigues: el camí paral·lel al Segre; el situat al nord, (camí de Cervera); i el camí que menava vers Solsona. Ponts és, per tant, una cruïlla de camins que, a més, constitueixen un nus estratègic d'accés al Pirineu. La població actual és de 2.378 habitants i el planejament vigent són les Normes subsidiàries del 1986, amb un sòl urbanitzable de 25 ha.

Altres nuclis de tipologia rural i majoritàriament alineats al riu Segre són: Baldomar, Colldelrat, Alentorn, Vall-Ilebrera, Anya, Torreblanca i Gualter, els quals destaquen sobre la resta dels nuclis, pràcticament despoblats.

Embassament de Rialb, situat a l'extrem nord oriental de la unitat. Observatori del Paisatge

Aquesta ha estat tradicionalment una zona de pas, on s'han ajuntat les diverses vies de comunicació que uneixen la plana i la muntanya. Conseqüentment, com ja s'ha exposat, els dos nuclis més importants de població corresponen als punts de confluència d'aquestes vies: Artesa de Segre i Ponts. En tot cas cal destacar, per damunt de totes, la importància de la carretera principal de connexió entre Balaguer, Artesa de Segre i Ponts, cap als Pirineus, atès el seu paper de connexió dels tres centres econòmics més rellevants de la comarca. D'altra banda, l'arc viari que passa per Artesa de Segre i Ponts delimita el sud de la unitat, cosa que implica que la major part d'aquest paisatge té una accessibilitat molt dèbil.

L'embassament de Rialb és la infraestructura de producció d'energia més destacable a la zona. Pel territori hi passa també el canal d'Urgell, que s'inicia precisament a Ponts derivant aigua del Segre.

Evolució històrica del paisatge

De l'època ibèrica hi ha restes de nombrosos poblats, alguns dels quals eren continuació d'aquells de la primera edat dels metalls. Convé destacar el poblat d'Antona, habitat des del neolític i posteriorment nucli dels ilergets. És ubicat davant del santuari de Santa Maria de Salgar, al marge esquerre del riu Segre, aigües avall d'Artesa de Segre.

238

Durant l'ocupació sarraïna, aquestes terres foren un límit fronterer. En efecte, el Montmagastre fou un punt sarraí avançat fins que Berenguer Ramon I, comte de Barcelona, reconquerí les terres del Segre mitjà, el 1025. Són d'època medieval el gran nombre d'esglésies, monestirs i castells escampats pel territori, alguns d'ells visibles a llarga distància, atès que sovint es troben ubicats en llocs enlairats.

Aquestes terres sempre s'han vist beneficiades pel fet d'estar travessades pel riu Segre. L'existència d'hortes molt abans de la inauguració del canal d'Urgell i de constituir un lloc de pas fàcil entre les terres del nord i del sud permeteren aturar en moltes ocasions el despoblament que altres terres veïnes patiren. Pere Gil, a la *Geografia de Catalunya* de l'any 1600, afirma que el lli i el cànem es cull a les riberes de tots els rius i a tots els llocs on hi ha fonts o sínies per regar. La morera, explica, també es planta al Segre per obtenir-ne la seda. D'altra banda, Arthur Young en el viatge que féu a Catalunya l'any 1787, descriu la rodalia de Ponts com una vall ampla amb cultius de rotació de cànem, blat i fesols. També s'interessa per la feina de desfilar els capolls de seda. Tot plegat s'emprava per a una creixent activitat artesanal, de base tèxtil, avui desapareguda.

La inauguració del canal d'Urgell l'any 1862 permeté que s'estenguessin els conreus de regadiu per algunes contrades situades entre Ponts i Artesa i donà prosperitat econòmica a aquestes terres. La construcció d'embassaments que es va iniciar al primer quart

del segle passat va culminar amb el bastiment de l'embassament de Rialb, l'any 1999. Com en anteriors ocasions aquest pantà també ha implicat canvis molt dràstics en el paisatge: eliminació de carrerades i camins, abandonament de terres de conreu, desallotjament i posterior ensorrament de la població en l'emplaçament original (cas de Tiurana i Miralpeix, avui coberta d'aigua). En aquesta ocasió la població s'erigí de nou en un altre emplaçament fora de l'abast de les aigües i es van traslladar els béns culturals identificatius de la població.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El tram mitjà del riu Segre vertebra i dona estructura a aquest territori, situat majoritàriament entre els 300 i els 500 m d'altitud. La diversitat local i la fragmentació d'aquest paisatge són elevades en relació amb altres territoris, atesa la presència de cultius herbacis de regadiu (6%), boscos d'esclerofil·les (4%), formacions caducifòlies (9%) i forests aciculifòlies (4%), que malgrat que tenen escassa representació superficial, apareixen intercalades en la matriu de conreus herbacis de secà que afecta gairebé la meitat de la superfície (44%), en estreta associació amb abundants bosquines i prats (28%), que es fan més abundants a mesura que augmenta l'altitud, vers l'est.

La diversitat d'usos del sòl i les pautes fenològiques de la vegetació generen contrastos cromàtics i texturals de gran valor local. Els paisatges i el moviment de l'aigua són rellevants, però de petita escala, amb textures en la vegetació de ribera que contrasten amb la làmina d'aigua. Les formes verticals de la vegetació a la vora del riu no produeixen la focalització de les vistes, en ser de talles

Montargull i la carretera L-512 d'Artesa de Segre a Trepç. Els usos del sòl en aquest sector es reparteixen entre cultius herbacis de secà i pinedes de pi blanc i pinassa. Observatori del Paisatge

diferents, però assoleixen una densitat i elevació considerables en diversos punts, de manera que enquadren la visió del riu.

El 67% de la seva superfície no va canviar d'usos del sòl durant el període comprès entre el 1992 i el 2002. La dinàmica recent d'aquesta zona està associada a la construcció de la presa de Rialb, la qual va suposar importants transformacions tant en el vas de la conca com en la conca receptora de l'embassament. El trasllat de la població de Tiurana i el desenvolupament de vies de comunicació són els canvis més significatius que ha comportat el bastiment d'aquesta presa. En el mateix sentit, també s'han de considerar els canvis que s'estan produint a la zona que s'irrigarà amb el canal Segarra-Garrigues, que perdrà el seu caràcter de secà.

A banda d'aquests canvis de gran rellevància, cal apuntar canvis en el paisatge associats al retrocés en superfície i en el nombre de taques de les coníferes (la mida mitjana ha passat a ser la meitat, i els fragments que queden han perdut agregació) i l'abandó de conreus en determinades zones, com el Montmagastre, Sant Isidre i la Torre de Rialb. Finalment, és important destacar que tant Ponts com Artesa de Segre presenten una destacada dinàmica urbana. Des dels anys seixanta aquestes poblacions reben immigrants, primer d'altres zones de l'Estat espanyol, i actualment d'altres països. A hores d'ara, Ponts, Artesa de Segre i la seva rodalia se situen en una zona de creixement poblacional positiu.

També cal tenir en compte la incidència que pot tenir sobre el paisatge la instal·lació d'activitats i infraestructures en punts molt visibles, com les Crestes a la costa del Refet i a la costa Rasa, el Montgamastre i les principals valls. En aquest sentit, destaca la gran concentració de línies d'alta tensió que travessen tota la vall entre Ponts i Gualter.

Expressió artística del paisatge

Josep Pla (1897-1981) fa referència, a la Guia de Catalunya, a aquesta unitat de paisatge, articulada pel riu Segre, i en la que hi destaca la presència de dos nuclis de dimensió mitjana, Ponts i Artesa de Segre, amb un perfil de capitalitat apreciable. Segons Pla, la idiosincràcia de Ponts estaria vinculada a la carretera, mentre que Artesa tindria un perfil paisatgístic més elevat gràcies a la seva horta i els seus fruits delicats.

L'espina dorsal d'aquestes terres és el Segre. En els seus ribatges hi ha les zones més riques. Si Ponts és la capital septentrional de la ribera, Artesa de Segre és el centre de la part baixa més important. Ponts, població de la comarca de la Noguera com Artesa, té tota la seva vida a la carretera. Artesa, però, a més a més, té una horta que li proporciona molta prosperitat i molt benestar. [...]. L'horta hi és gran; el Segre, paternal, i la fruita de la contrada té un sabor molt delicat.

(Pla, 1973: p. 251)

Continuant amb la seva descripció, Pla ressalta, aigües amunt, el contrast entre la zona de ribera, amb les seves seqüències de terrasses fluvials, i l'aspror i buidor humana de la resta del paisatge.

Ara continuem Segre amunt. La carretera travessa una regió una mica esmorteïda i trista, sobretot a mesura que anem pujant. El riu baixa, en general, de nord a sud, però ho fa d'una manera anguilejant i curvilínia. Les terres de les seves riberes de vegades s'eixamplen, de vegades s'estrenyen. Quan s'eixamplen apareix la plana fèrtil, amb el regadiu, els horts i els blatdemorars. Per més enllà d'aquestes terres que l'aigua vivifica, el riu passa davant panorames muntanyosos molt pobres de botànica, arrasats. Les cases de pagès rumbegen poc. La maquinària agrícola no abunda pas, tant riu amunt com riu avall. El to general discrepa una mica del normal de Catalunya.

(Pla, 1973: p. 251)

Valors en el paisatge

El paisatge del Segre mitjà presenta valors naturals i ecològics notables. D'una banda, part de l'espai serres del Montsec, Sant Mamet i Mitjana i de l'aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa és inclòs a la xarxa Natura 2000. Tots dos estan catalogats com a LIC (lloc d'interès comunitari) i ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus). D'altra banda, la meitat del territori té un alt potencial com a connector paisatgístic.

També cal destacar que la major part del Segre mitjà pertany al Pla de recuperació del trençalòs i la presència, al llarg de la ribera del riu Segre, d'alberedes, salzedes i altres boscos de ribera considerats hàbitats d'interès comunitari (*Populion albae*). En aquest sentit, la reclosa del canal d'Urgell és una zona humida amb una bona representació d'hàbitats aquàtics i terrestres.

El poblat ibèric d'Antona i la cova d'Antona (aquesta última declarada patrimoni artístic de la humanitat), situades ambdues al terme municipal d'Artesa de Segre, representen l'empremta de la primitiva civilització mediterrània al territori. Al seu atractiu turístic se suma al seu valor paisatgístic, ja que des d'aquests indrets es pot gaudir de panoràmiques molt interessants. Les restes del poblat ibèric es troben encerclades per un meandre del riu Segre quasi davant del santuari romànic de Salgar (Aspres de la Noguera), al qual es pot accedir a través del vessant nord del jaciment.

Aquest territori també presenta un gran nombre d'esglésies, monestirs i castells escampats pel territori, que paisatgísticament li donen un valor destacat, atès que des d'aquestes fites, sovint situades en llocs elevats, es poden obtenir panoràmiques molt interessants. Aquestes construccions són una herència històrica d'un territori que havia estat l'avantguarda de la Catalunya Vella, porta d'entrada o llindar amb la Catalunya Nova. Alguns d'aquests edificis són el castell de Montmagastre, situat al cim d'un turó, que conserva solament els fonaments d'alguns murs i restes de la cisterna; el castell de Vilves, amb una gran torre quadrada i els seus murs de contenció; el castell de Ponts, que conserva algunes

restes de murs i de torres que s'han anat desplomant al llarg dels anys; el castell d'Artesa o "castellot", al qual, el 1972, sobre les restes d'una torre islàmica, s'hi va construir un monument al sagrat cor; i el castell de Grialó, que consta de restes de murs i d'una capella en ruïnes.

També cal fer referència a la colònia al nucli del Pont d'Alentorn, un antic complex industrial anomenat La Fàbrica. S'obrí l'any 1906 i es dedicà a la filatura i la fabricació de teixits. La indústria va tancar definitivament l'any 1967 quan era coneguda amb el nom d'Hilaturas del Segre, SA. Els prop de seixanta habitatges que formaven la colònia industrial van quedar abandonats (l'any 1960, hi constaven 269 habitants segons el padró). Actualment s'han rehabilitat, però paisatgísticament tenen molt interès perquè són records de l'activitat tèxtil que es va desenvolupar en aquest territori.

Aquest paisatge també presenta una important petja religiosa, també d'interès històric, de la qual cal destacar el monestir benedictí de Santa Maria de Gualter, situat a dos quilòmetres de Ponts (terme municipal de la Baronia de Rialb), i del qual actualment, tot i que està arruïnat, en resta part del claustre, els murs i els arcs de volta. Entre d'altres, cal ressenyar també que dalt d'un tossal s'alça l'església de Sant Pere de Ponts, que pertany a un antic monestir de canonges; el santuari de la Mare de Déu de Refet, situat al camí que porta a Ponts, darrere del monestir de Refet d'estil romànic i del segle XIII, al terme municipal d'Artesa de Segre; i el santuari de la Mare de Déu de Vedrenya. Finalment, per la seva importància paisatgística, cal destacar el dolmen de Sols de Riu, prop de la desembocadura del Rialb al Segre, que és un monument funerari alçat fa més de quatre mil anys que va ser traslladat del seu indret original per salvar-lo de les aigües de l'embassament de Rialb. També convé mencionar el dolmen de Malagastre.

Relacionat amb aquest paisatge, una de les festes més populars i conegudes del Segre mitjà i de la comarca de la Noguera és la festa del Ranxo, a Ponts, que se celebra per carnaval. Es cuina enmig del carrer una mena d'escudella catalana per a més de 7.000 comensals.

La lectura del paisatge en clau estètica és també ben singular, i convé destacar-ne la ribera del Segre. A la vora de Ponts, especialment al meandre accentuat de la costa de Sant Joan, just abans de la trobada amb el Llobregós, hi ha una àrea important de vegetació de ribera, principalment pollancredes. En aquesta zona també es localitza la presa del canal d'Urgell, que en el tram que avança per aquest territori, segueix el curs del Segre.

Més enllà de la ribera estricta, convé destacar el valor paisatgístic de la franja de transició entre el paisatge fluvial i el paisatge de l'interior ocupada per masses de boscos mixtos de roure de fulla petita, pinedes de pinassa i carrascars. La presència de la plataforma del riu s'accentua per l'existència d'aquests elements i pel contrast de color, de textura i de transformació estacional. En aquest paisatge marcat pels meandres del tram mitjà del Segre, la vegetació

forestal alterna amb els camps, de forma que la matriu principal és agroforestal instal·lada sobre terrasses amb una forma particularment sinuosa que segueix i subratlla la morfologia del terreny.

També es pot destacar el patró agrícola de la plana a l'entorn de Rialb, fàcilment perceptible vora Gualter. Es tracta d'un mosaic típic agroforestal mediterrani, amb franges sinuoses de vegetació de carrascars que s'ajusten als pendents i es barregen amb les parcel·les agrícoles. El seu interès s'intensifica en el contacte amb els pendents més accentuats, on s'inicien les masses de boscos compactes. En aquest cas, el patró és delimitat per algunes masses d'arbres caducifolis joves a la part oest, i per àrees ocupades per pinassa a la part est. Aquest doble contrast entre els dos límits del patró n'intensifica la força de la imatge visual.

Convé destacar, finalment, la presència de nuclis urbans alineats al riu Segre, Baldomar, Colldelrat, Alentorn, Vall-llebrera, Anya, Torrelblanca, Gualter, i, òbviament, Ponts i Artesa de Segre. Es tracta d'un patró format per una sèrie de nuclis urbans estretament relacionats amb el curs d'un riu. Malgrat que la majoria dels nuclis urbans antics estan estancats o en procés de regressió, Ponts i Artesa de Segre han crescut, i el seu desenvolupament n'ha modificat el caràcter tradicional.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La configuració topogràfica d'aquest paisatge de vall closa i autònoma provoca que la visibilitat sigui directa al seu entorn més pròxim i es concentri a l'interior de la vall. En tot cas, des d'aquest territori es poden percebre els cims més elevats del Montsec, amb la serra de Comiols.

D'altra banda, aquest paisatge es presenta com a referència visual per a la resta del territori. Des de les altres unitats es pot observar clarament el turó de Montgamastre, amb el castell homònim, i també la zona de Colldelrat amb el castell de Grialó.

Si se segueix el curs del Segre, la visibilitat es tanca sobre l'entorn més pròxim i es mostra una seqüència de conreus herbacis de secà, rouredes de roure de fulla petita, pinedes de pinassa i boscos mixtos de roure i pins. Com a horitzó permanent apareix la serra de Montsec de Rúbies. Les ribes del riu hi destaquen per l'existència de plantacions de pollancredes i boscos mixtos de roures, però del riu mateix, tan sols se'n pot intuir la presència.

Una de les carreteres que permet observar part d'aquest paisatge és la C-14, que creua aquest territori i du d'Artesa a Ponts. S'hi poden percebre, en primer terme, conreus herbacis de secà i, en un segon pla, una seqüència de carrascars i garrigues de coscoll. També cal destacar l'alt valor escènic que tenen les rutes d'Anyà a Montmagastre, de Seró a Colldelrat i Artesa de Segre-Baldomar.

Les perspectives paisatgístiques des de la perifèria dels nuclis urbans d'Artesa de Segre i de Ponts són similars i es caracteritzen

El riu Segre al Pont d'Alentorn. Vista aigües avall del pont. Observatori del Paisatge

per un entorn molt compacte, no fragmentat, en el qual es veuen conreus herbacis de secà i conreus de regadiu al costat mateix del riu. Al fons, com a horitzó permanent, les Aspres de la Noguera i la muntanya de Sant Mamet i, més enllà, el Montsec.

Els principals miradors es troben a Montargull (panoràmiques al sud); a Anya (panoràmiques al sector central del territori); al Gos (panoràmica del segment central de la vall del Llobregós, i també del sector sud-oriental del Segre mitjà); i, al darrer terme, el castell de Montsonís (panoràmiques als Aspres de la Noguera i a l'extrem sud-occidental).

Possible evolució del paisatge

La dinàmica d'abandonament rural dels llogarrets i de concentració poblacional als nuclis d'Artesa i Ponts és molt probable que continuï i, per tant, també el seu creixement i transformació d'usos del sòl per a urbanització i industrialització. D'altra banda, s'estudia

la transformació a regadiu de gran part d'aquest paisatge: quan l'embassament de Rialb estigui a plena capacitat, el tram immediat del riu Segre i les seves ribes es podrà començar a irrigar (entre Ponts i Artesa de Segre). La regulació del cabal del riu tindrà com a efecte secundari un augment del bosc de ribera, en reduir-se el risc d'inundacions.

Els efectes d'un possible canvi climàtic poden afectar les masses de boscos mixtos de roure de fulla petita, pinedes i carrascars, desplaçant-los altitudinalment, i reduir-ne la diversitat. És previsible que augmenti el perill d'incendi, que ja és alt a zones concretes del Segre mitjà. La coincidència espacial d'incendis i zones amb elevat risc d'erosió, disseminades per tot el territori, podria generar processos de degradació. Cal recordar, també, que les noves condicions ambientals amb el canvi climàtic seran més limitadores per als secans i poden reforçar la dinàmica d'abandonament de les zones no regades.

Granja a l'accés del poble de Gualter. Observatori del Paisatge

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- Proliferació desordenada de les activitats recreatives al voltant de l'embassament de Rialb.
- El risc d'expansió de guixos als Planers, Sant Pere, la Coma, al costat del poble de Baldomar i al costat d'Artesa de Segre.
- El risc molt alt d'incendi forestal a zones molt concretes al costat de Baldomar, Artesa de Segre, Colldelrat, el Gos, Torreblanca, Ponts, a la costa de Sols del Riu i l'obaga del Boleter.
- El risc d'erosió elevat en els pendents superiors al 30%, sobretot als barrancs en el curs del riu.
- La proliferació de conreus abandonats, zones nues, extraccions d'àrids, granges i infraestructures relacionades amb el tractament de residus, suggereix processos de desenvolupament urbà i industrial que allunyen cada cop més Artesa i Ponts de la seva imatge tradicional. A més, aquestes transformacions impliquen l'ocupació del sòl més fèrtil.

Oportunitats:

- Hi ha potencial per al desenvolupament turístic, esportiu i recreatiu al corredor del Segre, sobretot si es controlen les activitats d'extracció, principalment les graveres del riu, i es poden recuperar les extraccions abandonades mitjançant projectes creatius, vinculats a la revaloració i interpretació d'aquest espai singular.
- Artesa constitueix el cor d'una zona amb abundants valors religiosos i històrics, que inclouen poblats, castells, esglésies i torres. Tots ells es podrien promoure i integrar en una oferta turística renovada per la zona.
- El potencial turístic del nord de la unitat es pot veure beneficiat per la iniciativa LEADER+, finançada per la Unió Europea. Aquesta iniciativa es dirigeix al Montsec i el seu entorn i té com a objectius la millora de la qualitat de vida de l'àrea, la promoció

dels productes locals i l'incentiu d'usar els recursos naturals i culturals presents al territori.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge fluvial del riu Segre i un entorn del pantà de Rialb ordenats, ben conservats i gestionats, que mantingui la singularitat del bosc de ribera i que en permeti el gaudi per part de la població.

El riu Segre creua de nord-est a sud-oest aquesta unitat de paisatge, amb espais ben singulars com les pollancredes situades a la vora de Ponts i les hortes properes a les poblacions. A la riba del riu s'hi han anat assentant els diferents nuclis i ha esdevingut el principal eix vertebrador de la unitat (Baldomar, Colldelrat, Alentorn, Anya, Torreblanca, Gualter, Ponts i Artesa de Segre). Aquesta circumstància també ha fet que el paisatge sigui, a la rodalia de les poblacions i de les vores de les carreteres, un paisatge afectat per l'impacte de la proliferació de sòl industrial i granges.

OQP 2

Un paisatge agrícola tradicional entre Artesa de Segre i Ponts, viu i ben gestionat.

Aproximadament el 47% d'aquesta unitat de paisatge presenta una bona aptitud agrícola, o una aptitud moderada. És a la meitat oest de la unitat, on la vall és més ampla, on es concentren les terres de més aptitud agrícola. En aquest sentit, destaca la plana inundable del riu Segre, aigües amunt d'Artesa de Segre.

OQP 3

Un paisatge on les noves infraestructures i les noves edificacions no malmetin la perspectiva paisatgística del turó de Montmagastre i dels cims del Montsec.

El Montmagastre és un turó que té un perfil molt característic, visible des de gran part de la unitat, i esdevé un fons escènic que és mereixedor de mantenir-se així, sense cap infraestructura o edificació aïllada que en distorsioni la visibilitat. Tampoc no hauria d'alterar-se la visibilitat dels cims més elevats del Montsec, amb la serra de Comiols.

OQP 4

Un paisatge de construccions defensives revalorat com a senyal d'identitat d'aquesta zona i net d'elements que el desfigurin i que distorsionin la contemplació d'àmples panoràmiques.

Des de la nombrosa varietat de castells i torres escampats per aquest territori, herència d'una zona que fou avantguarda del llin-

dar entre la Catalunya Nova i la Vella, un conjunt de fites situades en llocs elevats, es poden obtenir panoràmiques de gran interès paisatgístic. Els castells de Montmagastre, castell de Vilves, castell de Ponts o d'Artesa, que constitueixen un paisatge de construccions defensives de primer ordre a les Terres de Lleida.

Àrees amb valors especials per protegir

- Antics recs anteriors al canal d'Urgell.
- Hàbitat de ribera del riu Segre i afluents.
- Fons escènics del turó de Montmagastre, puig de Grialó, puig d'Estany, puig de la Solana i cap del Pla.
- Façanes fluvials de les poblacions situades seguint el curs del riu Segre (Baldomar, Alentorn, Anya, Torreblanca, Gualter, Ponts i Artesa de Segre).

Àrees de foment de la gestió

- Àrees compreses a la xarxa Natura 2000 (serres del Montsec, Sant Mamet i Mitjana i aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa).
- La zona humida de la resclosa del canal d'Urgell.
- Elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: poblat ibèric i cova d'Antona, ermita castell de Montmagastre, colònia industrial La Fàbrica, monestir de Santa Maria de Gualter i dolmen de Sols de Riu.
- Mosaic agrícola i forestal de la plana a l'entorn de la Ciua.
- Plantacions de pollancre i vinyes situades a la plana al·luvial del riu Segre.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Recorreguts de les línies elèctriques que creuen la unitat entre Ponts i Gualter i per Colldelrat.

- Àrees de conreu recentment abandonat a Montmagastre, Sant Isidre a Ponts i la Torre de Rialb.
- Façanes urbanes i accessos dels nuclis d'Artesa de Segre, Ponts i Baldomar.
- Zones industrials de Ponts i Artesa de Segre.
- Activitats extractives al riu Segre a les àrees properes al Pont d'Alentorn i Vilves.
- Traça del nou canal Segarra-Garrigues entre Ponts i Gualter.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Montargull
 - b) Anya
 - c) El Gos
 - d) Castell de Montsonís
 - e) Montmagastre
 - f) Carretera C-14 Artesa-Ponts
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Artesa de Segre-Vernet-Alòs de Balaguer
 - b) Tudela de Segre-Seró-Colldelrat
 - c) Gualter-Folquer
 - d) Anya-Montmagastre

4. Serrats de Sanaüja i Llanera

Comarca:

Pertany majoritàriament a la comarca de la Segarra, tot i que una petita part del nord correspon a la comarca de la Noguera.

Superfície:

15.547 ha

Municipis:

Integra parts dels termes municipals de Tiurana, Oliola, Vilanova de l'Aguda, Sanaüja, Biosca i Torà.

244

Terrasses de conreus herbacis de secà característiques del mosaic agroforestal dels Serrats de Sanaüja i Llanera. Jordi Bas

Trets distintius

- Orografia particular de muntanya baixa (relleus compresos entre 500 m i 1.000 m d'altitud). Les característiques fisiogràfiques del territori, ben definides per un relleu ondulat –que arriba a ser trencat en alguns sectors– ha condicionat que la superfície forestal sigui, des de temps antics, el principal element paisatgístic del territori.
- Els principals cursos d'aigua són la riera de Sanaüja, que passa pel municipi homònim, i la riera de Llanera, que recorre el municipi de Torà.
- Presència de serres successives que estructuraven el límit nord i de formacions sedimentàries que responen als encaïllaments pirinencs. Els relleus més destacats, de ponent a llevant, corresponen al serrat del Balaguer, al serrat de Creullobí, Pedrafita, el tossal de la Creu, la serra de Sant Donat i, en darrer lloc, Sant Salvador, que és el punt culminant del territori.
- Les parts més septentrionals del territori són eminentment forestals, sobretot als indrets de morfologia costeruda, on hi domina el carrascar, que es troba preferentment a les exposicions més assolellades i en indrets amb sòls més aviat prims. A les zones de relleus més suaus hi dominen les terres agràries.
- Presència d'un mosaic agroforestal extensiu, caracteritzat en gran mesura per les terrasses longitudinals de cultius d'herbacis de secà que se situen als vessants de les serres i que s'adapten a la seves formes semicirculars. Les formes lineals dels abancaments s'intercalen amb les línies de vegetació de garrigues de coscoll i de roure de fulla petita.
- Presència d'un elevat nombre de castells i torres de guaita escampades arreu, que assoliren una gran importància mentre aquest territori actuà de frontera entre cristians i sarraïns. La majoria dels nuclis de població actuals es troben bastits al voltant de fortaleeses, les quals dominen àmplies perspectives paisatgístiques.
- El poblament és disseminat, amb nombroses masies escampades arreu del territori.

Itineraris:

37 Torà-Lloberola

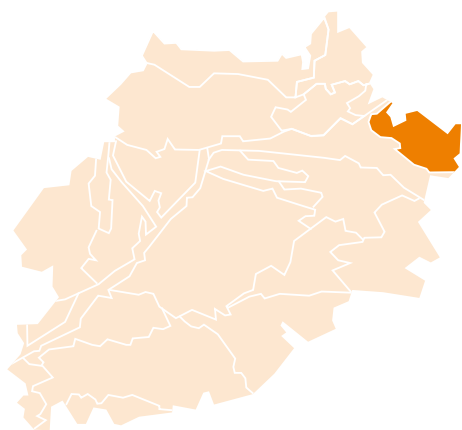
Llegenda:

Mirador

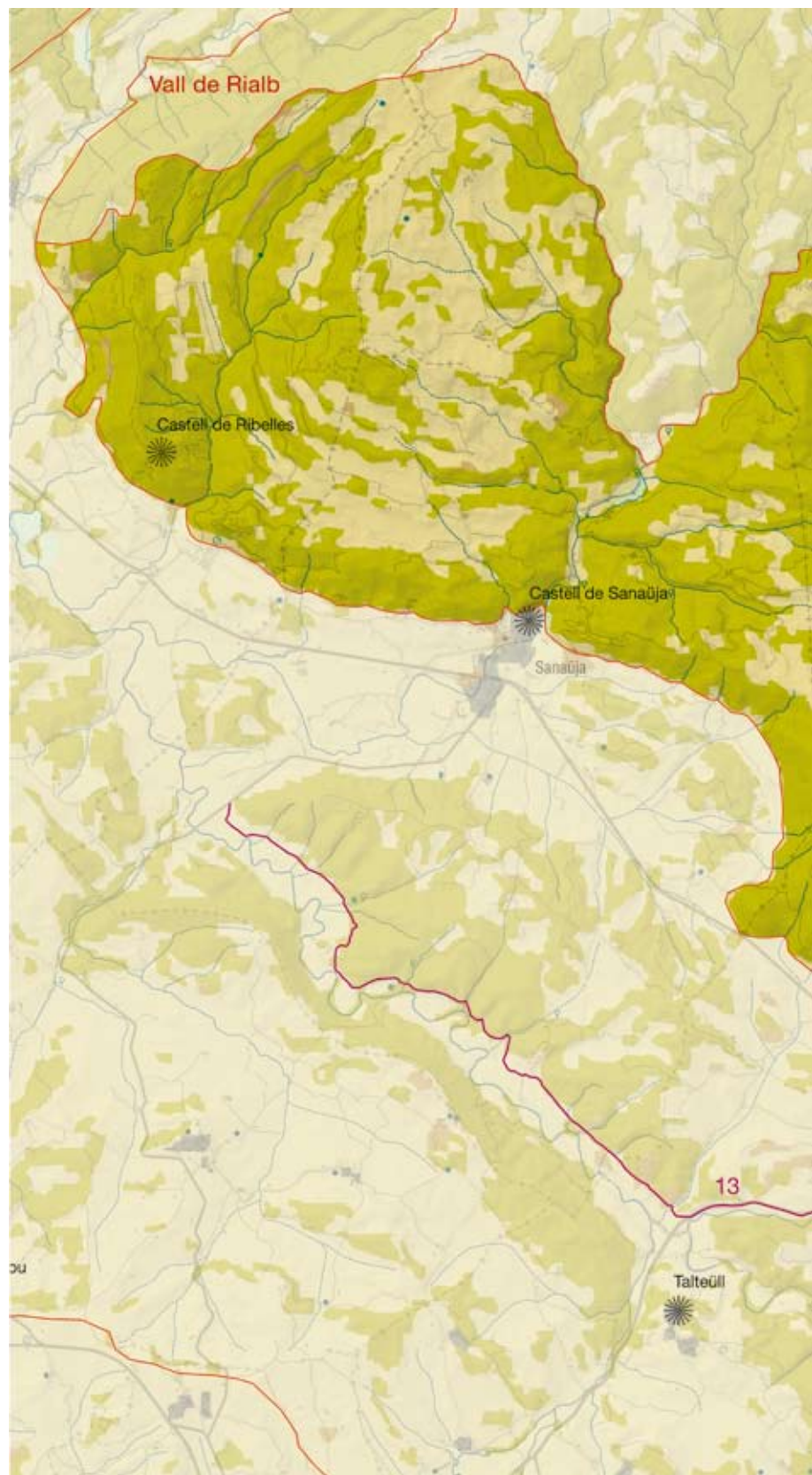

Itinerari

246

0 500 1.000 1.500 m

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Els serrats de Sanaüja i Llanera tenen un clima mediterrani sub-humit continental, amb precipitacions compreses entre els 500 i els 700 mm anuals. Ara bé, les zones baixes són més seques, ja que tenen una certa influència del clima mediterrani subàrid continental. En aquest sentit, la vegetació predominant és planoperennifòlia, tot i que a les parts més baixes hi ha més aviat espècies esclerofil·les.

Els materials geològics predominants són intercalacions de gresos, lutites i conglomerats dispersos, tots ells d'edat terciària. Aquesta litologia presenta una coloració general ocre o marró en els vessants i talussos no recoberts de vegetació, que destaca especialment al costat del color verd fosc i gris de les formacions vegetals perennifòlies.

Les formes del relleu són de caràcter estructural i deriven del sistema de plec que afecten els materials terciaris formats com a conseqüència de les darreres pulsacions orogèniques alpines. Els relleus més destacats, de ponent a llevant, corresponen a les elevacions següents: el serrat del Balguer, que presenta cotes màximes al voltant dels 550 m; la serra de Creulló (647 m); Pedrafità (675 m); el tossal de la Creu (658 m); el serrat de Sant Donat (688 m) i Sant Salvador (854 m), que és el punt culminant del territori. Convé no perdre de vista que aquesta unitat s'integra a l'altiplà central català, que, cap al nord, també comprèn les terres veïnes del sud del Solsonès. Així, doncs, el relleu ondulat es reparteix equitativament en intervals de pendent entre el 3 i el 60%, un rang que condiciona la vocació eminentment forestal del territori

La xarxa hidrogràfica mostra una estructura dendrítica molt característica, atesa la competència de les formacions geològiques, clarament orientades de nord-est a sud-oest. Els principals cursos d'aigua són la riera de Sanaüja, que passa pel municipi homònim, i la riera de Llanera, que recorre el municipi de Torà. Ambdues rieres són afluents per la dreta del riu Llobregós.

La vegetació és condicionada per dos factors fonamentals: els canvis constants d'orientació dels relleus i la profunditat dels sòls. A grans trets, es pot dir que les formacions vegetals representades s'integren en els dominis potencials del carrascar muntanyenc (*Buxo sempervirentis-Quercetum rotundifoliae*) i de la roureda de roure de fulla petita (*Violo willkommii-Quercetum fagineae*). El carrascar es troba preferentment a les exposicions més assolades i en indrets amb sòls més aviat primos.

Els carrascars que es conserven són bosquets relativament oberts i que han estat explotats al llarg dels anys: el sotabosc com a pastura i els arbres per a fer-ne bigues, obtenir llenya o elaborar carbó vegetal. Una part important d'aquest domini està ocupat actualment per garrigues (*Quercetum cocciferae*) i brolles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), mentre que les pastures, especialment les de jonça (*Aphyllanthion*), no tenen gaire rellevància en el paisatge. Al seu torn, les rouredes de roure de fulla petita es presenten més o menys pures. Per exemple, a l'extrem septentrional formen mas-

ses mixtes amb pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*). En aquest domini potencial les joncedes (*Aphyllanthion*) tenen més importància, ja que ocupen extenses superfícies en els conreus abandonats. Finalment, les comunitats higròfiles (*Molinio-Holoschoenion*) apareixen puntualment en algunes rieres i fonts disperses. Les comunitats arvenses dels sembrats (*Secalio cerealis*) tampoc no són gaire importants, ja que les activitats agrícoles són escasses.

Pel que fa als usos del sòl, a la part més septentrional del territori són eminentment forestals, sobretot als indrets de morfologia costeruda. En canvi, a les zones de relleus més suaus es troben les terres de major aptitud agrícola –el 38% de la unitat– i, per tant, hi dominen les trames agràries. Aquestes terres es localitzen sobretot al segment Sanaüja-Biosca-Torà, a la vall de la riera de Llanera –en el seu tram inferior– i a la vall de la riera de Sanaüja. El cultius principals són els herbacis de secà (blat, ordi i civada), però a les vores de les rieres hi ha alguns horts.

El poblament d'aquest territori és escàs. Destaquen alguns pobles com Ribelles (al municipi de Vilanova de l'Aguda), la vila de Sanaüja i alguns altres petits llogarrets. Per regla general, el poblament és disseminat, amb nombroses masies escampades arreu del territori. En part, el poblament disseminat coincideix amb l'emplaçament d'antics castells medievals que apareixen sobretot al llarg del riu de Llanera; és el cas de Fontanet, l'Aguda, Claret, Vallferosa, Llanera, Cellers o Sant Serni de Llanera. Cadascun d'aquests pobles té com a molt una població d'una vintena d'habitants.

Pel que fa a les infraestructures, la via principal que travessa aquest paisatge és la carretera C-451, de Biosca a Solsona. Altres vies secundàries són l'LV-3005, de Torà a l'Hostal Nou, i sobretot les diverses pistes forestals asfaltades i de terra que recorren la zona. A grans trets, es pot dir, doncs, que no hi ha implantacions de grans infraestructures o serveis. Tanmateix, una línia d'alta tensió travessa aquest territori, i hi ha un veritable corredor de línies elèctriques que, des de Gualter, el Pallars i la Ribagorça, es dirigeix cap a la Regió Metropolitana de Barcelona a través de l'eix Torà-Biosca.

Evolució històrica del paisatge

Tot i que actualment es troben restes romanes significatives –el pont de Sanaüja i diversos segments de calçades que es dirigeixen vers el Pirineu–, es creu que l'època determinant en la formació d'aquest paisatge possiblement s'ha de situar en el temps en què féu de frontera entre cristians i sarraïns. Pertot es troben castells i torres de guaita escampades, que tingueren una gran importància fronterera i que també assoliren un rol destacat a l'hora de procedir a la repoblació cristiana del territori. En aquest sentit destaca especialment la torre de la Vallferosa, extraordinari exemple d'arquitectura militar de defensa. A més, la majoria dels nuclis de població actuals es van anar bastint al voltant d'una fortalesa o d'un castell, des del qual es podien dominar els àmbits d'influència respectius. A banda d'aquests testimonis de construcció militar i civil d'època medieval, també hi ha un interessant llegat de construccions religioses, com ara esglésies i ermites, algunes de les quals es troben ubicades en llocs enlairats.

El llogaret de Vallferosa l'any 1929. Imatge cedida per l'Arxiu Mas.

Atès que el territori té una morfologia ondulada, àdhuc trencada en alguns indrets, la implantació de terres de cultiu ha estat esporàdica, de manera que històricament la superfície forestal ha dominat el paisatge. És cert que es troben força abancalaments avui dia abandonats, que possiblement tenen a veure amb les rompudes produïdes a la segona meitat del segle XIX, quan la vinya s'estengué de forma desmesurada a causa de l'arribada de la fil·loxera a França. L'avanç de la fil·loxera a Catalunya produí un abandonament generalitzat d'aquests sistemes de feixes, de forma que s'hi ha recuperat la vegetació.

En temps recents, han proliferat els cultius en àrees de poc pendent, abans dominades per bosquines, i, juntament amb l'acció dels incendis forestals, han modificat lleugerament aquest paisatge eminentment forestal.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'estructura del paisatge respon sobretot a factors topogràfics, que determinen la diversitat local d'usos del sòl. Els conreus herbacis de secà (36%) i les bosquines i prats (34%), intercalats pels boscos caducifolis, aciculifolis i esclerofil·les (29%), són els principals usos que componen el paisatge. Es tracta, en definitiva, d'un paisatge en mosaic molt particular, amb una riquesa paisatgística important.

Els vessants dels relleus ondulats de les serres de Claret, Sant Donat, l'Aguda, Valls i el Balaguer acullen abancalaments de conreus herbacis de secà, els quals es combinen amb extenses masses d'alzinars i carrascars situats als indrets en què el pendent ja no permet el cultiu. Els boscos són de textures granulades, de manera que aporten estabilitat cromàtica i sensació de permanència al paisatge. Les línies corbades que delimiten els conreus introdueixen sobtades transicions cromàtiques entre els camps i els boscos. Són paisatges harmoniosos i amb escàs moviment.

Conreus abancalats mitjançant murs de pedra seca. Observatori del Paisatge

El 68% d'aquest territori no va canviar d'ús durant el període 1992-2002. De tota manera, es manifesta una tendència de la vegetació natural a envair marges i zones abandonades pel cultiu, fet que provoca de manera immediata l'acció dels processos de colonització i successió vegetal secundària. La dinàmica d'aquests processos depèn del règim d'incendis forestals, amb freqüència associat a l'activitat agrària. En tot cas, el principal element de canvi paisatgístic és l'abandonament de conreus. Aquesta dinàmica es dona sobretot als abancalaments més petits i de difícil accés. Per exemple es pot observar a la zona de la costa de les Guàrdies, a la Roca Bandera, a Ribelles i a la zona sud-oest del nucli de la Biosca.

També cal prendre en consideració la incidència que pot tenir la possible instal·lació d'activitats i infraestructures en punts amb una elevada fragilitat visual, com les planes de Lluç, el serrat Alt, el tossal de la Bassa, el serrat dels Moros i la serra de Sant Salvador. En aquest sentit, cal destacar l'existència de quatre línies d'alta tensió que travessen aquest paisatge.

Expressió artística del paisatge

L'escriptor Joan Santamaria (1884-1955) realitza, al seu llibre *Visions de Catalunya*, una descripció referida al conjunt de la Segarra de principi del segle XX, però que és especialment escaient per definir el paisatge d'aquesta unitat. Concretament, l'autor emfatitza en la sensació de continentalitat i d'aïllament que produeix aquest paisatge.

"Heus ací la Segarra! Terra i més terra... No hi ha cap nota viva que us distregui l'albirança ni cap punt xirai en l'horitzó on poder descansar els ulls. Us trobeu isolats de la resta del món, noteu una basardosa sensació d'infinita solitud, us apar com si tot d'una s'hagués aixecat darrera vostre un mur infranquejable que no us deixés recular.

Tot és molt lluny, d'aquí estant; la mar, les ciutats, la gent, la vida. Aquesta terra té un aspecte terrorífic de veritat, i

vosaltres, enmig d'ella, us veieu com una figureta ridícula, com una bombolla inflada de fum i de niciesia.

Terra i més terra! Ja podeu mirar pertot... No trobareu més que els terrossos i els cantals que us contemplen amb un aire mofeta, com volent dir: no t'escaparàs pas!"

(Santamaria, 1936: p. 42)

En un segon passatge, Santamaria es refereix a Ribelles, un exemple dels pobles encimbellats que hi ha situats entre aquesta unitat i la unitat Vall del Llobregós. En efecte, l'autor descriu amb gran finesa un paisatge urbà prototípic de la Segarra, constituït per un nucli cargolat a l'entorn d'una fita castral, situada en una posició elevada, i a la qual s'hi accedeix a través de diverses graonades colonitzades per fruiters de secà.

"Tocant Sanaüja, a la banda superior de la carretera de la Seu, hi ha un poblet que es diu Ribelles. Si, tot passant alceu el cap, l'atalaiareu caragoladet com un tortell en el replà més alt d'una dreta graonada de vinyes, oliveres, ametllers i magraners. Aquest poble té un castell, al mig. Un castell molt líric, fet de pedres picades i escalabornades, d'un color tan carregat de carn de síndria que es veu de totes bandes."

(Santamaria, 1954)

250

Valors en el paisatge

El territori té un valor ecològic perquè, en una bona part, es troba cobert de pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), un hàbitat catalogat d'interès comunitari prioritari. D'altra banda, unes tres quartes parts de la unitat té potencial com a connector paisatgístic.

Els elements geològics també hi destaquen. Convé tenir en compte, en aquest sentit, que sobre la població de Sanaüja hi ha una seqüència deposicional representativa del rebliment del sector oriental de la conca de l'Ebre, seqüència que integra un sistema lacustre. Aquesta sèrie ha estat inclosa a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya, amb la denominació de Successió lacustre paleògena de Sanaüja. Es tracta d'una formació sedimentària d'especial rellevància paisatgística.

Del llegat històric més destacable d'aquest paisatge cal destacar les construccions de torres de guaita i castells. En aquest sentit és interessant el castell de Ribelles, situat a la Noguera, car manté una bona part de l'obra medieval, de base preromànica, així com ampliacions efectuades als segles *xv* i *xvi*; actualment, està en fase de rehabilitació i encara ara preserva alguna estància en ruïnes. Al seu torn, del castell de Lloberola, a la comarca de la Segarra, en resten els murs i una torre piramidal de base quadrada, que a la seva part més alta s'arrodoneix. Una altra construcció notable és la torre de Vallferosa, del segle *x*, d'estructura cilíndrica, amb una alçada de més de 30 m, per la qual cosa hom la considera la torre més alta de Catalunya.

Tampoc no es poden oblidar altres castells que generalment conserven menys restes que les construccions esmentades. Seria el cas del castell de Llanera, reduït a unes ruïnes properes a la paròquia; del castell de l'Aguda, del qual malauradament avui tan sols persisteixen dos portals; del castell de Biosca, també en estat bastant ruïnós, però en el qual encara s'aprecien restes de murs i una torre central rodona; i, per últim, del castell de Sanaüja, del qual queden ruïnes al cim del turó homònim i que conserva vestigis de la reconstrucció que va iniciar el bisbat d'Urgell al segle *xvii*.

L'escàs poblament en aquest paisatge condiciona l'escassetat de manifestacions religioses rellevants, llevat d'algunes ermites escampades pel territori, com Santa Maria del Solà, d'origen romànic, o el santuari de l'Aguda de Torà, també d'origen romànic. En aquest sentit és important mencionar el monestir de Sant Celdoni i Sant Ermenter de Celler, a Torà, que és declarat bé cultural d'interès nacional.

Des d'un punt de vista estètic, el paisatge és definit predominantment pel seu relleu ondulat i alterós. Aquesta morfologia està coberta per un mosaic agroforestal extensiu, caracteritzat en gran mesura per les terrasses longitudinals de cultius d'herbacis de secà que se situen als vessants de les serres i que s'adapten a la seves formes semicirculars. Aleshores les formes lineals dels abancaments s'intercalen amb les línies de vegetació de garrigues de coscoll i de roure de fulla petita. Aquests mosaics estan delimitats per masses de pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), o bé per boscos mixtos de roure de fulla petita (*Quercus faginea*) i pinassa. Tanmateix, la riquesa estètica del mosaic agroforestal perilla, atès que s'hi localitza un alt percentatge de conreus abandonats, com els que es troben als indrets suara esmentats.

Convé tenir en compte també que aquest paisatge es caracteritza per una alternança entre zones amb colors persistents –les brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) o les pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*)– i zones en què existeixen variacions al llarg de l'any, per exemple les rouredes (de roure de fulla petita,

El poble i l'entorn de Lloberola amb el castell homònim. Observatori del Paisatge

Ribelles, situat a les primeres estribacions dels serrats de Sanaüja i Llanera, al límit amb la Vall del Llobregós. Observatori del Paisatge

Quercus faginea). La combinació ofereix un patró de contrast entre les espècies perennes, amb una imatge fixa, i les caducifòlies, caracteritzades pels canvis lents.

A les zones on els relleus són més suaus es localitzen conreus herbacis extensius de secà, subjectes a canvis cromàtics puntuals. Aquests conreus es combinen al seu torn amb els diferents tipus de bosc que hi ha, de manera que generen una imatge global caleidoscòpica. Localment també es poden observar alineacions d'arbres caducifolis, generalment xops (*Populus nigra*) a les principals rieres que solquen el territori.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

A grans trets es pot dir que els elements visibles formen un mosaic de diversos plans de profunditat. Els primers plans de relleus sinuosos es combinen amb els fons llunyans, que poden ser els cims del Montsec o bé les planes de més al sud. I, en el primer pla, convé destacar la imatge visual que sorgeix de la composició d'usos del sòl molt diversos: conreus herbacis, carrascars, garrigues, rouredes i pinedes (de pinassa, *Pinus nigra* subsp. *salzmannii*, o de pi roig, *Pinus sylvestris*). Tot plegat contribueix a una juxtaposició de diverses textures i a un canvi cromàtic continuat.

La ruta de Torà a Lloberola destaca pel seu valor escènic. Quant a miradors, convé citar: el poble de Lloberola (panoràmiques al

sector central), els serrats de Creullobí (panoràmiques vers el sud), el tossal de la Creu (panoràmiques cap a l'extrem sud-oriental) i el castell de Ribelles (panoràmiques a la vall del Llobregós i a la part meridional).

Des d'una perspectiva externa, aquest paisatge constitueix una referència visual per a la resta de les unitats, sobretot per a les meridionals. Són especialment visibles les planes de Lluc, el serrat Alt, el serrat dels Moros i la serra de Sant Salvador.

Possible evolució del paisatge

La dinàmica poblacional és regressiva i l'abandonament agrari afecta els terrenys de posició topogràfica més desfavorable. La continuïtat d'aquesta tendència en el futur implicarà una pèrdua del mosaic agroforestal i, per tant, dels seus valors i atributs visuals. Aquesta tendència es pot veure reforçada pels efectes del canvi climàtic en els cultius de secà, que tampoc semblen favorables. El previsible augment de l'aridesa i de la variabilitat climàtica provocarà pèrdues de producció i una reducció de la rendibilitat agrària, també motivada per la competència de nous mercats.

La dinàmica de la successió vegetal per part de la vegetació natural, que d'altra banda envaeix marges i zones no cultivades, pot veure's alterada pels incendis forestals. El perill d'incendi ja és alt a gran part d'aquest territori i les dades d'usos del sòl del decenni 1992-2002 posen de manifest els seus efectes. I és evident que els incendis poden augmentar tant pel canvi climàtic com per

Nous creixements del poble de Sanaüja. Observatori del Paisatge

l'augment de la freqüentació a la zona, associada al turisme. Finalment, com a element de canvi també convé subratllar que hi ha una previsió de nous regadius a l'àrea.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

252

- Els canvis en el mosaic agroforestal produïts per l'abandonament dels cultius agrícoles.
- El risc d'incendis, alt a la major part d'aquest territori.
- El risc d'inundació limitat a les ribes de la riera de Sanaüja.
- El risc d'erosió, elevat en els pendents majors del 30%, sobretot al límit sud amb la vall del Llobregós, i, més al nord, a la costa de la Meixa, al tossal del Ginebre, a l'obaga de Mas d'en Forn, al Puigsarnau i a Santa Maria de Llanera.

Oportunitats:

- El desenvolupament turístic sostenible, basat en valors del paisatge. Atès que la freqüentació és escassa en bona part del territori, és factible l'establiment d'un model turístic respectuós que s'anticipi a les demandes i als conflictes del futur. En aquest sentit, és important la posada en valor dels castells i torres de guaita, que poden constituir la clau de volta del desenvolupament turístic de la zona.
- És possible i desitjable la planificació forestal amb criteris productius que condueixin a una major estabilitat i desenvolupament dels sistemes forestals.

- La restauració de talussos i, en general, la integració paisatgística de pistes i carreteres implica una oportunitat de millora i creació de condicions visuals de qualitat. Aquestes actuacions, juntament amb les destinades a reduir l'efecte barrera per a la fauna en carreteres, s'haurien de vincular en el futur a totes les possibles millores (condicionament, miradors) i ampliacions de la xarxa.
- Les polítiques paisatgístiques i les noves polítiques rurals impliquen mecanismes de suport a les activitats agràries amb limitacions (com és el cas de les zones de muntanya), les quals poden ajudar a fer que no es redueixin les tesselles agrícoles.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge de mosaic de carrascars, hàbitats guixencs i cultius de secà ben conservat, que mantingui viu el paisatge de la serra.

En aquests moments hi ha una tendència de la vegetació natural d'envair marges i cultius abandonats, ja que l'agricultura de la zona és poc productiva i, a poc a poc, es va reduint als llocs més plans i accessibles. Paisatgísticament és important el manteniment dels conreus que confronten amb la vegetació espontània.

OQP 2

Un paisatge on les restes de patrimoni romànic i de construccions defensives com castells i torres de guaita hi siguin rellevants (torre de Vallferrosa, castell de Ribelles, castell de Lloberola i monestir de Sant Celdoni i Ermenter de Cellers).

La presència humana durant l'època romana en aquest territori ha deixat molts testimonis com el pont de Sanaüja o diversos segments de calçades que es dirigien cap al Pirineu. Més endavant, aquest territori va actuar com a frontera entre cristians i sarraïns, i és per això que hi ha una gran quantitat de castells i torres arreu de la unitat. Aquests castells i torres, alguns en ruïnes i altres més ben conservats, esdevenen un patrimoni històric excel·lent per poder conèixer la història i l'evolució del paisatge d'aquest indret.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènics de la serra de l'Aguda, Sant Donat, les Valls i de Balaguer, i els tossals del Ginebre i de la Bassa.
- Espais agrícoles de Sanaüja, Biosca, Torà i de les valls de les rieres de Sanaüja i Llanera.
- Medi nocturn d'alta qualitat (poca contaminació lumínica).

Àrees de foment de la gestió

- Hàbitat de ribera de les rieres de Sanaüja i Llanera.
- Successió lacustre paleògena de Sanaüja.
- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: torre de Vallferosa, castell de Ribelles, castell de Lloberola i monestir de Sant Celdoni i Ermenter de Cellers.
- Espais amb predomini de boscos mixtos de roure valencià i pins a les proximitats de les rieres de Sanaüja i Llanera.

- Àrees de conreus abandonats de Ribelles, Biosca i Sanaüja.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façana urbana dels nuclis de Sanaüja i Biosca.
- Recorregut de la línia d'alta tensió que creua de nord-oest a sud-est la unitat.
- Senyalitzar l'itinerari paisatgístic de Torà a Lloberola als punts de principi i final.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Lloberola
 - b) Tossal de la Creu
 - c) Castell de Ribelles
 - d) Santuari de Santa Maria de l'Aguda
 - e) Serrats de Creullobí

5. Vall del Llobregós

Comarca:

Pertany a la Noguera en la part occidental i en la oriental, a la Segarra. També inclou una petita part del nord de l'Urgell.

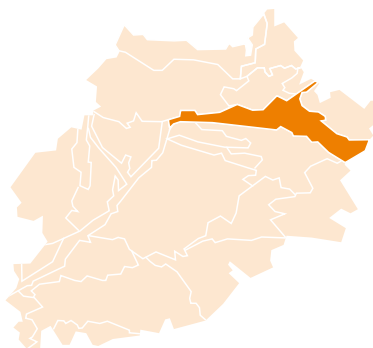
Superfície:

28.870 ha

Municipis:

D'est a oest inclou part dels termes de Camarasa, Cubells, Foradada, Agramunt, Artesa de Segre i Ponts, Oliola, Cabanabona, Vilanova de l'Aguda, Torrefeta i Florejacs, Sanaüja, Massoteres, Biosca, Torà, Ivorra i Sant Guim de la Plana.

254

Conreus de secà del llit de la Vall del Llobregós, amb la població de Ribelles en primer terme. Jordi Bas

Trets distintius

- Paisatge eminentment agrícola format, d'una banda, per la vall estricta del riu Llobregós i, de l'altra, pel vessant nord i la carena d'una sèrie de petits relleus suaus de materials guixencs i gresosos, que ja són a la vall del Segre.
- Coloració blanca, provocada per la dominància dels guixos, i que és perceptible a gran distància, especialment des del sud. La coloració varia a la primavera, quan el verd del secà herbaci contrasta amb els tons més foscos de les bosques.
- Paisatge dominat per conreus de secà, que s'organitzen paral·lelament a les carenes de les serres.
- El llit de la vall del Llobregós, molt ampli i de fons pla, és format per extenses terrasses perpendiculars al curs fluvial.
- El poblament és disseminat i de tipologia rural, amb presència de castells escampats pel territori.

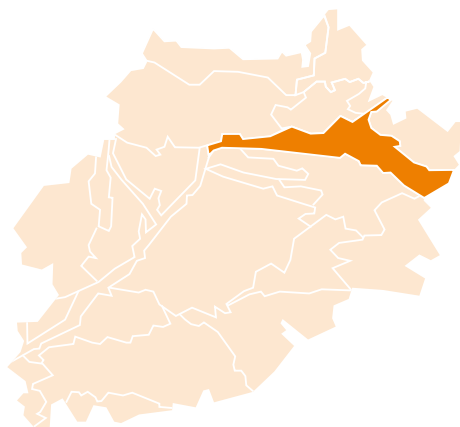
Itineraris:

- 11 Portell-Ivorra-Torà
- 12 Cubells-Marcovau
- 13 Biosca-Camats
- 15 Sant Llorenç de Montgai-Camarasa-la Baronia de Sant Oïsmo
- 37 Torà-Lloberola
- 49 Tudela de Segre-Seró-Colldelrat
- 52 Guardiola-Cabanabona-Vilanova de l'Aguda

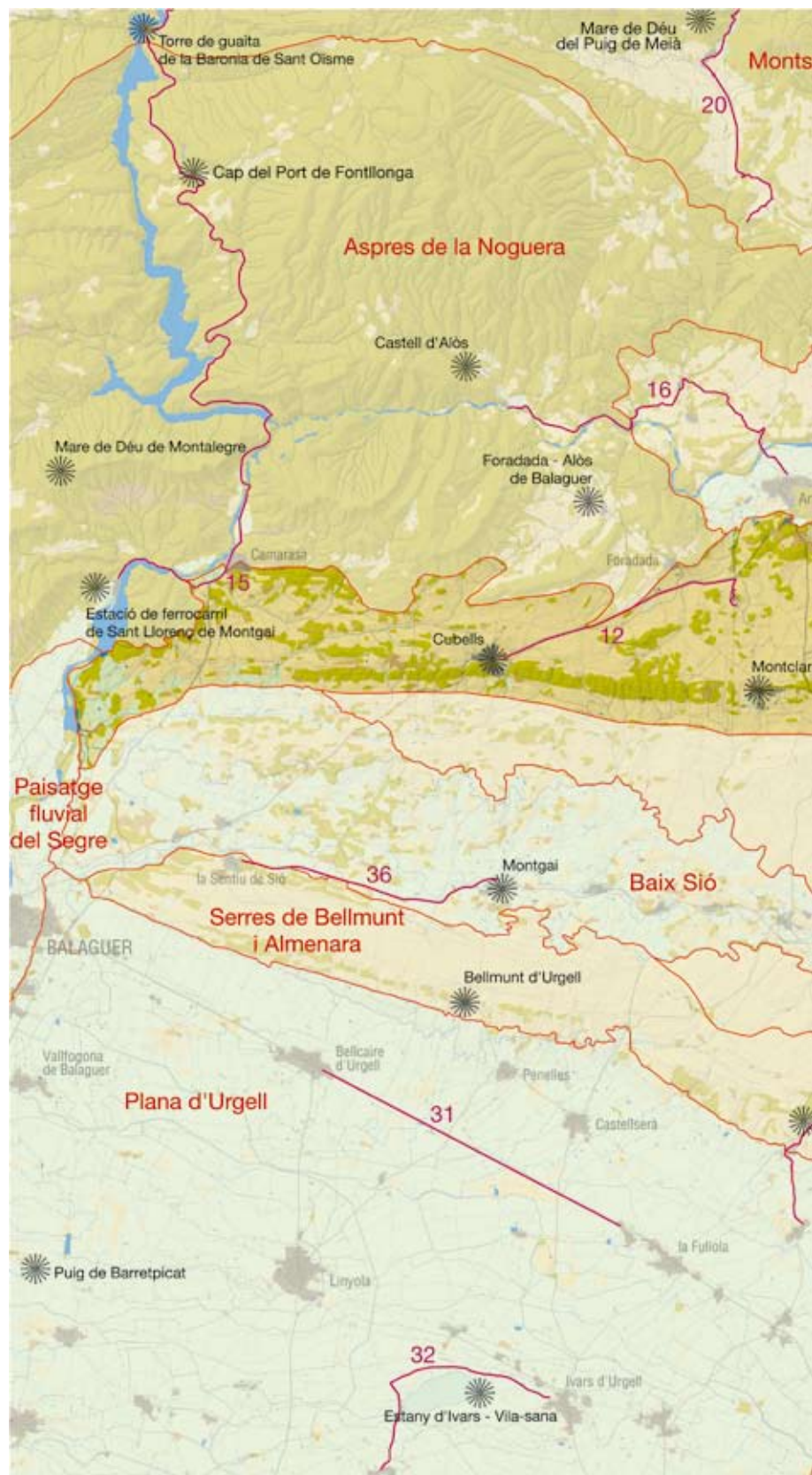
Llegenda:

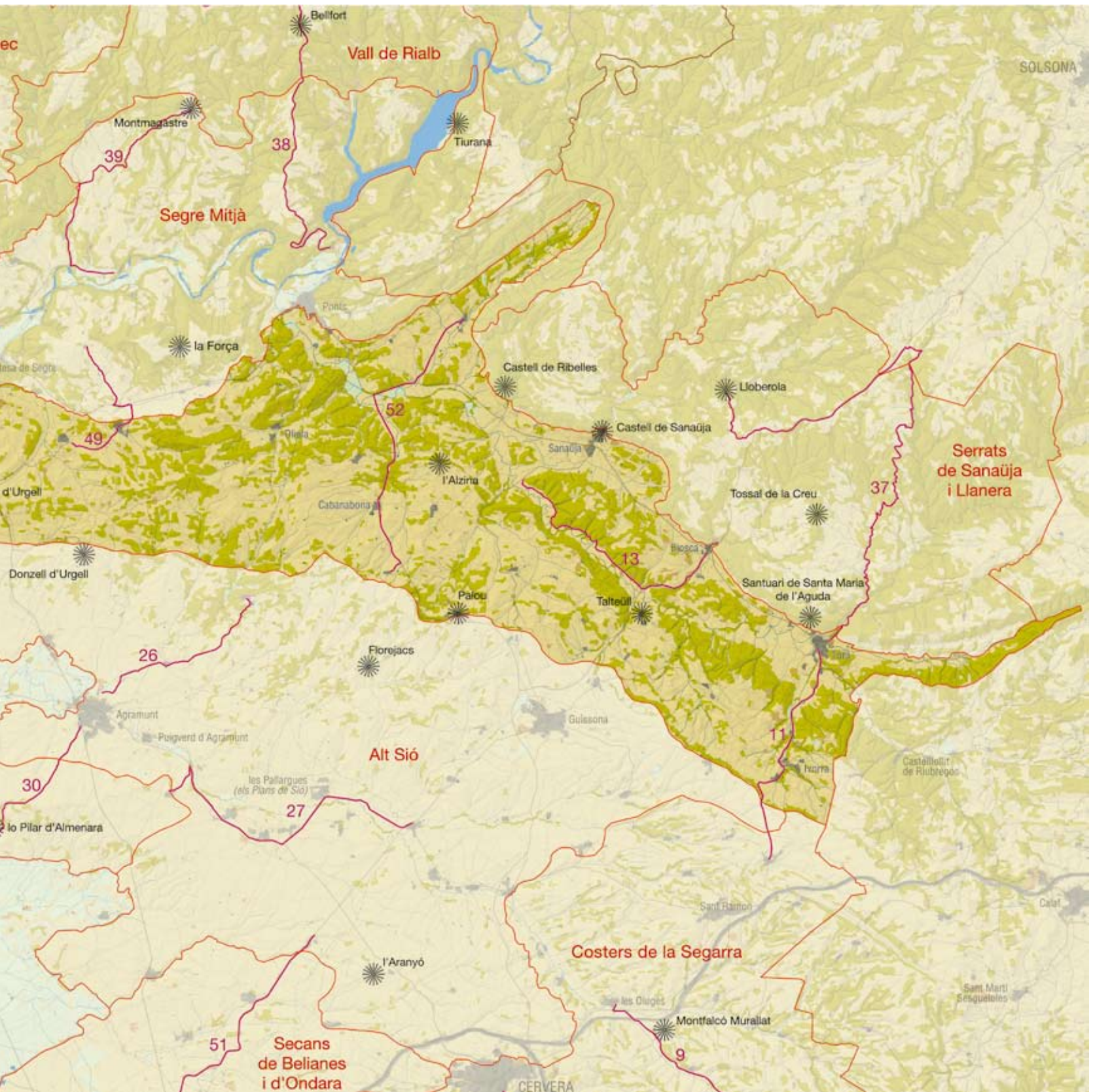
- Mirador
- Itinerari

256

0 1 2 3 4 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

La vall del Llobregós té un clima de transició entre el mediterrani continental subàrid i el subhúmit, i la influència d'aquest últim es fa més palesa cap a l'est. També hi té una certa importància la boira, present nombrosos dies a l'hivern, i que moltes vegades en aquesta unitat troba el seu límit superior. Entre la vegetació natural dominen les espècies planoperennifòlies, encara que cap a la part oriental sovintegen més aviat les marcescents.

Els materials geològics representats corresponen a paquets de roques evaporítiques, principalment guixos, que afloren extensament per diapiirisme, així com per gresos, argiles i limolites carbonatades. Tots aquests materials es troben disposats en estructura anticlinal i continuen vers l'oest, fins a la Noguera Ribagorçana. Aquesta estructura en plec es troba pràcticament arrasada en tota la seva longitud, a l'alçada d'uns 450 m. El nucli ha estat intensament modelat per la xarxa de drenatge, de manera que s'han generat àmplies valls seques de fons pla, per bé que al sector oriental avança d'est a oest el riu Llobregós, de cabal permanent i oscil·lant. Els relleus més destacats són la serra Blanca-Montclar (420-480 m), a l'est del Segre, i els relleus septentrionals que limiten pel nord la vall del Llobregós (380-580 m).

258

La dominància dels guixos imprimeix en el paisatge una coloració blanca característica, perceptible a gran distància, especialment des del sud. Com a conseqüència de la distribució i del grau d'estructuració de la vegetació, la coloració blanca del guix pot fer-se més grisa (si hi dominen les timonedes i els prats mediterranis) o més verda (si el domini és de les bosquines de garric, carrascars o les rouredes). Sigui com vulgui, les formes arrodonides generalitzades dels relleus i la presència de formes erosives (escorrancs i xaragalls) permeten que els afloraments de guixos siguin constants.

Tossal de mas Nadal, des de Talteüll. S'hi pot observar la vegetació baixa i esclarissada, pròpia dels afloraments de guixos. Observatori del Paisatge

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, el curs fluvial més important és el riu Llobregós, al qual desguassa la riera de Llanera, al nucli de Torà i la riera de Sanaüja, al seu pas pel municipi de Sanaüja.

El domini de vegetació potencial de la major part d'aquest paisatge és el carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*), tot i que a l'extrem oriental el domini és de la roureda de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*). En tot cas, aquestes terres tenen vocació agrícola gairebé absoluta. Únicament als llocs on el guix és massiu i no hi ha el sòl, els conreus donen pas a la vegetació natural, integrada per timonedes i brolles gipsícoles (*Gypsophilion*), en les quals s'aplega un conjunt d'espècies d'afinitat estèpica integrada per endemismes ibèrics i iberomagrebins (*Ononis tridentata*, *Gypsophila struthium* subsp. *hispanica*, *Centaurium quadrifolium* subsp. *parviflorum*, *Herniaria fruticosa*, *Launaea pumila*, *Lepidium subulatum*, *Helianthemum squamatum* i *Senecio auricula*). Als llocs més degradats es fan pradells d'annuals (*Sedo-Ctenopsion*), on també prosperen plantes d'afinitat estèpica d'alt valor biogeogràfic (*Campanula fastigiata*, *Chaenorhinum reyesi* i *Euphorbia sulcata*). Finalment, sobre els materials arenosos que limiten els guixos es fan brolles calcícoles de romaní (*Rosmarino-Ericion*) i, als nivells lutítics, els matollars nitrohalòfils de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*). Els espartars (*Agropyro-Lygeion*) solament apareixen localment.

L'aptitud agrícola de les terres és, en general, moderada, per la qual cosa el 35% de les terres presenten limitacions importants atès el seu grau de pendent o l'aflorament de guixos. Aquestes terres amb majors limitacions se circumscriuen a les serres, sobretot la serra Blanca i els vessants de més pendent de la vall del Llobregós. Les terres de més aptitud es localitzen a les valls, on l'aportació de sediments dels vessants circumdants ha generat sòls més fèrtils. Els conreus majoritaris són els cereals d'hivern (ordi), més o menys acompanyats de plantes arvenses (*Secalio*

Granges a les proximitats de Foradada. Observatori del Paisatge

cerealis). Localment també es cultiva l'olivera i l'ametller, acompanyats de l'arvense (*Diplotaxion erucoidis*).

El llit de la vall del Llobregós, molt ampli i de fons pla, és format per extenses terrasses perpendiculars al curs fluvial. El riu ha excavat els sediments i ha format una secció abrupta que és perceptible entre els camps en la mesura que hi apareixen les capçades dels arbres de la vegetació de ribera.

En aquest paisatge d'ús del sòl tradicional i predominantment agrícola ha proliferat, tot i que de forma minsa, la indústria. Entre els camps, i sobretot concentrada als accessos dels pobles, hi ha la indústria alimentària (cooperatives) i ramadera (hi ha moltes granges als afores de totes les poblacions), a banda d'alguna indústria extractiva. A més a més, els últims temps s'ha desenvolupat la indústria relacionada amb el lleure (al·lotjaments i restaurants).

El poblament és disseminat i de tipologia rural. A la zona més occidental hi ha Cubells, Marcovau (municipi de Foradada), Montclar (municipi d'Agramunt), Tudela de Segre (municipi d'Artesa de Segre) i Oliola. Al llarg de la vall del Llobregós en un sentit estricte hi ha Vilanova de l'Aguda, Biosca i Torà, que destaquen per sobre d'altres nuclis amb poblacions més baixes, cas de Seró (municipi d'Artesa de Segre), Plandogau (municipi d'Oliola), Cabanabona, Vilamajor (municipi de Cabanabona), Alzina (municipi de Vilanova de l'Aguda), Vilalta (municipi de Vilanova de l'Aguda), Palou de Sanaüja (municipi de Torrefeta i Florejacs), Talteüll (municipi de Massoteres), Palouet (municipi de Massoteres) i Ivorra.

Quant al nucli urbà de Cubells, convé dir que se situa als vessants de la serra Blanca i del serrat de les Forques. El nucli originari es troba a dalt d'un anticlinal, mentre que el nou eixample s'ha construït a l'altre costat de la carretera C-26. La població actual és de 395 habitants i no té planejament vigent. D'altra banda, el poble de Biosca apareix limitat entre un turó i les rieres, constreïments que condicionen que tingui una forma tancada i densa. El creixement, de traçat medieval, se situa al pendent del turó, sota el control físic i visual del castell situat al cim. L'accés al poble, en la confluència de diversos camins que uneixen el castell amb altres castells propers, es fa a través d'un pont que travessa la riera. La població actual és de 235 habitants i tampoc no té planejament vigent.

Les principals infraestructures viàries són la C-26, que enllaça Cubells amb Artesa de Segre; la C-14, que enllaça Agramunt amb Artesa de Segre; i, finalment, la C-1412a que enllaça Torà amb Ponts. També hi ha altres vies secundàries, en general pistes asfaltades que uneixen diversos pobles. Tanmateix, hi ha tres infraestructures de tractament de residus i quatre línies d'alta tensió que travessen el territori i es concentren en un corredor que enllaça Torà i Gualter-Ponts.

Evolució històrica del paisatge

Les característiques litològiques dels materials que afloren en el territori no semblen haver estat massa idònies per a un poblament prehistòric, per bé que hi ha registres a poca distància d'aquesta unitat, tant al nord com al sud.

De l'època romana consta l'explotació de diversos recursos minerals, concretament l'extracció de guix com a material de construcció, principalment el procedent de la serra Llarga (plana d'Algerrí-Balaguer) i de la serra Blanca. Probablement aquest territori constituïa els límits septentrionals dels grans latifundis romans de la plana, que degueren donar cabuda a explotacions mixtes agro-ramaderes. D'altra banda, en aquella època es devia iniciar la reducció de la coberta forestal.

Segurament, la destrucció de la coberta forestal va continuar en època medieval, a mesura que la línia que separava les terres cristianes de les sarraïnes s'anava desplaçant cap al sud. Les cartes de repoblació duïen implícits un seguit de privilegis per als repobladors; l'artigatge de les terres fou una actuació molt freqüent en aquell moment. D'altra banda la pastura també degué esdevenir aleshores un factor decisiu en l'evolució històrica d'aquest paisatge i això contribuï a la destrucció de les bosques.

Més recentment, alguns dels viatgers que han recorregut aquest territori han deixat breus descripcions del paisatge que permeten fer-ne valoracions de l'evolució històrica. Dos d'aquests viatgers, Francisco de Zamora i Arthur Young, visitaren l'extrem oriental del territori amb un sol any de diferència, 1788 i 1787, respectivament, i recolliren impressions molt pròximes. El primer descriu les terres compreses entre Sanaüja i Torà com a terres on hi ha cultius d'olivera, ametllers i vinya, però també esmenta l'existència de camps de sègol. Pel que fa a la vegetació natural, el seu testimoni apunta a unes terres ja desforestades. El segon, per al mateix territori, també fa referència a les vinyes, algunes plantades feia poc, i a les oliveres; també es refereix a les terres nues de vegetació que contenien alguna carrasca; concreta que les oliveres ocupen els pendents i que els cereals i les moreres, de les quals s'obtenia la seda, les planes.

L'Alzina (1928), una imatge antiga que ens mostra una activitat rural cada cop menys freqüent actualment. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

260

Murs de pedra, conreus i serrats amb carrascars, prop de Foradada. Observatori del Paisatge

A partir d'aquests comentaris es pot comprendre l'evolució més recent d'aquest territori. L'olivera i la vinya, si en algun racó estan presents, són molt poc importants. De sègol no se'n fa, però sí cereals, que ara constitueixen un monoconreu. Per tant, s'ha perdut el mosaic agrari del XVIII. D'altra banda, es pot considerar que l'aspecte generalment desforestat que ofereix el paisatge actualment té, almenys, els seus antecedents precisament al set-cents.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Les formes arrodonides generalitzades dels relleus i la presència de formes erosives (escorrancs i xaragalls) associats a la litologia característica del paisatge són el fonament de la seva organització espacial. Actualment el paisatge es presenta extraordinàriament modificat respecte al que hauria pogut ser en el passat, probablement dominat per boscos. Els afloraments massius de guix, majoritaris al paisatge, estan ocupats per timonedes i brolles; en canvi els boscos (carrascars i rouredes) es presenten en extensions reduïdes allà on el pendent dificulta el conreu i s'han conservat els sòls. Els conreus, al seu torn, es troben a les parts més planeres, que generalment coincideixen amb les àrees on el sòl és més profund. Les parcel·les agrícoles són de petita o mitjana extensió i es distribueixen segons un patró espacial que, en general, és paral·lel a les formes que adopta l'aflorament dels guixos.

El secà herbaci (63%) constitueix la matriu del mosaic paisatgístic d'aquest territori, tot i que hi ha una presència relativa considerable de bosquines i prats (26%), que subratllen els alineaments topogràfics. També hi són presents, encara que en proporcions inferiors al 3%, els diferents tipus de boscos, els fruiters de secà i regadiu, i els herbacis de regadiu. Tots ells creen localment condicions d'heterogeneïtat visual. La litologia condiciona el cromatisme blanquinós i grisós predominant en aquest paisatge obert, alterat en la primavera pel verd del secà herbaci, i en permanent contrast amb els tons més foscos de les bosquines.

El 79% d'aquest territori no ha canviat l'ús del sòl en el decenni 1992-2002. Actualment la seva dinàmica està majoritàriament vinculada a les tendències del sector agrícola en terrenys de secà herbaci extensiu, que ocupa el 63% de la superfície total. La disminució de les coníferes i l'augment paral·lel de les bosquines suggereix l'impacte d'incendis forestals. Com a elements de canvi es pot destacar una gran extensió de conreus abandonats a la part sud de la serra Blanca, a la Peixera, a la Bardissa i al límit amb el paisatge fluvial del Segre. Aquest abandonament de conreus també és evident a la Vall d'arnès i també vora de la zona industrial de Cubells de Talteüll i de Palouet i s'hi pot associar la caiguda dels murs de pedra seca en les zones de pendents més pronunciats.

També cal tenir en compte la incidència que pot tenir la instal·lació d'activitats i infraestructures en punts d'alta exposició visual, com els relleus de la serra Blanca, la serra de les Comes i la serra del Montclar, així com a la vall del Llobregós, per la importància que pren el primer pla visible amb certa continuïtat. D'altra banda, cal destacar també la presència de dues línies d'alta tensió que travessen aquest paisatge, entre la C-13 i el poble de Cubells, i diverses línies a la vall del Llobregós.

Finalment, la construcció del canal Segarra-Garrigues està representant un canvi important per a la meitat occidental del territori pel fet que l'arribada d'aigua comporta una conversió massiva dels conreus al sistema de regadiu.

Expressió artística del paisatge

Joan Santamaria (1884-1955), en la seva obra Ribera de Sió, destaca els contrastos de les terres que tenen com a frontera la vall del Llobregós. En aquest punt, es produeix el contacte entre les dues Catalunyaes històriques, la vella i la nova, i això es reflexa fidelment en el paisatge, en forma de palimpsest:

"De Calaf a Ponts, seguint aproximadament la línia partionera de les dues Catalunyaes històriques, això és, la nova i la vella, notareu que amunt, cap a la muntanya, grandiosos escenari de les gestes dels Pinós, Mataplanes, Dapiers, Montcades i de la resta d'aquells dotze Barons de la Fama, tot és greu i parat, mentre que avall, fins a la regor de l'Ebre, tot és xiroi i movedís. L'antítesi és colpidora. A un costat la raça autòctona; a l'altre la gent de barreja, amalgama d'ibers, de romans, de francs, de jueus i de moros, amb una punteta de fesomia de cadascú d'aquests pobles. Però entre les dues Catalunyaes, fent de pont, hi ha la ribera de Sió, que tant participa de l'una com de l'altra, i aquest entremig és el que li dona, precisament, tot el sabor"

(Santamaria, Ribera de Sió)

Al seu torn, el geògraf Pau Vila, a la seva obra Resum de geografia de Catalunya, publicat als anys vint i trenta del segle xx, es referia al paisatge d'aquesta unitat rescatant les paraules de Prudenci Bertrana, que descriu la sequera i la monotonia del paisatge estiuenc al nucli de Seró:

"El desboscament ha fet avançar l'estepa per degradació de les associacions vegetals fins en els mateixos serrats borners. Prudenci Bertrana ens ha deixat una descripció desoladora del poble de Seró, situat darrera de la serra de Montclar, entre Ponts i Artesa. "Ni un arbre, ni un matoll, ni una romaguera, ni una trista clapa d'herbei verdejant interromp la monòtona desolació dels encontorns. Uns caminets es dibuixen netament en el llom del turó [on hi ha el poble]. Quan hi bat el sol sentiu una immensa angoixa". Doncs bé, a dos quilòmetres de la dita població, al peu de la muntanya de la Força, s'aixeca una acollidora alzina secular, davant del santuari de la Mare de Déu de Refet, on encara en començar aquest segle s'aplegaven les famílies

per concertar els prometatges; la qual cosa indica que es tracta d'una d'aquestes reminiscències del culte ancestral a l'arbre, i així mateix la possibilitat que aquestes terres siquin arbrades".

(Vila, 2003: p. 169)

Valors en el paisatge

La valoració natural i ecològica d'aquest paisatge està actualment reconeguda, per una banda, per l'EIN (espai d'interès natural) Vall del Riu Llobregós. Aquest sector representa una bona part de la flora i la fauna d'afinitat estepària present en la depressió de l'Ebre, la qual inclou un gran nombre d'endemismes vegetals ibèrics associats a hàbitats guixencs. D'altra banda, bona part d'aquest territori, aproximadament un 47%, forma part de l'espai de la xarxa Natura 2000 valls del Sió-Llobregós, declarat ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari).

Convé esmentar, també, que hi ha representades moltes hectàrees de vegetació inclosa als hàbitats d'interès comunitari prioritzats, com ara la vegetació gipsícola ibèrica (*Gypsophiletalia*) i les zones subestèpiques de gramínies i anuals (*Thero-Brachypodietea*). També n'hi ha d'hàbitats no prioritzats, com els matollars halonitròfils (*Salsolo-Peganion*). Finalment, cal dir que tres quartes parts del territori té un elevat potencial com a corredor paisatgístic.

La dimensió històrica del paisatge està ben representada, principalment, pel patrimoni defensiu medieval. Els castells, escampats pel territori, són testimoni de la importància d'aquesta terra durant la Reconquesta i el període del comtat d'Urgell. Cal destacar el castell de Montclar, atès que va ser declarat monument històric artístic el 1979 i que forma part de la ruta dels Castells. Aquest, a més, es pot visitar. Altres fortificacions importants són les restes del castell de Cubells; les restes del castell de Tudela; el castell de Seró, que conserva restes de murs medievals i que han estat aprofitats per construir una masia; les restes del castell d'Oliola; el castell o torre de Vilamajor, que fou una de les fortaleses importants del comtat d'Urgell; el castell de Talteüll, del qual resten murs i una torre rodona; els portals i murs de Torà; i, en darrer lloc, el castell d'Ivorra, del qual queda una torre de 20 m i alguns murs.

Altres elements d'un gran valor cultural i patrimonial són la Teuleria de Cubells, recentment restaurada, que és un exemple del patrimoni històric dels segles xv-xviii; i tot un seguit de petits forns de guix, repartits per tot l'anticlinal, generalment al costat de les poblacions, avui dia en desús i sovint ruïnoses, que van ser font de subministrament local de guix calcinat per a la construcció. Un exemple és el forn de guix de Cubells.

En aquest paisatge cal destacar també tot un seguit d'esglésies i ermites: Sant Salvador de Vilalta; Sant Tirs d'Oliola, que és romànica i està modificada al segle xviii, on destaca un original cementiri; Santa Maria del Castell de Cubells, d'estil romànic; Santa Maria de la Plaça de Sanaüja d'estructura gòtica i façana barroca; l'ermita de la Mare de Déu del Roser; l'ermita de la Mare de Déu del Campreal, on se celebra un aplec per donar gràcies a la verge per les co-

El poble de Cubells, encimbellat al serrat de les Piques, és un referent visual del sector occidental de la Vall del Llobregós. Observatori del Paisatge

lites; l'ermita de la Mare de Déu de la Soledat; l'ermita de la Mare de Déu de les Omedes; l'antiga església de Sant Andreu, al poble de Vilanova de l'Aguda, també anomenada del Roser; l'ermita de la Mare de Déu dels Esclopets, de Ribelles; l'ermita de la Mare de Déu del Carme; l'ermita de la Mare de Déu del Pla; la capella de Sant Pol, temple isolat i situat al cim d'un turó; i, en darrer terme, l'església romànica de Santa Maria de Vilamajor.

262

D'altra banda, a la vall del riu Llobregós, al terme municipal d'Ivorra, hi ha el santuari del Dubte d'Ivorra o santuari de Santa Maria d'Ivorra, construït pels pelegrins que volien venerar les relíquies donades pel papa Sergi IV a Sant Ermengol. Fou edificat l'any 1663 i hi arriben pelegrins d'arreu. Finalment, cal dir que, de manera conseqüent amb aquest patrimoni, aquest paisatge es caracteritza per presentar un gran nombre de manifestacions religioses. En efecte, nou processons al municipi d'Oliola avalen aquest fet, com també ho corrobora la processó a Camp-real de Massoteres.

L'aplec al Sant Dubte d'Ivorra, que recull gent dels nuclis de població veïns, es pot considerar una de les principals celebracions identitàries d'aquest territori lligades al seu paisatge. També cal destacar les festes de l'arbre de Maig, al Palouet (Massoteres), on a final de maig es recupera una tradició perduda des d'abans de la Guerra Civil; la de la Llordera, de Torà, on, al febrer, per carnes-toltes es fa una dansa que se suposa que era d'origen pagà i a la qual, posteriorment, se li van donar connotacions religioses perquè se celebrava el matí de dijous gras (dijous llarder).

Des d'un punt de vista estètic, destaquen els contrastos d'algunes masses de boscos mixtos de carrasca i roures que apareixen esporàdicament sobretot a l'àrea entre Cubells i Seró. D'altra banda, la combinació entre els guixos, els cultius de secà i aquesta vegetació boscosa o de brolles ofereix un efecte especial de seqüència de colors molt interessant des del punt de vista estètic. En especial perquè els cereals canvien anyalment, mentre que els carrascars presenten un canvi nul. Pel que fa a les brolles, freqüentment als vessants de la vall del Llobregós, com és sabut, també tenen un marcat ritme estacional.

També convé dir que l'ocupació densa d'aquest territori pels conreus de secà, que s'organitzen paral·lelament als cims de les serres, reafirma la disposició longitudinal dels guixos que travessen la plana de Lleida. D'altra banda, en alguns indrets en pendent es troben murs de pedra que fan de feixes.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Els itineraris Portell-Ivorra-Torà i Cubells-Artesa de Segre atresoren un elevat interès paisatgístic. En tot cas, aquest paisatge, en estar constituït per valls de fons pla que estan delimitades pel sud per una cadena de serres ben marcada –que impossibilita el contacte visual i condiciona que la unitat tingui un escàs domini visual de l'àmbit territorial de les Terres de Lleida–, els seus àmbits visuals es concentren a l'interior de les seves pròpies valls.

La barrera que forma la cadena de serres del sud constitueix una referència important i contínua en la percepció del territori, de manera que no permet veure la major part de la resta del territori. D'altra banda, les serres, altes i pronunciades, esdevenen més suaus i amb relleus menys pronunciats cap a l'est.

Aquesta variació en les característiques del tancament té unes implicacions en la percepció de la mateixa unitat per part de la resta del territori: la serra Blanca, la serra Púdia, la serra de les Comes i la serra de Montclar es perceben com a elements de referència visual lineal constant i contínua. En canvi, els relleus de la vall del Llobregós no es mantenen com a referència visual per a la resta de les unitats.

Si s'estudia el recorregut al nord de la serra Blanca, pel camí de Cubells, convé subratllar que des del vial tan sols es divisa l'interior de la vall i la imatge visual mostra la relació geogràfica de la vall amb les serres que la delimiten. Des d'aquest camí s'alternen, en

Talteüll, poble situat a dalt d'un turó, a les proximitats de la carretera LV-3113 que uneix Biosca amb Massoteres. Observatori del Paisatge

primer pla, els conreus herbacis de secà, carrascars i les brolles i timonedes amb ruac.

Al llarg del curs de la vall del Llobregós, les visibilitats també són closes i compactes. Es dirigeixen sempre vers l'entorn més pròxim. A la rodalia de Torà destaca la presència en primer pla de les garrigues de coscoll i dels fruiters alts de secà, oliveres i ametllers. Des de la ruta que segueix el curs de la carretera C-1.412a de Ponts a Torà es poden veure els horitzons persistents, com a teló de fons, de la serra del Montsec.

Els principals miradors es troben a Biosca i Torà (panoràmiques de l'extrem oriental); Talteüll (panoràmiques a la vall del riu Llobregós, als serrats pròxims i a l'alt Sió); i, en darrer terme, les poblacions de Montclar i Cubells (panoràmiques a l'alt Sió, Aspres de la Noguera, baix Sió i serres de Bellmunt i Almenara; també es pot fer des d'allà una bona observació de l'extrem occidental d'aquest territori).

Possible evolució del paisatge

L'economia dels conreus de secà determinarà la seva evolució a curt i mitjà termini. La persistència de cereals d'hivern es pot veure compromesa en un futur escenari de canvi climàtic que impliqui més aridesa, fenomen que comportarà una menor productivitat i rendibilitat d'aquests conreus. D'altra banda, aquest territori conté la major part dels sectors de rec 1 i 2 del canal Segarra-Garrigues. La dotació prevista és de transformació (6.500 m³/ha/any). Les modificacions en aquestes zones, al voltant de les poblacions de Vilanova de l'Aguda i Foradada, seran localment importants, de manera que es pot arribar a canviar completament la fesomia d'aquestes terres. A banda de l'esmentat canal, existeix la voluntat d'instal·lar un parc eòlic vora Ivorra i Sant Guim de la Plana, amb molins de 80 m d'alçada.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- Expansió de guixos a tota la unitat, excepte a la part més baixa de la vall del Llobregós.
- Erosió elevada als pendents de més del 30%, concretament entre Plandogau i Oliola, i al nord d'Oliola.
- El risc d'incendis és alt en zones extenses de la unitat, especialment entre la riera de Sanaüja i el poble de Torà.
- Risc d'inundació al llarg del riu Llobregós.
- La vegetació de les brolles i timonedes guixenques posseeix un gran valor ecològic, però és poc valorada per la població local.
- Cal conservar les restes de la vegetació de ribera de la vall del riu Llobregós i de la riera de Sanaüja. S'hauria de controlar l'expansió d'espècies invasores com *Arundo donax* i/o procedir a eradicar-les.
- Previsibles problemes d'escassetat de recursos hídrics, atesa la incidència del canvi climàtic i ateses les limitacions de les infraestructures hidràuliques.

Oportunitats:

- Hi ha superfícies extenses per a les quals s'ha planificat l'extensió del regadiu. La nova agricultura de regadiu ha de ser respectuosa amb el llegat paisatgístic i s'ha de tractar com una activitat definidora del paisatge.
- Aquest paisatge es caracteritza per l'existència d'un gran nombre de manifestacions (processons) i d'edificacions religioses, a banda dels castells escampats en el territori. Tot plegat implica una oportunitat destacada per a les activitats turístiques.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un patrimoni històric i eminentment defensiu (esglésies, ermites, castell de Montclar, teuleria i forn de guix de Cubells) que consolidi la seva presència en el paisatge i que permeti la descoberta del territori.

Aquesta unitat es caracteritza per la presència d'un gran nombre de castells construïts a l'alta edat mitjana i quan aquest territori era una peça important del comtat d'Urgell. El castell de Montclar, el més significatiu de la unitat, forma part de la ruta dels Castells, que uneix els castells més ben conservats de la zona fronterera i és testimoni d'aquell paisatge de batalles.

OQP 2

Uns paisatges de secà vius i vinculats al patrimoni rural de la vall del Llobregós.

La vall del Llobregós és una unitat eminentment agrícola, on el 63% de la superfície està ocupada per conreus herbacis de secà, situats als fons de les valls, on els sòls són més fèrtils. A les zones amb més pendent, els conreus s'adapten a la morfologia del relleu per mitjà de murs de pedra, formant feixes. La combinació entre els materials de guixos, els cultius de secà i la combinació de carasca i roures ofereix una seqüència de colors especials que varien al llarg de l'any.

OQP 3

Un paisatge de ribera del riu Llobregós ben conservat.

El riu Llobregós és un curs de règim mediterrani continental que es troba en un estat de conservació prou acceptable gràcies a la manca d'erosió antròpica de la llera i de la poca incidència dels assentaments per on avança. Per tot plegat, tal vegada constitueix el riu que presenta un millor estat ecològic de la plana de Ponent. Per això la qualitat ecològica i paisatgística de la seva ribera és un actiu important que cal preservar i difondre.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènics de la serra Blanca, serra Púdia, serra de les Comes i la serra de Montclar.
- Hàbitats guixencs propers al riu Llobregós.
- Riu Llobregós en tota la seva extensió.
- Medi nocturn d'alta qualitat (poca contaminació lluminosa).

Àrees de foment de la gestió

- Espai valls del Sió-Llobregós corresponent a la xarxa Natura 2000.
- Hàbitat de ribera del riu Llobregós.
- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: castell de Montclar, teuleria i forn de guix de Cubells.
- Boscos mixtos de carrasca i roure situats entre Cubells i Seró i que presenten un canvi cromàtic estacional.
- Zones amb boscos mixtos de roure valencià i pins del torrent de Valldàries (Vilanova de l'Aguda) i àrea pròxima a Talteüll i Palouet.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façana urbana de Cubells, Camarasa, Cabanabona, Ponts i Torà.
- Recorreguts del corredor de línies elèctriques que creua la unitat per l'est.
- Traça d'afectació del canal Segarra-Garrigues a les proximitats de Claret i Oliola.

- Implantació de centrals eòliques al sud de la població d'Ivorra.
- Zones de vegetació guixenca i d'aparença nua de la vall del Llobregós (especialment al nord de Talteüll i al clot del Pericó).
- Àrea amb presència d'activitats extractives al nord d'Ivorra.
- Camp de golf al terme municipal de Massoteres.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Castell de Sanaüja
 - b) Talteüll
 - c) Montclar
 - d) Cubells
 - e) Palou
 - f) L'Alzina
 - g) Biosca
 - h) Torà
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Portell-Ivorra-Torà
 - b) Cubells-Marcovau
 - c) Tudela de Segre-Seró-Colldelrat
 - d) Biosca-Camats
 - e) Guardiola-Cabanabona-Vilanova de l'Aguda

6. Alt Sió

Comarca:

La part més oriental pertany a la comarca de la Segarra, la part més occidental a l'Urgell. Un sector també s'endinsa a la comarca de la Noguera

Superfície:

30.525 ha

Municipis:

S'hi troben íntegrament el terme dels Plans de Sió, i part dels termes de Cubells, Foradada, Agramunt, Preixens, Barbens, Oliola, Puigverd d'Agramunt, Ossó de Sió, Tàrrega, Cervera, Tarroja de Segarra, Torrefeta i Florejacs, Guissona, Sant Guim de la Plana, Massoteres, Ivorra, Cabanabona, Vilanova de l'Aguda i Artesa de Segre.

266

Conreus de seca característics del paisatge de l'Alt Sió. Oriol Alamany

Trets distintius

- Planell de relleu lleugerament ondulat, tallat per quatre afluents del Segre paral·lels, on predominen els cultius herbacis de secà (ordi, blat), disposats principalment en suaus abançaments que s'alternen esporàdicament amb fruiters de secà i oliveres.
- Presència espontània de turons allargassats que limiten valls suaus obertes. Els turons, de dimensions reduïdes, tenen un paper important en la configuració de la imatge d'aquest paisatge i, alhora, actuen de teló de fons que organitza i dirigeix la mirada.
- En els espais costeruts, hi viuen boscos de carrascar de petites dimensions.
- La morfologia parcel·lària és antiga i es caracteritza per una marcada diferència entre les parcel·les del fons de vall, allargades i perpendiculars a la direcció del pendent, i les que es troben a les planes més elevades, amb una major superfície. Les parcel·les del fons de vall i dels vessants de les planes elevades estan organitzades en bancals.
- Alternança de colors en el secà herbaci al llarg de l'any: a la primavera les terres apareixen verdes, daurades al començament d'estiu i, la resta de l'any, cendroses i brunes.
- El poblament és disseminat i, majoritàriament, de tipologia rural. Hi destaquen Agramunt i Guissona.
- El riu Sió estructura una sèrie de pobles que se situen al llarg del seu curs, en els punts més elevats del terreny.
- Els llocs de poblament són d'origen castral, caracteritzats per una organització molt concentrada i densa, segurament per raons de seguretat i de defensa contra els possibles atacs, i formen una espècie de front compacte de cara a l'exterior.
- Al voltant de les poblacions d'origen castral la distribució del parcel·lari és en forma de corbes circulars.
- Presència de nombrosos castells i torres de guaita escampats pel territori, fidel testimoni de l'època en què la Segarra constituí una frontera.
- Presència de nombrosos molins hidràulics a la vall del riu Sió.

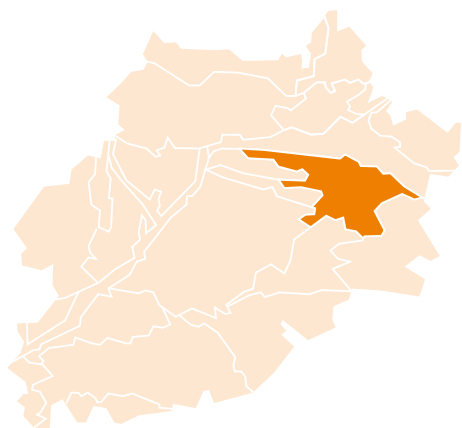
Itineraris:

- 11 Portell-Ivorra-Torà
- 26 Agramunt-Coscó
- 27 Concabella-Montfalcó d'Ossó
- 30 la Guàrdia d'Urgell-Almenara Alta-Agramunt
- 51 Tàrrega-Riudovelles

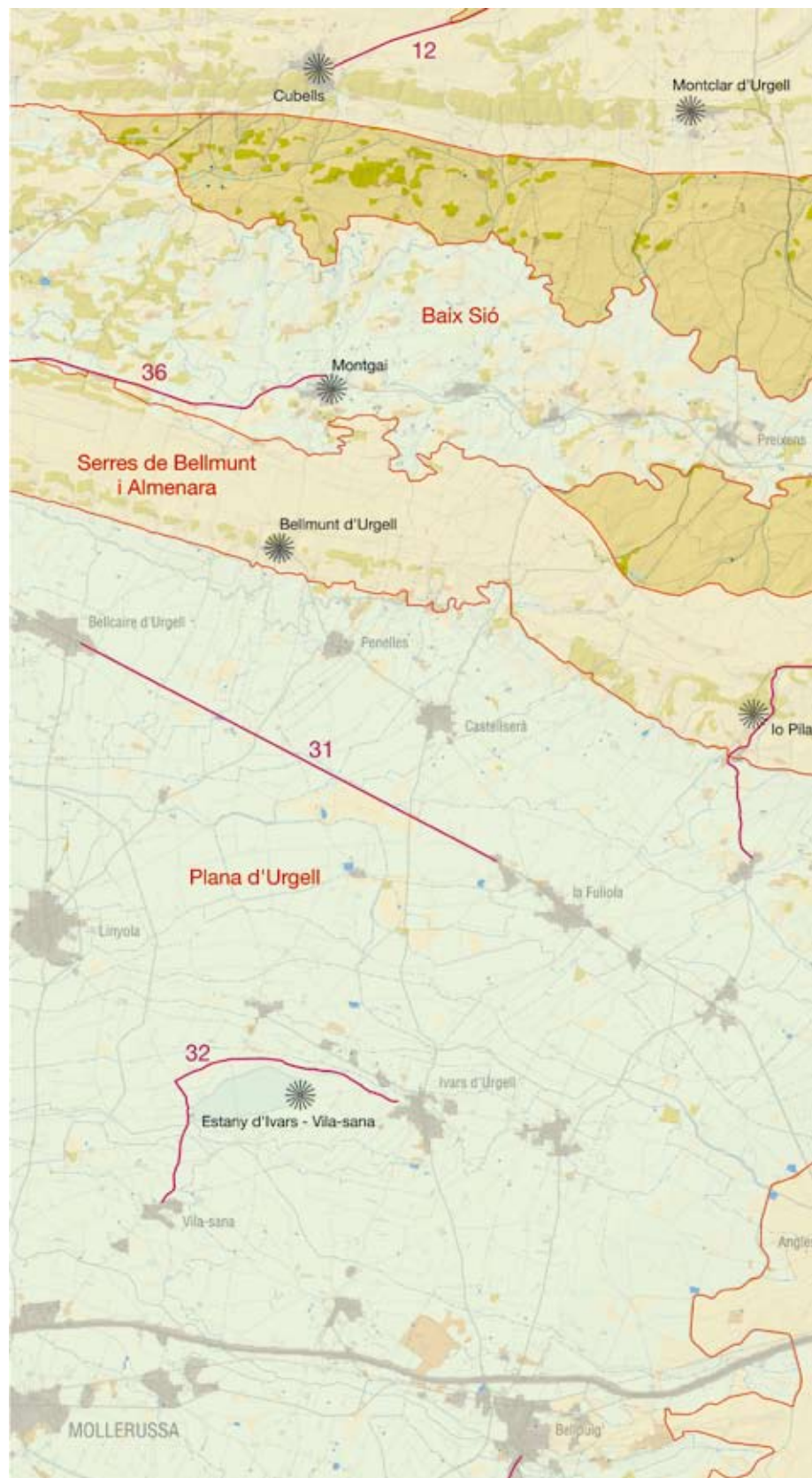
Llegenda:

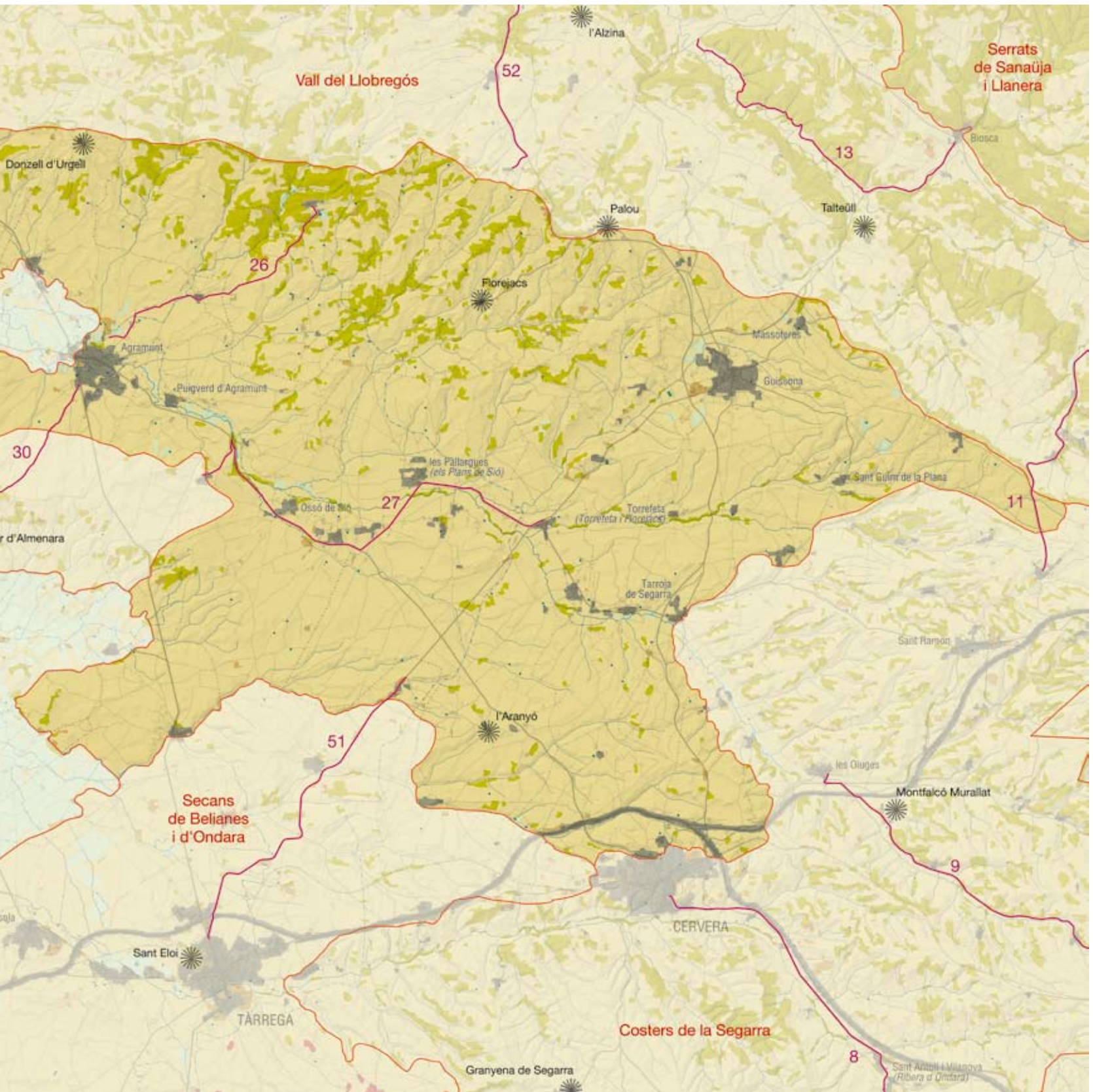
- Mirador
- Itinerari

268

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

L'alt Sió té un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions que s'incrementen lleugerament –es distribueixen entre els 400 mm i els 500 mm anuals– vers l'est i el nord. La presència de la boira és important durant l'hivern. La vegetació predominant és de tipus planoperennifòlia.

Les formacions geològiques que afloren en el territori corresponen a paquets de gresos i argiles d'edat terciària i d'origen continental. Aquests materials es disposen en capes horitzontals, per bé que en els límits de la unitat adquireixen inclinacions suaus. Les principals formes del relleu han estat modelades per la xarxa hidrogràfica del riu Sió, ajudada passivament per la feble resistència dels materials geològics a l'erosió; en general aquestes formes constitueixen relleus ondulats suaus. De tota manera, cap a l'est, hi ha un increment bastant sobtat de l'altitud i les formes es tornen aleshores més trencades.

El riu més important que travessa aquest territori és el Sió, que passa per la població d'Agramunt, i que es caracteritza per aportar un cabal escàs, sempre condicionat per la pluviometria del territori. En aquest territori, a més, neixen el reguer d'Altet, el clot de Sant Gili i el desguàs de Santa Maria.

270

El domini de vegetació potencial és el carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*). Tanmateix, predominen les terres de conreu, majoritàriament monocultius de cereals, sobretot de secà (ordi, blat). Ara bé, a les zones regades del terç septentrional, s'hi conrea el panís, al qual va associat a la típica vegetació arvense acompanyant (*Panico-Setarion*). Els fruterars de secà, al seu torn, són escassos.

El carrascar es troba representat per boscos de petites dimensions a llocs massa costeruts per ser conreats i, en moltes ocasions, llur presència s'associa a la garriga (*Quercetum cocciferae*). Les brolles de romaní són escasses (*Rosmarino-Ericion*) i els llistonars (*Thero-Brachypodion*), encara que presents, apareixen limitats i restringits als costers d'alguns tossals i turons. Els matollars de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*) són presents de forma irregular i, en general, ocupen escassa superfície, es troben fragmentats i es restringeixen als marges dels camps de cultiu. Cap al nord i llevant s'aprecia una progressiva presència de les primeres rouredes de roure de fulla petita (*Violo-willkommii-Quercetum fagineae*) i pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*).

Aquestes terres tenen una bona aptitud agrícola (pràcticament el 92% del total). Hi predominen els cereals de secà, que són característics del territori, els quals alternen esporàdicament amb fruiters de secà i oliveres. Aquesta bona aptitud ve donada per la morfologia suau o lleugerament ondulada del relleu, que permet la pràctica de l'agricultura sense grans problemes de pendent. Solament cap als marges de la unitat hi ha relleus més ondulats que condicionen l'ús agrícola i donen pas a les comunitats naturals suara esmentades.

La indústria ramadera és important a la contrada, com de fet a tot l'àmbit territorial. Actualment ocupa un important percentatge del sòl a la rodalia de les zones urbanes. Les granges, antigues i modernes, es troben predominantment als accessos de les poblacions.

El poblament és disseminat i, majoritàriament, de tipologia rural. Destaquen, però, els nuclis d'Agramunt i Guissona. La població d'Agramunt es troba als peus del riu Sió, a la plana que hi ha entre el turó on se situa el castell d'Agramunt i el riu Sedó, en un punt de confluència entre la Noguera, la Segarra i l'Urgell. La vila presenta una morfologia de traçat medieval. La població actual és de 4.546 habitants i el planejament vigent són les Normes subsidiàries del 2002. No està previst cap increment del sòl urbanitzable.

Guissona, per la seva banda, està situada al centre de la plana homònima. Actualment el nucli antic manté l'aspecte medieval, mentre que els nous eixamples s'han estès en forma centrífuga i han hagut d'assumir importants transformacions encara actualment en curs. La població actual és de 4.138 habitants i el planejament vigent són les Normes subsidiàries del 1986. Aquestes normes preveuen el desenvolupament de nous creixements residencials i un sòl urbanitzable de 29 ha respecte a les 102 ha de sòl urbà; convé indicar que les reserves de sòl urbanitzable industrial ja s'han esgotat.

D'altra banda, es poden esmentar una sèrie de nuclis, amb menys població que les dues viles esmentades, i que es troben alineats al llarg del curs del Sió: Puigverd d'Agramunt, Castellnou d'Ossó (municipi d'Ossó de Sió), Ossó de Sió, el poble de Mont-roig (municipi dels Plans de Sió), les Pallargues (municipi dels Plans de Sió), Sisteró i Pelagalls (municipi dels Plans de Sió), Ratera (municipi dels Plans de Sió), Concabella (municipi dels Plans de Sió), Hostrafrancs (municipi dels Plans de Sió), Ribera (municipi de Torrefeta i Florejacs), Sedó (municipi de Torrefeta i Florejacs) i Tarroja de Segarra. La resta de nuclis estan disseminats pel territori.

Vista antiga de Puigverd d'Agramunt, poble alineat a la vall del riu Sió. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Les principals infraestructures viàries són la C-14, que enllaça Tàrrrega amb Agramunt; l'L-303, que connecta Cervera amb Agramunt; i l'L-310, que comunica Guissona amb Agramunt. D'altra banda, hi ha dues línies d'alta tensió que creuen aquest paisatge.

Evolució històrica del paisatge

Els primers vestigis dels pobladors d'aquest territori són d'època neolítica i es troben escampats per diversos llocs del territori. A l'època ibèrica es produí un augment demogràfic, ja que van aparèixer nous poblats, entre els quals Ilesso (Guissona) seria possiblement el més important. Ilesso fou fundat probablement entre els segles II aC i I aC. L'agricultura fou el primer mitjà de subsistència de la gent, però la ramaderia també devia complementar-la.

La romanització del territori ha deixat restes d'extraordinari valor. Els mosaics de Puigverd d'Agramunt, procedents d'una vil·la senyorial i, molt especialment, la torre circular de Montfalcó d'Ossó i les nombroses restes de la ciutat romana de Ilesso, demostren la importància que hi tingué la colonització romana. La presència sarraïna durant els segles VIII i IX ha llegat algunes obres en forma de séquies de regadiu i peixeres que permetien conreus d'horta a la ribera del Sió. Més endavant, aquestes terres foren un lloc de marca, de frontera entre àrabs i cristians.

De manera preferent, els llocs de poblament són d'origen castral, és a dir, van créixer sota la protecció i la influència dels castells. En alguns dels nuclis de població més pròxims al riu Sió alguns historiadors han valorat aquesta forma d'ocupació del territori com una estratègia prèviament planificada i coherent, fenomen que hom ha denominat "castells termenats". En alguns casos, a hores d'ara encara és possible observar els processos d'ocupació del territori, gràcies a la distribució del parcel·lari en forma de corbes circulars establertes al voltant dels nuclis de poblament. La creació de poblacions també influencià el traçat de nous camins per unir les noves poblacions. D'altra banda, les cartes de repoblació asseguraven diversos privilegis per als repobladors; i artigar les terres fou una actuació molt freqüent, que en aquest territori comportà una gran desforestació.

Un element del paisatge que cada cop degué ser més usual al territori fou la construcció de molins hidràulics al llarg del riu Sió. Certament, la conquesta feudal establí noves pautes d'organització del territori. Els historiadors afirmen que, a partir del segle XII, es crearen nous espais irrigats gràcies a la difusió de sistemes hidràulics, tot i que el veritable artífex de la construcció de la xarxa de séquies fou la propagació del molí hidràulic. Consta l'existència de molins hidràulics d'aquesta època a Ossó de Sió, Puigverd, Agramunt i a les veïnes poblacions de Preixens i Butsènit, pertanyents a la unitat adjacent.

A la *Geografia de Catalunya* de Pere Gil, del 1600, es poden llegir referències concretes als cultius de la ribera del Sió. S'esmenta el cànem, el lli i la morera per obtenir la seda. L'activitat ramadera a la meitat nord del territori va ser important durant els segles XV i XVI, segons documentació de l'època, especialment pel que fa al bestiar gros que es dedicava a les feines del camp (muls, bous, ca-

valls, egües). Probablement, aquesta cabana ramadera responia a l'existència de grans superfícies ermes. De tota manera, aquestes terres també foren emprades pels ramats d'ovelles de muntanya quan baixaven a la plana a passar l'hivern i hi pasturaven els rostolls, els guarets i els erms.

Lunardo Otthobon, amb motiu del viatge que féu l'ambaixador venecià Sigismondo Cavalli l'any 1567, descriu la part meridional d'aquest paisatge com una plana pedregosa i en gran part estèril a l'oest de Tàrrrega. Al seu torn, Hernando Colón, l'any 1529, descriu entre Tàrrrega i Cervera l'existència d'àmplies zones cobertes d'ametllers i camps de blat. A final del segle XVIII, Francisco de Zamora descriu de Guissona el cultiu del lli, la vinya i l'olivera, encara que destaca que no sempre produïen fruit com a conseqüència de les glaçades de primavera. També esmenta la presència de carrasques entre Guissona i Agramunt, però matisa que eren molt poc abundants.

La construcció i la posterior inauguració del canal d'Urgell l'any 1862 va implicar l'arribada del regadiu a l'extrem nord-occidental d'aquestes terres i, en conseqüència, la transformació a regadiu d'un paisatge de secà. A diferència d'altres territoris on la xarxa de regatge ocasionà l'afectació de molts elements bàsics del paisatge, com els camins i el parcel·lari, en aquesta zona aquests canvis no foren tan destacats.

Els últims anys el pes industrial del territori ha anat en augment, encara que concentrat al ram agroalimentari, que fins i tot ha implicat que als nuclis més destacats de població s'hagués de reservar sòl que havia estat agrícola per atendre la indústria. La millora i ampliació de la xarxa viària també ha generat canvis importants en un paisatge que els propers anys es veurà sotmès encara a més transformacions. El pas de les terres de secà a regadiu per part del canal Segarra-Garrigues està generant perspectives econòmiques molt grans que poden desembocar en noves transformacions paisatgístiques del territori.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquest paisatge està dominat per la matriu de cultius herbacis de secà (89%).

La morfologia parcel·laria és antiga i característica, amb una marcada diferència entre les parcel·les del fons de vall, allargades i perpendiculars a la direcció del pendent, i les que es troben a les planes més elevades, amb una major superfície. Les parcel·les del fons de vall i dels vessants de les planes elevades estan abanquades.

Els fruiterars de secà són escassos (1,6%), però la vegetació arvense hi creix a la primavera i dona una nota de color blanc que, contrastat en el paisatge amb el verd que es produeix per la pui-xança i creixement dels cereals, genera un interessant mosaic. És notable l'alternança de colors que al llarg de l'any es produeix en el secà herbaci: a la primavera les terres apareixen verdes, daurades al començament d'estiu i, la resta de l'any, cendroses i brunes. L'escassa vegetació natural (la classe "bosquines" i "prats" només

Conreus d'Ametllers a les rodalies de Guissona. Observatori del Paisatge

ocupa un 5% de la superfície total) es concentra al nord de la unitat i a l'oest de Coscó, sobre relleus més aviat ondulats que defineixen un paisatge visualment força heterogeni.

Els eixos viaris Cervera-Guissona, Cervera-Agramunt, Tàrraga-Guissona i Tàrraga-Agramunt articulen aquest territori. Aquesta xarxa és determinant quant a accessibilitat per a tota la zona. El major desenvolupament humà es viu a la ribera del Sió, columna vertebral d'aquest espai agrícola, que concentra la majoria de les

granges. Lluny d'aquest eix, el domini agrícola és absolut, ondulat, vermellós i puntejat per peus llenyosos aïllats baixos.

La dinàmica del paisatge es pot considerar molt estable en el seu passat més recent. El 90,6% de la superfície no va canviar d'ús entre el 1992 i el 2002. Tanmateix, l'evolució immediata està fortament vinculada al conflicte entre el desenvolupament del canal Segarra-Garrigues i la delimitació de les ZEPA per a la protecció d'espècies estèpiques.

Aquest paisatge és molt homogeni i es pot considerar que no presenta gaire elements de canvi. No obstant això, en el perímetre de la unitat apareixen puntualment alguns conreus abandonats: a serra Blanca, així com al sud, entre Tàrraga i Cervera, entre Riudovelles i Coscó i també pels volts de Claravalls. Alguns, tot i que aquesta dinàmica no és majoritària, estan produïts per la incidència de nous eixos de comunicacions. D'altra banda, cal destacar també la presència d'una gran concentració de granges entre Concabella, Hostafrancs, Riber i Sedó, prop del riu Sió.

En relació amb la dinàmica urbana, convé indicar que, fins a mitjan segle XIX, la població va registrar un lent augment. A partir d'aleshores la població es manté amb tendència a la baixa i es caracteritza per un poblament rural molt fragmentat. Actualment, els petits municipis que resideixen en zones de secà pateixen un despoblament caracteritzat per una composició social en constant envelliment. Ahora, la tendència actual és a l'augment de la població en aquells

Accés sud al nucli de Guissona. Es pot apreciar el contrast entre el nucli antic i les naus industrials de la perifèria. Observatori del Paisatge

municipis més grans i urbans, com seria el cas de Guissona i Agramunt.

També cal tenir en compte la incidència en el paisatge de la instal·lació d'activitats i infraestructures en punts amb una elevada fragilitat visual, com la serra d'Horta, fet que a la part sud és es veu reforçada per l'obertura visual i la posició relativa dels assentaments, que fa que l'àmbit inclòs en el seu domini visual sigui important.

Expressió artística del paisatge

Rafael d'Amat, baró de Maldà (1746-1818), descriu el paisatge agrari de l'Alt Sió, a final del segle XVIII, com un paisatge on predominen els conreus de secà però també en destaca la presència de fruiters i llagums en els àmbits més propers al curs del riu.

En quant a la campanya, per ser entre lo territori de la Zagarra y la ribera del Sió, si assisteixen las plujas en son lloch y temps, abunda de grans, olí, vi, cànam y tot gènere de fruitas y llagums.

(Amat, 1994: p.183)

Ja al segle XX, Joan Santamaria (1884-1955) descriu el pas de la unitat Serrats de Sanaüja a les unitats Vall de Llobregós i Alt Sió posant l'èmfasi en la mimesi del sistema d'assentaments.

Sortint de Ribelles pel camí de Guissona, a mesura que us hi endinseu teniu la impressió que aneu descobrint un món desconegut. Tot el que heu vist fins ara no recorda res d'això, i, amb tot, s'assemblen com una gota d'aigua a una altra. Quins pobles! Massoterres, Florejacs, Guissona, Concabella, Taltaüll, Pallargues... són plasmacions originalíssimes, uns compostos de fortalesa, i de llamí untuós, però pastats al punt just.

(Santamaria, 1954)

Josep Maria Espinàs, en les obres Viatge a la Segarra (inclosa a l'obra completa publicada l'any 1991) i A peu per la Segarra, recorre gran part del territori oriental de les Terres de Lleida fent-ne una descripció històrica-cultural. En un passatge de la primera obra citada, Espinàs relata el canvi en la perspectiva visual que hi ha entre el paisatge d'horitzons tancats i plans curts de la part central de la Segarra i el paisatge obert que s'aprecia en arribar al límit amb la ribera del Sió.

El camí de Sedó va seguint les ondulacions, els canvis de nivells, i així passo alternativament d'uns moments de soledat i tancament visual a les vistes obertes. A causa d'aquesta configuració, el paisatge juga a fer trampa: quan l'horitzó és pròxim, sembla que tornem a fer el camí que ja hem fet, com si no ens moguéssim de lloc.

Això dura fins que arribo a la ribera del riu Sió, allargada i plana.

(Espinàs, 1991: p.441)

Gravat d'A. Perel (segle XVIII), on idealitza el nucli antic d'Agramunt. L'obra forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Quant a l'expressió pictòrica, cal destacar A. Perel, gravador i dibuixant francès, el conjunt de l'obra del qual se situa al segle XVIII, i la seva litografia "Agramont", que mostra l'emplaçament del nucli d'Agramunt al peu d'un sistema de turons poc poblats vegetamentalment situats a redós del riu Sió.

Pel que fa a l'art contemporani, cal fer esment de Josep Guinovart (1927-2007), artista polifacètic (pintor, gravador i escultor), nascut a Agramunt. Malgrat no tenir referències geogràfiques concretes, les seves pintures i instal·lacions prenen com a elements de treball objectes quotidians lligats al treball de la terra i transmeten, a través del treball amb el color, la força de la litologia i la lluminositat del sol. La seva obra es pot contemplar a l'Espai Guinovart d'Agramunt i també en alguns espais públics del municipi.

273

Valors en el paisatge

El paisatge de l'alt Sió presenta diversos valors naturals i ecològics que estan recollits, en bona part, a l'espai valls del Sió-Llobregós, de la xarxa Natura 2000. L'espai plans de Sió també forma part d'aquest territori i, de la mateixa manera que l'espai valls del Sió-Llobregós, és ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari).

Cal destacar que la part oest és d'especial interès per a la connectivitat de dues espècies estèpiques: el sisó (*Tetrax tetrax*) i l'esparver cendrós (*Circus pygargus*). De fet, bona part del territori és corredor biològic, sobretot la ribera del Sió. D'altra banda, els alzinars i carrascars del nord d'aquest territori són hàbitat d'interès comunitari no prioritari. Finalment, cal destacar que les fonts del terme municipal de Guissona, –la de l'Estany, la Fonteta, la font del Poble, la font del Pi, la del Farell–, fan que es conegui aquesta vila com "el doll de la Segarra".

Més enllà dels valors ecològics, les primeres dades de Guissona es remunten a la prehistòria, concretament al període neolític. La

ciutat romana de Iesso està enclavada a la part nord de la vila i és considerada una de les més importants de la Catalunya interior. També hi ha restes romanes com la conducció d'aigua cap al recinte medieval, els pous de la font del poble, safareigs i una sèrie de làpides com la Servilla Praepusa, datada als segles II-III dC. També és representativa l'escultura del genet romà i la necròpolis situada a la zona de cal Mines.

La part més oriental fou durant força temps frontera entre cristians i sarraïns. Tant és així que els nombrosos castells i torres de guaita que hi ha escampats per tot el territori en són un fidel testimoni. Cal destacar els castells de Florejacs, casa senyorial del segle XVI que conserva una torre del segle XIV, i el castell de les Pallargues, construït al segle XIV. Ambdós es troben a la comarca de la Segarra i formen part de la "ruta dels castells". Tots dos estan molt ben conservats i convertits en cases senyorials.

També convé mencionar el castell de la Donzell i el castell de les Sitges, de planta quadrada i un dels més bells de la zona, on hi ha un mirador; el castell de Puigverd, del qual sols resten ruïnes; la torre Rodona, de Castellnou d'Ossó, que és romana del segle II aC; el castell de Concabella, de planta quadrada amb dues torres i que actualment es troba en període de restauració; el castell molí de Ratera, amb dues torres, una de quadrada i l'altra cilíndrica, en molt bon estat i que es va convertir en casal gòtic al segle XVI; el castell de Bellvé; el castell de la Morana; els murs i portals de Torrefeta; els murs i portals de Guissona; el castell de Riudovelles; els murs i portals de l'Aranyó i el castell de l'Aranyó, que té forma de bloc massís, és d'estil renaixentista i està molt ben conservat i obert a visites; el castell de Moncortès, de planta rectangular i amb dues torres bessones que impressionen per la seva grandària i elegància; i, en darrer terme, el castell de Llor. Totes aquestes fortificacions s'identifiquen en el paisatge fàcilment, atès que foren construïdes en turonets des dels quals es pot dominar el màxim de territori i el doten d'un caràcter particular.

El paisatge també destaca per la presència d'elements religiosos que alhora són d'interès nacional, com l'església de Santa Maria de Coscó; l'església de Sant Esteve de Pelagalls, d'estil romànic; l'església de Sant Julià de Llor; i l'església de Sant Salvador de Tarroja de Segarra, d'estil neoclàssic. A Guissona cal remarcar l'església arxiprestal de Santa Maria, de façana neoclàssica, començada a construir el 1774, sobre les runes d'una església anterior, de la qual queden un parell de capelles. Al terme municipal de Torrefeta i Florejacs hi ha el santuari a la Mare de Déu de Santesmasses i l'ermita de la Mare de Déu de les Flors de Maig, on es celebra un aplec. Al terme municipal de Preixens es troba l'ermita de la Mare de Déu de la Gorga. A Agramunt cal destacar l'església arxiprestal romànica de Santa Maria. Finalment, i a banda del patrimoni eclesial, en aquest territori cal tenir en compte les processons de la setmana santa d'Agramunt i la processó del Corpus de Concabella.

D'altra banda, la tradició i la Fira del Torró d'Agramunt dóna identitat a aquest paisatge, així com el Mercat Romà de Guissona, on es fan degustacions gastronòmiques artesanes, comerç local i espectacles, que constitueixen una mena d'homenatge dels habitants de la ciutat cap als seus avantpassats i el seu paisatge, en què es renoven els usos i les maneres de l'època romana. D'altra banda,

hi ha una certa importància de la tradició llegendària en aquest territori, força vinculada als valors religiosos i les devocions.

Els valors estètics tenen el principal referent morfològic en la presència dispersa de tossals al territori. Es poden citar els següents: el tossal Roig i el de les Peixeres a Agramunt; els tossals del pla de Lluçà (de les Madruganyes, de Lluçà i de les Oliveres) i els veïns tossal Llarg i tossal de les Bruixes, al nord de Tàrrega; els tossal de Gomà, i el tossal Gros, el tossal de les Sorts i el tossal de l'Orpí, pels volts de Guissona; ben a prop, però més al sud, el tossal de la Bassa Nova i el tossal de Queralt; i finalment, a les immediacions de Guissona, els tossals de la Bagassa i de Miralles. Contràriament, els turons, encara que desenvolupen un paper important en la configuració de la imatge visual del territori i, alhora actuen de teló de fons que organitza i dirigeix la mirada, tenen unes dimensions reduïdes.

Aquest paisatge també mostra un patró d'assentament basat en una sèrie de poblats que se situen al llarg del Sió, als punts més elevats del terreny. En ocupar aquests punts privilegiats, poden alhora aprofitar l'aigua necessària per l'agricultura, protegir-se del risc d'inundació i controlar el territori. La cadena de nuclis comença a Agramunt, i segueix amb Puigverd d'Agramunt, Castellnou d'Ossó, Ossó de Sió, Bellverd d'Ossó, Mont-roig, les Pallargues, Sisteró, Pelagalls, Ratera, Concabella, Hostafrancs, Riber, Sedó i Tarroja de Segarra. Aquests pobles, amb una organització molt concentrada i densa, segurament per raons de seguretat i de defensa contra els possibles atacs, formen una espècie de front compacte de cara a l'exterior, que manté protegides les petites places i obertures interiors. Alguns d'aquests pobles reserven encara alguns exemplars d'edificis d'un valor important, que mereixen una protecció i aprofitament especial.

Convé destacar també en especial el patró agrícola de conreus herbacis de secà al bell mig dels plans de Sió, entre Bellverd d'Ossó i Hostafrancs. Geomètricament s'ordena en parcel·les estretes que

Mosaic de conreus herbacis i arboris de secà. Al fons, el poble de la Morana. Observatori del Paisatge

se situen perpendicularment al curs del Sió. El patró es pot percebre des de la carretera L-303, que el creua paral·lelament. D'altra banda, al límit amb la plana d'Urgell, apareixen terrasses agrícoles que aprofiten el canvi de pendent amb la plana d'Urgell i tot seguint el canal del mateix nom, que configuren el vessant occidental. De tota manera, el paisatge agrari característic no són pas aquests patrons originals, sinó conreus de secà en suaus abancalaments.

En darrer lloc, cal dir que la major part de la unitat ofereix una imatge caracteritzada per un canvi cromàtic puntual estretament relacionat amb els canvis cromàtics i formals dels conreus herbacis extensius de secà. S'hi localitzen puntualment carrascars (boscos o màquies de *Quercus ilex* subsp. *ballota*), amb una imatge que varia molt lentament.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La morfologia d'aquest paisatge, permet que hi hagi bons punts d'observació, tant del territori propi com del dels veïns.

Seguint el curs de la carretera L-303, d'Agramunt cap a Cervera, destaquen en la imatge visual una seqüència de conreus herbacis extensius de secà i, cap a les serres del límit de la vall del Llobregós, brolles de romaní i timonedes, taques compactes de llistonars en segon pla i petites llengües de garrigues de coscoll i cadequers que descendeixen pels vessants cap a l'interior de la vall.

Al llarg del riu la imatge visual està caracteritzada per un sistema continu de nuclis urbans que comporta un patró d'assentament rural i constitueix una seqüència rítmica, amb la repetició variada dels elements de paisatge (orografia, edificació, vegetació).

Vers el nord-oest en direcció a Agramunt, la capacitat de domini visual s'amplia i s'obre. Hi destaquen en primer pla conreus herbacis extensius de secà i, en segon pla, una seqüència de garrigues de coscoll, cadequers i brolles de romaní. Com a referència visual de fons romanen la muntanya de Sant Mamet i la carena de Montsec de Rúbies o de Meià.

Aquest paisatge també es veu des altres territoris: el relleu de la serra d'Horta, el tossal de la Vella i la silueta del nucli urbà de Vicfred es perceben com una imatge visual de referència.

Les principals rutes escèniques per interpretar i gaudir d'aquest paisatge són la d'Agramunt a Coscó i la de Concabella a Montfalcó d'Ossó, i els principals miradors es troben a la serra d'Almenara (panoràmica general des del sud); Guardiola, al límit septentrional (panoràmica general des del nord); i, en darrer lloc, Florejacs (panoràmiques a l'est i al nord).

Possible evolució del paisatge

La tendència demogràfica general a la davallada i al constant envelliment dels petits municipis en zones de secà es combina amb l'augment de la població en aquells municipis que ja són més grans i urbans, com és el cas de Guissona i Agramunt. No és probable que aquesta tendència canviï i és força previsible que Cervera s'expandeixi molt urbanísticament, cosa que afectaria aquest paisatge.

En concret, la conversió de l'eix Transversal en autovia i la construcció del ferrocarril transversal poden implicar canvis importants en el paisatge.

La construcció del canal Segarra-Garrigues pot produir grans transformacions els propers anys, ja que el seu traçat travessa el territori de nord a sud. En aquest sentit, hi ha bases definitives per a la concentració parcel·lària al voltant d'Agramunt i la resta de la zona està en projecte. El territori es correspon amb els sectors de reg 3 i 4 del canal i la dotació és de transformació (6.500 m³/ha/any) al marge dreta del canal, fins a Agramunt, i de suport (1.500 m³/ha/any) a l'esquerra, fins a Guissona.

Les transformacions, òbviament, podran ser de major magnitud a la zona de més dotació, que, a més a més, està fora de les zones declarades d'especial protecció per a les aus estèpiques (ZEPA). En aquest sentit, sembla evident que, espècies com el sisó i l'esparver cendrós patiran pèrdues importants d'hàbitat i d'algunes zones de vital importància per a la connectivitat de les seves poblacions. Aquests efectes es poden veure potenciat en un escenari futur de canvi climàtic que implicaria una menor productivitat i menor rendibilitat dels cereals d'hivern. Altres possibles efectes associats a l'existència de factors globals de canvi climàtic poden ser l'augment de la producció de determinats conreus de regadiu, si no hi ha limitacions hídriques i, com és previsible, augmenten les temperatures.

Com en altres paisatges de caràcter agrícola, la política agrària comunitària i l'evolució del mercat de productes agraris comportaran canvis a escala local.

275

Avaluació d'amenaçes i oportunitats

Amenaces:

- El creixement d'Agramunt i Guissona pot originar transformacions d'ús del sòl inadequades, proliferació de cultius abandonats, extensió de zones nues i de granges. Tendències que, en conjunt, poden allunyar aquestes poblacions de la seva imatge tradicional i provocar l'ocupació d'una extensa superfície agrària fèrtil.
- El risc d'expansió de guixos al límit amb la serra Blanca.
- El risc d'inundació al llarg del riu Sió.
- L'abandonament rural comporta una amenaça per a la continuïtat dels conreus de secà herbaci extensiu i, per tant, dels seus valor ecològics i paisatgístics.
- La concentració parcel·lària prevista pot afectar de manera decisiva l'estructura tradicional del paisatge.

Oportunitats:

- La nova agricultura de regadiu s'ha d'entendre com una activitat definidora del paisatge si es respecta el llegat paisatgístic de l'agricultura tradicional de secà.

- Aquest paisatge presenta un gran nombre de castells, torres de guaita i edificacions religioses, les quals formen part de la turística ruta dels Castells. En general, estan molt ben conservats. Alhora, i atès que foren construïdes en turonets per poder dominar el territori, constitueixen excel·lents miradors per incloure en possibles rutes d'interpretació i gaudi del paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge agrari ben conservat, que mantingui el caràcter cerealista, l'estructura tradicional i que afavoreixi les poblacions de sisó i esparver cendrós.

Els conreus herbacis de secà ocupen la major part del territori de l'alt Sió. Aquest paisatge agrari és l'hàbitat idoni per a les espècies estèpiques de sisó i esparver cendrós, que viuen en espais oberts, amb vegetació baixa i dispersa (erms, prats i conreus de cereals).

OQP 2

Un patrimoni històric (molins hidràulics de la vall del riu Sió, ciutat romana de Iesso, castells de Florejacs i les Pallargues i esglésies arxiprestals romàniques de Santa Maria d'Agramunt i Guissona) conservat i que fomenti la descoberta del paisatge.

Aquesta unitat havia estat, igual que la veïna costers de la Segarra, "terra de marca", és a dir, forma part de l'antiga franja fronterera entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova i, per tant, presenta un gran nombre de castells i torres de guaita. Els castells de Florejacs i de les Pallargues formen part de la ruta dels castells que uneix els castells més ben conservats d'aquest territori.

OQP 3

Uns accessos a les poblacions situades a les riberes del riu Sió ordenats i amb unes granges integrades en el paisatge.

La indústria ramadera és una activitat important a l'alt Sió. Les granges es concentren als afores de les poblacions que es troben a les riberes del riu Sió (principalment entre Concabella, Hostafrancs, Ribera i Sedó) i provoquen un impacte paisatgístic sobre el qual caldria intervenir a través, per exemple, de la instal·lació de barreres arbrades o per mitjà de l'ús de materials, elements constructius i colors en el cas de construcció de noves granges, ampliació o reforma.

Àrees amb valors especials per protegir

- Tossals repartits per gran part de la unitat (tossal Roig, el de les Peixeres, els del pla de Lluçà, Llarg, de les Bruixes, de Gomà, Gros, de les Sorts, de l'Orpí, Bassa Nova, de Queralt, de la Bagassa i de Miralles) que confereixen singularitat al territori.
- Fons escènica de Vicfred i de la serra d'Horta (Guissona).
- Patró d'assentament lineal de les poblacions que se situen en punts elevats al marge dret de la llera del riu Sió (entre Agramunt i Tarroja de Segarra).
- Zona oest de l'alt Sió, identificada com a zona d'interès per a la connectivitat de l'esparver cendrós i el sisó.
- Marges i cabanes de pedra seca disperses per tota la unitat.
- Medi nocturn d'alta qualitat (poca contaminació lluminosa).

Àrees de foment de la gestió

- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (valls del Sió-Llobregós i plans de Sió).
- Hàbitat de ribera del riu Sió.
- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i entorn: castell de Florejacs i les Pallargues, molins hidràulics de la vall del riu Sió, ciutat romana de Iesso i esglésies arxiprestals romàniques de Santa Maria d'Agramunt i Guissona.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façanes urbanes i accessos a Agramunt i Guissona.
- Possible implantació de centrals eòliques a l'est de Vicfred.
- Granges de les poblacions situades a la llera del riu Sió, principalment entre Concabella, Hostafrancs, Ribera i Sedó.
- Àrea d'influència del nou canal Segarra-Garrigues que creua la unitat de nord a sud (i afecta més del 60% de la unitat).
- Àrees industrials a la rodalia d'Agramunt i Guissona i a l'extrem sud de Cervera.
- Recorreguts de les dues línies elèctriques que creuen la unitat a les proximitats de Guissona i sud d'Agramunt.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Florejacs
 - b) L'Aranyó
 - c) La Donzell d'Urgell
 - d) Guardiola
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Agramunt-Coscó
 - b) Concabella-Montfalcó d'Ossó
 - c) La Guàrdia d'Urgell-Almenara alta-Agramunt
 - d) Tàrrega-Riudovelles

7. Costers de la Segarra

Comarca:

Pertany a la comarca de la Segarra, tot i que la part més occidental s'endinsa a la comarca de l'Urgell.

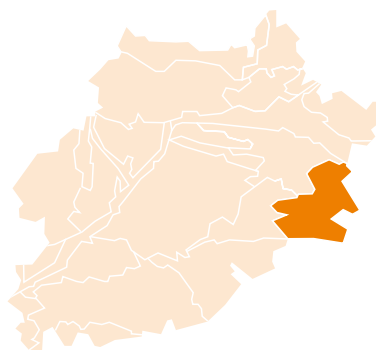
Superfície:

30.007 ha

Municipis:

Conté íntegrament els termes municipals de Talavera, Montoliu de Segarra, Ribera d'Ondara, Sant Guim de Freixenet, les Oluges, Estaràs, Sant Ramon, Granyena de Segarra i Montornès de Segarra. També comprèn part dels termes de Tàrraga, Granyanella, Cervera, Tarroja de Segarra, Torrefeta i Florejacs, i Sant Guim de la Plana.

278

Cabana, ametllers i camps de cereals a la rodalia de Cervera. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge dominat pels conreus herbacis de secà (blat i ordi).
- Conjunt d'espais agraris i forestals distribuïts mitjançant una estructura morfològica lineal, amb una vall principal que funciona com a espina dorsal d'un seguit d'altres petites valls. En aquesta estructura, els usos del sòl varien en funció dels pendents i la qualitat del sòl: als punts més baixos, al fons de la vall, se situen els usos agrícoles, sempre conreus herbacis de secà (ordi i blat); més amunt, als vessants, encara es poden percebre les terrasses de cultius, actualment gairebé totes abandonades i colonitzades per vegetació; i, finalment, a les cotes més altes, les masses lineals de pinedes.
- Els paisatges són oberts o tancats segons la localització. L'alternança de textures vegetals, fines i granulades en harmonia amb la suau topografia forma patrons molt atractius, de línies corbades, que sensorialment transmeten calma, equilibri, ordre.
- El pendent i el risc d'erosió, principalment a la part sud condicionen l'existència de bancals amb pedra seca d'una especial rellevància.
- Poblament principalment assentat en nuclis dispersos. Predomina el poble castral, on l'assentament s'organitza al voltant del castell.
- Algunes poblacions, de tipologia rural, es troben alineades resseguint els cursos fluvials que avancen per aquest paisatge.
- Cervera, nucli més important, creix al cim d'un turó situat entre dos serrats, en un mirador estratègic que permet el domini de la vall d'Ondara.
- El corredor que genera l'autovia A-2 de Lleida-Barcelona creua aquest paisatge.
- Presència de nombrosos castells situats en turons, visibles des de molts punts del territori.

Itineraris:

8 Cervera-els Hostalets-Talavera

9 les Oluges-Sant Guim de Freixenet

10 Bellmunt-Civit

11 Portell-Ivorra-Torà

Llegenda:

Mirador

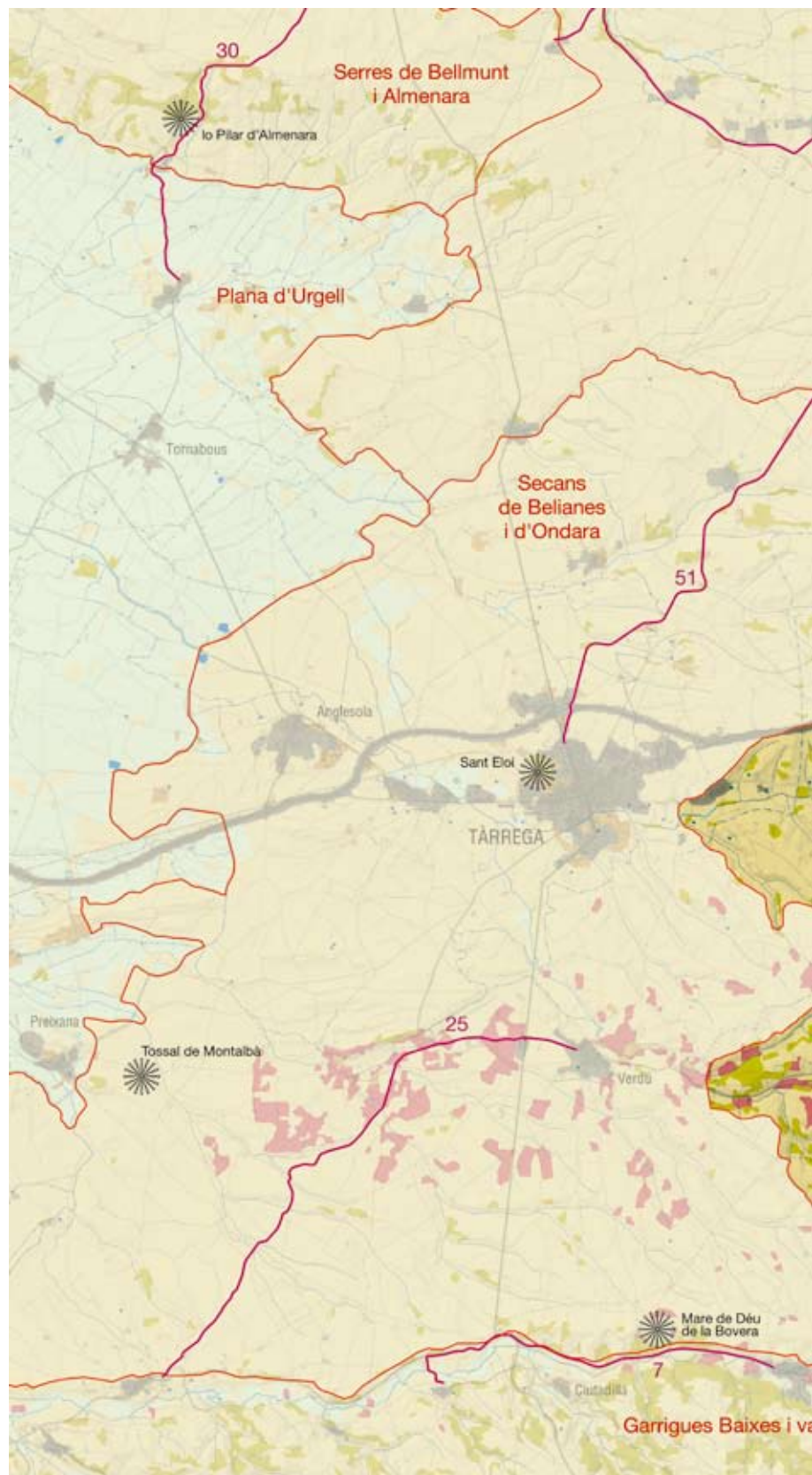

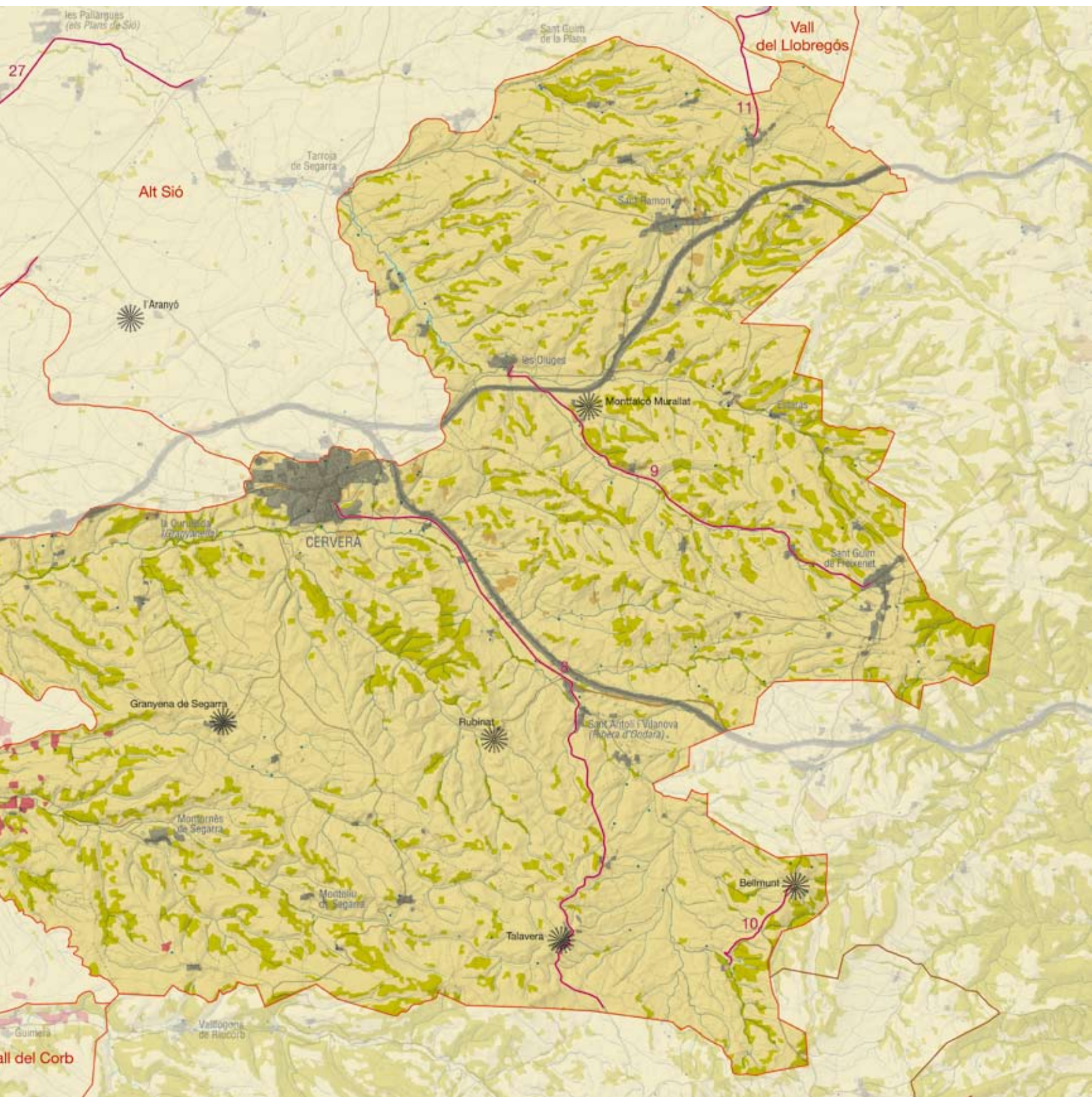
Itinerari

280

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Els costers de la Segarra tenen un clima mediterrani continental. Cap a ponent es considera subàrid i vers les parts més elevades de llevant és subhúmit, amb precipitacions que arriben fins als 550 mm anuals. Aquest clima motiva que el paisatge estigui dominat per espècies perennifòlies, tot i que a les obagues i a les parts més altes en poden aparèixer de marcescents.

Els materials geològics que afloren són d'edat terciària i corresponen principalment a margues, calcàries, gresos, guixos i argiles que jeu en disposició horitzontal o subhoritzontal. El coster que defineix aquest paisatge s'inicia pels volts dels 550 m i assoleix les parts més elevades al capdamunt de l'altiplà, que se situa a l'entorn dels 700-750 m. Les principals formes del relleu del territori són de caràcter estructural i estan definides pels relleus tabulars, suaument inclinats vers l'oest, que determinen formes en costa.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, d'est a oest travessa el riu Sió; més al sud, avança el riu d'Ondara; i a la part meridional neix el riu Cercavins, que s'ajunta al d'Ondara vora Tàrrega, ja fora d'aquest territori.

Hi ha dos dominis de vegetació potencial representats. El domini del carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*) ocupa la part ponentina i de vegades forma masses mixtes amb el pi blanc (*Pinus halepensis*). El domini de la roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum faginea*) correspon a les obagues i a les parts més enlairades de l'altiplà i molt sovint apareix intercalada amb pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*). D'altra banda, les comunitats secundàries es troben àmpliament esteses. La brolla de romaní (*Rosmarino-Ericion*) es troba present en situacions de solana; els llistonars (*Thero-Brachypodion*) sobre els vessants argilosos dels turons; i les joncedes (*Aphyllanthion*) als altiplans i vessants exposats a obaga.

El 78% de les terres tenen aptitud agrícola bona o moderada. Tanmateix, una bona part d'aquest percentatge –gairebé la meitat– presenta limitacions per pendent o risc d'erosió. Això tradicionalment ha obligat a la construcció de bancals amb pedra seca, abundants, gràcies als afloraments de calcàries i gresos. Atesa la bona aptitud general de la terra per sustentar l'agricultura, l'ús agrari és dominant, sobretot els conreus herbacis de secà, que són d'ordi o el blat depenent de si els cultius estan situats a zones eixutes o frescals, respectivament. Els fruiters de secà són menys estesos, però apareixen aïlladament, en especial als sectors abancalats.

També s'ha d'esmentar que hi ha una gran quantitat de granges ramaderes a les proximitats de les poblacions, sobretot als seus accessos i un volum de sòl important ocupat per la indústria agroalimentària.

El poblament actual és fragmentat i hi ha molts nuclis habitats disseminats. És predominant el poble castral, que s'organitza al voltant del castell. Algunes poblacions es troben alineades amb els

Les barraques envoltades d'arbres que proporcionen ombra són un dels elements del paisatge tradicional de secà dels costers de la Segarra. Observatori del Paisatge

cursos fluvials que avancen per aquest paisatge, i la majoria són de tipologia rural. El nucli més important és la ciutat de Cervera.

Cervera creix al cim d'un turó situat entre dos serrats, en un mirador estratègic que permet el domini de la vall d'Ondara. Es desenvolupa als voltants del seu castell, que fou bastit el 1026 i aixoplugà ben aviat una petita vila murallada. Després de la guerra de Successió, amb motiu de la construcció de la universitat, la ciutat comença a urbanitzar la plana als entorns d'aquest edifici. Les muralles inclouen encara actualment bona part de la ciutat. La població actual és de 8.942 habitants i el planejament vigent són les Normes subsidiàries del 1986, que classifiquen un total de 63 ha de sòl urbanitzable i se sumen a un sòl urbà consolidat de 168 ha, en gran part industrial.

Sant Guim de Freixenet, les Oluges i Sant Ramon són també nuclis de relativa importància. Altres pobles demogràficament més petits són: tres d'alineats al Sió, concretament la Prenyanosa (al

Granja de nova construcció a les proximitats de Castellmeià. Observatori del Paisatge

Cabestany, conreus i feixes als anys 40. Imatge de C. Gómez Grau, cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

terme de Cervera), Malgrat (al municipi de la capital de la comarca i Estaràs; sis d'alineats a l'Ondara, que són Vergós (municipi de Cervera), Sant Pere dels Arquells (municipi de Ribera d'Ondara), els Hostalets (municipi de Ribera d'Ondara), Pomar (municipi de Ribera d'Ondara), Montfar (municipi de Ribera d'Ondara) i Pallerols (municipi de Talavera); i, en darrer terme, alineats al llarg del Cercavins, hi ha el Mas de Bondia (municipi de Montornès de Segarra), Montornès de Segarra, Montoliu de Segarra, la Guàrdia Lada (municipi de Montoliu de Segarra). La resta de poblacions es troben disperses pel territori.

La principal infraestructura que travessa el territori és l'autovia A-2 (Lleida-Barcelona). Al voltant del corredor que genera aquesta via són molt visibles les nombroses intrusions antròpiques associades al desenvolupament de les últimes dècades: línies elèctriques, ampliació de la xarxa viària i proliferació d'usos urbans. La línia de ferrocarril ressegueix també aquest corredor. D'altra banda, també hi ha dues línies d'alta tensió que creuen el paisatge mitjançant traçats rectilinis i passen a prop de Cervera i Sant Ramon.

Evocació històrica del paisatge

Els jaciments arqueològics de Sant Antolí i Sant Guim han aportat restes aïllades que, segons els historiadors, permeten situar els inicis del poblament de la unitat abans del període del bronze. D'època ibèrica hi ha força poblats, generalment situats a llocs enlairats i fàcils de defensar. Les principals restes es localitzen a Sant Pere Gros, a tocar de Cervera. Alguns historiadors atribueixen a aquest període l'establiment de camins veïnals entre els principals nuclis habitats. Aquests poblats ibèrics degueren formar part de l'àrea d'influència dels lacetans. Finalment, la romanització no ha deixat gaire restes en aquesta àrea, per bé que certament hi devia haver vil·les romanes properes als principals rius que creuen el territori.

A l'època medieval aquest territori es convertí en una zona fronterera entre cristians i sarraïns, de caràcter molt inestable. Les torres de guaita, els castells i els masos fortificats constitueixen el paisatge des d'aleshores. A partir del segle XI s'inicià el repoblament d'aquestes terres per part dels cristians, a fi de defensar el territori conquerit de noves incursions sarraïnes. Les terres segarrenques foren les primeres de les Terres de Lleida arrabassades als musulmans, amb la conquesta de Cervera i Guissona vers el 1025. Els diferents llocs que s'anaven repoblant ho feien sobre la base d'un castell amb les cases aplegades i un seguit de muralles al voltant. El paisatge agrari també canvià: moltes de les terres que eren ermes passaren a contenir els conreus bàsics que van perdurar durant els segles posteriors, com el blat, la civada, l'ordi, la vinya, l'olivera i l'ametller.

Hernando Colom, fill de Cristòfor Colom, a començament del segle XVI, quan es refereix a aquesta terra, descriu arbredes i plantacions de vinyes i ametllers. El segle XVIII fou un període molt important per a Cervera, perquè Felip V concedí privilegis a la ciutat i hi creà una universitat. A final del XI, Francisco de Zamora descrigué aquesta àrea com un mosaic de cultius i carrasques.

Probablement la crisi de la fil·loxera degué marcar un canvi important en el paisatge agrícola: la vinya havia pres molta embranzida al XIX i la plaga en causà pràcticament la desaparició. L'espai de la vinya fou ocupat aleshores per oliveres. D'altra banda, l'altiplà segarrenc ha estat tradicionalment país de carrerades, és a dir, de pas de grans ramats de les pastures d'hivern al Pirineu a les d'estiu al Penedès i el Camp de Tarragona. Aquesta ramaderia transhumant, que es combinava localment amb una cabana ramadera per a l'autoconsum, ha estat substituïda els darrers cinquanta anys per la proliferació de granges de cycle tancat o de ramaderia integrada. Actualment, malgrat que moltes explotacions segueixen conreant, la seva principal font de riquesa és l'activitat ramadera. Les granges i la tipologia dels assentaments han canviat molt el paisatge en els darrers decennis, i ha fet variar la imatge tradicional del territori.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'activitat agrària estructura i defineix el caràcter d'aquest paisatge. Els conreus herbacis de secà n'ocupen el 76%. Les diferents menes de parcel·lació constitueixen patrons característics, entre els quals es poden subratllar els de fons de vall –parcel·les de bancals que segueixen la part profunda dels barrancs– i les planes elevades, amb parcel·les més àmplies.

Les bosquines i els prats ocupen conjuntament el 9% del territori, i els fruiters de secà (6%) i les pinedes (3%), intercalades en aquesta matriu, aporten elements verticals que afegeixen valor al paisatge.

El territori permet posicions topogràfiques variades a l'observador: la visió dels paisatges és oberta o tancada segons la localització. L'alternança de textures vegetals fines i granulades en harmonia amb la suau topografia genera patrons molt atractius, de línies corbes, que creen condicions sensorials que transmeten calma, equilibri i ordre.

L'eix transversal creua d'est a oest la unitat. Al fons, Montfalcó Murallat, nucli encimbellat d'origen castral. Observatori del Paisatge

El 81% de la seva superfície no ha canviat d'ús del sòl entre el període 1992-2002. En tot cas, cal destacar que bosquines i coníferes han incrementat una mica la seva presència.

En relació amb la dinàmica urbana, és important notar l'expansió recent de Cervera associada a la construcció de l'A-2 i l'eix Transversal. A més, el planejament vigent preveu la possibilitat de crear nou sòl urbanitzable, especialment sòl industrial. D'altra banda, la majoria dels pobles rurals pateixen un despoblament que beneficia i accentua la concentració de població a Cervera. Cal destacar, però, que el planejament vigent en nuclis concrets, com ara Sant Guim de Freixenet, preveu la possibilitat de desenvolupar nous creixements residencials importants.

També cal prendre en consideració la incidència en el paisatge de la instal·lació d'activitats i infraestructures en punts amb una elevada fragilitat visual, que van, des de carenes amb una exposició elevada, sobretot al sud, on hi ha les cotes més elevades i, per tant, la fragilitat és màxima, fins a les valls, totes elles força exposades.

Parc solar pròxim al poble de les Oluges. Observatori del Paisatge

Expressió artística del paisatge

Les terres de la Segarra han estat font d'inspiració d'escriptors, poetes i pintors diversos; els uns per vinculació personal amb aquestes terres, els altres perquè han descobert un motiu a partir del qual poder expressar sentiments o descriure la gent i els pobles. En l'àmbit de la narrativa, destaquen un text de Joaquim Casas (1858-1943) i dos fragments més d'autors que fan relats de viatges: Josep Pla (1897-1981) i Josep Maria Espinàs. Casas enquadra la perspectiva de la comarca des de l'alçada del campanar de l'església major de Cervera, i en destaca la manca d'aigua, l'aspror i la duresa del paisatge, en contraposició als regadius de l'Urgell, com a trets més característics.

"Un dels paisatges més austers de Catalunya és el que es domina des de les altures del campanar gòtic de Santa Maria de Cervera. Els territoris de secà de la Segarra -tan distints dels lluminosos llençols agraris de l'Urgell veí- són esventats, severos, no massa rics en tonalitats vegetals. Els verds dels seus boscos -arbres de molta arrel- tenen un punt gris.

L'aspecte que, de sempre, exhibeix la comarca és el resultat de la manca d'aigua: aigua de pluja o aigua de canal. Per desgràcia, la Segarra no és irrigada per cap riu de mitjana valoració ni ha tingut la sort de xuclar, de mamar, poc o molt, el corrent de riquesa que és el Segre, vivificador de les terres situades més cap a occident.

Aquest condicionament, fins avui insalvable, ha originat un tipus de camperol segarrenç molt fidel a la terra dura i poc agraïda, i uns centres urbans extraordinàriament característics, fercs, fercs de noblesa.

Destaca, com no cal remarcar, la ciutat de Cervera, estratègicament situada en el Coll de les Savines, a uns cinc-cents cinquanta metres d'altitud. Des de la carretera que ha deixat la Panadella enrera, la capital segarrenca sembla un enorme vaixell ancorat en la mar de feixes que és la vall del riu Ondara.

Dominant la vasta teoria de les teulades, finestres i portals, hi ha, cap a l'esquerra, la mola enorme del temple parroquial, si és no és catedralici. A la banda oposada, pam més pam menys, es manté tossuda, si bé una mica malparada, la grandiosa baluerna de la universitat del Set-cents."

(Casas, 1911)

Josep Pla (1897-1981) aprofundeix, a la seva obra Tres guies, en la descripció de la ciutat de Cervera, i n'ensalça com a perspectiva privilegiada la que s'obté provenint des de Barcelona.

"Vista des de l'exterior, sobretot venint de Barcelona, la ciutat presenta un perfil inoblidable, té una base geogràfica que li encomana una personalitat molt característica. Fou construïda sobre un talús allargat, de perfil prominent, el qual és trencat, en un moment determinat, per una entalla-

dura profunda, al fons de la qual discorre un petit corrent d'aigua [...]. La línia senyera del talús llargarut és molt uniforme, sense talls sobtats [...] de manera que l'edificació que s'hi aixeca té, en certa manera, una cornisa acabada en una espècie de dentadura perfecta. Aquesta cornisa suau augment motllurada s'acaba gairebé en el punt on es produeix el tall, a l'aïrosa forma vertical de la torre de Santa Maria. L'efecte és sorprenent, una mica teatral, magnífic”.

(Pla, 1976: p. 966-967).

En la mateixa línia, Josep Maria Espinàs recomana, abans d'entrar a Cervera, fer un curiós exercici de contemplació: aturar-se i mirar-ne el perfil.

“Jo recomano al visitant que faci el que vam fer nosaltres: deturar l'automòbil a l'última recta, abans de quedar massa prop de la ciutat. Perquè és convenient de contemplar Cervera des d'una certa distància, des d'aquest punt màgic on ja estem sotmesos a la seva influència sense que ens hagi encara dominat físicament. És a dir: Cervera en el proper horitzó”

(Espinàs, 1956: p.177).

Cervera és, doncs, el principal cap visible d'aquesta unitat però també un exemple d'una estructura d'assentaments encimbellats propi d'aquestes terres, emplaçats segons una relació orgànica amb el territori, tal i com descriu Pau Vila a la seva obra Visions geogràfiques de Catalunya.

“La uniformitat topogràfica de la Segarra ha caracteritzat així mateix el poblament. La inseguretat dels temps medievals obligava a atalaiar constantment els horitzons [...] Calia aprofitar els caps en avançada dels tossals i els turons testimonials de les carenes per aixecar-hi la torre de guaita, cèl·lula inicial del futur castell. Al seu redós, de cara al sol, el caseriu s'esglaonava vers el fons de la vall acostant-se a la fonteta i a les terres regables [...]. Altrament, la davallada dels pobles pels vessants els resguarda del cerç que porta les fredorades hivernenques. Però tampoc no s'arrisquen a baixa massa perquè a l'hivern la boira entra per les valls i s'hi ajaça”.

(Vila, 1963: p. 149-50)

En el camp de la poesia, cal esmentar els poemes de l'escriptor Josep Iglésies Guizard (1873-1932), recollits a Corrandes segarrenques (1925). Iglésies utilitza de nou el recurs de referir-se la Segarra, país sec i muntanyenc, en contraposició amb l'Urgell.

*“A n'el plà n'hi tinc mitg cor,
i' altre mitg a la montanya;
amb un ull miro l'Urgell
i amb l'altre ull a la Segarra.
Verge Santa, quin embull...
I... després dirà la mare
que jo no hi veig de cap ull!”*

(Iglésies, 1925)

Al seu torn, Miquel Arimany (1920-1996), al seu llibre La Segarra, destaca el caràcter sec del paisatge segarrenc i la figura de la ciutat de Cervera i la seva universitat com a fita en paisatge.

*“Allí on els arbres mostren com és nua la terra
que va de l'un a l'altre, allà on la sequedat
sembla demanar mans, sembla demanar dits
que es facin suplicants d'aigua benefactora.
I enmig, tossa de pedra i d'història ensems,
Cervera, nau anclada a una Universitat.”*

(Arimany, 1920)

Quant a l'expressió pictòrica, podem referir-nos, a les vistes de la ciutat de Cervera que apareixen als gravats d'A. Perel, del segle XVIII. La imatge, una perspectiva de la ciutat des de ponent, sintetitza perfectament la relació entre el nucli, situat dalt d'un tossal, avançada dels perfils elevats del seu entorn, i els fondals que la rodegen, on destaca el petit fil d'aigua del riu Ondara.

Al seu torn, Francesc Xavier Percerisa (1803-1875), un dels paisatgistes romàntics més distingits, va representar un detall de la façana del noble edifici de la Universitat de Cervera, en una litografia, datada l'any 1839, i on es pot copsar el perfil bulliciós de la ciutat durant els anys en què fou el centre de referència a Catalunya a nivell acadèmic.

Quant a pintura contemporània, convé subratllar el valor de l'obra del pintor targarí Lluís Trepal que, mitjançant olis sobre tela, ha representat figurativament paisatges d'aquestes terres, com el Castell de Fonolles (1999), Eix de l'Alta Segarra (2001) o Curullada (2003). El mateix autor també s'ha ocupat d'activitats agràries relacionades amb aquest paisatge; seria el cas de Màquina de batre (1963) i Recol·lectora (1963). Un altre pintor, Joan Ramon Espax

Paisatges de Cervera. Obra de Joan R. Espax, que forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Doladé, ha representat paisatges de forma realista, generalment a l'oli, d'aquesta unitat. En destaca el seu Paisatge de Cervera, obra en què l'autor sintetitza el paisatge segarrenc com una relació dialèctica entre els colors terrosos i verds dels camps conreats i el blau del cel, amb el perfil urbà de Cervera com a xarnera al fons.

Finalment, convé citar que al fons documental de l'Institut d'Estudis Llerdencs es conserven algunes fotografies antigues d'aquesta unitat, com les de la Curullada, Cabestany i Sant Pere dels Arquells.

Valors en el paisatge

El paisatge dels costers de la Segarra disposa d'alguns espais protegits. A l'oest hi ha part de l'espai Granyena, declarat zona d'especial protecció per a les aus inclòs a la xarxa Natura 2000. Al seu torn, al nord hi ha una petita part de l'espai valls del Sió-Llobregós, declarat ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari). D'aquest últim espai, enguany s'han exclòs 124 ha d'aquesta unitat, que representen el 0,4% del total.

També hi ha representats diversos hàbitats d'interès comunitari. Alguns són prioritaris, com les zones subestèpiques de gramínies i anuals de *Thero-Brachypodium* o bé les pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzamannii*), i altres de no prioritats, com els carrascars, els boscos al·luvials (*Populion albae*) i els matollars halonitròfils (*Pegano-Salsoletea*). D'altra banda, aproximadament la meitat d'aquest paisatge és corredor biològic.

Finalment, convé esmentar com a valor natural el lledoner del Castelnou d'Oluges (*Celtis australis*), classificat com a arbre d'interès comarcal i local, i els jaciments de plantes fòssils de la Segarra, que estan inclosos en l'Inventari d'espais d'interès geològic a Catalunya.

Els valors històrics en aquest paisatge són molt destacables. A la part meridional, les construccions de pedra seca adquireixen una especial rellevància i donen una marcada identitat al territori. A més, paisatgísticament tenen molt valor. Ara per ara, a conseqüència del canvi d'usos del secà al regadiu que s'està produint i dels processos en fase inicial de concentració parcel·l·lària, part d'aquest patrimoni està amenaçat.

Des d'un punt de vista històric, entre altres, en aquest paisatge també té molt d'interès la ciutat de Cervera. La primitiva estructura urbana es desenvolupa a redós del castell, i ja al segle XII presenta una estructura consolidada. Devia ser una vila closa, on les parets exteriors de les cases, amb molt poques obertures, servien de muralla per a la població. Un exemple d'aquesta morfologia és l'anomenat carreró de les Bruixes, que té molt de renom. La universitat de Cervera fou construïda en temps de Felip V i és un edifici d'estructura neoclàssica, però barroc en molts elements decoratius com la façana exterior i el retaule del Paraninf.

Més enllà de la ciutat de Cervera, els elements històrics del paisatge que doten de més identitat la unitat són els castells i les

torres de guaita. Es podrien destacar els següents: el castell de Castellmeià, amb dues torres rodones; el castell de Gospi; la torre de guaita Portell; el castell de la Manresana, de planta rectangular; el castell de Mejanell; el castell de la Prenyanosa; el castell de Malgrat, que actualment és un casal molt reformat; el castell d'Oluja Jussana, amb una interessant torre quadrada; el castell d'Alta-riba, en ruïnes; el castell de Santa Fe, del qual resten els murs de defensa a la part alta de la població; Montfalcó Murallat, un poble sencer comprès dins de les muralles; el castell Vergós Guerrejat; el castell de Santa Maria, del qual queden poques restes; el castell d'Estaràs; el castell de Timor, en mal estat; el castell de Montlleó; el castell de Briançó, convertit en can Carulla; el castell de la Tallada, les restes del qual formen part d'una casa; el castell de Vilalta, del qual queden petites ruïnes; el castell de Rubinat, del qual resta tan sols un mur; les ruïnes del castell de Sant Antolí; el castell de Granyena, amb restes de murs i portals; les ruïnes del castell de Montoliu; el castell de la Guàrdia Lada, que presenta restes dels murs; les ruïnes del castell de Talavera; les restes de murs de Pavia; el castell de Granyanella, que conserva restes del mur del seu costat oriental; el castell de Montornés; el castell de l'Ametlla, del qual resta només una deteriorada torre rodona; el castell de Fonolles; la torre Saportella i el castell de Curullada, ambdós molt ben conservats. Paisatgísticament, aquestes construccions tenen una bellesa important i estan situades en turons que són visibles des de molts punts del territori.

També convé tenir en compte que el tradicional camí de Sant Jaume travessa aquest territori (Pallerols, Sant Antolí i Sant Pere, entre d'altres) i està ben marcat amb petxines al llarg del recorregut.

Els valors religiosos, a més a més dels històrics, també són destacables. De fet, hi ha algunes ermites i petites esglésies classificades com a béns culturals d'interès nacional. En aquest sentit, cal destacar el santuari de Sant Ramon, també anomenat "l'Escorial de Sant Ramon" per les seves dimensions, que fan que paisatgísticament sigui de gran interès. Pel que fa a les esglésies, es poden destacar, a Cervera: l'església de Sant Antoni, d'origen medieval i d'aparença neoclàssica; l'església de Santa Maria, un dels edificis més importants de l'arquitectura gòtica de Catalunya; i, en darrer terme, l'església de Sant Pere Gros del segle X. Fora de Cervera es poden trobar els següents temples: l'església de Sant Antolí, d'estil romànic; l'església de Santa Maria de Montlleó, també romànica; Sant Pere dels Arquells; el santuari de la Mare de Déu del Camí, a l'antic camí de Cervera a Granyena, d'estil barroc; l'ermita de la Mare de Déu del Pilar, al terme de Cervera; l'ermita de la Mare de Déu de la Providència, al terme de Ribera d'Ondara; i, finalment, l'ermita de la Mare de Déu de la Llet, al terme municipal de Torrefeta i Florejacs.

Ligat i arrelat amb aquest paisatge, cal destacar la Fira de Sant Isidre de Cervera, on s'exposa material i maquinària agrícola, al maig; la Fira de l'Ou i productes artesanals de Sant Guim de Freixenet; i l'Aquelarre de Cervera, festa popular de gran tradició.

D'altra banda, en aquest paisatge apareix un tipus de patró agroforestal de fons de valls molt característic. Es tracta d'una estructura morfològica lineal, amb una vall principal que funciona com a

espina dorsal d'un seguit d'altres petites valls que s'expandeixen en forma de fractal. Aquest patró conté una seqüència d'usos de sòl que varia segon els pendents i la qualitat del sòl: als punts més baixos, al fons de la vall, se situen els usos agrícoles, sempre conreus herbacis de secà; més amunt, als vessants, encara s'hi poden percebre les terrasses de cultius actualment abandonades i colonitzades per vegetació; i, finalment, a les cotes més altes, els protagonistes són les masses lineals de pinedes. Aquest patró agroforestal es pot localitzar a la vall del Sió, però també a les valls d'Ondara i del Cercavins. Al Sió les pinedes apareixen acompanyades de rouredes, mentre que a la vall d'Ondara les pinedes són substituïdes per garrigues de coscoll. Pel que fa a la conca del Cercavins, als fons de vall en lloc de camps d'herbacis s'hi troben vinyes, i a les terrasses, en els primers pendents accentuats, els primers fruiters de secà, majoritàriament oliveres i ametllers, sobretot a la zona de Montornès de Segarra.

Pel que fa al seu ritme estacional, el paisatge dels costers de la Segarra està condicionat pels canvis de color i forma que se succeeixen al llarg de l'any, en especial als conreus herbacis. A la primavera, coincidint amb la puixança i creixement dels cereals, les terres apareixen verdes; estan daurades al començament d'estiu i, durant la resta de l'any, es veuen cendroses i brunes. Aquests canvis de coloració dels camps sovint contrasten amb la imatge més persistent de les pinedes o de determinades brolles i bardisses que mantenen la verdor tot al llarg de l'any (subsp. *salzmannii*), pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de brolles calcícoles i rouredes de roure de fulla petita (*Quercus faginea*).

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les formes característiques de les valls de la Segarra motiven que les visions varïn i esdevinguin de vegades tancades, segons el punt de vista, mentre que altres vegades les alçades predominants dels serrats s'imposen, de manera que esdevenen una referència per a aquest territori. Existeixen també alguns punts singulars, des

Població de les Oluges, assentat en un coster. Observatori del Paisatge

d'on es poden apreciar vistes panoràmiques sobre la plana d'Urgell, per exemple des dels afores del nucli urbà de Sant Guim de Freixenet. Des d'aquest poble, a més, es tenen com a fons els relleus dels Aspres de la Noguera i el Montsec. Es poden percebre també les zones frontereres entre la muntanya i la plana, constituïdes per les serres Llarga i Blanca. Aquests cims, juntament amb els secans de Belianes i d'Ondara i l'alt Sió, constitueixen l'horitzó visual principal des de la unitat. D'altra banda, des de l'autovia A-2, la visibilitat és més oberta i es pot percebre força bé l'estructura global d'aquest paisatge, de serrats i valls amb seqüència de pinedes, brolles i rouredes a les parts altes, i de fruiters de secà –oliveres i ametllers– a les cotes baixes. També cal dir que es localitzen algunes taques puntuals de llistonars a les zones planes, sobretot quan hom s'aproxima a la rodalia de Cervera.

Les rutes de Cervera als Hostalets i Rubinat, de les Oluges a Sant Ramon i de Bellmunt a Civit apleguen importants valors escènics. Per altra banda, els principals miradors es troben a Bellmunt (panoràmiques a ponent); al tossal Parades, a Rubinat (panoràmiques al nord); a Talavera (panoràmiques a l'extrem sud-oriental); a Granyena de Segarra (panoràmiques a la meitat occidental); i a les Oluges (panoràmiques a la meitat septentrional).

Possible evolució del paisatge

És raonable suposar que la tendència al transvasament de població des dels nuclis petits a Cervera continuarà, per la qual cosa creixerà la urbanització de sectors en els nuclis.

Les infraestructures de mobilitat constitueixen factors de canvi que afavoriran l'accessibilitat, però també els canvis d'ús del sòl (proliferació de cultius abandonats, extensió de zones nues, edificacions) als seus corredors. A més, hi ha projectes per construir nous eixos viaris i ferroviaris, i està previst instal·lar un parc eòlic a Talavera. La gestió d'aquestes transformacions és transcendental, doncs, per al manteniment dels elevats valors paisatgístics d'aquesta espai.

Activitat extractiva situada a les rodalies de Montfalcó Murallat. Observatori del Paisatge

Per altra banda, una petita part d'aquest paisatge es veurà afectada pel canal Segarra-Garrigues, amb dotació de transformació (6.500 m³/ha/any). En aquests moments, ja hi ha bases provisionals per a la concentració parcel·lària, que probablement implicarà canvis paisatgístics potents. La política agrària comunitària i l'evolució del mercat de productes agraris suposaran els principals factors de canvi a escala local a curt i mitjà termini.

Finalment, hi ha tres projectes que podrien tenir un impacte important, com són la possible instal·lació de parcs eòlics (un al costat de Talavera i un altre al municipi de Ribera d'Ondara) i la densificació de la xarxa elèctrica del territori que previsiblement s'hi pot associar, el desdoblament de l'eix Transversal i la construcció d'un eix transversal ferroviari.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El creixement i industrialització de Cervera i la pressió generada per les infraestructures de mobilitat.
- El risc d'expansió de guixos al llarg del riu d'Ondara (als plans de Montpalau, al pla de les Creus, al pla del Pavia i a la plana del Puig).
- Risc molt alt d'incendi forestal en petites taques repartides per diferents sectors de la unitat i afavorit per l'abandonament dels conreus i la recuperació de la vegetació forestal.
- El risc d'inundació, al llarg del riu d'Ondara, vora Cervera.
- El risc d'erosió elevat als pendents de més del 30%.
- La presència destacada de l'espècie invasora *Arundo donax*, al llarg del riu Ondara.
- La pràctica desaparició de ramats d'oví i cabrum, que han pasturat els altiplans segarrencs des de sempre, comporta la pèrdua dels seus valors paisatgístics (històrics i ecològics).
- La concentració parcel·lària pot implicar una pèrdua del valor patrimonial d'aquest paisatge.

Oportunitats:

- La profunditat històrica i la densitat d'edificacions religioses d'aquesta zona és molt elevada. Aquest territori es caracteritza per un gran nombre de castells, torres de guaita i edificacions religioses, la major part ben conservats. Com que estan situats en turonets per poder dominar al màxim el territori, constitueixen excel·lents miradors per incloure en possibles rutes d'interpretació i gaudi del paisatge.
- És un territori amb un potencial per al desenvolupament turístic.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Uns paisatges rurals dominats pels conreus de secà, amb l'estructura tradicional de parcel·les àmplies sovint delimitades per murs de pedra seca i amb les granges ordenades i integrades.

El paisatge d'aquesta unitat es caracteritza per l'abundància de conreus herbacis de secà (ordi o blat). La reforma de la PAC i del sistema d'ajudes pot comportar un augment important dels conreus abandonats, ja que la transformació de secà a regadiu amb motiu del projecte Segarra-Garrigues afecta molt lateralment aquesta unitat. En tot cas, és important la conservació del paisatge i el teixit agrari, caracteritzat per la presència de construccions de pedra seca (especialment a la part meridional de la unitat). Per altra banda, la concentració de granges als afores de les poblacions provoca un impacte paisatgístic que cal minimitzar.

OQP 2

Un patrimoni històric ben conservat que faciliti la coneixença del paisatge dels Costers de la Segarra mitjançant la promoció dels elements significatius (ciutat de Cervera, Montfalcó Murallat, castells i torres de guaita, camí de Sant Jaume, jaciments arqueològics de Sant Antolí i Sant Guim i santuari de Sant Ramon).

El patrimoni històric d'aquesta unitat té com a punt neuràlgic la ciutat de Cervera, desenvolupada al voltant del castell, la qual constitueix un referent visual per a la població de la zona. Aquesta ciutat disposa d'altres elements de molt interès, com la universitat de Cervera i la trama urbana medieval. La zona també presenta molts punts encastellats i pobles emmurallats, que denoten la naturalesa de la comarca al temps de la Reconquesta quan era "terra de marca".

OQP 3

Un paisatge urbà i periurbà de la ciutat de Cervera ben planificat, endreçat i harmònic, que creixi de manera ordenada i que tingui en compte el caràcter rural del paisatge.

Cervera és la població més important de la unitat i al seu voltant s'hi acumulen nombroses infraestructures i edificacions (dues línies d'alta tensió, polígons industrials, activitats extractives, abocadors de runes...). És necessari que, en els futurs creixements de la ciutat, es prioritzi la urbanització que relligui les trames disperses de la perifèria i tendeixi a la compacitat i a la integració paisatgística d'infraestructures, instal·lacions i polígons.

OQP 4**Uns paisatges agraris de fons de vall ben conservats i que mantinguin el mosaic característic de camps de conreu i petites bosquines.**

Les tres valls principals que formen aquesta unitat, Ondara, Cercavins i Sió, presenten un mosaic agroforestal molt característic. La proliferació de noves infraestructures pot afectar la perspectiva paisatgística d'aquestes valls que, ara com ara, presenten un aspecte visual molt plàstic atesa la gran intervisibilitat de la unitat.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènics dels tossals més prominents de la unitat: ciutat de Cervera, Cabestany, tossal de Suró, tossal Rodó, tossal de les Tenalles i tossal d'Alta-riba i tossal de la Capella, etc.
- Estructura agrícola tradicional de secà amb bancals de pedra seca als plans de Gospí (nord de la unitat).
- Mosaic agrícola i forestal que es disposa seguint els cursos dels rius Sió, Ondara i Cercavins.

Àrees de foment de la gestió

- Hàbitat de ribera dels rius Ondara, Sió i Cercavins.
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (Granyena i valls del Sió i del Llobregós).
- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: ciutat de Cervera, Montfalcó Murallat, recintes emmurallats, castells i torres de guaita, camí de Sant Jaume, jaciments arqueològics de Sant Antolí i Sant Guim i santuari de Sant Ramon.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Corredor d'infraestructures de l'autovia A-2 (autovia, línia ferroviària i línies elèctriques).
- Espais afectats pel futur desdoblament de l'eix Transversal.
- Recorregut de la línia elèctrica que creua la unitat pel nord, a la rodalia de Sant Ramon i Gàver.
- Conreus abandonats a la rodalia del corredor d'infraestructures de l'autovia A-2 i a les àrees industrials i urbanes de Cervera i Sant Guim de Freixenet.

- Extrem d'influència del nou canal Segarra-Garrigues entre Cervera i Tàrraga seguint el curs del riu Ondara.
- Àrees susceptibles d'acollir centrals eòliques a Talavera, al municipi de Ribera d'Ondara i al sud de Sant Guim de Freixenet.
- Zones industrials de Cervera.
- La façana urbana de Sant Ramon, Cervera, Sant Guim de Freixenet i poblacions que segueixen el patró d'assentament lineal dels rius Ondara, Sió i Cercavins.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Bellmunt de Segarra
 - b) Rubinat
 - c) Talavera
 - d) Granyena de Segarra
 - e) Montfalcó Murallat
 - f) Les Oluges
- Els recorreguts d'interès següents o els itineraris paisatgístics als punts de principi i final s'han de senyalitzar:
 - a) Bellmunt-Civit
 - b) Cervera-els Hostalets-Talavera
 - c) Les Oluges-Sant Guim de Freixenet
 - d) Portell-Ivorra-Torà

8. Secans de Belianes i d'Ondara

Comarca:

Pertany a la comarca de l'Urgell, tot i que una petita part de l'extrem nord-oriental forma part de la comarca de la Segarra.

Superfície:

21.601 ha

Municipis:

El municipi de Verdú, juntament amb part dels termes de Tàrrega, Anglesola, Vilagrassa, Belianes, Bellpuig, Preixana, Granyanella i una petita part dels Plans de Sió, Maldà, Sant Martí de Riucorb, Vilanova de Bellpuig, Ciutadilla, Nalec, Guimerà i Arbeca.

290

Estructura homogènia dels conreus dels Secans de Belianes. Al fons, el nucli de Belianes. Jordi Bas

Trets distintius

- Relleus suaus formats, d'una banda, per valls amples de fons pla i, de l'altra, per tossals i altiplans d'alçades modestes.
- Els tossals escampats pel territori formen petites agrupacions de conques visuals tancades i reduïdes. Els més destacats són els tossals de la Fonta o dels Estinclells. Alguns dels tossals se situen just al límit actual entre regadiu i secà. Per exemple, l'agrupació dels tossals de les Tosses, del Montcofre i del Pericó.
- El paisatge és clarament agrícola, molt homogeni, amb línies rectes i horitzontals.
- Els conreus són de secà, on predominen els herbacis extensius (ordi), la vinya –concentrada a les proximitats de Verdú–, l'olivera i els ametllers. A l'hivern i la primavera les terres apareixen verdes; groguenques al començament d'estiu i brunes la resta de l'any.
- Les parcel·les, sobretot a la part central i occidental d'aquest territori, són allargassades i estretes, i es disposen en sentit perpendicular a la direcció dels rius o dels seus afluents.
- El poblament és de tipologia rural, llevat de la ciutat de Tàrrega, de tipologia urbana.
- Una part dels nuclis de població es troben a llarg dels cursos d'aigua: al riu d'Ondara, Anglesola o Vilagrassa; al reguer d'Altet, Altet i la Figuerosa (ambdós del municipi de Tàrrega); al Corb, Belianes; i, al Cercavins, Verdú. Aquests petits pobles es caracteritzen per estar recolzats en turons, tenir un nucli dens, adossat a un vessant i situar les eres a poca distància del nucli.
- Presència d'activitats extractives existents que exploten les graves i els còdols del riu Corb presents a la meitat meridional.

Itineraris:

25 Sant Martí de Maldà-Verdú

51 Tàrrega-Riudovelles

53 Bellpuig-Belianes

Llegenda:

Mirador

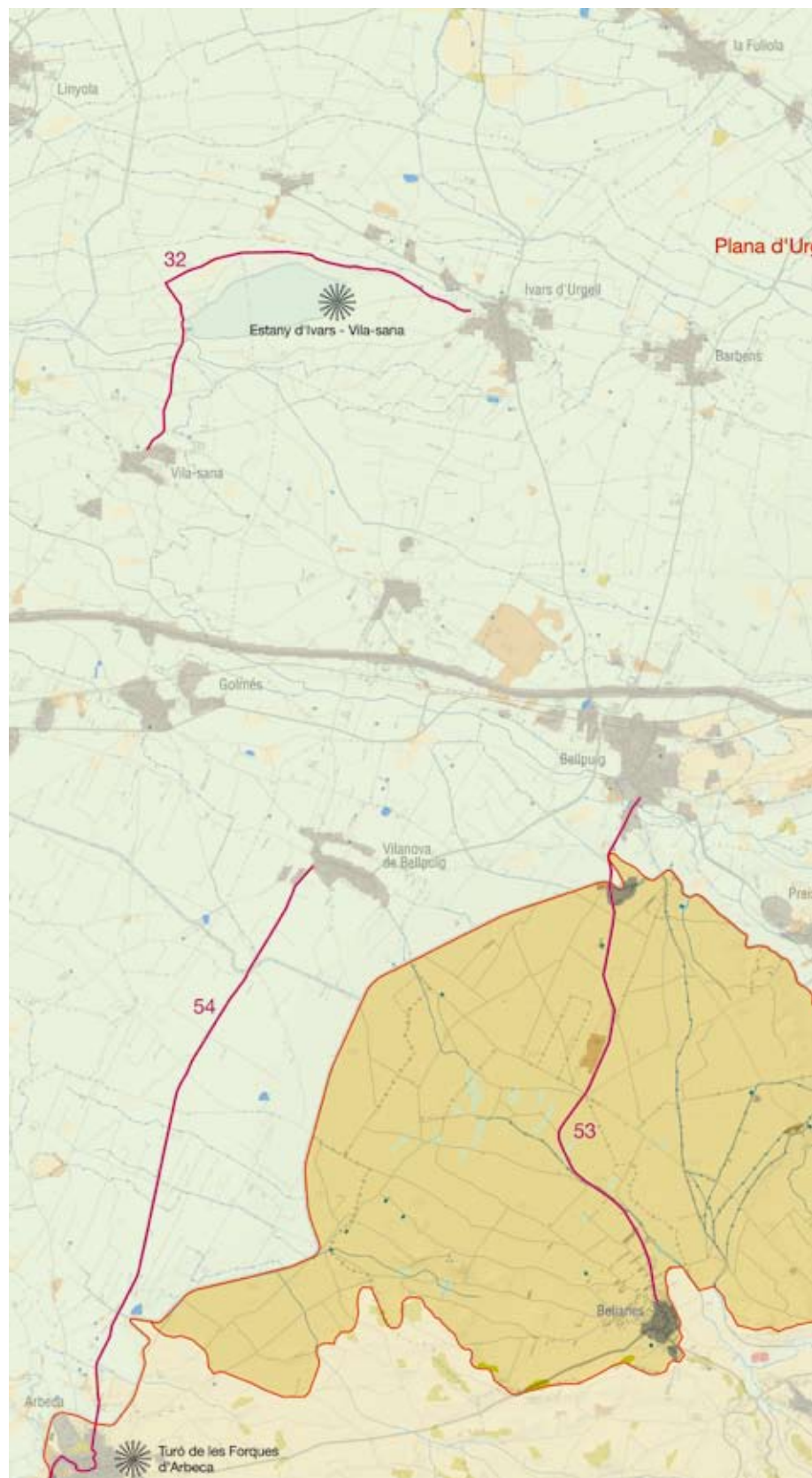

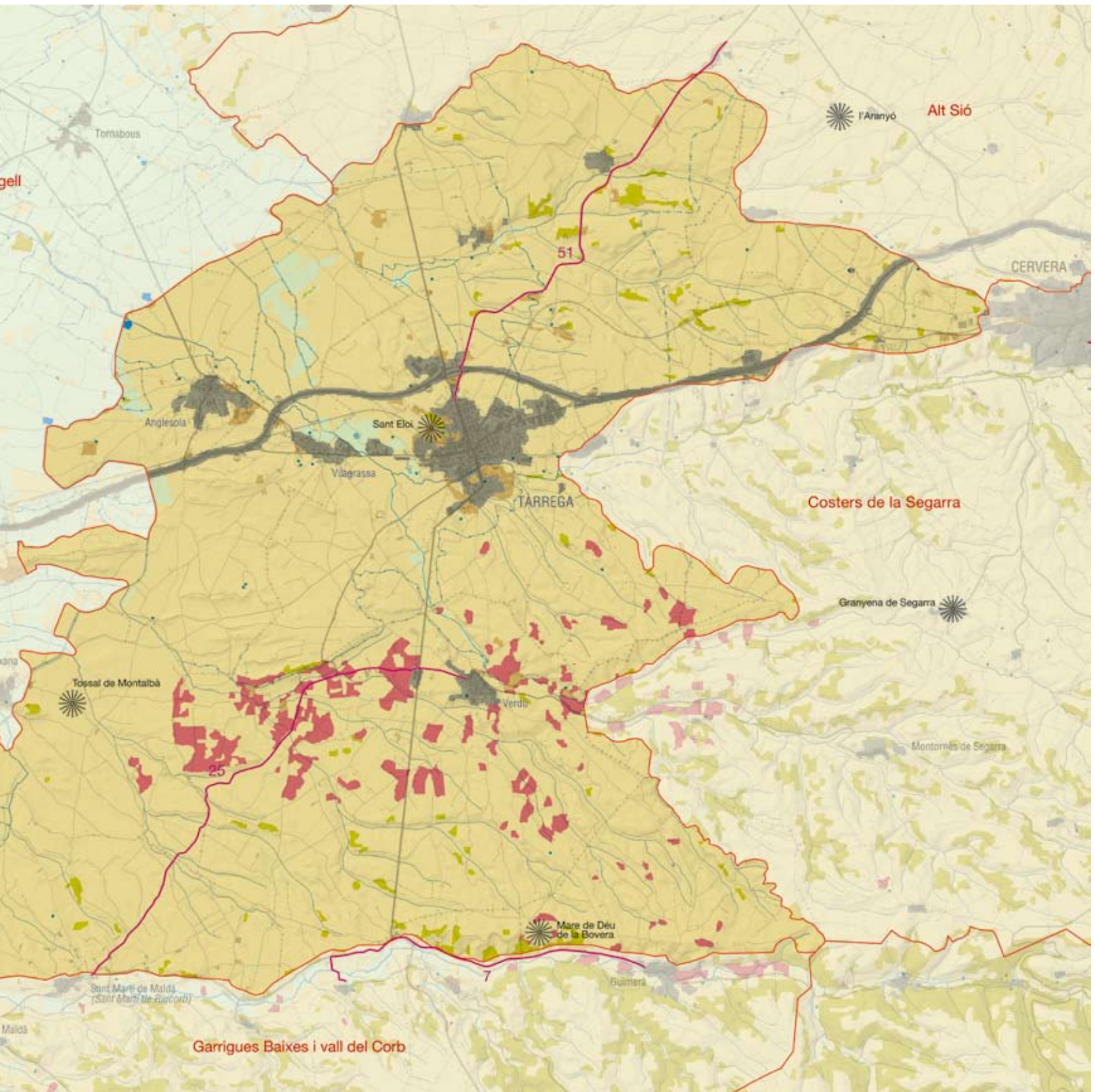
Itinerari

292

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Els secans de Belianes i d'Ondara tenen un clima mediterrani sub-àrid continental, amb precipitacions mitjanes anuals entre els 350 i els 450 mm. Això determina una vegetació potencial de caràcter perennifoli.

Els materials que afloren a la zona són lutites, gresos i calcàries d'edat terciària, però també hi ha graves i còdols quaternaris procedents dels cons de dejecció dels rius d'Ondara i Corb, malgrat que a l'actualitat tenen un cabal limitat i intermitent. El relleu augmenta progressivament vers llevant. De tota manera, la topografia principal del territori és poc destacada en el conjunt del paisatge, ja que corresponen a petits turons i tossals de cim pla i d'escassa altitud. Hom pot destacar el tossal de les Madruganyes (430 m), el tossal Rodó (412 m) i el tossal dels Estinclells (404 m).

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, al nord hi ha el clot de Sant Gili i més al sud hi ha el reguer d'Altet, que s'uneix amb el clot de Sant Gili a la plana d'Urgell. El riu d'Ondara passa per Tàrrega. El riu Cercavins és afluent del riu d'Ondara i hi tributa vora Verdú. Al seu torn, el barranc del Gossalet (lo Reguer) neix als secans de Belianes i d'Ondara i desemboca al riu Corb.

La vegetació natural del territori és migrada. Tret de les zones més costerudes del sud, la resta del territori és dedicada als conreus. El domini potencial de la vegetació correspon al carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*). A les zones no cultivades sovintegen les bosques secundàries, especialment les brolles termòfiles de romaní (*Rosmarino-Ericion*) i la garriga (*Quercetum cocciferae*). Els llistonars (*Thero-Brachypodion*) i els matollars de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*) també hi són presents, però ocupen superfícies petites. A les proximitats dels rius d'Ondara, Corb i Cercavins s'hi fan retalls d'alguns agrupaments de xops (*Populus nigra*) i freixes (*Fraxinus angustifolia*), i al llit del riu prosperen els canyissars (*Phragmiton australis*), jonqueres (*Molinio-Holoschoenion*) i canyars.

Aproximadament el 95% de les terres presenten una bona o moderada aptitud per als usos agrícoles, ateses les escasses limitacions de pendents i de risc d'erosió. Els conreus són de secà. Hi predominen els herbacis extensius (ordi), la vinya –concentrada a les proximitats de Verdú–, l'olivera i els ametllers.

Les granges, els polígons industrials, la xarxa viària i les xarxes elèctriques estan presents de forma generalitzada a tot aquest territori.

El poblament és de tipologia rural, excepte la ciutat de Tàrrega, principal nucli de la unitat i un dels més importants de les Terres de Lleida.

Tàrrega se situa a la vall del riu d'Ondara, en un indret estratègic entre el riu i les faldilles d'un petit turó on s'ubica el castell de Targarí. És un important nucli de comunicacions i, consegüent-

ment, la trama medieval primigènia s'ha expandit modernament en direcció a les diferents vies de comunicació. La població actual és de 14.810 habitants i el planejament vigent és el POUM (Pla d'ordenació urbanística municipal) aprovat definitivament en 2006, que preveu una considerable reserva de sòl urbanitzable per a ús industrial.

La resta de nuclis de població es troben al llarg dels cursos d'aigua: al riu d'Ondara, Anglesola o Vilagrassa; al reguer d'Altet, Altet i la Figuerosa (ambdós del municipi de Tàrrega); al Corb, Belianes; i, al Cercavins, Verdú. Aquests petits pobles tenen força trets comuns: sovint es recolzen en turons testimonials; llur centre està format per un nucli dens, adossat a un vessant; i, a poca distància, però sense confondre's amb el nucli, es troben les eres.

Pel que fa a les infraestructures, la línia de ferrocarril Lleida-Manresa travessa el territori d'oest a est. Paral·lela a la línia de tren es disposa l'autovia A-2.

Evolució històrica del paisatge

Els primers vestigis de pobladors del territori corresponen a peces de sílex trobades a les proximitats dels rius Corb i Cercavins, atribuïbles a l'època neolítica. Entre els segles VI a III aC floreix l'època ibèrica a la zona. Els jaciments que s'hi han descobert han aportat abundant i valuós material que explica una diversificada activitat econòmica. Durant tot aquest període l'home intensificà la pressió sobre el bosc i les bosquines. El pas dels romans també ha deixat un llegat força important: les làpides de Castellsalvà (Belianes) i diversos mosaics. Posteriorment, aquest territori fou zona de frontera entre sarraïns i cristians.

La conquesta cristiana comportà la necessitat de garantir el domini permanent d'aquestes terres. En aquest sentit, a partir del segle XII es concediren privilegis, es creà una estructura senyorial i es repoblà la zona. El paisatge de l'època devia estar format per la presència dels cereals i de les activitats ramaderes lligades al sistema de la transhumància. Aquests secans van constituir les pastures d'hivern dels ramats que a l'estiu pujaven a la muntanya. El sistema comportà la creació de carrerades que, en bona mesura, s'ha llaurat i perdut.

Durant la baixa edat mitjana i l'edat moderna hi ha constància de diverses crisis demogràfiques i de poblament. Tanmateix, cereals, oliveres i vinyes dominaren sempre el paisatge. Quan al segle XVIII Francisco de Zamora recorregué la zona, hi observà una bonança econòmica i en va subratllar els cultius de vinya, ametllers i oliveres. Per tant, malgrat que en l'actualitat la vinya no sigui preponderant, en el passat hi tingué força importància.

A partir de la dècada dels setanta del segle XX començà una transformació important d'aquest paisatge. Si bé és cert que la tipologia dels conreus gairebé no havia canviat, es van produir canvis profunds amb la difusió de la ramaderia intensiva –i, per tant, la creació de granges– i el pas a una societat urbanitzada. Com a conseqüència hi va haver canvis en els usos del sòl: moltes terres agrícoles van donar pas al sòl industrial i la xarxa de comunicacions

Vinyes al terme municipal de Verdú. Aquests conreus formen part de la denominació d'origen Costers del Segre. Observatori del Paisatge

va adquirir proporcions molt destacades en el conjunt del paisatge. De ben segur, les noves transformacions que produirà els propers anys el canal Segarra-Garrigues implicaran, ara sí, el canvi en l'ús del sòl agrari, en especial per la introducció del regadiu.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge està dominada per la geomorfologia i l'ús del sòl, que és predominantment agrari. La parcel·lació, sobretot a la part central i occidental, és molt característica i està influenciada per la disposició dels materials dipositats pel riu Ondara i Corb en les seves ribes. Aquí les parcel·les són allargassades i estretes i es disposen en sentit perpendicular a la direcció dels rius o de les seves branques que van dipositar els materials. A la part més oriental, la parcel·lació s'adapta a la lleu topografia.

Els conreus de secà herbaci representen el 74% del territori i defineixen el caràcter d'aquest paisatge. La vegetació natural és pràcticament inexistent (unes 200 ha, és a dir, un 1% del territori). Atesa la preponderància de l'ús agrari del sòl, el paisatge és clarament agrícola, molt homogeni, amb línies rectes i horitzontals. Conseqüentment, l'escala hi és vasta i els horitzons són llunyans. D'altra banda, la fenologia dels cultius dominants aporta un cert dinamisme estacional. A l'hivern i la primavera les terres apareixen verdes; groguenques al començament d'estiu, i brunes la resta de l'any. Els fruiters de secà (un 17% del territori) aporten algun interès visual al paisatge a la primavera, i en ocasions a la tardor: la ravenissa blanca (*Diplotaxis eruroides*) acostuma a recobrir el sòl.

A banda de la morfologia del terreny i la matriu agrària dominant, aquest paisatge conté algun altre element característic que es pot relacionar amb la presència de les infraestructures i de la zona urbana de Tàrraga: un 2,5% del territori està classificat com a urbà.

El 78% d'aquest territori no va canviar d'ús del sòl en el decenni 1992-2002. Els cultius d'herbacis dominants no han canviat pràcticament en extensió superficial. Els fruiters de secà mostren una lleugera recessió i, paral·lelament, les classes forestals s'expandei-

xen, a banda de guanyar en agregació. Quant a altres usos del sòl, destaca el gran nombre d'activitats extractives que exploten graves i còdols del riu Corb, presents sobretot a la meitat meridional.

En el futur aquest paisatge pot patir canvis importants. En l'esfera de les activitats agràries la introducció del regadiu ha de dur un canvi dràstic en els cultius. En aquest sentit, també s'ha de tenir en compte la pèrdua de conreus per abandonament al sud de Verdú, als costats de la carretera C-14 i al voltant del corredor de l'A-2.

En relació amb les activitats urbanes, és previsible el desenvolupament urbanístic de la ciutat de Tàrraga, recollit de fet en el planejament vigent, així com de les activitats industrials i de serveis vinculades a l'autovia A-2.

També s'ha de prendre en consideració la incidència en el paisatge que pot provocar la instal·lació d'activitats i infraestructures en punts amb una elevada fragilitat visual a tota la part est, que és molt feble perquè és visible des de múltiples punts de vista relacionats tant amb els eixos viaris com amb els pobles. Dins d'aquesta àrea de fragilitat es pot subratllar el corredor d'infraestructures al voltant de l'A-2, un sector molt visible des de l'autovia i en què es pot gaudir de la percepció llunyana del Montsec. En aquest corredor convindria ordenar qualsevol edificació no apropiada, atès que podria afectar la percepció del Montsec, que constitueix un horitzó permanent.

Expressió artística del paisatge

A finals segle XVIII, Rafael d'Amat, baró de Maldà (1746-1818), es refereix en escriure sobre l'Urgell i la Segarra a la boira, que compara amb un mar i en destaca la seva condició d'objecte dinàmic, capaç de fer variar amb el seu moviment, les tonalitats i les fites en el paisatge:

"Ha amanescut lo dia ab tan espesa boira que cubria a tot lo terreno de Urgell y Zagarra, que no se veyia res de aquí [a] allí, parexent tot un mar.

Después, insensible, se han anadas dissipant las boiras, ab mescla de núbuls y serenitat y vist lo sol per entremitg hermosejant a tanta verdura de arbres olivers com hi ha en los termes de Maldà y Arbeca, ab tot los demás terrenos, y de vinyas, en los territoris de Urgell y Zagarra, veyent-se algo clars los pobles de Balianas, Prexana, Miralcamp, vilas de Bellpuig y Angrasola,, hermita de Sant Eloy, campanar y la teulada del cimbori de la vila de Tàrraga, hermita de Sant Roch y poble de Sant Martí, vila de Verdú, etc. Y àdhuc lo campanar y fortaleza de la ciutat de Lleyda, al nort."

(Amat, 1994)

Quant a expressió pictòrica, el pintor targarí Lluís Trepat ha representat mitjançant olis sobre tela i en estil figuratiu, paisatges rurals i urbans d'aquesta unitat, com L'Ajuntament de Tàrraga (1975), La vinya del pou de Verdú (1981) o la Plaça del Talladell (2003). Un altre pintor, Jaume Minguell Miret, va immortalitzar el 1949 els teulats de la ciutat de Tàrraga. L'autor posa de manifest la identitat

Taulats de Tàrraga, obra de Jaume Mingell Miret (1949), que forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

paisatgística de la ciutat, les edificacions de la qual, d'arquitectura de tova, emergeixen com un reflex de la litologia d'aquesta unitat, formada per gresos i margues.

296

D'altra banda, convé posar en relleu que al fons documental de l'Institut d'Estudis Ilerdencs es conserven algunes fotografies antigues d'aquesta unitat, entre les quals en destaquen dues de Verdú.

Valors en el paisatge

Aquest paisatge presenta diversos valors naturals i ecològics que es troben recollits en diverses figures de protecció. Inclou l'espai Anglesola-Vilagrassa i part de l'espai Granyena, ambdós ZEPA (zones d'especial protecció per a les aus) de la xarxa Natura 2000. També inclou part dels espais secans de Belianes-Preixana i plans de Sió. Aquest dos últims espais són alhora ZEPA i lloc d'interès comunitari (LIC).

D'altra banda, no es pot obviar la presència d'un interessant espai amb gran vàlua geològica, inclòs a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya. Es tracta de les pedreres del Talladell, formacions sedimentàries que contenen una gran diversitat de restes fòssils oligocèniques corresponents a mamífers, rèptils, mol·luscs i vegetals d'excel·lent interès científic. Actualment encara aquestes pedreres són objecte d'explotació.

També convé esmentar que bona part d'aquest territori funciona com a connector paisatgístic i que la seva part més occidental és d'especial rellevància per a la connectivitat de l'espècie estepàrica del sisó (*Tetrax tetrax*). Finalment, com a element natural individual es pot destacar la presència de l'om de la plana (*Ulmus minor*), arbre monumental situat al centre de la ciutat de Tàrraga.

Els principals valors històrics de l'època antiga que impregnen aquest paisatge es concentren a Verdú: d'una banda, a l'entorn del nucli s'han fet troballes d'objectes pertanyents a les cultures megalítica, ibèrica i romana; de l'altra, s'hi troba el poblat ibèric dels Estincells, un assentament fortificat ilergeta. En comparació amb altres, en aquest territori no es troba una gran afluença de castells. Tanmateix, convindria subratllar el castell de Verdú, amb una torre romànica del segle XIII de 25 m d'altura; el castell de la Figuerosa, del qual tan sols resten ruïnes; el castell d'Ofegat, amb escasses restes d'una torre rodona; i, en darrer terme, el castell de Tàrraga, del qual no queda pràcticament res. Finalment, convé posar en relleu que a la zona de contacte amb la vall del Corb hi ha una important presència de construccions de pedra seca. A l'àrea de Belianes, però, predomina una altra tècnica constructiva, la tàpia, pròpia de tota la plana d'Urgell.

Són destacables per la seva presència i arrelament espiritual en el paisatge les esglésies i parròquies següents: Santa Maria de l'Alba i Sant Eloi, ambdues a Tàrraga i declarades béns d'interès nacional; el santuari diocesà de la Mare de Déu de Fàtima, també al terme de Tàrraga; l'església de Sant Pau de Narbona d'Anglesola, edificada al segle XVI sobre les restes d'una anterior església romànica; l'església parroquial de Santa Maria de Verdú, gòtica, amb una portalada romànica; l'ermita de Sant Miquel de Verdú, construïda amb una sola nau; el santuari de la Mare de Déu de la Bovera, al terme de Guimerà; l'ermita de la Mare de Déu de Montalbà, a Preixana; i, en darrer terme, l'ermita de la Mare de Déu del Pedregal, al terme de Tàrraga.

La simbologia d'aquest paisatge es manifesta, també, per la celebració de l'antiga fira del bestiar i la tradició terrissaire, basada sobretot en els càntrics fumats de color negre anomenats sillons. Per aquest motiu, el Centre Català d'Artesania ha declarat Verdú com a zona d'interès artesanal. A la mateixa població s'hi celebra, a l'abril, la Fira dels Cantirers i la Ceràmica Negra, en la qual s'exposen diverses modalitats de càntrics artesans, i també en cal destacar el Museu del Joguet. D'altra banda, a Tàrraga s'hi celebren la fira del medi ambient; la fira del teatre al carrer, molt concorreguda

Conreus de secà i granges a Altet. Observatori del Paisatge

Vista antiga de Tàrrega. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

per l'ús del seu paisatge urbà; la fira del caçador; i, en darrer terme, la fira d'artistes i activitats tradicionals. També es fan altres festes de temàtica medieval que tenen una certa anomenada, com la Fira Medieval d'Anglesola. Finalment, tampoc es poden perdre de vista les festes reivindicatives dels productes autòctons i de l'estil de vida rural, com la festa de la verema i del vi, a Verdú; la festa de l'oli, a Belianes; i la Firacóc de Tàrrega, de productes de fleca.

Tot i que aquesta unitat de paisatge se situa en una estructura morfològica horitzontal, amb escàs pendent, conté algunes accentuacions del relleu en forma de tossals longitudinals que condicionen l'organització d'aquest paisatge i el doten de valor estètic, a més a més d'identitari. Aquests tossals formen petites agrupacions de conques visuals tancades i reduïdes. Seria el cas dels tossals de la Fonta o d'Estinclells, al sud, que en tot cas no obstaculitzen el dibuix del teixit agrícola. Amb una orientació nord-oest-sud-est, aquests tossals longitudinals tanquen entre ells l'espai del fondo de Santa Júlia i canalitzen la mirada cap als horitzons persistents del Montsec. D'altra banda, la serra dels Molars, amb una plataforma àmplia, ocupada per terres agrícoles i creuada per diverses vies de comunicació, es caracteritza per la seva forma serpentina, en contrast amb els tossals de Montperler i Montalbà, que pràcticament no disposen de plataforma superior. En aquest cas els vessants abancalats finalitzen en un estret cim.

Alguns dels tossals se situen just al límit actual entre regadiu i secà. Per exemple, l'agrupació dels tossals de les Tosses, de Montcofre i del Pericó, delimitada entre el canal d'Urgell i l'A-2, es destaca al bell mig d'un paisatge de secà. D'altra banda, convé referir-se als tossals vinculats als nuclis urbans: el tossal de Mor, a Tàrrega, que sobresurt a la vora del polígon industrial de la Canaleta; o el tossal de Montalbà, que esdevé un gran parc per al nucli de Preixana.

Es pot afirmar, també, que les trames agrícoles més nítides es troben al nord de Belianes. En aquest cas, el patró és compost per conreus herbacis de secà, amb una configuració espacial particular. Es caracteritza per parcel·les longitudinals de mida petita, que aprofiten al màxim, mitjançant la seva orientació, el rec del riu Corb i la clamor de les Canals.

Canal d'Urgell a l'extrem nord-est del terme municipal d'Arbeca. Observatori del Paisatge

En darrer terme, convé referir-se al ritme paisatgístic. En aquest sentit, la unitat és molt homogènia, acusadament marcada pels conreus herbacis, que tenen uns canvis estacionals molt marcats. Només als indrets en què hi ha arboricultura de secà hi ha un ritme diferent, marcat per la floració dels arbres, o bé pel recobriments estacional –generalment a la primavera i la tardor– de la ravenissa blanca (*Diplotaxis erucoïdes*).

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

297

L'àrea llevantina està formada per uns relleus relativament més alts i en certa mesura és una continuació dels costers de la Segarra, de manera que les visions són variables i depenen del punt de situació de l'observador. L'àrea cap a ponent és més planera; allà les visions esdevenen més obertes i abasten un major àmbit visual. En general, aquest territori permet una intervisibilitat àmplia, que s'accentua a la zona oest, on els relleus se suavitzen totalment. Des de la unitat es divisa, en primer terme, la taca homogènia i compacta de la plana; en segon terme, una seqüència de plans successius, que evidencien diversos mosaics situats a diversos plans de profunditat; i, finalment, com a teló de fons i en dies de bona visibilitat, els horitzons permanents del Montsec i d'altres muntanyes situades més al nord. En aquest sentit, des de l'autovia A-2 es pot divisar, en primera línia, un sistema de prats secs i un front urbà continuat de polígons industrials i nuclis de població. Més enllà, el teló de fons habitual. En canvi, aquesta primera línia a Tàrrrega es compon de conreus herbacis extensius de secà i fruiters. Només l'àrea situada al voltant de Sant Martí de Maldà permet uns entorns més tancats, amb relleus més pronunciats i camps de vinyes, oliveres i ametllers que es van disposant en terrasses. Per últim, la carena que es disposa de Tàrrega a Verdú esdevé una referència visual per a la resta del territori.

L'itinerari de Sant Martí de Maldà a Verdú posseeix un elevat valor escènic, i els principals miradors d'aquest paisatge es troben a l'ermita de Sant Eloi de Tàrrega (panoràmica del sector central); a Belianes, a dalt del dipòsit (panoràmiques a les Garrigues baixes i

Polígon industrial de la perifèria de Tàrraga. Observatori del Paisatge

a la vall del Corb i al sector sud-occidental, en especial al con de dejecció del riu Corb); i al poble de la Figuerosa (panoràmica de la meitat nord) i a l'ermita de la Mare de Déu de la Bovera al terme de Guimerà.

Possible evolució del paisatge

298

Els propers anys, amb la introducció del regadiu en bona part d'aquest territori per mitjà de la construcció del canal Segarra-Garrigues, el paisatge de monocultiu de secà herbaci actual es modificarà i, en aquest sentit, es pot dir que perdrà part de la seva identitat. El secà molt possiblement es convertirà en fruiters de fruita dolça, farratges i panís, conreus habituals a redós del canal d'Urgell. De fet, ja hi ha bases provisionals per a la concentració parcel·lària de tota la zona de regadiu del marge dret del canal –sectors 5, 6 i 7–, amb dotació de transformació (6.500 m³/ha/any), llevat de Verdú i San Martí de Riucorb, en què la concentració parcel·lària està en fase de projecte i promoció, respectivament. Al seu torn, la zona de regadiu del marge esquerre del canal, a l'est,

Accés a la ciutat de Tàrraga. Observatori del Paisatge

té una dotació de suport (1.500 m³/ha/any), per la qual cosa es preveu que les transformacions siguin menors.

Els canvis climàtics poden suposar en el futur problemes per als fruiters (perera, pomera, cirerer, presseguer), conreu que probablement s'estendrà en funció de la disminució d'hores de fred i de l'evolució del risc de gelades.

Pel que fa a les activitats urbanes, és raonable pensar que l'augment poblacional a Tàrraga, Vilagrassa i Anglesola continuarà –probablement també a Verdú–, per la qual cosa es produiran transformacions d'usos del sòl per urbanització, industrialització i augment d'infraestructures i serveis. D'altra banda, les infraestructures de mobilitat previstes, com la línia fèrria transversal o el desdoblament de l'eix Transversal, constitueixen factors de canvi que afavoriran l'accessibilitat, però també transformacions potser menys desitjades, com ara la proliferació dels cultius abandonats, l'extensió de zones nues, nous paquets industrials desconectats de les trames consolidades i problemes de connectivitat ecològica i paisatgística.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- La forta pressió derivada del desenvolupament de noves infraestructures i construccions al llarg del corredor de l'A-2 pot comportar una gran alteració d'aquest paisatge.
- El risc d'inundació en bona part del curs del riu d'Ondara.
- La franja de poblacions de l'espècie invasora *Arundo donax*, al llarg del riu d'Ondara.
- Les activitats d'extracció a la zona del riu Corb entre Bellpuig i Belianes modifiquen la topografia del terreny i generen un marcat impacte paisatgístic.
- La introducció del regadiu pot implicar la pèrdua del valors identitaris d'aquest paisatge.

Oportunitats:

- La conservació d'espècies estèpiques com el sisó es pot arribar a garantir si el secà de Belianes es protegeix i es gestiona adequadament. Aquesta protecció podria implicar també la garantia de la pervivència del paisatge tradicional propi de secà.
- La profunditat històrica i la densitat d'edificacions religioses d'aquesta zona és molt elevada, sobretot a l'est (Verdú). Aquests elements, juntament amb la producció agrària de qualitat, podrien permetre un desenvolupament turístic sostenible.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat

paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge fluvial del riu Corb ben conservat i amb una gestió que permeti minimitzar l'impacte de les activitats extractives de graves, de manera que el riu pugui desenvolupar les seves funcions ambientals i paisatgístiques.

El riu Corb avança per la part meridional de la unitat i el seu cabal és irregular. La presència dels sediments de graves i còdols transportats pel riu ha provocat la proliferació d'empreses al seu curs baix, que extreuen aquests materials. Aquestes activitats malmeten el paisatge i cal vetllar per restaurar-lo un cop hi finalitzin les extraccions.

OQP 2

Un paisatge rural caracteritzat pels conreus de secà tradicionals definits pels tossals, amb edificacions aïllades (granges i polígons industrials) i infraestructures ordenades i ben integrades que permetin la permeabilitat del territori i que afavoreixin les poblacions de sisó.

El procés de transformació de conreus de secà a regadiu afecta especialment aquesta unitat, ja que és per on passa la línia de canvi d'un conreu a l'altre, en un paisatge de secà caracteritzat per parcel·les longitudinals primes i allargassades que aprofiten el rec del Corb. La preservació d'aquest paisatge agrari és important perquè és l'hàbitat idoni per a l'espècie estèpica del sisó. De la mateixa manera, és necessari evitar la fragmentació d'aquest espai integrant-hi paisatgísticament les infraestructures, granges i polígons industrials que hi ha a la unitat.

OQP 3

Uns tossals protegits, ben conservats i amb qualitat paisatgística.

Els secans de Belianes i d'Ondara presenten alguns tossals que doten d'identitat i condicionen l'organització del territori. Alguns dels tossals se situen al límit entre els terrenys de regadiu i els de secà i, en canvi, altres com el de les Tosses, de Montcofre i del Pericó es destaquen al bell mig del paisatge de secà. També n'hi ha d'urbans, com els tossals de Mor o de la Vila a Tàrraga, que donen un perfil característic als nuclis.

OQP 4

Un paisatge urbà i periurbà de la ciutat de Tàrraga ben planificat, endreçat i harmònic que creixi coherentment i que tingui en compte el paisatge preexistent.

La ciutat de Tàrraga és el principal nucli de comunicacions de la unitat i té la previsió d'augmentar considerablement el seu sòl urbanitzable i el sòl destinat a la indústria. És per això que és necessari planificar correctament aquest creixement, tendint a la capacitat del nucli i al desenvolupament ordenat de les noves àrees urbanitzades i industrials de la perifèria.

OQP 5

Un paisatge on els elements amb valor històric i religiós de la unitat siguin el nexa d'unió entre població i territori.

El patrimoni històric i religiós de la unitat és important ja que la presència de molts nuclis de població propicia l'existència d'esglésies i ermites que daten des del romànic fins al barroc amb representacions molts diverses i un treball de pedra molt notable. Destaquen les esglésies de Santa Maria de l'Alba i Sant Eloi a Tàrraga, ambdues declarades béns culturals d'interès nacional (BCIN). A la rodalia de la població de Verdú, també hi ha l'assentament iber dels Estinclells (segle III aC).

Àrees amb valors especials per protegir

- Tossals repartits per tot el territori que esdevenen referents visuals i defineixen el paisatge dels secans de Belianes i d'Ondara. Els més destacats són el de Fonta, d'Estinçells, la serra dels Molars, Montperler, Montalbà, Tosses, Montcofre, Pericó, Mor i de la Vila.
- Patró agrícola al nord de Belianes caracteritzat per una singular configuració espacial allargassada.
- Zones d'interès per a la connectivitat del sisó situades a tota la meitat oest de la unitat.

Àrees de foment de la gestió

- Bosc de ribera de la xarxa hidrogràfica de la unitat (clot de Sant Gili, reguer d'Altet, Ondara, Cercavins i barranc del Gossalet).
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (Anglesola-Vilagrassa, Granyena, secans de Belianes-Preixana i plans de Sió).
- Estructura singular dels conreus de vinya al voltant de la llera del Corb i Verdú.
- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: assentament iber dels Estinçells a Verdú, castell de Verdú, i esglésies de Santa Maria de l'Alba i Sant Eloi a Tàrrega.
- Pedreres del Talladell.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Corredor d'infraestructures de l'A-2, que creua la unitat per les proximitats de la població de Tàrrega.
- Polígons industrials de la perifèria de Tàrrega i poblacions que segueixen el traçat de l'A-2 (Fonoleres, Vilagrassa i Anglesola).
- Conreus abandonats al voltant dels polígons industrials i àrees urbanes de Tàrrega, Vilagrassa i Anglesola.
- Àrea d'afectació del canal Segarra-Garrigues, que transformarà a regadiu la major part d'aquesta unitat.
- Façana urbana de Tàrrega, Verdú, Anglesola, Vilagrassa i Fonoleres.
- Activitats extractives de graves i sorres al curs més baix del riu Corb en l'extrem sud-oest de la unitat.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Ermita de Sant Eloi
 - b) Tossal de Montalbà
 - c) Santuari de la Bovera
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Sant Martí de Maldà-Verdú
 - b) Tàrrega-Riudovelles
 - c) Bellpuig-Belianes

9. Garrigues baixes i vall del Corb

Comarca:

Pertany alhora als àmbits territorials de les Terres de Lleida i el Camp de Tarragona. La part més oriental correspon a la comarca de l'Urgell i a la Conca de Barberà, i la més occidental a la comarca de les Garrigues.

Superfície:

40.132 ha, de les quals 35.823 ha (89,3%) pertanyen a les Terres de Lleida i 4.309 ha (10,7%) al Camp de Tarragona.

Municipis:

302

Les zones que corresponen a les Terres de Lleida estan dins els termes municipals de Maldà, els Omellons, l'Espluga Calba, Vinaixa, Fulleda, Tarrés, els Omells de na Gaia i Vallbona de les Monges; també part dels municipis de Guimerà, Ciutadilla, Nalec, Sant Martí de Riucorb, Arbeca, les Borges Blanques, l'Albi i el Vilosell. Pertanyen al Camp de Tarragona els termes de Vallclara, Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Senan, Blancafort i Solivella.

Montblanquet, població situada al sud-est de les Garrigues baixes i vall del Corb. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge de relleus trencats. Al sud els relleus són elevats i delimiten les conques hidrogràfiques del Segre i el Francolí. Des d'aquests serrats meridionals les terres descendeixen suaument vers el nord-oest, mitjançant una successió de valls i turons allargassats que combinen les terres agrícoles amb pinedes de pi blanc, bosquines de garric i brolles de romaní.
- Existeixen tossals que s'organitzen en forma lineal tot seguint els cursos fluvials, de mida reduïda, amb els vessants abanca-lats i la corona superior ocupada per masses boscoses.
- Les principals formacions vegetals que dominen el paisatge són les brolles termòfiles de romaní, ben caracteritzades per la pre-sència de bruc d'hivern i gatosa. En la major part del territori aquestes brolles presenten un estrat arbori de pi blanc força dens.
- Els usos agrícoles predominants són els fruiters de secà (ametllers i oliveres) que s'estenen a sobre de terrasses i bancals a les zones més costerudes. Els cultius herbacis de secà (ordi) ocupen les parts més planeres i no són tan majoritaris.
- Paisatge estructurat en vessants, on es dona una combinació repetitiva de terrasses de pedra seca que sostenen els fruiterars de secà (ametllers i oliveres), vinya i restes de vegetació natural. La morfologia parcel·lària és original, amb una diferència clara entre les parcel·les en fons de vall, allargades i perpendiculars a la direcció del pendent, i aquelles parcel·les que es troben a les planes més elevades. Aquestes darreres presenten una major superfície, en general.
- Un element de paisatge molt estès per tot aquest territori són les construccions de cabanes de volta, masos i murs de pedra seca, aixecats durant el segle XIX.
- El poblament és molt escàs, en franca regressió i de tipologia rural. Destaquen les Borges Blanques, Arbeca, Sant Martí de Riucorb, Vinaixa, l'Espluga Calba, Guimerà i Vallbona de les Monges com les poblacions demogràficament més importants.
- El seguit de poblacions que ocupen els vessants de la vall del riu Corb se situen al vessant de la vall. Morfològicament creixen concentrades, dominades per torres altes de campanars o castells. Al seu voltant han proliferat granges ramaderes que, en alguns casos, n'han alterat la imatge i estructura. Aquests nuclis es combinen amb les terrasses agrícoles, que s'ajusten als pendents i es disposen fins al fons de les valls.
- Hi ha abundància de pedreres fruit de l'artesania de la pedra i de forns de calç.

Itineraris:

- 6 la Floresta-l'Espluga Calba
- 7 Guimerà-Nalec
- 29 l'Albi-el Vilosell
- 45 l'Espluga Calba-Fulleda-Tarrés
- 54 Vilanova de Bellpuig-les Borges Blanques (enllaç C-233)

Llegenda:

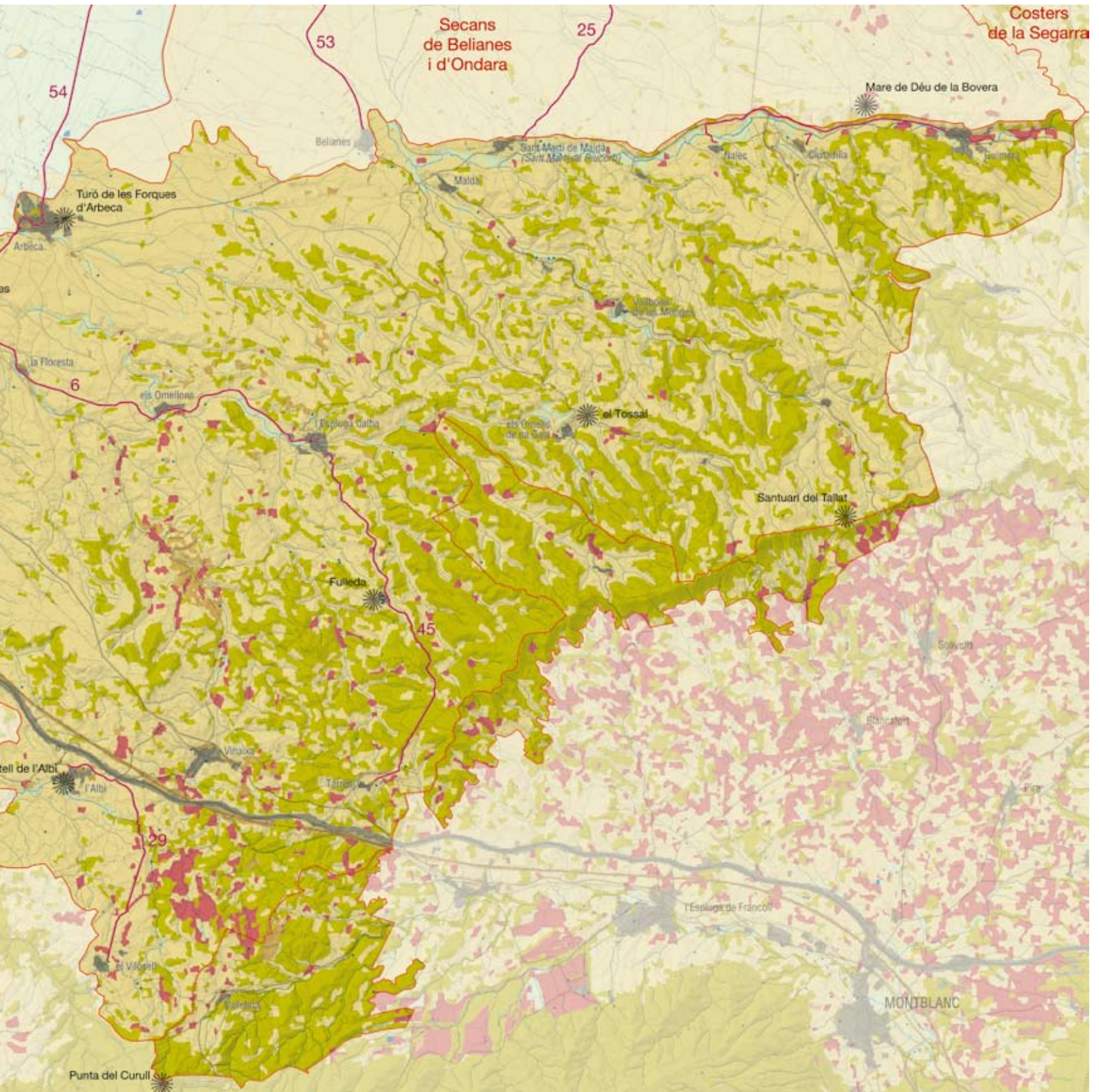
- Mirador
- Itinerari

304

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Les Garrigues baixes i la vall del Corb tenen un clima, a l'est i al sud-est, mediterrani subhúmit continental, i a l'oest es produeix una transició cap a un clima més àrid. El rang de les precipitacions oscil·la entre menys de 400 mm i 450 mm anuals. El paisatge vegetal està dominat per plantes perennifòlies, sovint amb un estrat arbòri d'aciculifolis.

Els materials que afloren són d'edat terciària i abracen composicions diverses: des de roques detrítiques de textura grollera (microconglomerats) fins a textura fina (lutites), a banda de les roques d'origen químic de tipus calcari, esteses especialment per la part central. En tots els casos aquestes roques jeuen subhoritzontalment. La coloració ocre i vermellosa dels materials detrítics i el to blanc de les roques calcinals és manifesta en els conreus i en les construccions que s'escampen per tot el territori.

La morfologia depèn de les particularitats que es deriven de l'heterogeneïtat dels materials. Aquesta diversitat es nota, per exemple, en el ritme i l'alternança de la composició dels estrats, llur potència i l'agressivitat mostrada per la xarxa de drenatge. Els materials més resistents a l'erosió han format turons allargats de grans superfícies, de cim preferentment pla i vessants escarpats; en canvi, els més tous han estat excavats i es troben solcats per un seguit de barrancs que, en alguns sectors, formen una xarxa de drenatge dendrítica de direcció predominantment sud-nord. En algunes parts del territori, aquesta xarxa de drenatge ha modelat valls amples, generalment en bressol, és a dir, de curvatura suau i oberta en convergir vessants de tipus glacis.

Els relleus més destacats i de més significació en el paisatge es localitzen en el límit sud-oriental, i fan de partió entre els àmbits territorials de les Terres de Lleida i el Camp de Tarragona. Aquests són la serra del Tallat, amb el punt culminant en el tossal Gros de Vallbona (804 m), i la serra de Vilobí (728 m).

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, el curs fluvial més important, tot i el seu caràcter intermitent, és el riu Corb, que recorre paral·lelament al límit nord-oriental i desguassa al Segre. Aquest riu, en encaixar amb la plana, ha contribuït a generar desnivells en les ondulacions de les terres pròximes i a subministrar trets comuns per les poblacions situades a ambdues ribes, que comparteixen terres de conreu i històricament l'aigua. L'altre curs important és el torrent de la Femosa, nascut a les obagues de la serra del Tallat, que desemboca al Segre abans de la ciutat de Lleida; el fondo de l'Espariguera o de Vinaixa i el fondo de l'Aiguamoll o del Salat (ambdós tributaris de la Femosa, a l'alçada de la població de les Borges Blanques).

Altres cursos d'aigua menys importants des del punt de vista del cabal, però que han contribuït de manera significativa en el modelat del paisatge són la séquia de Moradilla, que passa prop de la població d'Arbeca. A la feixa de territori pertanyent al Camp de Tarragona hom pot destacar el riu de Milans, al terme de Vallclara, que forma part de la conca hidrogràfica del Francolí.

La vegetació és clarament mediterrània i pertany al domini potencial del carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*), per bé que en llocs enlairats, i a l'obaga, també es troba representada la roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*), tot i que de manera fragmentària. Actualment les principals formacions vegetals que dominen el paisatge són les brolles termòfiles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), ben caracteritzades per la presència de bruc d'hivern (*Erica multiflora*), i la gatosa (*Ulex parviflorus*). En la major part del territori aquestes brolles presenten un estrat arbòri de pi blanc (*Pinus halepensis*) força dens. D'altra banda, també s'hi troben garrigues (*Quercetum cocciferae*). El carrascar és poc extens, restringit als llocs enlairats i no aptes per al cultiu. A les obagues és freqüent trobar-hi petits retalls d'alzinar litoral (*Viburno tini-Quercetum ilicis*), representat per l'alzina (*Quercus ilex* subsp. *ilex*), i sobretot per les seves espècies acompanyants: arboç (*Arbutus unedo*), marfull (*Viburnum tinus*) i galzeran (*Ruscus aculeatus*).

En alguns trams del riu Corb i del riu de Milans es desenvolupa una vegetació de bosc de ribera (*Populion albae*) que destaca extraordinàriament en el paisatge, malgrat que sovint no és més que una estreta alineació d'oms, àlbers, salzes, xops, canyars i esbarzers, que en algun sector, quan l'aigua es deté, permet el desenvolupament de jonqueres (*Molinio-Holoschoenion*) i fenassars (*Brachypodium phoenicoidis*).

L'aptitud agrícola d'aquestes terres és variable, segons si hom es localitza a la part més occidental (major aptitud agrícola), o bé a la part més oriental, que coincideix amb el relleu més abrupte (menor aptitud agrícola).

Els usos agrícoles predominants són els fruiters de secà (ametllers i oliveres) que s'estenen a sobre de terrasses i bancals a les zones més costerudes. Aquests usos agrícoles incorporen comunitats de ravenissa blanca i ruca (*Diplotaxietum eruroidis*), molt cridaneres a començament de la primavera, després de la floració dels ametllers. Els cultius herbacis de secà (ordi) ocupen les parts més planeres però no són tan majoritaris; alguns d'aquests conreus també incorporen una bona mostra de comunitats arvenses (*Cau-*

Conreus d'oliveres. Al fons, les Borges Blanques. Observatori del Paisatge

L'autopista AP-2 creua les Garrigues Baixes i vall del Corb. Al fons es pot observar el parc edíl·lic situat a la serra del Tallat i Vilobí. Observatori del Paisatge

calidion platycarpae) amb plantes de colors vistosos, com el blauet (*Centaurea cyanus*). La vinya (*Diplotaxion erucoidis*) es cultiva a tota la vall del Corb, des de Guimerà fins a Belianes, traient partit d'aquestes terres al·luvials frescals i fèrtils. Al seu torn, l'avellaner es conrea al sector de Vallclara, al Camp de Tarragona, a les terres més planeres de la zona baixa de la vall del riu de Milans. A les valls petites i estretes, com la vall del riu Corb, es dona una estructura agrícola característica. Hi ha una combinació de terrasses de pedra seca en els vessants que tenen fruiterars de secà i les terrasses de la llera del riu per l'altra. A aquests darrers s'hi fan conreus herbacis i, fins i tot, vinya.

Entre altres activitats destaca l'apicultura, que en els darrers anys s'ha vist afavorida en el territori a causa de l'increment de noves superfícies no agrícola útils. D'altra banda, hi ha moltes d'instal·lacions ramaderes que esquitxen la rodalia de determinats pobles i que estan acomodades, generalment, en les terrasses dels vessants de les petites valls. En els accessos als petits llogarrets també hi ha alguns molins d'oli, magatzems o serveis.

En definitiva, aquest territori, caracteritzat per l'existència de relleus trencats i elevats que delimiten les conques hidrogràfiques del Segre i el Francolí, i que, des d'aquests serrats meridionals, les terres descendeixen suaument vers el nord-oest, mitjançant una successió de valls i turons allargassats on les oliveres i els camps d'ametllers disposats en bancals de pedra són el denominador comú, posseeix un excel·lent potencial per al desenvolupament turístic.

El poblament a les Garrigues baixes i la vall del Corb és reduït, i està marcat per la regressió demogràfica i de tipologia rural. Les Borges Blanques, Arbeca, Sant Martí de Riucorb, Vinaixa, l'Espluga Calba, Guimerà i Vallbona de les Monges són les poblacions demogràficament més importants. Altres poblacions més petites són la Floresta, els Omellons, Llorenç de Rocafort, Rocafort de Vallbona i el Vilet (al municipi de Sant Martí de Riucorb), Nalec i Ciutadilla.

La major part de les poblacions són castrals, originades al voltant d'un castell o fortificació. Destaquen, en aquest sentit, els pobles de Senan, construït dalt d'un turó i documentat des de l'any 1159, i Vallclara, situat al marge esquerre del riu de Milans, esmentat l'any 1152. Al seu torn, Vallbona de les Monges neix arran de la construcció del monestir homònim, que s'ubica entre dues valls. És una vila situada al peu de la serra del Tallat, a la vall de Maldanell, i la població actual és de 256 habitants.

Les Borges Blanques és el nucli principal; se situa al vessant i a dalt d'una línia de turons que s'eleva per sobre el torrent de la Femosa i el torrent del Salat. La part antiga s'allargassava des de l'església als dipòsits d'aigua. Posteriorment, la ciutat es va estendre, primer, cap a l'est i posteriorment al llarg de la carretera N-240 Lleida-Tarragona. La població actual és de 5.519 habitants. Arbeca és, amb 2.484 habitants, un dels nuclis importants de la zona. Se situa als voltants d'un turó, entre les vies de comunicació Flix-Bellpuig i Belianes-les Borges Blanques, i al seu cim hi ha el castell d'Arbeca.

D'altra banda, cal destacar un seguit de poblacions que s'alineen als vessants al llarg de la vall del riu Corb i constitueixen un conjunt paisatgístic remarcable. Algunes d'aquestes poblacions formen patrons d'assentament urbà que, conjuntament amb el seu paisatge circumdant, formen un sector característic. Efectivament, se situen al vessant de la vall, on han cercat una situació que permeti el control de l'accés a les poblacions, i alhora el domini de l'entorn. Morfològicament aquests nuclis creixen concentrats, dominats per les torres altes de campanars o castells. Al seu voltant han proliferat, però, granges ramaderes que han alterat la seva imatge i estructura.

Les principals infraestructures de comunicació presents al territori el travessen tangencialment. A límit occidental es localitzen l'AP-2 de Lleida a Tarragona; el ferrocarril de Lleida a Barcelona i la car-

Via del TAV al seu pas pel terme de l'Albi. Panoràmica des del coster de les Forques amb el massís dels Bessons al fons. Observatori del Paisatge

retera N-240 de Lleida a Tarragona. A l'altre extrem hi ha la carretera C-240 de Tàrraga a Montblanc. A més, és travessada per la nova línia del TAV (Tren d'Alta Velocitat). Finalment, cal dir que s'hi creuen quatre línies d'alta tensió i un oleoducte procedent del complex petroquímic de Tarragona.

Evolució històrica del paisatge

A molt poca distància de les Garrigues baixes i la vall del Corb s'han trobat restes de l'home primitiu en forma d'estris de sílex, atribuïbles al paleolític mitjà i superior. Per tant, és molt probable l'existència de grups humans antics en aquest territori. Les troballes de destrals polides a Guimerà poden estar relacionades amb l'existència de pobladors de tradició neolítica en aquestes terres. Finalment, les restes descobertes a Sant Joan de Maldanell (Maldà), relacionades amb un dolmen apropen a la cultura megalítica.

Durant els segles VI a III aC s'establiren poblats amb una cultura ibèrica plenament desenvolupada. En algun punt intermedi entre aquesta unitat i la Plana d'Urgell degué haver-hi una certa diferència entre dos pobles ibèrics anomenats ilergets i lacetans, tot i que possiblement els ilergets dominaren en algun moment tot aquest sector. Al llarg del curs del riu s'han trobat restes de cultura ibèrica a Rocafort de Vallbona, a la partida de Guardiola a Maldà, a Fogonussa, a Sant Martí de Maldà i a Castell-salvà, a Belianes. És cert, però, que aquests dos darrers poblats continuaren en època romana. Entre els jaciments d'aquesta època representats en el territori, destaca, per sobre de tots, el dels Vilars d'Arbeca, situat al límit nord-occidental. Els Vilars és un assentament ibèric, probablement d'origen anterior que pot donar algunes pistes sobre el paisatge de l'època. En efecte, estudis fets sobre mostres de fusta carbonitzada semblen indicar que la carrasca, el roure i els pins eren arbres ben estesos per la rodalia, però també hi havia bosquines d'arboç (*Arbutus unedo*) i llentiscle (*Pistacia lentiscus*).

308

Vista exterior del castell de Ciutadilla (1980). Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

La romanització dugué a tot el territori canvis en el paisatge, ja que durant el seu domini s'introduïren innovacions en diversos camps i s'instaurà un llarg període de calma bèl·lica. En aquest sentit, es construïren moltes vil·les, especialment a les proximitats del riu Corb, on es conrearen les terres fèrtils i s'introduïren cultius. En aquest sentit la troballa de mosaics, ceràmiques, restes de molins, inscripcions en làpides i mil·lars demostren la importància d'aquest territori durant l'època romana.

A partir de finals del segle V la vida romana entrà en decadència i probablement s'inicià un procés progressiu de despoblació. Posteriorment, aquestes terres es trobaren a tocar de la frontera divisòria de la Marca Hispànica entre cristians i sarraïns. A la vall del Corb es localitzaren alguns dels llocs forts de la reconquesta: Ciutadilla (1029), Guimerà (1038), Maldà (1040) i Belianes (1041).

El topònim del Tallat apareix documentat per primera vegada l'any 1058, en la delimitació de l'extens terme del castell de Forés. Se li atribueixen dos orígens al topònim: un com a accident geogràfic, una porció de terreny abrupte, bruscament interromput i tallat verticalment, i un segon, que sembla el més encertat i apropiat, derivat del topònim àrab, *tali'ât*, que respon al nom de lloc que els sarraïns van donar a una carena de muntanyes, on les comunicacions es feien mitjançant una línia de torres de guaita unides entre si a través de senyals òptics.

Tant la serra del Tallat com la serra de Vilobí van ser durant molts segles propietat del monestir de Poblet, i l'explotació de les parts altes d'aquests relleus va consistir en l'aprofitament de la pastura per al bestiar. En canvi, les terres més baixes de les serres foren dedicades al conreu. També està documentat l'aprofitament de les masses boscoses per treure-hi fusta i llenya, així com el carboneig, a fi d'obtenir carbó vegetal.

El bandolerisme sempre va estar present en gran part del territori, si més no des del segle XVI fins al segle XIX. En efecte, els bandolers

Monestir cistercenc de Vallbona de les Monges. Observatori del Paisatge

que operaven des de la Segarra assaltaven combois, carros i caminants. Alguns historiadors creuen que aquests bàndols foren els principals causants del despoblament del camp i de la manca de cases aïllades o masos a la rodalia de la vall del riu Corb.

Arran del viatge fet per Francisco de Zamora l'any 1788, es tenen notícies d'Arbeca. També es refereix a les grans extensions d'oliveres que des d'aquella localitat s'estenen per Maldà i Sant Martí de Riucorb. En aquest sentit no sembla que hagi canviat massa el paisatge en els darrers dos-cents cinquanta anys. En un altre ordre de coses, un element del paisatge molt estès per tot aquest territori són les construccions de cabanes de volta, masos i murs de pedra seca, aixecats durant el segle XIX. Els murs foren imprescindibles per poder contenir l'erosió dels cultius abancalats, terres guanyades al bosc i la bosquina en situació de fort pendent. D'aleshores ençà, els principals canvis que s'han produït en el territori responen al predomini d'un cultiu o altre (en diferents períodes: ametller, olivera i vinya), per bé que els darrers anys la implantació del reg de suport i l'aplanament de relleus suaus han comportat un seguit de noves transformacions amb fortes afectacions en el paisatge.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquest territori destaca per la seva gran diversitat paisatgística. El paisatge el forma un mosaic variat, dominat per la presència del secà llenyós (41%) i per conreus herbacis de secà (28%). Es tracta d'un paisatge típicament mediterrani, cultural, d'ocupació molt antiga, i de gran valor històric, sobre el qual se superposa una organització moderna d'infraestructures i equipaments en difícil equilibri visual.

La morfologia parcel·lària és característica, amb un contrast entre les parcel·les del fons de la vall, allargades i perpendiculars a la direcció del pendent, i aquelles que es troben a les planes més elevades, amb més superfície mitjana. Les parcel·les que es troben als fons de vall i als vessants de les planes elevades estan sovint abancalades, de manera que formen part del paisatge característic de les Garrigues. En aquest sentit, poden identificar-se estructures lineals mixtes (combinació de vegetació i agricultura). L'estructura de paisatge, composta per vegetació (garrigues, màquia, brolles de romaní) i l'ús agrícola de secà (vinyes, fruiters i cereals), es pot entendre com un patró agrícola repetitiu, singular d'aquest paisatge. Com en les Garrigues altes i els costers de l'Ebre, hi ha una harmonia dels patrons del secà en suau transició amb la vegetació natural. La disposició del secà ancorada a la topografia per murs de pedra seca, la seva quietud i equilibri contribueixen en conjunt a la seva bellesa escènica.

Finalment, l'extrem meridional és majoritàriament forestal, sobretot a les parts més elevades, i està caracteritzat –al solell– per les pinedes de pi blanc i els matolls, i –a l'obaga– per les pinedes de pinassa, claps de roure de fulla petita i alguna alzina als obacs i als altiplans. Aquesta organització del paisatge s'aconsegueix amb rotunditat al sector de Senan, al Camp de Tarragona, però mostra més heterogeneïtat per la presència d'altres elements al territori pertanyent a les Terres de Lleida.

El 38% de la seva superfície va canviar d'ús del sòl entre 1992-2002. Actualment, dos són els factors que apunten modificacions imminents en el paisatge. D'una banda, la instal·lació, a curt termini, de parcs eòlics a les parts més elevades del territori, a cavall de les comarques de l'Urgell i les Garrigues; i, de l'altre, la transformació de les terres de secà a regadiu. De fet, algunes dades suggereixen que ja han començat algunes transformacions de secà a regadiu, i que les coníferes augmenten però els incendis, també. Amb l'extensió dels regadius, doncs, la unitat corre el risc de canviar dràsticament la seva imatge i això podria motivar la pèrdua dels valors històrics del paisatge mediterrani de secà.

Pel que fa a la introducció de noves activitats i infraestructures al medi rural, la probable instal·lació de parcs eòlics a les parts més elevades de les serres del Tallat i la serra de Vilobí pot generar un impacte visual molt important, amb efectes negatius sobre el paisatge, derivats, en bona mesura, de l'obertura de nous accessos, de l'activitat dels aerogeneradors i de les línies d'evacuació. Aquests impactes incidirien especialment sobre els ocells rapinyaires. En aquest sentit, la nova línia del TAV recorre tot el límit sud-occidental i la seva presència afecta la imatge de la unitat, element que ja es pot evidenciar amb l'abandó dels camps als seus voltants; una tendència, de fet, que afecta de forma important les zones de més pendent del territori. Finalment, al sector de Vallclara s'aprecia, encara que de manera incipient, un progressiu increment de les activitats turístiques afavorides arran de la propera declaració del Parc Natural de les Muntanyes de Prades. Aquesta declaració pot comportar també un increment en la construcció de xalets o masos de segona residència, que la majoria de les vegades es fan amb materials no integrats en el paisatge.

És destacable el creixement de les Borges Blanques, que ha esdevingut un important centre de serveis. Ara bé, en alguns casos concrets, com als Omellons i l'Esplugu Calba, Maldà i l'Albi, es registra un petit creixement poblacional el darrer decenni, i sembla que la tendència es manté. Això podria estar indicant un canvi en la dinàmica demogràfica regressiva del darrer segle a les Garrigues i, potser, un futur creixement significatiu dels nuclis urbans d'aquestes poblacions.

També s'ha de tenir en compte la incidència sobre el paisatge de la possible instal·lació d'activitats en punts amb una elevada fragilitat visual, com ara els relleus més prominents, els àmbits visuals des dels nuclis i els trams directament exposats des de l'autopista AP-2, que són, a més a més, els paisatges que haurien de transmetre de forma preferent la riquesa paisatgística d'aquest territori.

D'altra banda, cal destacar també la presència d'activitats i usos puntuals amb un impacte rellevant: la gran concentració d'activitats extractives abandonades entre els pobles dels Omellons i l'Esplugu Calba, així com també vora Arbeca i a prop de Vallbona de les Monges; la gran concentració de granges a la rodalia d'Arbeca i al nord de Maldà; la presència de línies d'alta tensió que travessen tota la vall de Vinaixa, cap al sud de l'Albi i a les proximitats de Vallclara; la presència de construccions a Vallclara, la Floresta, les Borges Blanques i l'Albi d'edificacions amb materials no adequats al paisatge (masos i xalets) així com de naus destinades a l'ús agrícola amb impactes visuals.

310

Nalec rodejat per un paisatge de fruterars de secà. Observatori del Paisatge

Expressió artística del paisatge

Narradors i poetes han dedicat pàgines de les seves obres a enaltir els valors d'aquestes terres àrides i trencades. Josep Maria Espinàs ens ofereix una visió general dels trets paisatgístics de la comarca; destacant-ne, per damunt de tots, l'olivera i l'oli d'oliva, com a trets identaris.

“No cal dir, doncs, que el paisatge és dur, i en general despoblat. El protagonista tradicional n'és l'olivera. Recordo, de la meva infantesa, el respecte que la meva mare tenia per l'oli de Les Borges. Era com una marca de qualitat, una garantia. A cavall del darrer canvi de segle es produí el gran moment en aquest ram, i el prestigi es va estendre a l'estranger; la comercialització de l'oli de Les Borges agafà una empenta que semblava sòlida i durable, però darrerament les coses han evolucionat d'una manera negativa. (És curiós com hi ha una certa correspondència entre les

esferes pública i privada, entre la política i l'economia: el 1910, en la fase de plena prosperitat, Les Borges Blanques fou designada cap de partit judicial, i el 1965, en acabar-se el període favorable de la postguerra, quedà reabsorbida per Lleida).

No és que l'oli de Les Garrigues hagi degenerat, perquè l'oliva de la comarca -l'arbequina, que duu un nom vinculat a Arbeca- segueix conservant totes les seves virtuts. La producció és abundant, resisteix el fred, i l'oli que fan aquestes olives tan petites, fines i negres és d'excel·lent qualitat. El que passa és que collir olives ha deixat de ser econòmicament interessant, almenys en relació amb d'altres temps. És una operació inevitablement artesana i lenta, perquè l'arbre de les Garrigues demana de ser tractat amb molta delicadesa. La competència, doncs, amb els olis d'un altre origen -de cacauet, de gira-sol, de soja- és difícilment suportable.

D'altra banda, el progrés de les tècniques del refinat ha permès que entressin en joc olis de qualitat inferior, i la bondat pròpia del de les Garrigues ha perdut significació econòmica. Hem arribat en un punt que l'oli d'oliva autèntic produiria en el paladar de la gent un xoc tan estrany com si assaborissin un gelat fet veritablement amb llet, ous i suc de fruita."

(Espinàs, 1991)

A banda de l'olivera, Joan Santamaria (1884-1955) destaca, en els seus escrits, una de les fites urbanes més rellevants d'aquesta unitat: el nucli alineat en vall de Guimerà.

Dins d'aquesta cleda, ¿en voleu més de visions, d'espectacles i de motius delitosos d'admiració? Més avall de Vallfogona ja us atura Guimerà. ¿Sabeu quina cosa més original, més única és Guimerà? ¿Us penseu, potser que ja no hi miracles? Entreu, doncs en aquest poble estampit al fil de l'abis d'un serradet. Entaforeu-vos pels seus carrers emporxats que van escalant el caire del cingle fins a dalt de tot, on les runes d'un castellot que s'espedrega i la mola de llautó rovellat de l'església –no gaire més segura que el castellot- us esperen per prendre alè mentre esplaieu l'esguard asseguts a la miranda de la placeta bastida a ran peu de la darrera teulada del poble. Torneu després a desfer la pujada, però amb compte, bo i afermant la petja entre les codines que empedreguen els passadissos, embuts, baixants i forats penjants entre carrer i carrer, i eixiu de Guimerà com si us despertéssiu d'un malson.

(Santamaria, 1954)

Una altra de les fites més evocades és el monestir de Vallbona de les Monges.

"Llustreja. Els camps es tornen grisos de boira i de fred. Ens manca Vallbona, encara. No trigarem a arribar-hi... Darrera d'aquest tossal, com un munt de cendra molla, ens espera un exquisit tresor, un joiell delicadíssim. Vallbona de les Monges! Un cenobi sencer, intacte. Us estranya...? Doncs, sí: un joiell que encara no ens ha pegat la corada de destruir.

Mireu-vos-el! Ja albirem la llanterna brodada del cimbori, ja despunta el campanaret, ja distingim l'absis, ja trobem gent que ens dona la bona nit, ja entrem en un carrer, ja som a la solitària plaça monacal, ja contemplem les arcaiques tombes arrambades al mur amat de 'església, ja entrem al temple... Agenollats ran de la reixa del cor de la clausura, prop de les grosses laudes abacials florides d'escultura i polides del fregadís dels peus de les verges Bernardes, escoltem morfosos el cant monòton i esbalait de les vespres. Un orgue cansat el modula amb una remor esborradissa, i a poc a poc els salms van morint com un murmuri de fullareda. Al fons del cor hi ha un ciri encès. A la claror de la seva flama veiem passar sense safor les ombres de les monges. Un rellotge amagat toca unes batallades primes i llargues... I, en esvaïr-se la darrera, surt un raig de sol tardà

que encès com una xera la rosa rodona del capdaval de l'església."

(Santamaria, 1954)

El santuari de Vallbona de les Monges també ha estat objecte del treball del pintor Carles Altadill, que sintetitza en aquesta obra la bellesa i complexitat del seu claustre.

Finalment, cal dir que al fons documental de l'Institut d'Estudis Ilerdencs es conserven algunes fotografies antigues d'aquesta unitat, com les de Ciutadilla i les Borges Blanques. Aquesta darrera copsa perfectament la frescor que transmet el canal i la vegetació de ribera de la banqueta del seu contorn, un vertader verger que contrasta enormement amb l'aridesa general del paisatge de la unitat.

Valors en el paisatge

El tipus de paisatge agroforestal d'aquesta àrea és el principal valor ecològic. La combinació de zones forestals a les parts més elevades amb zones de conreu a les parts baixes constitueix una diversitat d'hàbitat molt interessant per a la fauna, sobretot per als ocells estèpics i per als rapinyaires, que troben en aquestes zones l'aliment i la tranquil·litat per niar-hi. A banda, les parts més elevades de les serres són zones de pas de migració per a moltes espècies d'ocells. Per últim, també són interessants les rases i els marges dels camps de conreu, refugi de moltes espècies de fauna.

En aquest paisatge s'hi ha reconegut legalment l'espai Vall de Vinaixa, que està inclòs a la xarxa Natura 2000 i ha estat declarat ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari). Aquest espai compta amb una superfície de 2.482 ha dins la unitat i es prolonga vers el Camp de Tarragona.

Una petita part del territori té un elevat interès com a connector paisatgístic. Convé també destacar que la part nord és especialment interessant per a la connectivitat de l'espècie estepària del sisó (*Tetrax tetrax*) i que les pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) i els prats mediterranis rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*) són hàbitats d'interès comunitari prioritari.

La dimensió històrica del paisatge sobresurt amb el llegat de pedra seca. A les Garrigues hi ha abundància de pedreres i això ha implicat que al llarg de la història hi hagués molts mestres picapedrers. Tot i que avui dia ja no en queden gaires, en resten les obres: les cabanes de volta i els murs de pedra seca. La Floresta, Vinaixa i les Borges Blanques són els pobles on més arrelada està l'artesania de la pedra, mentre que a Tarrés han estat populars els forns de calç. Paisatgísticament aquests murs de pedra seca i les cabanes de volta donen molta identitat a les Garrigues Baixes i a la vall del Corb. A Vinaixa també hi ha una important indústria de la pedra, amb força anomenada per a la construcció. L'Espluga Calba s'asenta sobre diverses coves cobertes per lloses que actualment

s'utilitzen com a cellers, i a les Borges Blanques es conserva una gran quantitat de cabanes de volta.

D'altra banda, convé esmentar que a l'Albi hi ha les coves de la vall de la Coma i de la balma dels Punts i a les Borges Blanques hi ha les Roques Guàrdies. Ambdues contenen pintures de l'art rupestre de la Mediterrània, declarades patrimoni de la humanitat per la UNESCO.

També cal ressaltar en el paisatge les fortificacions presents en aquest territori. Són el castell de l'Albi, del segle XII; el castell de Vinaixa, que actualment tan sols conserva una torre semicircular sobre la roca; el castell de l'Espluga Calba, molt reformat; el castell de la Floresta, molt reformat al llarg del temps; el castell palau d'Arbeca, que va arribar a tenir cinc torres, però que actualment es troba en ruïnes; el castell de Maldà, del qual resten trossos de parets mestres; el castell de Ciutadilla, una antiga fortalesa medieval que va ser transformada a palau renaixentista entre els segles XV i XVI; el castell de Guimerà, del qual tan sols resten ruïnes i una torre de guaita a la part alta de la població; el castell de Rocallaura, del qual resta un petit portal que mira a la serra del Tallat i, en, darrer terme, el castell de Vallclara del qual queda una portada.

Finalment, convé citar també Vallbona de les Monges, petita vila que té el seu origen en un monestir de l'ordre del Cister, que esdevingué el més important cenobi femení de la corona aragonesa. Actualment, el monestir s'engloba dins la ruta del Cister. D'altra banda, Guimerà, amb el seu castell en ruïnes i les cases del poble, forma un conjunt declarat d'interès històric i artístic.

Altres elements que donen valor a aquest paisatge, també des d'un punt de vista espiritual i religiós, són, a part del mateix monestir de Santa Maria de Vallbona, a Vallbona de les Monges, el santuari del Tallat, un gran casal fortificat del segle XV, que és un impressionant mirador a 787 m d'altitud situat al cim de la serra del Tallat. Des d'allà es domina una esplèndida panoràmica de la zona i les comarques veïnes. De fet, exerceix com a centre espiritual per a molts dels pobles dels voltants d'aquesta serra, tant d'un costat com de l'altre. En efecte, poblacions com Blancafort i Solivella, de la Conca de Barberà, tenen una gran devoció per la verge del Tallat i tradicionalment celebren romeries al santuari. Malgrat la proximitat d'ambdós santuaris, cadascun abraça un territori d'influència propi, d'acord amb la proximitat geogràfica i la tradició cultural dels aplecs. Finalment, l'església de Sant Joan Baptista de Vinaixa és un bé cultural d'interès nacional.

Per acabar, es fa la llista d'altres esglésies que són importants en aquest paisatge: l'església parroquial dels Omellons; a Fullela hi ha l'església de Santa Maria i a Maldà l'església de Sant Pere, ambdues d'estil romànic, i a Guimerà hi ha l'església de Santa Maria, del segle XIV; l'església parroquial de Santa Maria de Senan, construïda entre els segles XII i XIII, és un bon exemple de l'estil romànic; i en darrer terme, convé esmentar l'església parroquial de Vallclara (segles XVII i XVIII), dedicada a Sant Joan Baptista, que fou construïda aprofitant els carreus de l'antiga església romànica que hi havia al costat del castell.

A part dels dos aplecs esmentats, també se celebren el de Rocallaura, al maig; l'aplec de Santa Creu a Tarrés, al setembre, a l'ermita de la Santa Creu; l'aplec de l'ermita de Sant Salvador, a les Borges Blanques, o la festa de l'aplec de Vinaixa, al maig, a l'ermita de Sant Bonifaci.

Hi ha algunes festes lligades a elements del mateix paisatge i amb valor identitari, com la Fira de l'Oli de Qualitat Verge Extra de les Borges Blanques, que se celebra al gener; la Fira de Productes Alimentaris i Artesans a les Garrigues (Fipag), que se celebra al novembre al mateix municipi; i la fira "Oli i Pedra" de Vinaixa, que se celebra a l'abril. A les Borges també hi ha el Parc Temàtic de l'Oli.

D'altra banda, també tenen un dimensió simbòlica els paisatges constituïts pels antics camins ramaders i dels traginers, com el camí de les Egües, que travessava d'est a oest tota la serra del Tallat, des de Forès fins a Senan, pel capdamunt del serrat. De fet, la serra del Tallat ha estat històricament lloc de pas de la plana de l'Urgell al Camp de Tarragona, i encara té una forta identitat l'antic camí ral que passava pel santuari del Tallat, en direcció a Solivella, així com l'antic hostal del Tallat, situat a la cruïlla de camins a dalt de tot de la carena.

D'altra banda, a Senan es troben algunes roques amb identitat pròpia conegudes per la gent del territori: roques del Coster, roques del Serra, la roca Plana, la roca del Farriol, la roca del Quitxall, la qual és part del castell. També són singulars l'alzina Pastora, de dimensions considerables i amb una forma molt arrodonada, i el Pi del Mut, que en realitat són un parell de pins i dues alzines que han crescut força junts i sense vegetació espessa als voltants que des de lluny semblen un gran arbre.

Un altre dels principals referents d'aquest paisatge són els tossals, amb una presència notable i organitzats en forma lineal tot seguint els cursos fluvials. Tot i que, en general, són de mida reduïda, amb els vessants abancalats i la corona superior ocupada per masses boscoses, esporàdicament apareixen com a interrupcions de vegetació arbòria en la trama agrícola, amb els límits rígidament geomètrics per les parcel·les agrícoles adjacents (tossal del Puig). La major part de tossals es difonen, però, en l'estructura morfològica de la unitat, caracteritzada per la seqüència de carenes i valls.

Destaca un patró agroforestal d'estructura lineal de valls que apareix inicialment perfilada als costers de la Segarra. Tot i que comparteixen la mateixa estructuració general, amb la diferenciació dels tres nivells (agricultura, terrasses abandonades colonitzades per vegetació i masses longitudinals de pinedes), en aquest cas concret les valls són més profundes i tancades. Es localitzen dos exemplars d'aquest patró: el del riu Corb i el del Femosa. El patró de l'estructura lineal del riu Corb seria un dels més singulars, atesa la presència dels cultius de vinyes que ocupen la capa d'ús agrícola. També es destaca per la formació particular de les terrasses de murs de pedra seca. Els murs no coincideixen amb el nivell superior de les terrasses, ans al contrari, en sobresurten. Així funcionen com a petites preses que retenen i garanteixen el millor aprofitament de l'aigua.

Aquest paisatge presenta també destacats patrons d'assentaments. Es detecten unes concentracions de nuclis urbans situats estratègicament als punts més alts de les valls principals i que segueixen els cursos del riu Corb i de la riera de Maldanell. La més característica seria la cadena dels nuclis urbans de Maldà, San Martí de Maldà, Nalec, Rocafort de Vallbona, Ciutadilla i Guimerà. Aquests nuclis, en combinació amb les terrasses agrícoles, que s'ajusten als pendents i es disposen fins al fons de les valls, formen un patró recurrent característic d'aquesta zona.

Quant a ritme cromàtic, aquest paisatge està predominantment ocupat per conreus herbacis extensius, oliveres i fruiters de secà i, per tant, subjecte a canvis estacionals. Tot i això, aquest territori té una zona més muntanyosa, on destaca l'alternança, d'una banda de franges amb imatge persistent, on es localitzen pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) i pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de brolles calcícoles, i de l'altra, franges amb una imatge que varia lentament: rouredes de roure de fulla petita (*Quercus faginea*) i zones amb brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*). D'altra banda, els llistonars (prats secs de *Brachypodium retusum*) i prats terofítics calcícoles també hi són presents.

Finalment, a banda de l'evident valor que representa l'activitat agrícola de qualitat que hi ha i que es troba parcialment emparada per denominacions d'origen, com l'oli d'oliva i el vi, convé tenir molt present, com ja s'ha destacat anteriorment, el sector econòmic de la pedra, que té una particular història en aquesta comarca i que manté tot un ram estratègic al sector. L'activitat de la pedra es dona a poblacions com Vinaixa, Omellons, les Borges Blanques o l'Espluga Calba i, més enllà de l'impacte puntual que puguin causar les activitats extractives, implica l'existència d'un teixit econòmic sòlid que manté població a la comarca i que ha generat tradicionalment un interessant vincle amb el paisatge. En darrer terme, el turisme incipient suposa una nova forma econòmica lligada al paisatge que requereix un entorn de qualitat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest paisatge es defineix morfològicament per la successió de valls i relleus longitudinals amb inclinació nord-oest; els àmbits de visió són variables i depenen en gran mesura de la situació del punt de vista de l'observador. Tret d'algunes situacions de cota elevada, des de la qual es domina una successió de carenes en diversos plans de profunditat que doten d'una visió molt fragmentada del territori, la major part de les situacions limiten la visió a l'àmbit més restringit de l'entorn immediat.

La intervisibilitat és també força escassa, tot i que, des de les cotes més altes dels relleus, es poden percebre visions panoràmiques. En condicions de bona visibilitat es pot albirar al fons, cap al nord, la carena del Montsec i, cap al sud el massís allargat dels Bessons. Ambdós constitueixen horitzons permanents.

Des de la perifèria del nucli urbà de l'Albi, es percep l'entorn més pròxim compacte i una seqüència d'oliveres, ametllers, vinyes i

conreus herbacis de secà. En un segon pla, a l'est, la punta del Dugo, la punta de Ràfols i la serra del Penjat, amb pinedes de pi blanc i brolles de romaní. A l'oest, destaquen les Garrigues altes com a referència visual, amb la serra de la Llena, el coll de les Marradetes i la punta de Curull una taca lineal contínua i compacta d'un bosc de carrasques, pinedes de pi blanc, pinedes de pi roig i brolles de romaní. A continuació es pot establir una seqüència gradual, en consecutius plans de visió –de serres, monts i serrats–, que constitueixen un teló amb múltiples capes. Per últim, resten potencialment com a horitzons permanents de referència visual la serra del Montsec.

D'altra banda, els recorreguts per les valls, com per exemple la vall de Vinaixa, demostren que la visió, almenys al fons de la vall, és més closa. Aleshores tan sols és possible veure el primer pla, amb conreus herbacis extensius de secà, i un segon pla no gaire distant, que pot ser simplement una versió més complexa dins del primer, amb les terrasses de fruiterars alts de secà.

Aquest territori està fortament exposat visualment des de les altres unitats. La percepció externa respon a una sèrie d'elements lineals horitzontals, força discontinus, la suma dels quals forma un teló de fons. Destaca la visió compacta i contínua dels relleus existents entre Rocafort de Vallbona i Ciutadilla.

El sector pertanyent al Camp de Tarragona és molt interessant per fer recorreguts a peu, bicicleta, a cavall o amb vehicles motoritzats. A banda dels nombrosos camins que passen pel territori, hi ha el GR-175, que va de Poblet a Vallbona de les Monges i que forma part de la ruta del Cister.

Les rutes de la Floresta a Fullella, de Guimerà a Nalec, l'Albi-Vallclara, Maldà-Rocallaura i Vinaixa-les Borges Blanques presenten un elevat interès escènic.

Els principals miradors es troben a la serra del Tallat (panoràmiques al Camp de Tarragona); Belianes, des del dipòsit (extrem occidental de la vall del Corb); Ciutadilla (extrem oriental de la vall del Corb);

Límit urbà-rural de les Borges Blanques. Observatori del Paisatge

castell de l'Albi (panoràmiques al sud-oest del territori); tossal de Solans, als Omells de na Gaia (panoràmiques del sector oriental) i els serrats de Sant Miquel de la Tosca (panoràmiques vers el nord) i des dels plans situats entre la Floresta i els Omellons i des dels dipòsits de Fullela.

La part alta del poble de Senan és un bon lloc per a poder contemplar el paisatge del sector d'aquest territori que pertany al Camp de Tarragona. A mig camí de la carretera TV-7004, entre Vallclara i Vilanova de Prades, gairebé al límit d'ambdós termes municipals, hi ha un bon mirador on es pot contemplar aquest sector de territori i els paisatges adjacents del Camp de Tarragona. Per altra banda, com a miradors situats al nord, cal destacar el castell Alt de les Borges Blanques, des d'on es veu clarament tota la conca del torrent de la Femosa, i el tossal de les Forques d'Arbeca, que també permet una bona panoràmica d'aquest sector. Finalment, per poder contemplar les serres del Tallat i Vilobí des del Camp de Tarragona, el mirador la Pena, al Paratge Natural d'Interès Nacional de la Vall del Monestir de Poblet, fora dels límits d'aquesta unitat, és un bon lloc.

Possible evolució del paisatge

És raonable suposar que, en un futur, les dinàmiques poblacionals actuals, fonamentalment regressives, es mantindran. Els petits pobles rurals se situen a les zones de secà i és probable que pateixin un progressiu despoblament i envelliment de població. Les Borges Blanques continuarà creixent com a important centre de serveis, per la qual cosa concentrarà les transformacions d'usos del sòl per urbanització, industrialització i augment d'infraestructures i serveis. Pel que fa a les infraestructures, l'AP-2 és, des que es va obrir, un element de canvi paisatgístic, en el sentit que atreu polígons industrials i logístics de grans dimensions. Unes instal·lacions que, previsiblement, tendiran a multiplicar-se i a créixer de cara al futur.

El canal Segarra-Garrigues secciona el territori, des de Belianes fins al sud de les Borges Blanques, cosa que implica pràcticament tota la zona actualment no regada d'Arbeca (als sectors 8 i 9 de reg amb dotació de transformació). De fet, ja hi ha bases provisionals de concentració parcel·l·ària a les Borges Blanques i Belianes, i sol·licitud de concentració a Arbeca. Al marge esquerre del canal la dotació de reg és de suport. Sumant ambdues zones, la conversió del secà al regadiu pot afectar pràcticament el 50% del territori. El debat social i polític sobre la implantació de nous regadius i la conciliació amb les demandes de conservació biològica i cultural determinarà l'impacte de la construcció del canal Segarra-Garrigues sobre el paisatge d'aquesta zona. De fet, algunes transformacions ja són perceptibles. Fins ara els principals canvis en el paisatge estaven associats al predomini circumstancial d'un cultiu o altre en el secà llenyós (ametller-olivera-vinya), en funció de la demanda de mercat i dels ajuts comunitaris. L'aplanament de relleus suaus que ja s'ha dut a terme anticipa l'inici d'un seguit de canvis que afectaran la geomorfologia del territori i, probablement, les terrasses, construccions i bancals de pedra seca que estructurin el terreny.

A més llarg termini, s'han de considerar els possibles efectes del canvi climàtic. Els secans llenyosos patiran més la manca d'aigua

i l'augment de temperatura, però podrien veure's menys afectats per les gelades d'hivern. Sembla que el reg de suport pot compensar aquests efectes en algunes zones. Pel que fa als herbacis, aquests poden trobar-se en condicions crítiques que els convertiran en inviables, i l'abandonament pot estendre la vegetació natural i el risc d'incendi. Finalment, els efectes del canvi climàtic sobre els sistemes forestals es poden traduir en desplaçaments altitudinals de la vegetació i canvis de composició florística, a causa de la diferent capacitat de resposta hídrica i de regeneració després del foc.

Aquest paisatge presenta bones condicions per a l'aprofitament eòlic (serra del Tallat), cosa que podria introduir nous elements en el paisatge en un futur. Els més previsibles són l'obertura de nous accessos per a la construcció i manteniment dels aerogeneradors i la creació de noves xarxes de conducció elèctrica per evacuar l'energia generada. A hores d'ara està prevista la instal·lació de parcs eòlics a Vallbona i entre Tarrés i Fullela.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El creixement i la industrialització de les Borges Blanques i altres poblacions, i la pressió generada per les infraestructures de mobilitat (TAV i AP-2), i altres infraestructures lineals, com l'alta tensió, plantegen desafiaments que s'han de gestionar adequadament.
- El risc d'inundació de la franja situada al voltant del torrent de la Femosa, des del límit nord-oest fins a l'Espluga Calba.
- El risc d'erosió de la franja central de la unitat, sobretot en aquells pendents que són de més del 30%.
- La presència destacada de la canya (*Arundo donax*) com a planta invasora a les ribes del curs del riu Corb, de Belianes fins al límit de la unitat, així com també al costat de Vallbona de les Monges, dels Omellons, de l'Albi i de Vinaixa.
- Els processos de concentració parcel·l·ària previs a la construcció del Canal Segarra-Garrigues poden representar una amenaça molt important per a l'estructura paisatgística d'aquest territori.
- Hi ha una certa proliferació d'edificacions il·legals en sòl no urbanitzable amb finalitat de segona residència, sobretot en alguns municipis de la banda de les Garrigues (l'Albi, les Borges Blanques, Vinaixa i Arbeca).
- L'abundància de granges a Arbeca i els Omellons, Belianes i Maldà distorsiona la imatge d'aquestes poblacions històriques de la vall del Corb.

Oportunitats:

- Hi ha superfícies extenses en planificació del regadiu o per iniciar. La nova agricultura de regadiu pot ser respectuosa amb el caràcter històric de la unitat i pot convertir-se en una activitat definidora del paisatge, a més a més d'una inversió productiva.

- La posada en marxa del Canal Segarra-Garrigues generarà un excedent d'aigües que pot beneficiar l'estat ecològic d'alguns torrents i crear nous espais de ribera.
- Hi ha una gran concentració de zones extractives abandonades entre els pobles dels Omellons i l'Espluga Calba, que podrien ser objecte de projectes de restauració i integració paisatgística.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Uns entorns de les poblacions i els principals eixos de comunicació (en especial l'autopista AP-2 i el TGV) amb polígons industrials ben gestionats, ordenats, integrats i que tinguin en compte la connectivitat ecològica i paisatgística del territori.

Les poblacions que es troben seguint el curs del riu Corb (al nord de la unitat) formen un conjunt paisatgístic remarcable, però la seva imatge i estructura es veu distorsionada per la proliferació de nombroses granges. Per altra banda, al sud de la unitat, l'autopista AP-2 ha afavorit la creació de nous polígons industrials i logístics i el creixement de les poblacions més pròximes, principalment les Borges Blanques. Aquest creixement urbanístic i industrial s'ha de gestionar minimitzant l'impacte paisatgístic dels polígons i fomentant un creixement de la població de les Borges Blanques que tendeixi a la compacitat i que no afecti les zones d'interès per a la connectivitat del sisó i l'esparver cendrós.

OQP 2

Un paisatge rural viu, dominat per oliverars i fruiterars de secà productius i fragments de vegetació natural, amb l'estructura tradicional de parcel·les abancalades i construccions de pedra seca i amb unes granges ben ordenades i integrades.

El paisatge d'aquesta unitat es caracteritza per un ric mosaic format per fruiterars de secà (principalment ametllers i oliveres) i vinyes i fragments de vegetació natural. Els marges de pedra seca i els abancalaments han permès salvar el relleu de la unitat amb les necessitats de conreu. La transformació dels conreus de secà a regadiu i els processos de concentració parcel·lària lligats al canal Segarra-Garrigues poden afectar seriosament la banda occidental d'aquest paisatge d'alt interès.

OQP 3

Un patrimoni històric, especialment el conjunt històric i artístic de la vila de Guimerà i el monestir de Santa Maria de Vallbona, ben conservat i sense que la seva façana paisatgística es vegi afectada pels creixements urbans ni la implantació de noves infraestructures.

El monestir de Santa Maria de Vallbona és l'element patrimonial històric més important de la unitat; està inclòs a la ruta del Cister, que arriba als monestirs cistercencs més importants. A partir d'aquest monestir es va formar la població de Vallbona de les Monges, i és per això que qualsevol creixement urbanístic d'aquest municipi s'ha de regular per no malmetre la façana paisatgística del conjunt que formen poble i monestir.

OQP 4

Un paisatge fluvial del riu Corb amb una vegetació de ribera ben conservada i gestionada que proporcioni un paisatge de qualitat i que desenvolupi les seves funcions ambientals i paisatgístiques.

El riu Corb és el curs fluvial més important de la unitat; al seu voltant s'hi concentren diverses poblacions i, aprofitant els seus sediments, els camps de conreu també hi són presents. El bosc de ribera es redueix a petites franges d'oms, àlbers, salzes, pollanques, canyissars i esbarzers que cal preservar i afavorir.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènica de la serra de la Llena al sud de la unitat.
- Espais d'interès per a la connectivitat del sisó i l'esparver cendrós al nord i l'oest de la unitat (Arbeca, la Floresta, Maldà, les Borges Blanques, etc.).
- Àrees d'especial proliferació de cabanes de volta: termes de Vallbona de les Monges, les Borges Blanques, la Floresta i els Omellons.
- Patrons d'assentament lineal de la vall del Corb (Guimerà, Ciutadilla, Nalec, Rocafort de Vallbona, Maldà i Sant Martí de Maldà) i torrent de la Femosa (Montblanquet, Omells de na Gaia, Espluga Calba i els Omellons).
- Àrees d'especial proliferació de forns de calç: terme de Tarrés.

Àrees de foment de la gestió

- Vegetació de ribera del riu Corb i del torrent de la Femosa amb invasió de la llera per a altres usos.
- Singularitat de l'estructura dels conreus de vinya de la vall del riu Corb des de Guimerà a Belianes.
- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: conjunt històric de Guimerà i monestir de Santa Maria de Vallbona, coves rupestres de la Vall de la Coma, Roques Guàrdies i la Balma dels Punts.
- Àrea corresponent a la xarxa Natura 2000 de la vall de Vinaixa-tossal Rodó.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façanes urbanes i nuclis encimbellats de les Borges Blanques, Arbeca, l'Albi, l'Espluga Calba, Belianes i Ciutadilla.
- Al sector oest de la unitat (les Borges Blanques, Arbeca, l'Albi i la Pobla de Cérvoles) hi proliferen un nombre important de construccions en sòl no urbanitzable amb ús d'habitatge fora d'ordenació.
- Recorregut de les línies elèctriques d'alta tensió que creuen la unitat.
- Àrees industrials al sud i a l'est de les Borges Blanques.
- Àrees de contaminació lluminosa en un entorn caracteritzat per un medi nocturn de qualitat (àrea de servei autopista AP-2, benzineria de la carretera N-240 i polígons industrials, etc.).

- Conreus abandonats a la rodalia dels nuclis i a les àrees urbanes.
- Àrea d'afectació del canal Segarra-Garrigues que creua la unitat pel nord-est i afecta tot el terç occidental.
- Zones amb alta concentració de granges a la rodalia d'Arbeca, l'Espluga Calba i Belianes.
- Àrea amb abundància d'activitats extractives de pedra calcària entre l'Espluga Calba i els Omellons i puntualment d'argiles a Belianes.
- Zones de concentració de centrals eòliques a les serres del Tallat i Vilobí.
- Recorregut i proximitats del TAV, que creua la unitat per la vall de Vinaixa i cap al sud de l'Albi.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - Santuari de la serra del Tallat
 - Castell de l'Albi
 - Tossal dels Solans
 - Fulleda
 - Coll de Senan
 - Vallclara
 - Mirador de cap de Coll I
 - Mirador de cap de Coll II
 - Senan
 - Tossal de les Forques d'Arbeca
 - Castell Alt de les Borges Blanques
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - L'Espluga Calba-Fulleda-Tarrés
 - La Floresta-l'Espluga Calba
 - Guimerà-Nalec
 - L'Albi-el Vilosell
 - Vilanova de Bellpuig-les Borges Blanques (enllaç C-233)
 - Vallclara-Vimbodí
 - Els Omells de na Gaia-coll de Senan
 - Montblanquet-Blancafort
 - Maldà-Rocallaura (carretera TP-2335)

10. Garrigues altes

Comarca:

Aquesta unitat és compartida per les Terres de Lleida i el Camp de Tarragona. La part més oriental del territori pertany a les comarques de les Garrigues i el Priorat, mentre que la més occidental a la comarca del Segrià.

Superfície:

64.231 ha, de les quals 63.371 ha (98,7%) pertanyen a les Terres de Lleida i 860 ha (1,3%) al Camp de Tarragona.

Municipis:

318

Els municipis de les Terres de Lleida inclosos en aquesta unitat són: Castellans, Cervià de les Garrigues, Juncosa, l'Albagés, el Cogul, els Torms, Soleràs, Bellaguarda, la Granadella, Granyena de les Garrigues, Torrebesses, Llardecans, Almatret i Maials; també una part de les Borges Blanques, Juneda, l'Albi, el Vilosell, Aspa, Alcanó, Bovera, Sarroca de Lleida, Seròs i Aitona.

*La Pobla de Cerveroles, població envoltada per un mosaic de conreus llenyosos de secà, principalment oliveres i ametllers.
Rafael López-Monné*

Trets distintius

- Relleus esglaonats en plataforma estructural, lleugerament inclinada al nord-oest i seccionada per la xarxa de drenatge.
- El sector de més altitud es localitza al sud-est, i està format per la serra de la Llena (1023 m). Aquest relleu configura la capçalera del riu Set, el curs fluvial que dibuixa bona part d'aquest paisatge.
- La garriga i les pinedes de pi blanc, a partir dels 450-500 m d'altitud, han colonitzat el territori. D'altra banda, les brolles termòfiles de romaní ocupen grans extensions, bé soles o formant part del sotabosc de les pinedes de pi blanc. El llistonar solament adquireix certa importància en el terç septentrional.
- Dominen els conreus llenyosos de secà (oliveres i ametllers), així com la garriga i brolles arbrades de pi blanc.
- Tenen molta presència les construccions de pedra seca. Són especialment notables les cabanes de volta i les parets construïdes en zones de pendent a fi de conservar els sòls de l'erosió.
- Les valls són nombroses i estretes, els vessants es retallen d'una vall a una altra i sovint no deixen més que una carena afilada i minsa. És ben característic el paisatge de carenes allargassades on corren camins i carreteres.
- El riu Set i la Vall Major són els cursos fluvials sobre els quals es distribueixen les principals poblacions, que es caracteritzen per ser compactes i normalment situades a dalt de turons o altres emplaçaments dominants.

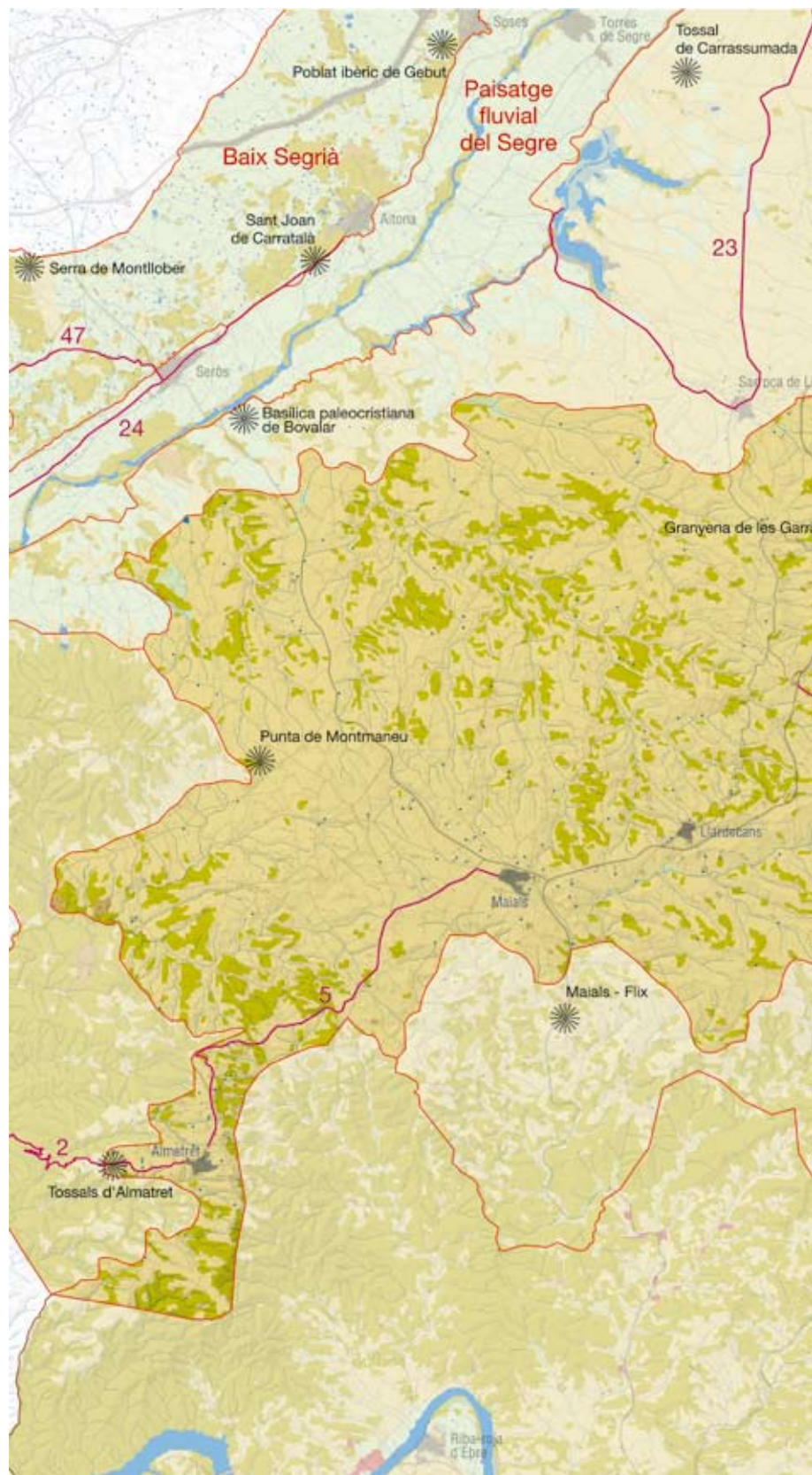
Itineraris:

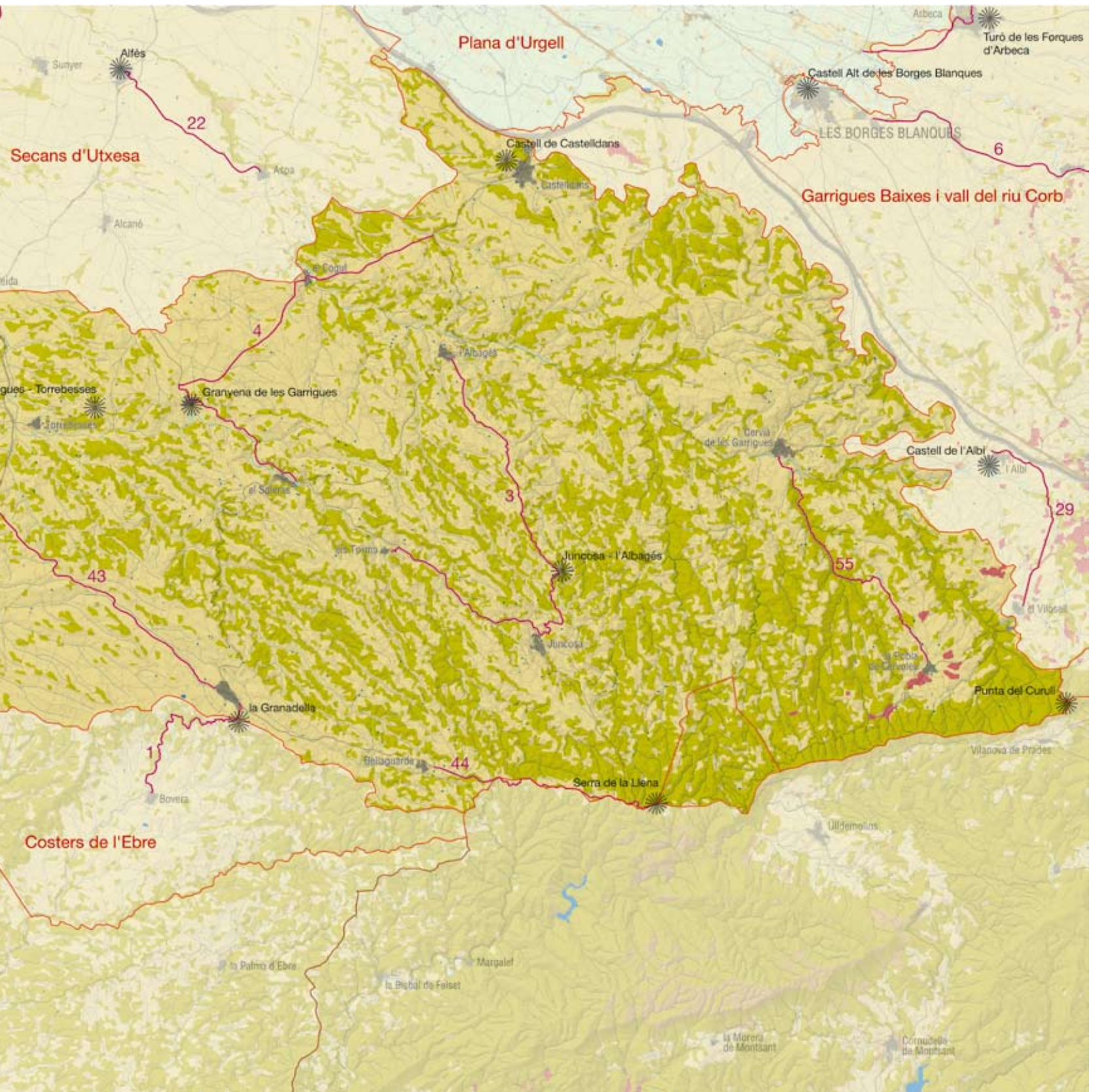
- 1 La Granadella-Bovera
- 2 Almatret-l'Ebre
- 3 l'Albagés-Juncosa-els Torms
- 4 el Soleràs-Granyena de les Garrigues-el Cogul (enllaç C-233)
- 5 Maials-Almatret
- 9 les Oluges-Sant Guim de Freixenet
- 43 la Granadella-Torrebesses (enllaç C-12)
- 44 Bellaguarda-Ulldemolins
- 55 Cervià de les Garrigues-la Pobla de Cèrvoles

Llegenda:

- Mirador
- Itinerari

320

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Les Garrigues altes tenen un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions que disminueixen gradualment des dels 500 mm anuals de la serra de la Llena, a la part oriental, fins als menys de 400 mm, a la zona occidental, ja propera a les planes del Segre. Això fa que el paisatge vegetal estigui dominat per espècies planoperennifòlies, encara que a les zones més termòfiles les plantes aciculifòlies poden predominar en el paisatge.

Els materials geològics estan constituïts al sud del territori per masses de conglomerats i gresos que, cap al nord-oest, passen gradualment a ser gresos, argiles i calcàries de disposició sub-horitzontal. És molt característica la presència d'altiplans i turons formats per paleocanals de grans dimensions, que delimiten valls de fons pla en bressol, les quals, en línies generals, dibuixen una xarxa de drenatge dendrítica que segueix una direcció predominant sud-nord. El riu Set i la riera de la Vall Major són els cursos d'aigua més importants.

Les formes del relleu deriven principalment de la incisió que la xarxa de drenatge ha provocat en els materials oligocènics, i que ha donat lloc a replans estructurals. La topografia més destacada és la serra de la Llena (1.023 m), on són característics els relleus montserratins que en alguns llocs deixen veure formes exocàrstiques. Des de la serra de la Llena, i en direcció al nord i l'oest, el relleu se suavitzava al mateix temps que es van individualitzant progressivament un seguit de turons i tossals. A l'extrem oposat de la serra de la Llena, les cotes estan compreses entre els 300 m al nord de Maials i els 400 m de la rodalia de Castellldans.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, el riu Set neix al límit sud d'aquest territori, concretament al barranc de Sant Miquel, i desguassa al riu Segre prop del municipi de Sudanel·l. També al sud, vora el mas de Socarrada, hi neix la Vall Major, que desemboca al riu Ebre.

Relleus de la serra de la Llena. L'estructura geològica es realça en les formes del relleu. Observatori del Paisatge

Prop del mas del Saltor hi neix la vall de Carratalà, que desaigua al Segre, un xic més enllà de les Casetes d'Utxesa. Al maset de la Pubilla hi neix una altra Vall Major que desemboca al riu Segre, prop de la població d'Aitona. Prop del Mas de Monet s'origina la Vall de Secà que, després de passar per Alcanó, també desemboca al Segre.

El domini potencial de la vegetació és protagonitzat pel carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*), encara que són els cultius llenyosos de secà els que dominen al paisatge. En efecte, el bosc de carrasca, encara que present en el territori, no és actualment gaire abundant. L'aprofitament històric de la carrasca (*Quercus ilex* subsp. *ballota*) per obtenir fusta, llenya i carbó ha deixat aquestes masses forestals en un estat greu d'alteració, que la garriga (*Quercetum cocciferae*) i les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), a partir dels 450-500 m d'altitud, han aprofitat per colonitzar. Les brolles termòfiles de romaní (*Rosmarino-Ericion*) ocupen grans extensions, bé soles o formant part del sotabosc de les pinedes de pi blanc. El llistonar (*Thero-Brachypodium*) solament adquireix certa importància en el terç septentrional, de la mateixa manera que els matollars grisencs de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*) es veuen més a mesura que el clima es torna més sec i contrastat tèrmicament. Al riu Set i la Vall Major es fan bardisses (*Pruno-Rubion*), canyars, canyissars (*Phragmition australis*) i jonqueres (*Molinio-Holoschoenion*). El bosc de ribera és absent o migrat, majoritàriament constituït per una o dues fileres d'arbres, on principalment hi ha xops, oms i freixes.

Els cultius de secà alternen amb la vegetació natural. Hi predominen els ametllers i les oliveres, ambdós amb la típica flora arvensa associada de ravenisses i boixacs de camp (*Diplotaxion erucoidis*); els cultius extensius herbacis de secà (ordi) es concentren a les parts més planes de la meitat nord del territori i duen males herbes pròpies dels cereals (*Secalium cerealis*). L'aptitud agrícola d'aquestes terres és bona o moderada, encara que pot presentar limitacions pel grau de pendent, risc d'erosió o pedregositat superficial. Les terres de menor aptitud, encara que escampades arreu, sovintegen a la part més oriental, on els relleus són més escarpats. Aquestes terres amb escassa o nul·la aptitud agrícola representen el 33% de la superfície.

Les parcel·les es presenten abancalades amb pedra seca, principalment de litologia calcària, però també n'hi ha de gresos. Són, en general, de petites a mitjanes dimensions. Els fons de vall plans s'organitzen de manera perpendicular al pendent, en forma de cuc (a vista d'ocell). Els vessants de les planes més elevades s'organitzen formant escalons, molt visibles per la presència de les parets de pedra seca. Les parcel·les de les planes són de dimensions majors que les de les finques costerudes i sovint s'hi observa una gran quantitat de pedres superficials, que són conseqüència dels afloraments d'estrats de roques calcàries.

A la rodalia dels pobles, el paisatge dels antics cultius ha estat substituït per indústries ramaderes que formen una corona als afores i que tendeixen a concentrar-se a la rodalia dels accessos. En algun poble, com és el cas de Maials, i sempre que la situació estratègica ho permeti, també hi ha polígons industrials on s'hi ubiquen empreses i petites fàbriques.

Façana del nucli de Cervià de les Garrigues. Observatori del Paisatge

La majoria dels nuclis habitats es troba situada als marges d'ambdós rius principals d'aquest territori, el Set i la Vall Major, de cabal intermitent i desproveïts quasi totalment de vegetació arbrada de ribera. Els nuclis alineats al riu Set són el poble de Cervià de les Garrigues, l'Albagés i Cogul, a més de la població d'Aspa que se situa als secans d'Utxesa. Al llarg de la Vall Major hi ha Juncosa, els Torns, Soleràs i Torrebesses. Per altra banda, també hi ha altres nuclis de població: Maials, Granadella, Castellans i Almatret.

Tots aquests nuclis són de tipologia rural. Al poble de Torrebesses hi ha una vileta (nucli antic), que fou fortificada i que conserva el caràcter tradicional. A Granyena de les Garrigues molts espais presenten encara reminiscències medievals: carrers estrets i casals de pedra. Aquesta població s'estén a ponent, vers la zona de contacte amb el riu Segre, en una àrea on el relleu està sistemàticament marcat per uns bancals que s'adapten al desnivell del terreny. Tot adaptant-s'hi, creix precisament la trama medieval de Granyena de les Garrigues, que té una població de 170 habitants i no té planejament vigent. La llengua de terreny que pertany al Camp de Tarragona no inclou cap nucli de població. Tot i que hi ha diversos masos, cap no és habitat de forma permanent.

Els nuclis són remarcables per llur aspecte compacte, preferentment dalt d'un emplaçament dominant, molt sovint al final d'una serra estreta o turó que controla la confluència de dues valls, com és el cas de Juncosa, o fins i tot a la part alta d'un vessant, com a l'Albagés. Això no obstant, també es troben pobles al fons de les valls, al peu dels vessants o dalt una terrassa petita. Les cases estan juntes arreu, són estretes i construïdes aprofitant parets mitgeres. Els cereals exigeixen la construcció d'eres agrupades algun cop a la sortida del poble, en una altura ben ventilada i obertes als quatre vents. El molí d'oli i la trencadora d'ametlles se situen també a la rodalia dels pobles. Diverses poblacions, com la Granadella, han convertit la bassa tradicional en una gran plaça situada a l'extrem del poble. En la proximitat dels pobles hi ha diverses construccions de granges i coberts agrícoles.

Les principals carreteres que travessen aquest paisatge són la C-45, que enllaça Maials amb Seròs, a l'oest; la C-12, que enllaça Maials amb la ciutat de Lleida; la C-233, que enllaça la Granadella amb les Borges Blanques i Flix (Ribera d'Ebre), i en darrer terme, la C-242 procedent de Reus, que enllaça la Granadella amb Lleida per la C-12. D'altra banda, també existeixen algunes infraestructures elèctriques, com les quatre línies d'alta tensió que s'observen

clarament a la rodalia de la Pobla de Cérvoles, dues de les quals creuen obliquament i horitzontal aquest paisatge.

Evolució històrica del paisatge

Aquestes terres ja eren poblades durant el paleolític mitjà, o fins i tot abans, segons demostren les troballes arqueològiques atribuïbles a aquest període. Al llarg del mesolític (8.800-5.000 aC), es produïren algunes fluctuacions climàtiques. El període més càlid s'assolí cap al 5.000 aC, època que coincideix amb un període en què les restes arqueològiques comencen a ser nombroses i concreten les característiques de l'establiment humà en aquestes contrades. En el mateix sentit, destaca el jaciment de la Roca dels Moros de Cogul i els existents a la rodalia del riu Set (a la Pobla de Cérvoles i la Peixera d'Alfés). Al neolític (5.000-2.000 aC), l'ésser humà es dedicà a cultivar la terra i a la ramaderia, a cercar assentaments estables i a explotar recursos cada cop més pròxims a on vivia. El pagès primitiu aprofità en primer lloc les clapes desforestades per causes naturals. Més tard, en la mesura que les necessitats de disposar de més terra per cultivar anaven en augment, començà a tallar el bosc mentre perfeccionava les seves eines. Finalment, durant els segles VI a III aC la població va créixer i els poblats a l'àrea dels ilergets, a la qual se suposa que pertanyia aquest territori, esdevingueren nombrosos. En aquest període el ferro era ben estès –els estris del camp i les armes de guerra eren fetes d'aquest metall– i els pobladors intensificaren la pressió sobre el bosc.

324

L'agricultura prosperà durant l'època romana i probablement s'alentí durant la invasió sarraïna. L'acabament de la conquesta de les terres meridionals lleidatanes se situa l'any 1153. Aleshores moltes de les terres que havien romàs ermes passaren a contenir els conreus bàsics que es mantindrien durant els segles posteriors: blat, civada, ordi, vinya, oliveres i ametllers. Durant els segles següents aquestes terres suportaren la cruesa de les guerres i el saqueig, amb algunes implicacions en el paisatge pel que fa a l'abandonament dels cultius i la recuperació dels boscos.

Cabana de volta característica dels conreus arboris de secà de les Garrigues altes. O. Cornudella

Probablement els canvis més notables que afectaren el paisatge, com ara la destrucció del bosc primitiu que degué poblar el territori, s'han de situar molts segles enrere. En efecte, el paisatge que Enric Cock, notari apostòlic i arquer de Felip II, va descriure l'any 1585 a la rodalia de Llardecans coincideix amb la fesomia actual; per exemple, afirma que les serres eren plenes de pinedes. Pel que fa als cultius, hom suposa que els murs de pedra que ajudaren a contenir l'erosió dels cultius abancalats que sovintegen a tota la unitat foren aixecats principalment durant el segle XIX. En conseqüència, no fou fins llavors, a causa de l'augment de la població, que els pagesos de la contrada van començar a cultivar l'olivera, la vinya i l'ametller a les terres més costerudes. D'aleshores ençà els principals canvis s'han produït en la dominància d'uns cultius respecte dels altres, per bé que els darrers anys la implantació del rec de suport i l'aplanament de relleus suaus han comportat un seguit de noves i profundes transformacions que tindran fortes afectacions en la geomorfologia del territori.

Un fet destacable del segle XX va ser la construcció de la carretera C-242, que delimita a grans trets l'espai pel sud, al límit de les demarcacions de Lleida i de Tarragona. En cas de realitzar-s'hi actuacions de millora, pot canviar encara més l'aparença de l'àrea. Finalment, hi ha altres tipus de modificacions del paisatge de la plana ponentina. Els incendis han afectat aquests darrers anys una part de la superfície de brolla i arbrada de pi blanc i de carrascars que resten al territori, en els termes de Maials, Llardecans, la Granadella, Bovera i la Pobla de Bellaguarda.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La combinació de bancals conreats en secà (61% fruiters, 10% herbacis) i de vessants amb vegetació natural (21% bosquines i prats, 8% pinedes) configura un paisatge en mosaic, esglaonat per l'alternança d'estrats competents i tous, que subministra una qualitat estètica innegable. Certament, la litologia, la xarxa de drenatge i l'ocupació ancestral del territori confereixen, juntament amb la vegetació natural, els trets més distintius d'aquest paisatge. En efecte, aquests factors són especialment notables en la configuració paisatgística de les parcel·les de cultiu, ben limitades per marges de pedra que, en la proximitat de valls i barrancs, conserven restes de vegetació natural.

Aquest paisatge s'identifica com a típicament mediterrani, amb elements de gran valor històric i testimonial. Així doncs, hi ha una gran diversitat de valls que estructurin aquest paisatge: la vall Major, la vall de l'Oliver, la vall dels Siscars, la vall de les Figueres, les valls dels Aranyons, la vall de Sant Pere, la vall de les Coves, la vall dels Masos, la vall del riu de l'Oró, la vall del riu de les Tapiades i la vall del riu Set.

En certa mesura l'estructura del paisatge condicionat per taques de vegetació (garriga, màquia, pinedes i brolles de romaní) i zones d'ús agrícola de secà (fruiters, vinyes i cereals) es pot interpretar com un patró agrícola repetitiu i singular d'aquest paisatge, també present a altres unitats de la meitat meridional de l'àmbit de les Terres de Lleida. Aquest patró es veu reforçat per la presència d'una

Concentració de granges a la perifèria del Soleràs. Observatori del Paisatge

successió de pobles que ressegueixen els cursos de les valls i rieres: Granyena de les Garrigues, el Soleràs, els Torms i Juncosa.

Aquest paisatge no té gaires variacions estacionals. Els ametllers aporten un interès visual al paisatge a l'hivern, amb la floració i el desenvolupament de la fulla. A la zona del secà llenyós s'ha de destacar, a més, la presència sobre el sòl del mantell blanc de la ravenissa blanca (*Diplotaxis erucoïdes*), en flor a la primavera, i, en ocasions, també a la tardor. En definitiva, aquest paisatge és tranquil, organitzat, de tonalitat apagada, però divers. Com als costers de l'Ebre, l'harmonia dels patrons olivets, en suau transició en la vegetació natural, la seva disposició geomètrica localment canviant –sempre ancorada a la topografia per murs de pedra seca– i la seva quietud i equilibri contribueix a assolir una gran bellesa escènica. Ara bé, a diferència dels costers de l'Ebre, aquest territori és horitzontal, esquerp i puntejat per petites construccions tradicionals.

El 69,6% d'aquest territori no ha sofert canvis en els usos del sòl entre l'any 1992 i el 2002. L'expansió superficial de les coníferes (superior a 1.300 ha), desagregada espacialment, s'explica per la successió vegetal de les bosquines i els prats. Els fruiters de secà no han variat gaire la seva superfície. La seva dinàmica, guiada fins fa poc pel mercat de productes agraris (olivera i ametller), se situa a hores d'ara en un moment incert. El debat social i polític sobre la implantació de nous regadius i la conciliació d'aquests amb les demandes de conservació biològica i cultural determinarà l'impacte de la construcció del canal Segarra-Garrigues sobre el paisatge d'aquesta zona. Cal esmentar, també, el progressiu abandonament dels conreus a la rodalia de les poblacions, com l'Albagés, i també en altres espais, com a les proximitats de la zona industrial d'Almatret.

En els darrers deu anys s'evidencia un lleuger augment de la població en alguns pobles, com Castellldans, Granyena de les Garrigues i, en general, a les poblacions de l'àrea nord, pròximes a la ciutat de Lleida. Alhora es percep un progressiu despoblament i envelliment de la població als nuclis urbans del sud, com Cervià

de les Garrigues, Juncosa, Llardecans, Maials, la Granadella o Bellguarda. Per tant, és previsible una certa dinàmica urbana a les poblacions del nord que en certa mesura acabi amb l'atonía del creixement urbanístic dels darrers anys a la zona.

També s'ha de tenir en compte la incidència paisatgística que pot tenir la possible instal·lació d'activitats i infraestructures en els punts de més fragilitat visual d'aquest paisatge: la serra de la Llena, entre els pobles de Granyena de les Garrigues i Juncosa, i a la franja de Castellldans fins a Cervià de les Garrigues, al límit sud-est, així com els pobles que al mateix temps són miradors cap al seu paisatge proper.

D'altra banda, cal destacar també la presència d'activitats i usos puntuals amb un impacte rellevant que van proliferant en els darrers anys en aquest paisatge, com la gran concentració de zones extractives i també zones nues al límit amb els costers de l'Ebre (a la vall d'Oliva), la concentració de granges a la rodalia de Juncosa i les línies d'alta tensió que travessen tota la vall, concentrades especialment al sud.

Expressió artística del paisatge

L'encant paisatgístic de les Garrigues altes, ha estat enaltit per diversos escriptors catalans, com Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), Joan Santamaria (1884-1955), Josep Pla (1897-1981) i Joan Amades (1890-1959) entre altres. En aquest sentit, Pla, a la seva obra *Tres guies*, emmarca aquest país i en fa, a ben segur, la síntesi més acurada.

“El país forma, doncs, un gran pla en pendent, reclinat al coixí —una mica dur— de la serra de Llena, i baixa mansament cap al Segre i l'Ebre [...] El color li ve de la geologia; a la part alta, els conglomerats oligocènics són formats per capes de calcàries, gresos, margues, i guix; a la part baixa, per les terres al·luvials que davallen sobre el Segre. El conjunt forma un paratge blanquinós i d'aspecte àrid, damunt el qual la llum es dilueix i formigueja [...]. Així, doncs, no cerqueu a les Garrigues aquelles delicadeses arbòries, aquella vegetació abundant que us afalaguen l'esperit i us conviden a viure plàcidament; aquí la terra grisenc, el to aspre i blanquinós, amb prou feines són romputs per alguns rodals de verdor escarransits, sense força ni exuberància”.

(Pla, 1976: p. 1068).

Al seu torn, Joan Santamaria (1884-1955), posa l'accent en l'extremor del seu paisatge.

Passat aquest turó burell, de panxa roma i esquitxat d'arços i mates violades, entreu de ple a les Garrigues, i la visió de la terra nua, infinita, ajupida i callada us estremeix el cor profundament. Aquell clap paradisià, que heu deixat als peus de la Bordeta, és la follia, el rabeig d'una encantària delirant, la terra feta carn voluptuosa... Aquesta infinitat de món, que ara us surt als ulls, és la terra feta terra, feta

santa, feta mare, feta entranya viva i oberta per a parir amb dolor el nostre pa de cada dia.

Sembrats, goret, rostolls socarrats pel sol; fileres d'oliveres gràvides, grises cellajuntes, immòbils...

La terra fa una ondulació somorta; sembla un cobrellit de pobre, apedaçats amb parracs bruts. Ni una gala, ni un floc, ni una floreta, ni un arbre que faci bonic, ni una mota xiroia de verd tendre, ni un rajolí d'aigua corredora. (...)

Quin recolliment! la terra, tristonja i callada, treballa i germina amb una serena placidesa, amb una humilitat de mare vella. Ella és la perennitat de la raça, perquè és pols dels nostres ossos, sang del nostre cos i aliment que associa la nostra fam. Terra de pa, terra d'oli, terra eixuta i pelada, terra amorosa i soferta, quina poesia tens!

(Santamaria, 1936: p. 12-13)

Però, tal i com ja succeeix en el cas de les Garrigues baixes, l'olivera i la gent de la terra, són segurament, el tret identitari més destacable d'aquesta contrada, tal i com cospa Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) en la seva narrativa sobre paisatge.

Qui diria, veient-les tan modestes, que les oliveres són un arbre d'alt prestigi? L'olivera és un dels primers arbres que la Bíblia anomena concretament. Les oliveres són el més antic símbol de la història de la humanitat. Arbre de la pau, s'ha esforçat per deturar damunt la terra, des de ben començament, la doble fúria de la natura i de l'home.

L'olivera és un arbre fi, nerviós, de sòbria elegància. Té un aire de discreció i de distinció. És afectuós sense ésser efusiu. És reservat sense ésser esquerp. Enemic del luxe, és, en canvi, amic dels plaers espirituals. L'olivera és l'arbre més aciençat i més civilitzat. En el cos de l'olivera hi ha els senyals evidents del dolor. Passats els anys de joventut, les branques de l'olivera es retorcen, la soca es torna irregular i fosca i apareix solcada de clivelles que més endavant són forats. Un oliver vell és una visió tràgica, sap dominar dignament el seu patir i ens ofereix la virtut de la fulla, de la flor i del fruit. Les fulles menudes, gracioses, de color argentat al dessota, brillen tot l'any al sol, i més encara en el moment que el cel s'aclareix després de la pluja. No hi ha arbre més joiós que l'olivera, que, mulat encara el fullatge, el sol hi fa saltar l'espurneig de les lluïssors.

L'olivera florida és el miracle d'un cel estrellat en ple jorn. Les flors, estels in comptables, són una polseguera blanca damunt l'arbre. Un oliverar florit és com un sistema còsmic.

El fruit de l'olivera és ric del líquid daurat, espès i suau que amoreix les menges dels homes. I amb les menges amoreix també les vides. L'oli que surt de l'olivera dóna a l'home el primer element de bondat per a contrarestar l'as-

pror dels instints naturals i els xocs de la violència. Aquest arbre pacífic té el fruit amorós.

(Rovira i Virgili, 2000: p. 65)

Joan Amades ens relata, en el seu *Costumari*, una de les llegendes de la contrada, concretament del nucli de Juncosa.

Hom suposa que l'esfera terrestre fou traçada amb un compàs, la punta fixa del qual fou clavada enmig de la plaça de Juncosa, on encara es conserva el sot que es féu en subjectar-la-hi. Juncosa es troba, per tant, al punt mitjà del món. El sot que la creença popular assenyala com a punt on es clavava el compàs és el clot on en altre temps es plantava l'arbre de maig.

(Amades, 1982)

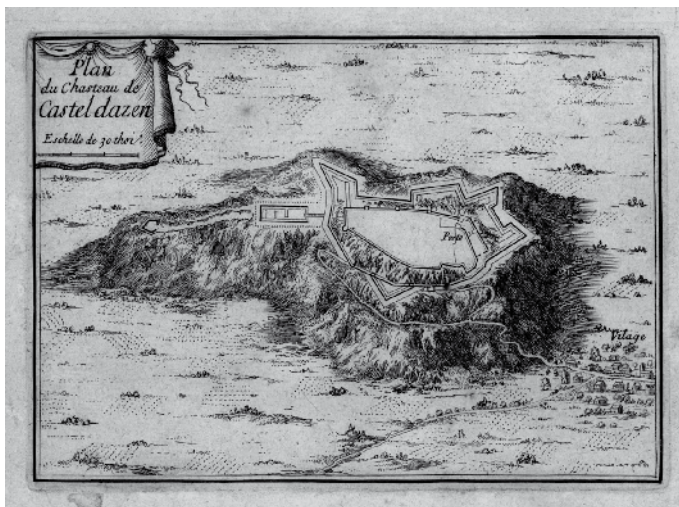
Finalment, Josep Pla destaca un dels punts més emblemàtics d'aquesta unitat, la cova del Cogul, i en palesa la gran presència de ruïnes.

Tot i aquestes característiques, quantes coses podem veure en aquesta comarca! Gairebé al mig hi ha el Cogul. Gairebé a un quart de la població, a la dreta del riu Set, en un paratge que sembla un cataclisme geològic, hi ha les famoses pintures rupestres. Aquestes pintures no tenen la fama mundial de les d'Altamira, però són d'una gran notabilitat. Són pintures en vermell i negre, i les imatges responen a diversos tipus d'animals -el bou, el cérvol, l'antílop, etc.-, dibuixats amb aquell realisme sintètic, fascinant, agudíssim, que utilitzaren els nostres remots avantpassats. També hi ha pintures d'éssers humans, estan reproduïts tant en forma plena com en forma estilitzada. Els animals estan agrupats en escenes de caça, i, entre els agrupaments humans, un dels més notables és la dansa en què apareixen nou dones que ballen al voltant d'un home.

Que n'hi ha de ruïnes, a la comarca! teniu la impressió de viure entre els espetecs del passat. En aquest aspecte és molt notable la vila de l'Albi, que és als límits de les Garrigues i la Segarra. La població és una meravella de caràcter, amb els seus carrers antics i la plaça porticada. Sobre el promontori que domina l'Albi hi ha la ruïna imponent del castell dels barons del mateix nom, i de les parets que en resten en peu podem deduir la sumptuositat d'aquesta fàbrica renaixentista, d'una gran qualitat. Del vell palau, en resta encara una escala sumptuosa i els arcs que formaven les estupendes galeries dels seus dos pisos. Però tot ha caigut, fet malbé i esfondrat."

(Pla, 1973: p. 335)

Quant a l'expressió pictòrica, el gravador i dibuixant francès A. Perel, el conjunt de l'obra del qual se situa en el segle XVIII, realitzà el gravat "*Plan du Chateau de Castel-danzen*", una representació esquemàtica del castell de Castelldans, centrada en la morfologia del castell i el seu emplaçament.

Castelldans, gravat d'A. Perel, pertanyent al Llegat Ramon Areny Batlle i que forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Valors en el paisatge

Aquest paisatge inclou tres espais EIN (espais d'interès natural): els Bessons, un sector dels erms d'Aitona, i una part de muntanyes de Prades. També inclou una part de la Reserva Natural de Mas de Melons, concretament l'extrem més meridional. D'altra banda, també s'inclou la totalitat de l'espai els Bessons, situat a la part nord, part de l'espai secans de Mas de Melons-Alfés, i, a l'oest, part de l'espai secans del Segrià i Utxesa; tots tres espais són ZEPA (zones d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari) de la xarxa Natura 2000.

Els prats mediterranis rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*), són un hàbitat d'interès comunitari prioritari, amb presència molt dispersa. També convé mencionar la presència de fauna d'interès, com ara espècies de rapinyaires (aligot i àliga cuabarrada) i l'avi fauna estepària, que de fet ha estat el motiu principal de declaració de zones ZEPA en aquest paisatge.

Els valors geològics d'aquest paisatge també són remarcables, per la presència d'estructures sedimentàries a base de paleocanals de grans dimensions. Aquests es troben als medis sedimentaris torrencials d'àrea proximal dels estreps de la serra de la Llena. Al seu torn, es poden reconèixer paleocanals de dimensions més moderades, corresponents a medis sedimentaris torrencials d'àrea mitjana, a la vall del riu Set, entre Cervià de les Garrigues i el Cogul.

D'altra banda, des d'una perspectiva històrica convé destacar les pintures d'art rupestre de la Mediterrània de la Cova del Moro de Cogul, al terme municipal del Cogul (les Garrigues), i que pertany al patrimoni artístic de la humanitat que també es troba a altres indrets de les Terres de Lleida (vall de l'Albi o les Borges Blanques). La pintura del Cogul, descoberta l'any 1908, és considerada una de les peces més ben conservades de la pintura prehistòrica, i

constitueix un magnífic exemple de l'art que es va desenvolupar durant el paleolític en aquest territori. Avui és un reclam turístic de la zona. També són interessants les tombes del Saladar, entre l'Albagés i el Cogul, sepulcres d'origen sarraí excavats a la pedra, de diferent mides i formes.

En un altre ordre de coses, aquest territori té una menor presència de fortificacions respecte d'altres. Tanmateix són d'especial interès històric i simbòlic el castell de l'Albagés, del qual tan sols resta un edifici gòtic amb una torre cantonera de forma rectangular del segle XII; del castell i ermita de les Besses de Cervià de les Garrigues, tan sols queden unes restes dalt d'una roca; els murs de la vila castell de Castelldans; el castell palau de Torrebesses; i, en darrer terme, el despoblat d'Adà, amb vestigis d'una fortalesa àrab i un gran arc apuntat d'un edifici posterior que no es conserva. També s'ha de considerar un element històric remarcable: la venta de la serra de la Llena, edificació molt enrunada que havia fet la funció d'hostal de camí.

Finalment, un element important d'aquest paisatge el constitueixen les construccions de pedra seca: els murs que es troben escampats pel territori, els aljubs per emmagatzemar aigua i les cabanes de volta, tan característiques d'aquest paisatge. Totes aquestes construccions són d'una bellesa paisatgística molt important i tenen gran interès estètic. Per aquestes raons s'han de preservar, a banda de que no es pot perdre de vista que es veuen amenaçades per les noves zones de regadiu.

“Dins del divers ventall de construccions de pedra en sec existent al país, les cabanes de volta són potser la tipologia més evolucionada i perfeccionada, fet que caldria atribuir a una certa prosperitat econòmica i a la rendibilitat de les explotacions en el context de la seva època. Més precisament, la unió de tres factors, l'abundància de pedra, l'avanç dels conreus i el relleu abrupte, van propiciar un gran avanç d'aquesta tècnica i la proliferació d'individus amb un domini fabulós d'aquest treball. A diferència de la major part de comarques amb presència de construccions de pedra seca (Camp de Tarragona, Penedès i Garraf) on les pedres s'utilitzen sense gairebé treballar, a les Garrigues, les pedres prèviament es tallaven i s'escairaven, sobretot quan la geologia era més sorrenca que calcària. A més, la pedra no hi és exactament seca, sinó que per la part interior, entre bloc i bloc, s'afegia una fina capa de fang d'argila que permetia encaixar les peces i proveir-la d'una impermeabilitat total. És una tècnica constructiva que s'ha transmès de generació en generació fins gairebé els nostres dies. No en debades, la cultura de la pedra formava part de la major part dels garriguencs fins al punt que, com s'ha vist, són moltes les cabanes construïdes pels mateixos pagesos. Es pot assegurar que són les primeres construccions que s'escampen pel territori d'una forma massiva ja que fins al segle XVIII, l'empremta humana es reduïa bàsicament a les viles i assentaments estables i la seva rodalia més o menys pròxima. D'altra banda, les cabanes de volta a la comarca s'edifiquen majoritàriament en els cent anys compresos entre el segon terç del segle XIX i la primeria del segle XX. En aquest sentit, l'època d'esplendor d'aquest tipus d'arquitectura coincideix amb el període de màxim aprofitament de la superfície i per tant, de

major reculada de la massa forestal. És l'època dels grans abancalaments de pedra seca que perduraran fins als nostres dies.

Són vuit dècades en què la tècnica es desenvolupa i perfecciona per bé que es troben elements primigenis de factura més arcaica i reduïda, que arrenquen a final del segle XVIII, i un lent degoteig després, que es detura definitivament a la dècada dels seixanta del segle passat. Tanmateix, quan es construeix la darrera cabana, el 1963, almenys en el cas de les Borges, es pot dir que la tècnica constructiva fa més de cinquanta anys que ha estat superada o gairebé abandonada en benefici de la teula i la tàpia." (Queralt Boldú, 2006).

Els valors religiosos tenen gamma àmplia de manifestacions paisatgístiques. D'una banda, les processons representen un tret característic d'aquest paisatge: tal cosa exemplifiquen les sis processons que se celebren a l'any al nucli de Granyena de les Garrigues. Per l'altra, hi ha patrimoni eclesial per destacar: l'església de Sant Salvador de Torrebesses, romànica de transició, perquè conserva un retaule de pedra del segle XIV atribuïble a l'escola lleidatana; l'església de Santa Maria de Gràcia de la Granadella, d'estil barroc i de dimensions catedralícies; l'església d'origen gòtic de Sant Antoni Abad, a Bellaguarda; l'església de la Mare de Déu de Castellldans, d'estil neoclàssic, on es venera una imatge gòtica de pedra policromada del segle XV; i, en darrer terme, a Juncosa hi ha l'església de la Nativitat, amb façana i també d'estil neoclàssic. A més a més, cal destacar l'ermita de Sant Miquel de la Tosca, d'estil barroc, i que té una gran importància paisatgística atès que es troba en un paratge d'alta bellesa, prop del naixement del riu Set, que s'associa a uns determinats atributs religiosos; l'ermita de la Mare de Déu de Fàtima, prop del poble del Soleràs, i l'ermita dedicada a la Mare de Déu de Montserrat, a Castellldans.

L'artesanía, les tradicions i la gastronomia, a base de productes autòctons, són valors de caire identitari vinculats, en certa manera, al paisatge. En aquest sentit, el tret més destacat del territori és l'olivera arbequina i el seu producte més important, l'oli, que, per la seva baixa acidesa, és considerat de màxima qualitat. Aquest lligam amb la terra i l'oli ha influït en la identitat cultural del territori. En efecte, a Maials es celebra la Fira de l'Oli Verd, al novembre, on s'exposen productes agrícoles autòctons com l'ametlla, l'oli i la mel. D'altra banda, hi ha museus que tenen relació amb el món oleícola com el Museu de l'Oli i del Món Rural de Castellldans i l'Ecomuseu de l'Oli de la Pobla de Cérvoles.

D'altra banda, des d'un punt de vista estètic, la morfologia de la unitat es configura a través d'una seqüència de plecs consecutius del relleu, amb valls tancades d'una orientació predominant est-oest. Aquestes valls formen els eixos principals d'una estructura espacial en forma d'arbre, en la qual les branques secundàries es corresponen amb una xarxa de valls de rieres i torrents. El dibuix final de la forma serpentina del relleu es complementa per l'estructuració de l'ocupació del sòl, que varia segons el canvi dels pendents: els més suaus estan coberts per una sèrie de terrasses de cultius, delimitats per murs de pedra seca que sorprenen per la qualitat de la seva construcció. L'ús agrícola pretengué en el seu moment colonitzar també els pendents menys favorables, cosa que ha deixat la seva empremta en forma de terrasses, ara ocupades per vegetació. Les arestes dels serrats les ocupen masses

Rodalies de l'Albagés, amb la presència de granges. Observatori del Paisatge

lineals de vegetació arbòria, majoritàriament de pinedes. Com a resultat de la forma longitudinal i tancada de les conques visuals d'aquestes ondulacions del relleu, es pot percebre fàcilment aquesta estructuració, que és de gran valor estètic.

Aquest patró morfològic de valls –particularment present a la vall del Set, a la Vall Major i a la vall de Carratalà– es repeteix a les unitats de paisatge de les Garrigues Baixes i de la vall del Corb i als costers de la Segarra. Ara bé, encara que la topografia d'aquests patrons sigui aquí més accentuada que en altres unitats –les Garrigues tenen pendents més forts i valls més estretes–, la tipologia de la cobertura vegetal és menys variada. Els fons de les valls estan ocupats per conreus de fruiters alts o herbacis de secà; les cotes intermèdies per abancalaments abandonats que ocupen garrigues de coscoll, carrascars i brolles de romaní. Finalment, a les cotes més altes hi ha masses de pi blanc.

Als peus de la serra de la Llena destaquen com a singularitat els cultius de vinya, que constitueixen una superfície extensa al voltant de la Pobla de Cérvoles. El paisatge en aquesta zona canvia gradualment i es transforma en un paisatge de caràcter muntanyenc on predominen els alzinars. El seu color fosc crea un contrast interessant amb la pedra de color blanc dels cingles, que subratllen la cresta de la serra de la Llena.

Al sud es localitza un patró agrícola significatiu: el de la Vall Major. La seva forma lineal es caracteritza per la situació relativa de les parcel·les, longitudinals i perpendiculars al curs fluvial. Els cultius predominants són les oliveres i els ametllers que, per la seva floració els mesos de febrer i març, aporten un valor afegit al paisatge. Tot i que el període de floració té de vegades una durada de tan sols dues setmanes, la bellesa dels ametllers florits és molt remarkable.

D'altra banda, l'estructura dels patrons lineals d'assentaments urbans es combina amb l'estructura lineal dels patrons agroforestals de les valls. En concret la sèrie de viles que formen els nuclis de les Torrebesses, Granyena de les Garrigues, Soleràs, els Torms i la Juncosa, es localitzen a les cotes més elevades de la vall Major.

Quant a ritme estacional, convé dir que la imatge visual està caracteritzada per una alternança d'àrees amb una imatge persistent, àrees amb canvis lents i àrees amb canvis puntuals. Així doncs, a la zona est, al límit amb les Garrigues baixes i la vall del Corb, hi predomina la imatge constant durant tot l'any, a causa de la presència de brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) que contenen foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*). A la zona occidental, el mes de juny, els sembrats, ja daurats, contrasten amb les pinedes i la garriga de coscoll. A la resta predominen les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de brolles calcícoles, mesclades amb garrigues de coscoll (*Quercus coccifera*), les quals ofereixen una imatge de canvi lent. Les àrees amb terrasses de fruiters de secà es troben subjectes a canvis puntuals.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les àrees que tenen un domini visual més ampli se situen a les cotes altes dels serrats, des d'on es pot percebre la seqüència de múltiples plans de visió que se superposen. A l'àrea oest i nord-oest, on la topografia és més suau, les visions esdevenen sempre més obertes i panoràmiques. Al sector sud-est, a les cotes més elevades, si hom se situa dins d'una vall, l'àmbit de visió és compacte i directe a l'entorn més immediat.

Els principals itineraris paisatgístics són l'Albagés-Juncosa-els Torms, Bellaguarda-Ulldemolins, la Granadella-Bovera i Maials-Almatret. Aquest darrer ressegueix la carretera C-242 i es poden contemplar àmplies panoràmiques sobre el vessant septentrional de Montsant.

Si es recorre una carretera com l'L-701 de Granyena de les Garrigues a Juncosa, l'àrea visible és molt tancada i, l'àmbit visual, limitat i clos, de manera que escenifica clarament la situació relativa de la carretera respecte a la conca visual de la vall. A l'àmbit de visió es troben terrasses de fruiters alts de secà que segueixen la carretera i, als bancals més alts, algunes garrigues de coscoll amb pinedes de pi blanc i brolles de romaní. Vers el nucli de Juncosa, la visual es manté tancada i destaca, en la visió més immediata, la presència d'un gran nombre de granges.

A mesura que hom s'apropa a la zona oest, per exemple a la carretera LV-7046 de Maials a Almatret, el relleu esdevé més suau i les visions s'amplien. Des de Maials es tenen visions contínues i restringides a l'entorn més pròxim, tot i que alhora es poden albirar alguns fragments llunyans de territori, part de la plana d'Urgell i el Montsec, com a horitzons permanents. La imatge visual més pròxima la formen altre cop bancals de fruiters alts de secà i, a les cotes altes, garrigues de coscoll que es combinen amb pinedes de pi blanc i brolles de romaní. Finalment, a l'extrem meridional, la particular situació geogràfica d'Almatret, en un altiplà, permet l'obertura de l'àmbit visual cap al sud.

Aquest paisatge esdevé element de referència visual per a una bona part de l'àmbit territorial de les Terres de Lleida. Tanmateix, la imatge des de les altres unitats d'aquest horitzó permanent constituït per les Garrigues altes s'estructura en tres àrees altament

exposades i ben diferents. Al sud, el paisatge esdevé una taca compacta formada per la serra de la Llena, el coll de les Marradetes i la punta del Curull. A l'est, la visió mostra tres sistemes lineals, els eixos de Torrebesses a Granadella, del Soleràs als Torms i de Granyena de les Garrigues a Juncosa. Al nord-est, al límit amb les Garrigues baixes i de la vall del Corb, la referència visual es fragmenta i esdevé discontinua, suma de múltiples plans.

Els principals miradors es troben a les parts enlairades de la serra de la Llena (panoràmiques a tot el territori i al Camp de Tarragona); a Granyena de les Garrigues (panoràmica al sector nord); a l'Albagés, des de lo Tossal (panoràmica al sector oriental i al riu Set); a la Granadella, des del coll de Bovera (panoràmica dels costers de l'Ebre); i, en darrer terme, a Torrebesses, des del tossal de la Carbonella (panoràmiques al nord).

Possible evolució del paisatge

La tendència vers un lleuger augment de la població en alguns pobles com Castellldans, Granyena de les Garrigues, i, en general, a les poblacions de l'àrea nord, en paral·lel a un progressiu despoblament i envelliment de la població dels nuclis urbans al sud, es pot veure potenciada per la introducció del regadiu amb el canal Segarra-Garrigues.

Així doncs, la dinàmica d'aquest paisatge de secà llenyós, guiat fins fa poc pel mercat de productes agraris d'olivera i ametller, està proper a experimentar grans canvis. Els conreus bàsics que han perdurat durant segles poden ser substituïts en gran part de la unitat per altres de regadiu: alfals i panís primer, i fruiters després. D'aquesta manera, l'estructura en mosaic sustentada per bancals de pedra seca es pot arribar a alterar localment per les concentracions parcel·làries, així com també per la incidència topogràfica del reg de suport. Gran part dels termes de Castellldans, el Cogul, Alcanó i Sarroca tenen dotació prevista de transformació (6.500 m³/ha/any) i bases provisionals per a la concentració parcel·lària. Torrebesses està en promoció i Granyena té sol·licitud de concentració. Cervià, l'Albagés, el Soleràs, Granyena, Torrebesses, Sarroca i altres termes, el seu torn, tenen dotació de suport (1.500 m³/ha/any). Finalment, la construcció del pantà de l'Albagés suposarà un canvi paisatgístic molt important, sobretot en un entorn mediterrani subàrid continental com el d'aquest territori. El curs del Set experimentarà canvis importants com a conseqüència de l'augment i les variacions del cabal.

A més a més, l'evolució climàtica pot produir canvis posteriors similars als descrits als paisatges de regadiu d'aquest Catàleg. De tota manera, és cert que en alguns punts del territori s'ha observat una tendència en els processos productius i d'orientació comercial basada en els conreus ecològics que pot fer variar la previsió d'abandonament progressiu de cultius, especialment en el conreu de l'olivera. En aquest sentit, la cooperativa d'Ulldemolins, al Camp de Tarragona, ja disposa d'una línia d'oli ecològic, amb què es pretén donar més valor afegit al producte, cosa que podria evitar l'abandonament dels oliverers.

Conreus arboris de secà distribuïts en bancals de pedra seca.
Observatori del Paisatge

L'expansió de la vegetació natural per colonització de conreus abandonats es pot arribar a afavorir per l'abandonament poblacional de la zona sud, però també pot ser frenada per l'establiment d'un nou règim d'incendis, conseqüència del predomini progressiu de masses forestals joves i, d'altra banda, pels efectes del canvi climàtic.

Pel que fa a la implantació de noves activitats al medi rural, es preveu la instal·lació de parcs eòlics en diversos llocs de la unitat (Granadella, Bellaguarda, Torrens, Juncosa, Granyena de les Garrigues, Llardecans, Almatret). La localització a Almatret hauria de ser objecte d'una acurada avaluació per la seva proximitat als costers de l'Ebre, la presència de l'àguila cuabarrada i daurada a la zona, i el valor paisatgístic del poble, i el seu entorn. Per altra banda, l'establiment d'aquestes centrals eòliques implicaria la densificació de la xarxa elèctrica del territori, a més a més d'altres impactes.

330

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El risc d'incendi forestal, que és molt elevat en tot aquest territori.
- El risc d'inundació al llarg del riu Set, des del nucli urbà del Cogul fins a Cervià de les Garrigues, i que es perllonga fins al sud de l'Albagés.
- El risc d'erosió als pendents de més del 30%, que abracen una part considerable de la unitat, sobretot als eixos Granyena de les Garrigues a Juncosa i de Castellldans a Cervià de les Garrigues.
- La presència de l'espècie invasiva *Arundo donax*, en especial al curs del riu Set, des del nucli urbà del Cogul fins a Cervià de les Garrigues.
- La pèrdua dels elements definidors del caràcter rural mediterrani d'aquest paisatge, com ara les construccions de pedra seca

a causa dels processos de concentració parcel·laria que es puguin produir.

- Urbanització dispersa il·legal en alguns nuclis de població, com Cervià de les Garrigues i la Pobla de Cérvoles.
- L'embassament de l'Albagés, associat al canal Segarra-Garrigues, comportarà, per la seva magnitud, canvis en el paisatge, la dinàmica fluvial i el patrimoni rural del sector afectat.

Oportunitats:

- El pantà de l'Albagés i el reg de suport poden millorar les perspectives de l'agricultura de secà de la zona, amb respecte per la topografia i els valors paisatgístics essencials.
- Hi ha superfícies extenses del regadiu en planificació. La nova agricultura de regadiu ha de ser respectuosa amb el caràcter oleícola i identitari d'aquest territori i s'ha de considerar com una activitat definidora del paisatge, a banda d'una inversió productiva.
- Gran part del territori és òptima per a l'activitat apícola i l'aprofitament de plantes aromàtiques.
- Aquest paisatge té un bon potencial per al desenvolupament turístic sostenible. Les rutes de l'art rupestre i de l'oli travessen aquest paisatge.
- L'agricultura ecològica constitueix una oportunitat de primer ordre per als conreus de la zona.
- Hi ha algunes activitats extractives en desús que poden ser objecte de restauració i integració paisatgística.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge agrícola d'olivera i ametller en valls lineals productiu.

Els conreus d'oliveres i ametllers ocupen un 61% de les Garrigues altes i constitueixen un dels elements més característics del seu paisatge. Sobretot, en el cas de l'olivera, es tracta d'un cultiu mediterrani típic d'alt valor identitari que ocupa els fons i els vessants de les dues principals valls en estructura lineal que drenen la serra de la Llena (la vall del riu Set, la Vall Major i la vall dels Horts de Bellaguarda) i les nombroses vallades i barrancades que hi tributen. Aquest paisatge agrícola és alhora la principal base econòmica de la unitat de paisatge.

OQP 2**Una arquitectura de pedra seca ben conservada.**

Aquest paisatge va indissociablement lligat a la pedra seca: marges en pendent per protegir els sòls de l'erosió, aljubs per emmagatzemar aigua, cabanes i aixoplucs de volta per al pagès i els animals, entre altres tipologies d'interès, l'estructuren i li donen personalitat. A la comarca de les Garrigues, a diferència del Camp de Tarragona, el Penedès o el Garraf, la pedra prèviament a ser col·locada es tallava i s'escairava. És fonamental que l'expansió dels regadius a la zona es faci amb el respecte d'aquest patrimoni extraordinari, que dota de caràcter tota la unitat.

OQP 3**Uns nuclis alineats a les valls i assentats a les parts altes del vessant que mantinguin la compacitat i una façana paisatgística de qualitat.**

La major part dels nuclis urbans s'assenten sobre un vessant o altre de les tres grans valls que drenen la unitat. Es tracta d'un patró d'assentament comú, amb el nucli antic i l'església a la part alta de la unitat i els eixamples seguint el pendent en direcció al fons de la

vall. L'èxode rural i el despoblament són els factors que expliquen el manteniment de la compacitat dels nuclis urbans, on les alteracions són mínimes. En conseqüència, la façana dels pobles vers la vall generalment es conserva.

OQP 4**Uns accessos a les poblacions amb unes infraestructures i granges ordenades i integrades que no afectin la façana paisatgística d'aquests pobles caracteritzats per la seva compacitat.**

La perifèria de les poblacions de les Garrigues altes ha estat sovint ocupada per granges, naus o altres indústries, que alteren el patró d'assentament tradicional i l'harmonia visual d'un model en el qual la verticalitat dels pobles, en sentit ascendent, permet destacar amb més força les estructures que són alienes o estranyes. Les immediacions i accessos de Juncosa de les Garrigues, Soleràs o Torrebesses, són exemples de devaluació paisatgística per la implantació desordenada de granges i naus, afavorides per la petita grandària de les parcel·les, la proximitat de la població i la possibilitat d'aigua.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènics de la serra de la Llena i el massís dels Bessons.
- Cingles i crestes de la cara nord de la serra de la Llena en termes municipals de la Pobla de Cérvoles, Ulldemolins i Juncosa de les Garrigues
- Patró agrícola dels fons de vall, especialment a la vall Major i valls adjacents i a la vall del riu Set a partir de l'Albagés.
- Espais de valor connector entre espais prelitorals i planes de Lleida dels nombrosos barrancs que drenen la serra de la Llena en direcció nord.
- Estructura lineal d'assentament de les poblacions especialment a les valls del Set (Cervià de les Garrigues, l'Albagés i Cogul) i la Vall Major (Juncosa, els Torms, Soleràs, Granyena i Torrebesses).
- Medi nocturn d'alta qualitat (poca contaminació lluminosa).

Àrees de foment de la gestió

- Paisatge de carenes i plans entre les estretes valls del Set, la vall Major i les vallades i barrancs que hi tributen, amb presència d'una densa xarxa de camins i vies verdes.
- Persistència d'un patró de poblament rural tradicional i compacte (Torrebesses, amb la vileta), i de trames urbanes d'origen medieval (Granyena de les Garrigues).
- Manteniment del cultiu de l'olivera i l'ametller a les valls, els vessants i els plans de tota la unitat. El conreu ecològic de l'olivera en algun municipi (la Granadella, Torms i Ulldemolins –Camp de Tarragona–) dona valor afegit al producte i contribueix al manteniment de l'activitat i, de retruc, al respecte pel paisatge.
- Manteniment dels trams puntuals (l'Albagés, Cogul i Torrebesses) d'hàbitats de ribera del riu Set i de la Vall Major, principalment canyissar, xoperes, i freixenedes.
- PEIN dels Bessons (caldrà elaborar-ne el pla especial de protecció i usos)
- Ubicar un accés del futur parc natural de la Serra de Prades al Vilosell o la Pobla de Cérvoles i vincular així aquest parc a la serra de la Llena, del qual constitueix el contrafort occidental.

- Promoció i gestió del patrimoni històric del sòl no urbanitzable: despoblat d'Adà, les Besses de Cervià, ermita de Sant Miquel de la Tosca al Vilosell, tombes del Saladar a l'Albagés, Cova dels Moros de Cogul i, genèricament, construccions de pedra seca.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Al sector est de la unitat (Cervià i Pobla de Cérvoles) hi proliferen un nombre important de construccions en sòl no urbanitzable amb ús d'habitatge fora d'ordenació.
- La concentració de granges a la rodalia dels pobles, sobretot de Juncosa, que hauria de respectar l'estructura de valls lineals i mimetitzar les característiques del paisatge de la unitat.
- Futura implantació de centrals eòliques a l'àrea en els relleus més accentuats de la unitat (la Pobla de Cérvoles, la Granadella, Bellaguarda, Granyena de les Garrigues i Almatret).
- La part nord de la unitat està afectada per la construcció del canal Segarra Garrigues.
- Abocador de Llardecans i de la Granadella.
- Entorn de l'embassament de l'Albagés que es construeix per abastir el canal Segarra-Garrigues.
- Recorreguts de les tres línies d'alta tensió de 380 Kv i de la línia de 110 Kv, que creuen transversalment la unitat.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Punta del Curull.
 - b) Serra de la Llena (Venta de la Llena).
 - c) Granyena de les Garrigues.
 - d) Carretera LV-7011, Juncosa-l'Albagés.
 - e) Carretera local Torrebesses-Granyena.
 - f) Castell de Castelldans.
- Senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) L'Albagés-Juncosa-els Torms
 - b) Cervià de les Garrigues-Pobla de Cérvoles
 - c) El Soleràs-Granyena-Cogul (enllaç C-233)
 - d) Maials-Almatret
 - e) La Granadella-Torrebesses (enllaç C-12)
 - f) Bellaguarda-Ulldemolins

11. Costers de l'Ebre

Comarca:

Pertany majoritàriament a la comarca del Segrià, tot i que la part més oriental forma part de la comarca de les Garrigues.

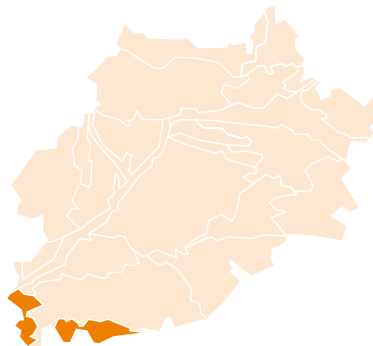
Superfície:

15.725 ha

Municipis:

El terme municipal de Bovera es troba totalment inclòs. També hi pertanyen, encara que parcialment, els termes municipals de Maials, la Granadella, una petita part de Bellaguarda, Almatret, Seròs i la Granja d'Escarp.

334

Conreus llenyosos de secà abancalats situats al sud de Bovera. Ernest Costa

Trets distintius

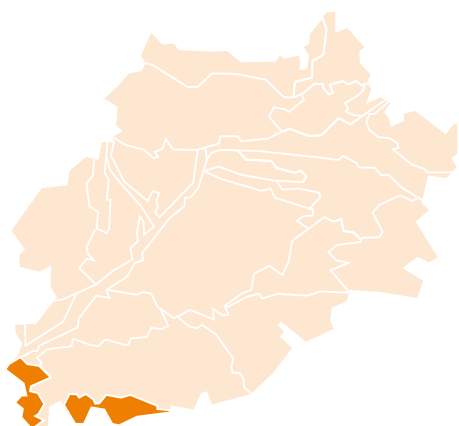
- Costers que s'originen en una plataforma estructural (Garrigues altes) i descendeixen sobtadament vers el Segre, a ponent, i l'Ebre, al sud.
- La punta de Montmaneu, per la seva forma cònica i l'alçada, destacada sobre els relleus immediats, es converteix en un punt de referència obligat per a una gran part de la població del baix Segrià i les Garrigues occidentals.
- La vocació del territori és forestal. Hi predominen les pinedes de pi blanc, les quals alternen amb la màquia, o bé formen un estrat arbori sobre les bosquines baixes.
- Els conreus són principalment de fruiterars de secà (oliveres), sobretot a la meitat oriental.
- Destaca el poble de Bovera. Des de les seves muralles i portals fortificats, es pot gaudir d'una impressionant vista panoràmica de la vall de Bovera.
- La vasta escala d'aquests paisatges, les seves panoràmiques espectaculars subratllades pel Segre a l'oest, l'harmonia dels patrons d'oliveres en suau transició amb la vegetació natural, la seva disposició geomètrica localment canviant, però marcada per la topografia i els murs de pedra seca, contribueixen a una gran bellesa escènica.

Itineraris:

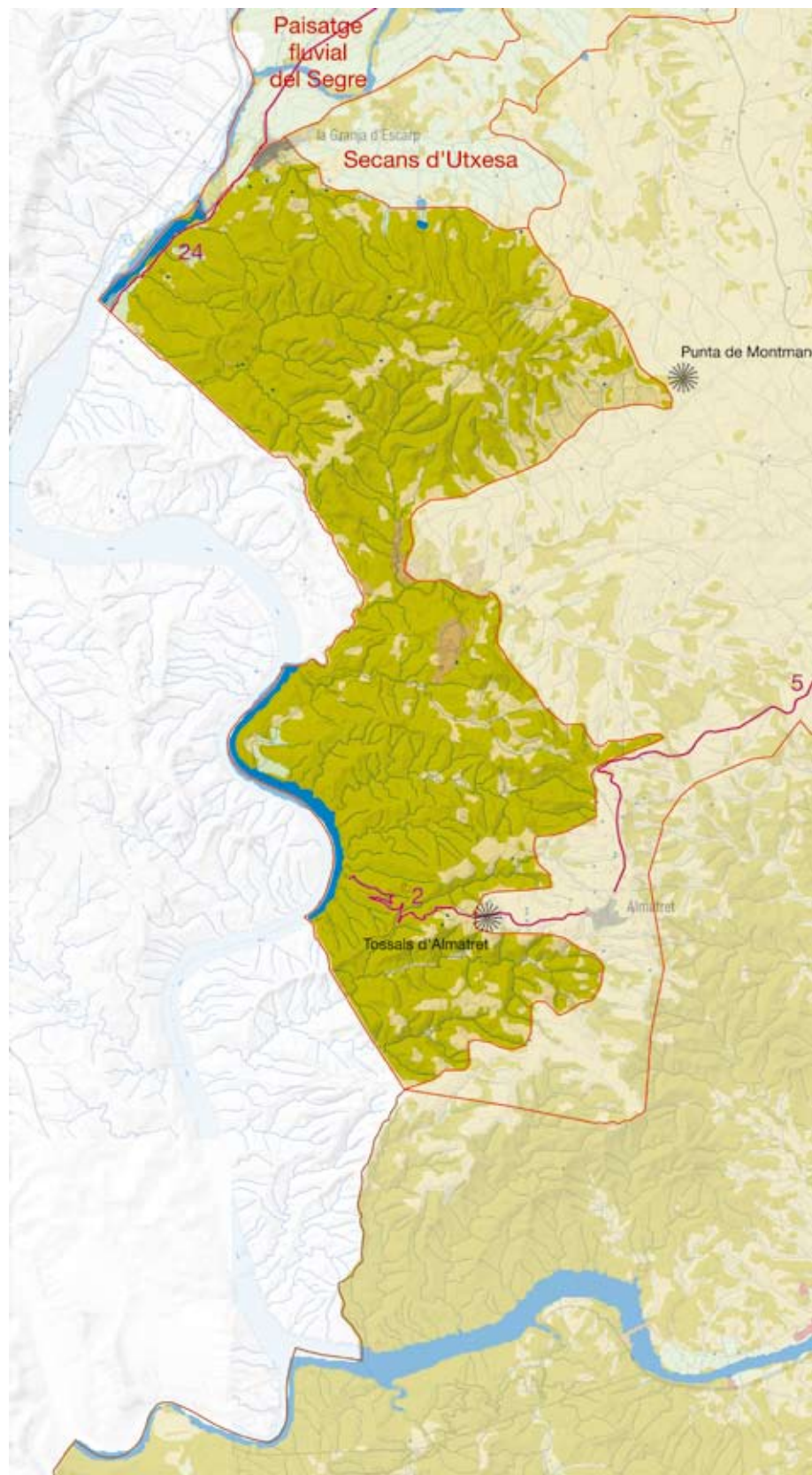
- 1 La Granadella-Bovera
- 2 Almatret-l'Ebre
- 24 Serós-Aitona-la Granja d'Escarp (límit demarcació de Lleida)

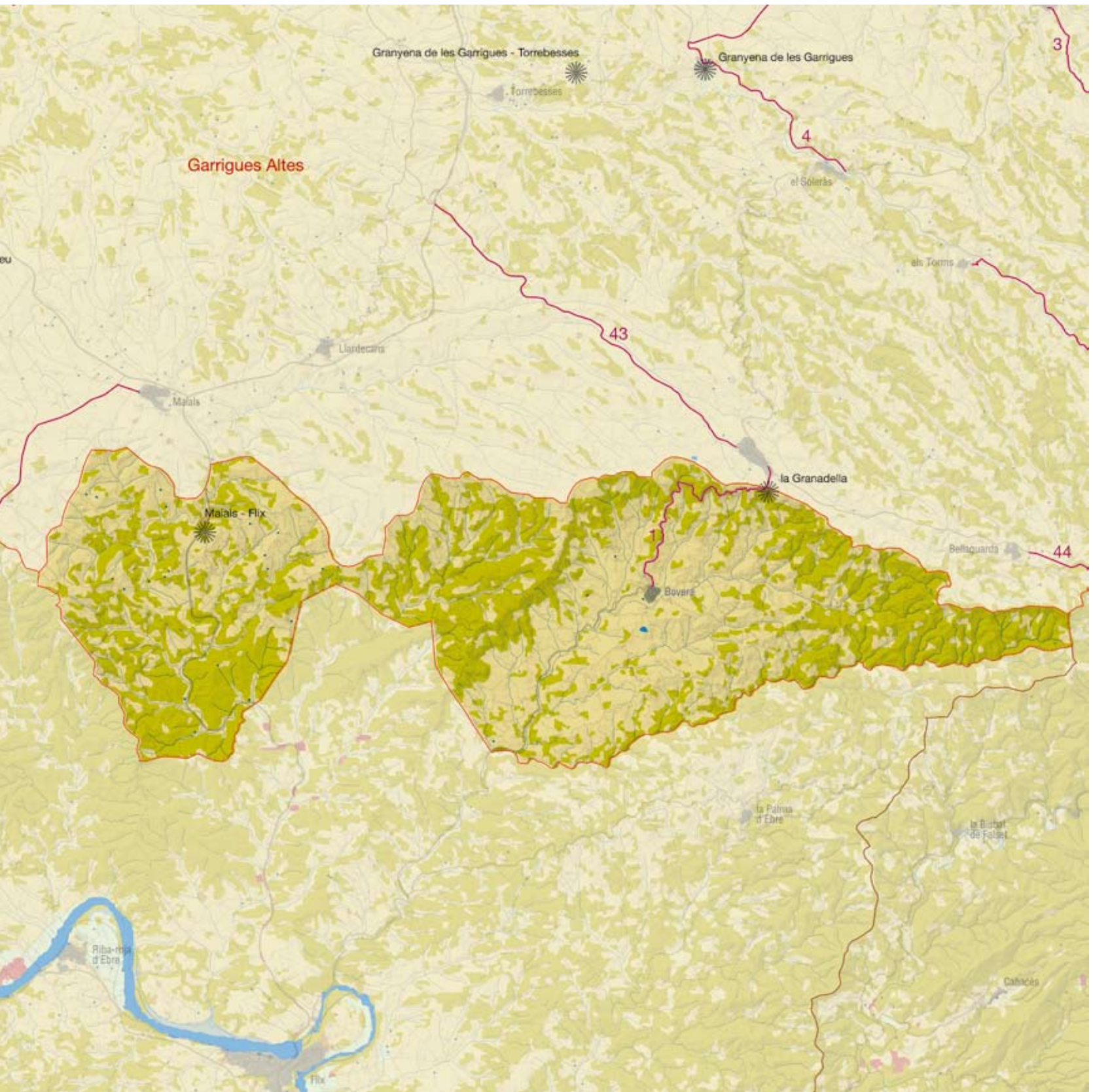
Llegenda:

- Mirador
- Itinerari

336

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Els costers de l'Ebre tenen un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions que van des dels 400 mm anuals a la riba de l'Ebre, fins als 500 mm dels estreps de la serra de la Llena, a la part oriental. Una altra característica climàtica és el fet que el risc de gelades és molt baix. Tot plegat comporta que la vegetació dominant sigui de tipus mediterrani, amb predomini de la vegetació perennifòlia, tant de fulla ampla com aciculifòlia (pins).

Els materials geològics que afloren al territori estan formats per intercalacions de calcàries, gresos i lutites terciàries d'origen continental, que localment contenen betes de guix i petits nivells d'escassa potència de lignit. Arreu hi ha sòls amb efluorescències salines. Aquests elements litològics aporten tonalitats beix i ocre al paisatge.

Els costers s'inicien a la part alta de la plataforma garriguenca, entre els 400 m a ponent i els 500 m d'altitud a llevant, i descendeixen fins a l'entorn dels 70 m a les vores de l'Ebre i fins als 250 m a l'extrem oriental. Aquests costers són més pronunciats al sector occidental que no pas a l'oriental, però en tot el territori dibuixen unes digitacions molt marcades per la presència de barrancs que s'han encaixat als materials detrítics que menen a l'Ebre.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, el riu de la Cana drena tota la zona de Bovera fins a l'Ebre, el barranc de l'Aiguamoll drena tota la falda sud del Montmaneu i sectors adjacents, i com a cursos menors, hi ha la vall de Sant Joan, que neix a Mas de Balons i desemboca al riu Ebre i la Vall Major, que drena tot el sector sud del terme de Maials.

Aquest paisatge aplega dos dominis potencials de vegetació. D'una banda, la màquia de garric i arçot (*Rhamno lycioidis-Quercetum cocciferae*), que abraça la meitat occidental. És a dir, tota la porció de les terres que miren a ponent, on hi ha extenses pi-

nedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) parasitades de vesc (*Viscum album* subsp. *austriacum*). L'altre domini correspon al carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*), que es restringeix a la meitat oriental. Tot i això, i atès que la plataforma garriguenca es troba fortament retallada, els costers presenten múltiples orientacions que afavoreixen la presència de moltes singularitats botàniques. Així, localment és possible trobar retalls de l'alzinar litoral (*Viburno tinii-Quercetum ilicis*) i un nombre considerable d'espècies botàniques d'extraordinari interès biogeogràfic, com l'arboç (*Arbutus unedo*) i el gitam (*Dictamnus hispanicus*). Tanmateix, la vegetació predominant dels costers són les pinedes de pi blanc, les quals alternen amb la màquia, o bé formen un estrat arbori sobre les bosquines baixes. La degradació de les formacions arbòries fomenta les brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), en les quals es refugia un ampli ventall d'espècies ibèriques continentals i iberomagrebines: *Boleum asperum*, *Genista biflora*, *Astragalus turolensis*. A les efluorescències salines, localitzades principalment en el sector occidental, es fan comunitats halòfiles (*Limonietalia*), on s'apleguen espècies d'elevat interès biogeogràfic, com *Senecio auricula* i *Limonium costae*, entre altres. Finalment, a la part occidental, a les ribes de l'embassament de Riba-roja i l'última part del curs del Segre, el bosc de ribera és migrat (*Populion albae*), però hi ha un seguit de comunitats dolçaquícules en les quals predominen els canyissars (*Phragmition australis*), que adquireixen una extensió relativament important en alguns del barrancs que s'endinsen cap a l'interior. Localment, també solen donar-se comunitats higròfiles (*Molinio-Holoschoenion*).

Els relleus costeruts limiten l'aptitud agrícola de les terres. En concret, el percentatge de terres amb limitacions importants de pendent i risc d'erosió per al seu aprofitament agrícola està al voltant del 64%. Les terres més aptes es concentren al sector oriental, on predominen els fruiterars de secà, principalment oliveres en bancals de pedra seca.

L'ús industrial és escàs i es limita al perímetre de les poblacions on destaca la presència d'explotacions ramaderes.

Seqüència d'estrats de gresos i lutites terciàries al barranc de l'Aiguamoll, al terme d'Almatret. Paratge d'elevat valor ecològic i estètic. Observatori del Paisatge

Bovera, l'únic poble de la vessant lleidatana dels Costers de l'Ebre. Observatori del Paisatge

El poblament als costers de l'Ebre és escàs. En tot cas, destaca el poble de Bovera. Es tracta d'una vila dominada per una església de transició del romànic al gòtic. Des del coll homònim, s'albira un extens panorama vers la serra de Montsant. La població actual és de 377 habitants i no té planejament vigent.

Les característiques fisiogràfiques no afavoreixen la comunicació rodada est-oest del territori. Per aquesta raó, no hi ha una via principal que permeti una ràpida mobilitat d'extrem a extrem del territori. Les vies tenen un traçat nord-sud i majoritàriament corresponen a pistes asfaltades i de terra. Les úniques carreteres principals són la C-12 de Lleida a Flix, que passa per Llardecans i Maials, i la C-233, de la Granadella a Flix, que passa per Bovera. La zona de la punta de Montmaneu, de gran valor paisatgístic, està seccionada en creu per dues línies elèctriques d'alta tensió.

Evolució històrica del paisatge

Al bronze mitjà i final (1.500 a 800 aC), es crearen assentaments humans estables a la plana, ben a prop dels cursos d'aigua. Eren petits poblats de cabanes que es van ubicar a la taula dels turons elevats, com és el cas del poblat de Sant Jaume (la Granja d'Escarp). Durant tot aquest període i l'edat del ferro es perfeccionaren les arts del conreu i la domesticació dels animals, influïdes per l'arribada de corrents centreeuropees. Del segle VI al III aC la població va créixer i els poblats eren nombrosos, tot coincidint amb la Lleida ilergeta. Els jaciments que han arribat d'aquest període són, entre altres, Gebut i la Valleta del Valerós (Soses), els Vilans (Aitona) i punta del Calvari (la Granja d'Escarp). La presència humana al territori també implicà una intensificació de la pressió sobre la vegetació natural a través de la pastura i la talla per conrear la terra.

La romanització, iniciada al segle II aC, va obrir un període de suposada calma pel que fa a la degradació de la vegetació primitiva. Juli Cèsar, en comentar la batalla d'Ilerda en *De Bello Civile*, esmenta una plaça militar situada a la riba de l'Ebre, que anomena Otogesa, malgrat que no dóna més detalls sobre la seva ubicació. En nombroses ocasions els historiadors l'han volgut situar en aquesta unitat, concretament entre Mequinensa i Almatret, a la riba esquerra de l'Ebre, atès l'intens trànsit fluvial que en aquella època va tenir el riu. Aquesta circumstància podria explicar l'estat de degradació que presenta el paisatge de tota aquella zona, des de la rodalia d'Almatret fins a la Granja d'Escarp, a la riba esquerra del Segre, i de Mequinensa al Montnegre i la serra dels Racons a la riba dreta, a conseqüència de la tala incontrolada del bosc a final del període ibèric i durant una bona part del domini romà. La fusta era, aleshores, destinada a la construcció de vaixells a fi de comercialitzar la gran quantitat de productes del camp procedents dels antics nuclis de població de Lleida, Serós i la Granja d'Escarp, i que des d'Otogesa podien haver estat conduïts fins a Tortosa per via fluvial.

Fins al segle V dC l'agricultura fou pròspera, però a partir del segle VIII la invasió sarraïna va provocar un fort despoblament a la plana, per bé que les vores del Segre sempre han estat terres d'horta. A partir del segle XII, i a mesura que la conquesta per part dels cristians abraça noves terres, s'inicià el repoblament. Pels volts de

l'any 1153, amb la conquesta de les Garrigues, hom pot donar per acabada la guerra amb els sarraïns. Aleshores, una bona part de les terres de Lleida que havien romàs ermes passaren a contenir els conreus bàsics que perduraran al llarg dels segles posteriors: blat, civada, ordi, vinya, oliveres i ametllers.

Des de la segona meitat del segle XVII fins a les acaballes del segle XIX es va produir una forta expansió agrícola que coincidí amb un nou augment de la població. Això va motivar l'artifatge d'àmplies zones cobertes de vegetació, fins i tot en llocs abruptes, amb l'objectiu de guanyar més terres per al conreu. Aquest període coincidí amb la fase d'expansió dels abancalaments i la construcció de feixes de pedra seca.

Els anys posteriors es produí una estabilització progressiva de les terres aptes per al conreu a les planes i de la vegetació als costers. Les transformacions actuals tenen a veure amb la freqüentació i la intensificació de les feines del camp. Aquestes activitats tenen una gran incidència en aquest territori fràgil, amb forts processos erosius i moviments de vessant. A més, el predomini d'una massa forestal de pinàcies fa el territori molt susceptible als incendis que, d'altra banda, es produeixen de forma recurrent. Aquesta alta freqüència implica greus conseqüències per a la conservació dels sòls i l'estètica del paisatge.

Finalment, una activitat que ha influït i continua influïent molt en el paisatge és l'explotació de lignits. L'extracció de carbó pel sistema de galeries ha estat una activitat històrica molt important al sector oest en el territori fins fa dues dècades. Aquesta activitat ha deixat una profunda empremta en el paisatge en forma de superfícies denudades i enderrocats. Actualment, les noves reglamentacions obliguen a restaurar les explotacions un cop concloses, per la qual cosa és possible recuperar l'estètica del paisatge.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge respon sobretot a factors limitadors del medi físic, en particular al clima i al pendent, modificats per la influència de les activitats humanes, que es fa evident tant en l'abundant presència de la vegetació potencial (40% de bosquines i prats, 20% de pinedes) com en els fruiters de secà (37%).

Hom pot dividir aquest paisatge en tres fragments. El primer està situat a la zona sud-occidental de la comarca del Segrià, a l'esquerra del Segre, amb el seu límit nord-est ben clar: de la seva confluència amb el Cinca a l'aiguabarreig amb l'Ebre. Aquest espai està accidentat pels contraforts occidentals del Montmaneu (494 m) —el relleu més destacat del Segrià—, cobert de pinedes de pi blanc, garriga i brolles. El segon fragment s'estén al sud de Maials, de relleu més suau i cobert de brolla i pinedes. El tercer és al sud de la Granadella i abraça les terres costerudes del terme de Bovera, dedicades majoritàriament al conreu de l'olivera, i la morfologia parcel·l·lària és la típica de les Garrigues, amb bancals de pedra seca.

Els següents elements contribueixen a la gran bellesa escènica d'aquest paisatge: la vasta escala dels seus paisatges; llurs pano-

Patró agrícola caracteritzat per conreus d'oliveres i bancals disposats en terrasses, amb el poble de Bovera al fons. Observatori del Paisatge

ràmiques espectaculars, subratllades pel Segre a l'oest; l'harmonia dels patrons d'oliveres en suau transició amb la vegetació natural; llur disposició geomètrica, localment canviant, però vinculada amb la topografia pels murs de pedra seca; la seva quietud i equilibri.

Els processos naturals de successió vegetal i els règims de perturbacions (cas dels incendis forestals) són els factors clau en la dinàmica actual del paisatge. De fet, el 72% de la superfície no va variar d'ús en el decenni 1992-2002.

340

Com a element de canvi, convé subratllar també l'alt grau d'abandonament de conreus al barranc de les Canotes, al barranc dels Aiguamolls, al barranc de Valldellenes i al barranc de Tormo. Contràriament al que succeeix en altres zones, la dinàmica urbana és escassa. De fet, atesa la dificultat per a la subsistència i la situació geogràfica, l'habitatge hi ha estat escàs al llarg de la història. La població es concentra en llogarrets de caràcter rural i amb habitatges agrupats.

També cal prendre en consideració la incidència de la possible instal·lació d'activitats i infraestructures en punts amb una elevada fragilitat visual, com la serra Picarda i Montmaneu, i el nucli urbà de Bovera, que manté una visió àmplia i compacta sobre el paisatge proper. En aquest sentit, actualment ja hi ha línies d'alta tensió a la serra Picarda, i el tossal de Montmaneu encara presenta restes infraestructures de telecomunicació sobre el seu cim.

Expressió artística del paisatge

En aquesta unitat de ribera hi ha una sèrie de temes recurrents que apareixen a les referències d'autors i viatgers: l'oposició entre el riu i els turons assedegats dels voltants, així com la importància paisatgística de les mines de lignit i el fred del cerç. Aquests elements han estat magistralment sintetitzats a les novel·les de Jesús Moncada, centrades en el món de l'antiga Mequinensa, vila situada a l'Aragó però molt a la vora de la Granja d'Escarp i Almatret, poblacions que formen part d'aquesta unitat, i que, per tant, en fan

les seves referències plenament extrapolables. El primer fragment sintetitza esplèndidament els trets més rellevants d'aquets paisatge.

"Acaba de caure el cerç. Lluny, a l'altra vora de l'Ebre, la plana pelada, immensa de Montnegre: una taca cendrosa amb taques de rovell, sota el cel ras, sense un núvol. A banda i banda del camí, camps d'oliveres, d'ametllers, guarets, masos perduts"

(Moncada, 1996: p. 42)

Aquest segon extracte permet copsar el contrast entre la sequetat i la buidor dels costers i l'abundància dels nuclis de ribera.

"Els vehicles deixaren enrere el poble de Torrent de Cinca, silenciós entre les hortes; una mica més endavant de la confluència del Cinca i el Segre, seguint ja el curs d'aquest -taca enlluernadora entre gleres blanquinoses i ardents-, van entrar al terme de la vila. El paisatge, amb el castell enlairat en la llunyania, semblava mort. A la mina Soler no es movia una ànima, la negror del lignit era gairebé coberta de nou pels ocres carnosos i els torrats de la terra. [...]. Ara el cerç de l'Ebre esventava la calitja, despullava el sol del migdia, enduria de nou el panorama. Una àguila planava lentament a molta altura. [...]"

Mentre s'acostaven a la fi del viatge entre bancals d'oliveres i ametllers, la fúria anava substituint la tristesa que s'havia apoderat de la Carlota de Torres el dia abans [...]."

(Moncada, 1996: p. 205-206)

La contraposició entre el riu i les muntanyes assedegades dels costers també apareix en llibres de viatgers, com en el cas de *Els rius de Lleida*, de Josep Vallverdú. En aquesta obra, a més, Vallverdú denuncia els canvis esdevinguts al riu Ebre, en especial a causa de la construcció de preses, que han esdevingut l'ús dominant, escombrant, en molts casos, la riquesa de matisos que oferia el paisatge tradicional de ribera, que expressava la intensa relació entre els pobles i els rius, amb les seves hortes, boscos de ribera i barques pel comerç fluvial.

"Entre Torres i Mequinensa, per la riba esquerra, ara alta i dura, només trobarem la Granja d'Escarp. Quina solitud, aquests ametllers esblanqueïts, aquestes oliveres retorçudes a l'ombra càlida de les quals, entre blauets al peu i farigola menuda, contempen la marxa del Segre, fangós, i escoltem la remor somorta de les alberedes i veiem, tot d'una, aixecar el vol a una gavina. [...]"

"A ponent d'aquesta línia no hi ha, literalment, res. Però volem dir res de res: pins, oliveres, rebolls, ametllers, i la riba drete, altíssima, de l'Ebre. S'haurà acabat el poblament; bosc i conreus de secà s'ho parteixen tot. Hi ha alguna masia, cabanetes, el que a Fraga en diuen, «el mont». [...]"

"La Granja, enfilant-se per la muntanya, encara negreja de les mines de carbó. I per la riba esquerra, fins a Mequinen-

sa, trobarem les mines abandonades, i veurem aflorar la negra veta del mineral. [...]

“És amb recança final que ens acostem, precisament per la riba esquerra, fins [a Mequinensa], darrerament tan sotraguejada.

“Uns quants quilòmetres abans, pràcticament poc més avall de la confluència Cinca-Segre, les aigües semblen haver-se aturat. És com un gran llac, mort, del qual emergeixen plantes senceres d'ametllers i oliveres, i on navega, lentament, un ramat de feixos de brossa. És el gran embassament de Mequinensa”.

(Vallverdú, 1973: p. 320 -324)

Valors en el paisatge

Un valor paisatgístic destacat dels costers de l'Ebre és el geotop Successió oligocena de serra Picarda-Montmaneu, inclòs al si de l'Inventari d'espais d'interès geològic a Catalunya, que representa un dels millors afloraments de successió al·luvial-lacustre oligocena superior de Catalunya. D'altra banda, també s'hi localitzen els EIN tossals d'Almatret i tossals de Montmaneu, que conjuntament representen un 7% de la superfície d'aquest territori. I a la part oest hi ha part de l'espai tossals d'Almatret i Riba-roja; al nord-oest, part de l'espai secans del Segrià i Utxesa i, al sud, l'espai aiguabarreig Segre-Cinca Tots tres espais formen part de la xarxa Natura 2000 i estan catalogats com a ZEPA (zones d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari).

Als tossals de Montmaneu es troben un seguit d'espècies de flora de gran interès biogeogràfic. Una de les més significatives és l'aspró (*Boleum asperum*), una espècie endèmica de la vall de l'Ebre que té molt poca superfície al racó del Cintet, l'única localitat con-

Fisiografia dels Costers de l'Ebre des de dalt del tossal de Montmaneu. Observeu les pinedes i les valls en bressol que sostenen ametllers en aquesta vista al sud-est. Observatori del Paisatge

guda d'aquesta espècie a Catalunya. També es pot destacar el colletxó (*Moricandia moricandioides* subsp. *cavanillesiana*), un altre endemisme català, que té una de les poques localitats conegudes justament a la punta del Montmaneu. Tot el tossal de Montmaneu és hàbitat d'interès comunitari prioritari, així com també la Vallfera, l'obaga de Cuit i el tossal Gros. Finalment, cal dir que els costers de l'Ebre també tenen molta importància com a corredor biològic. Les pinedes, les brolles i els conreus fruiters formen un mosaic d'extraordinària bellesa i funcionalitat.

En aquest paisatge també destaquen les muralles i portals fortificats de Bovera, des d'on es pot gaudir d'una impressionant vista panoràmica de la vall de Bovera, Flix, i, fins i tot, d'una part de la central nuclear d'Ascó.

El tossal de Montmaneu és el principal valor identitari d'aquest paisatge. La seva forma cònica i l'alçada destacable respecte dels relleus adjacents, el converteixen en un punt de referència obligat per a una gran part de la població del baix Segrià i les Garrigues occidentals.

Des d'un punt de vista estètic cal parlar, en primer terme, dels elements morfològics. Concretament, destaca la morfologia topogràfica de la banda sud-oest, caracteritzada per una seqüència de serres i valls en forma radial, que sembla tenir com a centre el tossal de Montmaneu, ja esmentat. Aquesta elevació, que esdevé, amb 495 m, el punt més alt de la divisòria entre el Segre i l'Ebre, marca la transició entre els paisatges que queden a orient i a occident, contrastats els uns respecte dels altres. A més a més, sobresurt de la capa densa de boira que cobreix la resta del territori, de manera que es transforma en una referència visual de primer ordre, visible des d'una gran part del Segrià. La forma cònica de la muntanya fa que existeixin orientacions variades pel que fa a la vegetació. A la banda nord, els vessants estan coberts per pinedes de pi blanc, mentre que la banda sud es caracteritza per la textura i el color particular de les terres calcàries, amb sòls empobrits i una vegetació poc densa.

Destaca, també, a l'extrem sud-oest de la comarca de les Garrigues, ja en contacte amb la Ribera d'Ebre, el patró d'assentament del poble de Bovera. Bovera se situa al fons de la vall del seu mateix nom però des del coll homònim s'albira un extens panorama vers la serra del Montsant. La confluència del riu de la Cana, la topografia rellevant, l'església del poble tot dominant el territori i la morfologia especial de l'abancament agrícola contribueixen a la formació d'un dels patrons més típics i recurrents de la zona, que també es pot trobar a les Garrigues altes.

En l'esfera dels patrons agrícoles, no es pot obviar la forma tan particular dels abancaments de la unitat, especialment a les àrees properes a Bovera, on l'activitat agrícola és intensa i l'aprofitament dels vessants i de les petites valls dels afluents s'ha dut al límit. Aquesta terrassa, d'una mida considerablement reduïda i de geometria longitudinal, que s'ajusta a uns pendents que arriben al 30%, ofereix una imatge visual especialment rica. El més alt percentatge de cultius correspon a les oliveres de secà. D'altra

banda, destaquen també les construccions de pedra seca, com a elements definidors del caràcter del paisatge.

Finalment, pel que fa a la transformació periòdica de forma i color del paisatge cal dir que en aquest territori hi predominen les zones que tenen una imatge persistent, a causa de la presència de brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), que contenen foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*). Aquestes bosquines baixes alternen amb àrees de pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de brolles calcícoles, subjectes a canvis més lents. D'altra banda, la presència de terres agrícoles es restringeix al sector oriental, a la vall de Bovera, on predominen els fruiters de secà (oliveres). Aquests camps es cobreixen d'un mantell de flors de ravenissa blanca (*Diplotaxis erucoides*) i de ruques (*Eruca vesicaria*) a la primavera i a la tardor.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest paisatge està caracteritzat per una estructura morfològica de relleus molt accentuats i nombrosos barrancs, fet que permet una mínima intervisibilitat amb les altres unitats, sobretot cap al sector occidental. Els àmbits visuals generalment són força tancats, lineals, però s'alternen amb àrees on l'àmbit esdevé més obert

El sector de més alçada se situa a la part nord-oest, amb la serra Picarda i Montmaneu. Aquests relleus esdevenen referència visual per a les altres unitats. Precisament en aquestes zones elevades, si hom se situa dins d'una vall, els àmbits visuals són compactes i directes a l'entorn més pròxim, de manera que es mantenen invisibles moltes àrees de la resta del territori. D'altra banda, els elements que destaquen a la imatge visual al llarg del recorregut de qualsevol carretera, per exemple la ruta proposada de la Gradella a Bovera per la C-233, són similars als de les Garrigues altes: en primer pla, fruiters alts de secà a les immediacions de la carretera i, en segon pla, apareix una seqüència de pinedes de pi blanc i brolles de romaní. A més, cal remarcar l'itinerari Almatret-riu Ebre que també té un gran interès paisatgístic.

Els principals miradors des dels quals és possible contemplar àmplies faixes de territori propi i veí es troben al coll de Bovera-la Gradella, a la carretera C-233, tot just a la sortida d'aquesta darrera localitat (panoràmica extraordinària de la franja més oriental). Els punts d'observació preferents per observar els costers del sector central es poden trobar en llocs diversos de la carretera N-230, a meitat de camí entre Maials i Flix. Malgrat que la punta de Montmaneu és el millor mirador de tota la unitat (495 m d'altitud), l'accés solament és possible a través d'una pista forestal en mal estat. Un altre mirador l'ofereix la localitat d'Almatret. Concretament, cal dirigir-se al lloc d'entrada a l'espai del PEIN Tossals d'Almatret, ja que a pocs metres pista avall es pot tenir una vista excel·lent del sector occidental.

Possible evolució del paisatge

Si es mantenen les condicions actuals, el més probable és que la dinàmica poblacional continuï el seu lent descens, amb les conseqüències que això comporta quant a l'abandonament dels conreus de secà, especialment visible a les Canotes, al barranc dels Aiguamolls, al barranc de la vall de Llenes, i al barranc de Tormo. Les condicions climàtiques en el futur probablement reforçaran aquesta tendència, en augmentar l'aridesa del territori i l'estrès hídric dels cultius, de manera que es posarà en perill la conservació dels fruiters de secà (oliveres) sobre bancals de pedra seca.

La recuperació de la vegetació natural per colonització dels conreus duria al restabliment de la màquia de garric i arçot a la meitat occidental, on hi ha extenses pinedes de pi blanc parasitades de vesc (*Viscum album* subsp. *austriacum*), i a la colonització d'aquestes terres per part del carrascar continental, a la banda oriental. A causa, en gran part, als efectes del canvi climàtic, es poden esperar desplaçaments altitudinals dels sistemes forestals, canvis de composició florística, menor diversitat i predominança dels matolls en aquest territori.

La situació de les zones incloses a la xarxa Natura 2000, sota altres figures de protecció o amb requeriments de protecció, aconsella que només es consideri la possibilitat de nous regadius a la part oriental o central del territori i com a garantia de conservació de les oliveres sobre bancals de pedra seca, mai als tossals de Montmaneu o d'Almatret. Aquestes zones de tossals de gran valor ecològic haurien d'incorporar-se a una superfície de major entitat i rang de protecció, que agrupés tots els ambients semiàrids i estèpics de la plana de Lleida.

El possible establiment de parcs eòlics implicaria la densificació de la xarxa elèctrica del territori, a part d'altres impactes relacionats amb els valors ecològics d'aquest paisatge, en especial pels seus valors geobotànics, per la seva localització a la vora del corredor migratori sobre el Segre i la proximitat a l'aiguabarreig Segre-Cinca.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El perill d'incendi i els riscos erosius es poden estendre amb l'abandonament dels cultius, la recuperació de la vegetació natural i el canvi climàtic. Aquests riscos són importants a la part occidental.
- El descens del poblament pot fer disminuir els cultius d'oliveres sobre bancals de pedra seca.
- La possible pèrdua dels elements definidors del caràcter d'aquest paisatge, en especial del patrimoni històric lligat a les construccions de pedra seca, com a conseqüència de la introducció del regadiu per bombament des del riu Ebre.

Fons escènic del Montmaneu des de les Garrigues Altes. Observatori del Paisatge

Oportunitats:

- La situació de Bovera, que manté una visió àmplia i compacta sobre el paisatge proper de trames rurals, pot convertir-la en mirador privilegiat del seu àmbit.
- El tossal de Montmaneu, malgrat ser el valor paisatgístic més important d'aquesta unitat i punt de referència obligat per a una gran part de la població del baix Segrià i les Garrigues occidentals, presenta restes d'infraestructures (antenes) damunt del cim, de manera que hauria de ser objecte d'un projecte de recuperació que inclogués el soterrament de les línies elèctriques que hi passen.
- Hi ha superfícies en estudi per a la implantació del reg. La transformació ha de tenir en compte el caràcter del paisatge i els seus valors, i s'ha de considerar com una activitat definidora del paisatge, a banda de com una inversió productiva.
- Aquest paisatge té un elevat potencial per a la pràctica d'activitats turístiques i recreatives en entorns naturals que poden dur a un desenvolupament econòmic sostenible. La seva situació actual, exclosa de les rutes turístiques més conegudes de la Plana, és favorable a l'establiment d'un model espacial de nu-

clis i connectors amable, que eviti els impactes que sempre es deriven d'aquestes activitats.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge on les noves infraestructures i les noves edificacions no malmetin la perspectiva paisatgística del tossal de Montmaneu.

El tossal de Montmaneu és l'element identitari més significatiu dels costers de l'Ebre. La seva forma punxeguda i la seva situació isolada, envoltat de relleus modestos, el fan especialment visible des d'un ampli radi. Aquest tossal forma part de l'Espai d'Interès Natural Tossals de Montmaneu.

OQP 2

Un paisatge que mantingui la continuïtat del mosaic format per pinedes, brolles, ametllers i oliveres, que afavoreixi la connectivitat ecològica i paisatgística i que contribueixi a prevenir els incendis forestals.

Als costers del Segre hi predominen les pinedes de pi blanc combinades amb conreus d'oliveres, sobretot a la meitat oriental. L'extensa coberta vegetal fa que aquest territori sigui extraordinàriament susceptible als incendis i als processos erosius, per la qual cosa és important la persistència d'una activitat agrícola rendible que garanteixi la continuïtat de les explotacions.

OQP 3

Un paisatge de la rodalia de Bovera ben conservat, que mantingui el patró agrícola caracteritzat per abancaments massius amb pedra seca conreats d'oliveres i sense cap edificació ni infraestructura que distorsioni la perspectiva paisatgística que s'observa des de la població.

La població de Bovera constitueix un excel·lent mirador ja que està situada en un punt estratègic que permet l'observació gairebé integral de la vall o conca de Bovera que drena el riu de la Cana. Cal destacar l'harmonia que forma el patró agrícola de les finques d'oliveres envoltades de vegetació natural en els relleus més abruptes, així com la presència de roquissars i pendents i els murs i cabanes de pedra seca.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènic del tossal de Montmaneu, serra Picarda i serra de Maranyà.
- Zones agrícoles del terme de Bovera, amb conreu d'olivera que ocupa tota la conca homònima en bancals de pedra seca.
- Mosaic molt divers amb presència important de masses arbrades de pinedes i brolles que faciliten la connectivitat ecològica i paisatgística.
- Important presència de masos de pedra seca amb coberta de teula.

Àrees de foment de la gestió

- Vegetació de ribera dels rius de la vall de Sant Joan i de la Vall Major.
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (tossals d'Almatret i Riba-roja, secans del Segrià i Utxesa i aiguabarreig Segre-Cinca).
- Activitats recreatives associades al pas del riu Ebre.
- Entorns immediats dels tossals d'Almatret i Montmaneu.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Recorreguts de les línies elèctriques que seccionen l'EIN Tossals de Montmaneu i la serra de la Picarda.
- Façana urbana de la Granja d'Escarp.
- Estructures complementàries dels regadius de suport que s'implanten a l'àrea (basses d'emmagatzematge i edificis de control de les impulsions, etc.).
- Zones d'activitat extractiva al peu de la serra de Mangraners i al pla de la Minga, a prop de l'Ebre, i a ponent del tossal de Montmaneu.
- Espais amb relleus accentuats i susceptibles d'acollir centrals eòliques (serra de Matalescabres, tossal Gros i àrees pròximes a Almatret, i relleus pròxims a la Granadella i Bellaguarda).
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Maials-Flix (N-230)
 - b) Almatret
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Almatret-riu Ebre
 - b) La Granadella-Bovera

12. Paisatge fluvial del Segre

Comarca:

El sud pertany a la comarca del Segrià i el sector de més al nord forma part de la comarca de la Noguera.

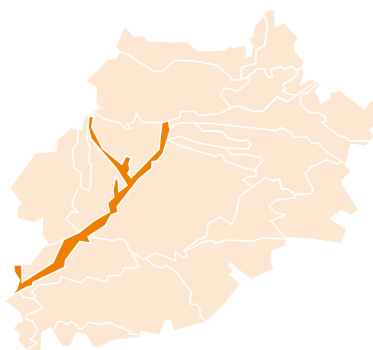
Superfície:

18.602 ha

Municipis:

Els termes municipals que la integren són: Camarasa, Balaguer, Menàrguens, Torrelameu, Albesa, Almenar, Alfarràs, Vilanova de la Barca, Corbins, Alcoletge, Lleida, Sudanell, Torres de Segre, Soses, Aitona, Seròs, Massalcoreig i parts dels municipis de Tèrmens, Albatàrrac, Montoliu de Lleida, Alcarràs i la Granja d'Escarp

346

El riu Segre al seu pas per la ciutat de Lleida. Ernest Costa

Trets distintius

- Paisatge format per les riberes dels rius Segre i Noguera Ribagorçana. S'estén de nord a sud, des dels estreps prepirinencs més meridionals fins a l'aiguabarreig del Segre amb l'Ebre.
- Terrasses baixes dels rius Segre i Noguera Ribagorçana, és a dir, les terres directament regades per ambdós cursos d'aigua.
- Bosc de ribera particularment ben conservat en espais com la Mitjana de Lleida (previst al Pla general d'ordenació urbana de la ciutat com una àrea d'interès natural); l'aiguabarreig Segre-Noguera Ribagorçana i l'aiguabarreig Segre-Cinca, o l'aiguabarreig de Segre-Noguera Pallaresa.
- Domina el bosc de ribera, integrat principalment per salzes, xops, àlbers i oms.
- Combinació lineal de bosc de ribera i terres conreades, principalment de fruiters de fruita dolça.
- La pèrdua de les fulles dels pollancre, el canvi del seu color, la floració de les pomeres, pereres i presseguers, els mesos del març i abril, són elements que condicionen l'alt dinamisme d'aquest paisatge fluvial.
- Patró de parcel·lació típic de les zones tradicionals d'horta, caracteritzat per parcel·les centenàries de petites dimensions, perpendiculars al curs del riu, molt imbricades i, en general, amb una forma allargada i estreta.
- Presència ancestral d'un gran nombre de casetes de camp per aixoplugar les eines, que en nombrosos casos s'han convertit en habitatge.
- Presència d'un important percentatge de població del sud de la comarca de la Noguera i del Segrià. El poblament es concentra en ciutats i viles, entre les quals destaquen Lleida i Balaguer, i en una matriu de cases disseminades en els terrenys d'horta.

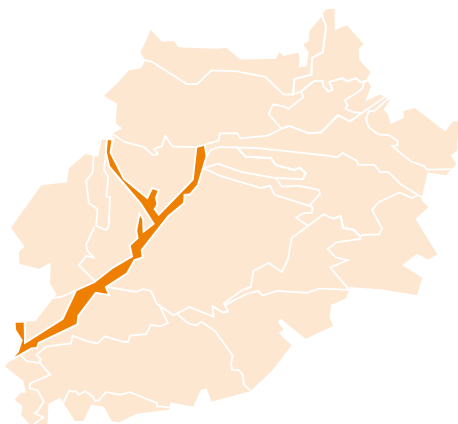
Itineraris:

- 23 Sudanell-Sarroca de Lleida-Utxesa
- 24 Seròs-Aitona-la Granja d'Escarp (límit demarcació de Lleida)
- 28 Menàrguens-Balaguer
- 47 Seròs-Massalcoreig
- 50 Tèrmens-Menàrguens-Bellvís

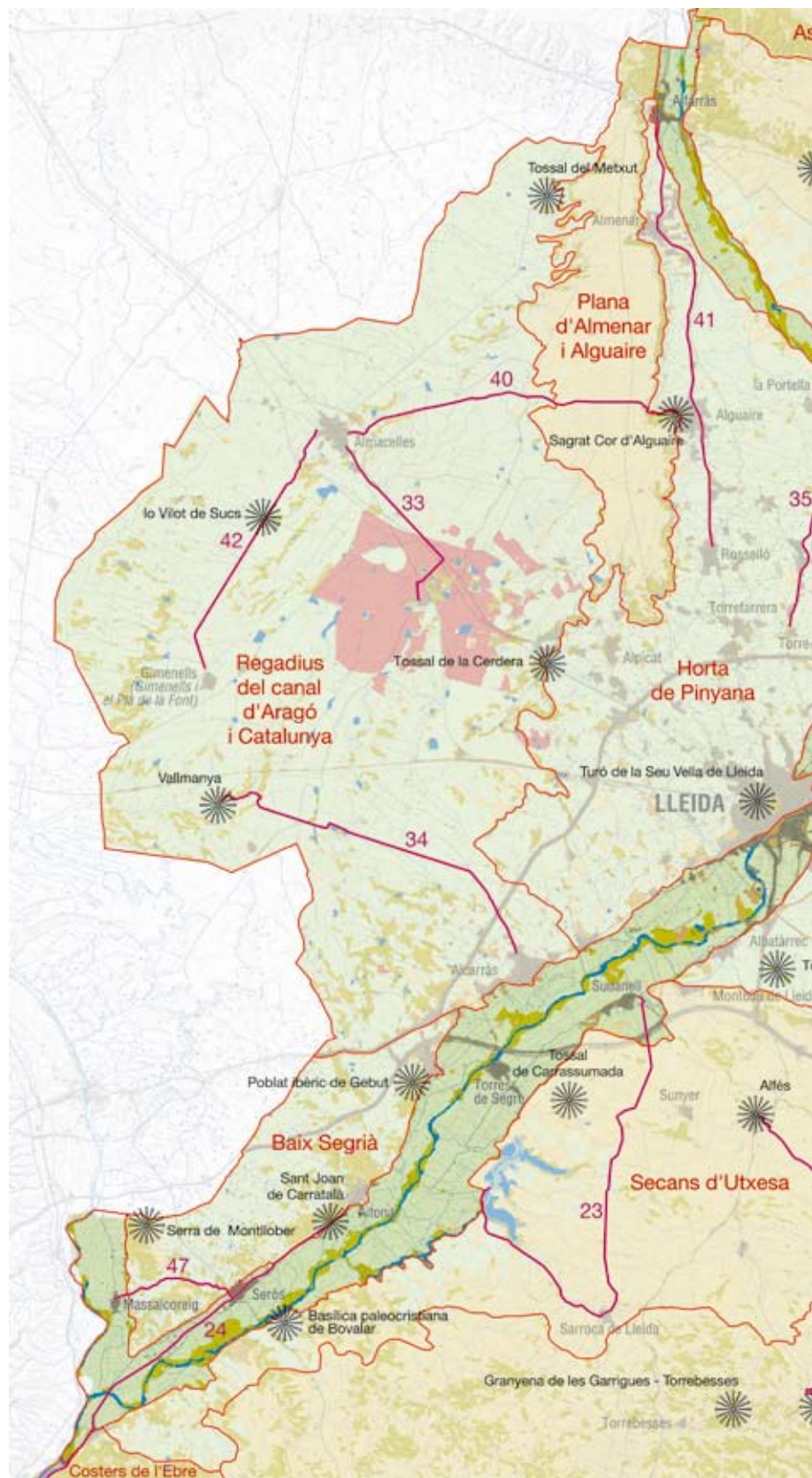
Llegenda:

- Mirador
- Itinerari

348

0 1 2 3 4 5 6 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El paisatge fluvial del Segre té un clima mediterrani subàrid continental, per bé que l'extrem nord ja es troba en una zona mediterrània subhúmida. Les precipitacions varien des dels 500 mm anuals de l'extrem septentrional fins als 400 mm de la part meridional. De tota manera, aquests valors no repercuteixen de manera determinant en el paisatge, atès que tot el paisatge fluvial del Segre és una zona regada per canals que deriven dels rius homònims, per la qual cosa tant els conreus de fruiters com la vegetació de ribera són caducifolis. El risc de gelades disminueix de manera important de nord a sud.

Els materials que afloren corresponen a dipòsits al·luvials que els mateixos rius han anat dipositant al llarg de mil·lennis. De tota manera, aquests materials, constituïts per llims, sorres, graves i còdols de composició molt diversa —procedeixen de zones pirinenques i prepirinenques— recobreixen amb gruixos molt variables els materials terciaris oligocènics continentals subjacents.

Aquest paisatge es restringeix únicament als nivells de les terrasses baixes dels rius Noguera Ribagorçana i Segre i comprèn, en definitiva, les terres regades directament per ambdós rius.

Els dos grans rius que formen aquest paisatge són el Segre i el Noguera Ribagorçana. A més a més, flueixen, de nord a sud, els trams finals del riu Sió, riu de Farfanya, les clamors del Noguera i la Femosa, el riu Set i el riu Cinca. Finalment, la zona de confluència dels rius Segre, Cinca i Ebre és una zona d'aigües tranquil·les on es produeix un enllaçament progressiu de les riberes fluvials d'aquests rius, d' excepcional valor ambiental i paisatgístic. Aquest sector rep el nom d'aiguabarreig.

La unitat combina vegetació de ribera i terres conreades, principalment de fruiters de fruita dolça: pomeres, presseguers, pereres i moltes altres. En aquest paisatge també sovintegen les plantacions de xops, farratges (alfals) i cereals d'estiu (panís), per bé que els horts són actualment minoritaris. La vegetació dominant és el bosc de ribera (*Populion albae*), integrat per salzes (*Salix alba*, *S. purpurea*), xops (*Populus nigra*, *P. canadensis*), àlbers (*Populus alba*) i oms (*Ulmus minor*) que, a més, incorporen freixes (*Fraxinus angustifolia*) i verns (*Alnus glutinosa*) i un nombre gens negligible d'espècies d'arbusts (*Rubus sp. pl.*), lianes (*Humulus lupulus*, *Hedera helix* i *Cynanchum acutum*) i plantes herbàcies. Ara bé, també hi ha diverses zones humides escampades per la ribera —algunes de les quals han estat el resultat d'antigues activitats extractives— on és possible trobar-hi extensos canyissars i bogars (*Phragmites australis*) i, dins de l'aigua, hidròfits flotants (*Lemnion minoris*) i submergits (*Potamion pectinatus*). Finalment, als marges dels rius considerats, un cop arribat l'estiu, i coincidint amb una disminució del nivell d'aigua del riu, les zones emergides es veuen poblades per una vegetació de plantes pròpies de ribera de llac (*Bidention tripartitae*), generalment anuals, que donen color i lluminositat al paisatge abans de quedar negades de nou a mitja tardor.

Aiguabarreig Segre-Cinca. Observatori del Paisatge

Aquestes terres tenen bona aptitud per a l'ús agrícola (80% de la superfície). Les terres amb menor aptitud es limiten als cursos dels rius i a les zones directament inundables. Dins d'aquestes zones amb baixa o nul·la aptitud agrícola també s'hi poden incloure part dels polígons industrials de Lleida i infraestructures viàries importants, com el TAV (Tren d'Alta Velocitat) o l'autopista AP-2. Són terres molt fèrtils, atès el seu caràcter al·luvial, que ha enriquit de matèria orgànica dels diferents horitzons dels sòls. En alguns casos, però, poden tenir un drenatge deficient, atesa la proximitat als rius.

Pel que fa al poblament, destaca el fet que, o bé dins d'aquest paisatge, o bé als seus límits, hi viu un important percentatge de la població de la baixa Noguera i del Segrià, concentrada en ciutats i viles. Ara bé, a les zones d'horta hi domina el poblament disseminat. En efecte, durant segles, el poblament es concentrà al voltant dels rius, resseguint les franges hortícoles més favorables, on hi ha tot un rosari de pobles importants i els regadius més antics. Aquesta és la raó per la qual aquest paisatge reuneix o bé toca amb algunes de les poblacions històricament més importants de les Terres de Lleida.

Al nord destaca la ciutat de Balaguer com una de les ciutats històriques i monumentals més importants de Catalunya. El nucli històric se situa al marge dret del riu Segre, a l'abric del turó on hi ha el castell, mentre que a la riba esquerra hi ha l'eixample modern i zones agrícoles. Ambdós nuclis estan units per diversos ponts. El salt a l'eixample de l'altra banda del riu, la perifèria i la ciutat nova, contrasten fortament amb el caràcter tancat del nucli antic, condicionat per la topografia, tant en l'edificació com en l'espai públic. La població actual és de 15.281 habitants i el planejament vigent són les normes subsidiàries del 2000.

La ciutat de Lleida també es troba en part inclosa en el paisatge fluvial del Segre, a través d'alguns barris en expansió.

351

Perfil del turó de la Seu Vella de Lleida i façana urbana del riu Segre. Observatori del Paisatge

Altres nuclis de la ribera del Segre i la Noguera Ribagorçana són Alfarràs, Torrelameu, Sudanel, Torres de Segre, Seròs, la Granja d'Escarp i Massalcoreig. El nucli de Torres de Segre se situa a la plana, a l'est del Segre, i al seu nucli antic es conserva encara l'estructura de vila tancada. La població actual és de 2.000 habitants i el planejament vigent és el POUM (Pla d'ordenació urbanística municipal) del 2005, que classifica 144 ha de sòl urbanitzable enfront de les 120 ha de sòl urbà existents actualment. En definitiva, com a la resta de la Catalunya Nova és habitual l'hàbitat agrupat. Tanmateix, a les ribes del Segre hi viuen fora dels caps de municipi fraccions importants de població, a nuclis petits o bé en finques isolades. A més a més, en aquests àmbits també hi ha presents, ja des d'antic, un gran nombre de casetes de camp on aixoplugar les eines, que en nombrosos casos s'han convertit en habitatge. Malgrat tot, la major part de la població continua fixada en els pobles i l'existència del tractor i l'automòbil tendeix a enrobustir aquesta inclinació.

Aquest territori és travessat per nombroses vies de comunicació en sentit est-oest. Les infraestructures viàries més importants són l'autovia A-2, que travessa la unitat a l'altura de la ciutat de Lleida, i l'autopista AP-2, que enllaça Lleida amb Saragossa. A més a més

cal destacar el TAV Barcelona- Madrid i el ferrocarril Lleida-Barcelona. D'altra banda, concentra un gran nombre d'infraestructures de gestió de residus en correspondència amb la gran dimensió dels nuclis urbans i el nombre d'activitats que hi ha implantades.

Turó del Sant Crist a Balaguer. Arxiu Mas.

El 2005 es va inaugurar, al marge esquerre del Segre, la minicentral hidroelèctrica d'Aitona. Aquesta minicentral aprofita les aigües del barranc de Carratalà abans de retornar al Segre, que no són altres que les aigües provinents del canal de Seròs, un cop han passat per la central hidroelèctrica homònima, situada aigües amunt.

Evolució històrica del paisatge

Al bronze mitjà i final (1.500 a 800 aC), l'ésser humà començà a abandonar definitivament les coves i abrics naturals i creà assentaments estables (poblats de cabanes) a la plana, a turons elevats propers a cursos d'aigua. Són d'aquesta època, tot i que alguns continuaran en temps posteriors, els poblats situats a banda i banda del Segre, el tram final del Corb i la Noguera Ribagorçana: el tossal de la Nora (Vilanova de la Barca-Alcoletge), Puig Perdiguier (Alcarràs), el Morro (Torres de Segre), el puntal d'Aubet (Soses), tossal Folies (Seròs), Sant Jaume (la Granja d'Escarp) i els tres assentaments del terme d'Aitona (Montfriu, Burgebut i Genó).

Durant els segles VI a III aC augmentà la població i també el nombre de poblats atribuïbles a la puixança de la Lleida ilergeta. Els jaciments que han arribat d'aquest període són abundants: Gebut i la valleta del Valerós (Soses), els Vilans (Aitona), punta del Calvari (la Granja d'Escarp), Roques de Sant Formatge (Seròs) i tossal Pedrós (Albatàrrec). La presència pròxima dels rius sempre fou un referent d'aquests pobles. D'altra banda, durant tot aquest període en el qual el ferro era ben estès, s'intensificà la pressió sobre la vegetació natural; la llenya i la fusta s'empren per mantenir el foc a la llar, cerimònies rituals i funeràries, i per a la construcció. La vegetació natural també es veié sotmesa a la pastura dels ramats, a la crema i tala a fi de guanyar terres per conrear.

Durant l'època romana, i després sota la dominació musulmana, aquestes terres foren fèrtils i productives, i es construïren diverses séquies per regar terres pròximes on no arribava la influència del riu. A partir del segle XI s'inicià el repoblament d'aquestes terres per part dels cristians, però probablement els canvis respecte de l'època islàmica no van ser substancials, més enllà dels canvis de conreus. És cert, però, que, a mesura que els sarraïns eren foragitats del territori, el repartiment de les terres entre repobladors es feia en parellades. Aquest repartiment implicava una nova reestructuració del territori que degué dur a la desaparició d'antics horts de tradició musulmana, caracteritzats per tenir un parcel·lari petit i irregular. L'establiment de parellades hauria donat lloc a grans parcel·les quadrangulares. Alguns arqueòlegs del paisatge han atribuït al parcel·lari regular del marge dret de la Noguera Ribagorçana, a l'alçada d'Almenar, aquesta característica estructura establerta poc després de la conquesta comtal.

En un paisatge enterament dominat per la influència fluvial com és aquest, la presència de molins i peixeres degué ser habitual a l'època medieval i primer quart del segle XX, com testimonia la pervivència del molí fariner d'Alfarràs, encara avui dia existent. La construcció i ampliació de xarxes de regadiu tampoc no s'atura a l'època medieval. Constància d'aquest afany constructor d'infra-

estructures de regadiu és la prolongació l'any 1180 de la séquia de Pinyana fins a Lleida i la millora i ampliació d'altres com la de Fontanet, probablement construïda pels romans. També convé referir-se a les sínies construïdes per recollir l'aigua del riu o de la séquia de Pinyana i derivar-la a braçals i altres conduccions per regar.

La percepció del paisatge que tenim actualment ja és, en certa manera, present a les descripcions dels viatgers dels segles XVI i XVII. Pere Gil, a la Geografia de Catalunya de l'any 1600, esmenta la importància del riu Segre com a via per transportar fusta procedent dels boscos pirinencs, que s'aprofitava especialment a Lleida, Balaguer i a les viles veïnes. Aleshores a Lleida hi havia diverses serradores a la vora del riu. També descriu els conreus de lli, cànem i de moreres de la riba del Segre, conreus que, llevat de les moreres, que desaparegueren abans, perduraran en alguns llocs fins al segle XIX. Hernando Colón, en recórrer aquestes terres al segle XVI, destaca que l'àrea compresa entre Alcarràs, Soses, Sudanell i Torres de Segre està formada per bones terres de regadiu. Cock, l'any 1585, també és de la mateixa opinió, però amplia aquesta visió a la plana d'Aitona, i esmenta que la ribera del Segre és plena d'hortes, séquies i fruiters, especialment figueres i magraners. Francisco de Zamora, al viatge fet l'any 1788, descriu la gran quantitat de cànem que es cultiva a Corbins, les moreres d'Alcoletge i també fa referència a la presència de vinyes a l'horta de Lleida.

Actualment, a les vores dels rius han desaparegut els molins i les petites rescloses per derivar l'aigua a les séquies i braçals; no obstant això, han aparegut noves i grans infraestructures que certament s'han d'integrar en un paisatge fluvial, com són els ponts,

Terrasses conreades del riu Segre des de la població d'Aitona. Observatori del Paisatge

viaductes, assuts, trams canalitzats, rescloses modernes, construccions rurals i de bombament. En els espais no humanitzats, les plantacions de xops també constitueixen una imatge habitual a les vores dels rius.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La disponibilitat d'aigua va determinar l'ocupació del territori i la seva utilització des de temps ancestrals. El patró de parcel·lació que presenten aquestes terres és el típic de les zones tradicionals d'horta, caracteritzat per parcel·les centenàries de petites dimensions, molt imbricades. En general tenen una forma allargada i estreta, i es disposen de manera perpendicular a l'eix dels rius. Per zones, al sud de Lleida aquestes típiques faixes es troben molt dividides i donen lloc a un mosaic dens d'usos agrícoles.

Els fruiters (52,6%) dominen per sobre dels herbacis (23,8%) en el regadiu, i alternen visualment sovint amb plantacions de pollancre (7%). Tanmateix, el desenvolupament de la xarxa viària en temps moderns s'ha superposat a l'estructura del paisatge primitiu, determinada fonamentalment per la forma i dimensions del parcel·lari i el traçat dels camins antics. Això ha motivat que la unitat es presenti actualment seccionada i individualitzada en diversos segments.

Els cursos fluvials dels rius Segre i Noguera Ribagorçana funcionen com espines dorsals que estructurin una seqüència de paisatges diversos, que varien des de la dominància urbana, a l'entorn de la ciutat de Lleida, fins als més naturals, com és el cas del sector al nord de Balaguer. Els paisatges de l'aigua són de petita escala, tancats. Les formes verticals i la textura de la vegetació contrasten amb l'horitzontalitat de la làmina d'aigua, que s'estanca, s'ondula o s'arriba, mantenint-se sempre en continu però calm moviment.

El 69% no va canviar d'ús de sòl al llarg del decenni 1992-2002. En tot cas, cal dir que els fruiters de regadiu van perdre més de 2.600 ha i els herbacis en van guanyar gairebé 1.700. Com en altres territoris, la conjuntura econòmica actual ha estat el principal detonant que d'una manera progressiva es vagin substituint els

Granges a les proximitats de Torres de Segre, al sud del Paisatge fluvial del Segre. Observatori del Paisatge

cultius de fruiters de fruita dolça per conreus herbacis més rendibles econòmicament (panís i alfals).

Els paisatges vinculats als cursos dels rius es caracteritzen per una constant dinàmica de transformació morfològica, relacionada tant amb l'ús antròpic com amb els elements naturals. Aquests paisatges fràgils assumeixen, actualment, una gran varietat d'usos (lúdics, agrícoles, piscícoles, urbans i industrials) que molt segurament variaran les seves configuracions espacials. D'altra banda, es poden observar els primers senyals de l'abandonament d'horts a la rodalia dels nuclis urbans, sobretot a la zona de Lleida. Els darrers anys també s'observa la creixent construcció de nous edificis i la rehabilitació de torres que no estaven destinades en origen a l'habitatge habitual. Aquestes transformacions impliquen la introducció d'elements urbans en un entorn agrícola tradicional.

La dinàmica urbana dels últims anys mostra que, a grans trets, els municipis inclosos en aquesta unitat han incrementat lleugerament la seva població. Entre els municipis amb dinàmica expansiva destaca Balaguer, amb un increment continu de població (actualment té 15.281 habitants i segueix augmentant). Entre d'altres, també Alfarràs, Seròs i Torres de Segre han augmentat de manera important la seva població.

També cal fer esment de la implantació de noves infraestructures com el TAV que ha modificat tota la zona de la perifèria de Lleida, i de la proliferació d'espais amb una elevada concentració de granges, especialment al nord, a prop de Balaguer.

353

Expressió artística del paisatge

El riu Segre i les poblacions que es troben a la seva riba, especialment Lleida i Balaguer, han estat objecte d'atenció de diversos poetes i escriptors, que han plasmat el seu paisatge en les seves obres. Josep Pla (1897-1981) fa, a la seva obra *Tres guies*, una precisa descripció dels factors que han determinat la importància de Balaguer en el context de les Terres de Lleida, centre de mercat per un gran entorn agrari que hom pot copsar des del cim de l'església de Santa Maria.

“Balaguer és una ciutat que es projecta cap enfora, molt alegre, plena d'animació i de gust per la vida. Conserva considerables vestigis històrics, encara que potser no tants com en caldrien a una població d'arrels profundes, dramàtiques i antigues. Si més no, Balaguer té, com les nostres millors poblacions, les seves actuals preocupacions materials arrelades en una gran tradició, que batega intensament en l'aire de la ciutat, amb un vigor que la vida moderna no ha pogut esmoreir. Encara que per la seva situació geogràfica no forma part de l'Urgell, sinó de la Noguera, és l'Urgell, i tot el seu sistema econòmic, qui ha convertit Balaguer en un dels centres agraris més rics del país.

Del Mercadal, passant pels costeruts carrers de la part alta de la ciutat, vaig arribar a l'església de Santa Maria. És potser lamentable que aquests carrers no tinguessin un pas

més plausible. Des de la base de l'esvelta església domineu un panorama meravellós i dilatat, amb tota la dolçor agrària de l'Urgell, les arbedes del Segre, les cases de pagès, les recolzades del riu, les rastelleres d'arbres elegants que se-gueixen les sèquies."

(Pla, 1976: p. 997)

Al seu torn, Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) descriu els voltants del poble de Balaguer i destaca la importància del riu Segre en el paisatge present.

"Bella terra! Des de l'alçada de la muntanya on queden encara les ruïnes glorioses del passat, es veu la planúria que el riu solca, posant a cada riba una zona d'esplèndida de vegetació. La serra del Montsec, al lluny, limita la mirada, i la lenta aigua fluvial és espill de les alberedes i del cel clar. Poques visions tan esplèndides s'ofereixen com la que s'albira des de l'antic poblat d'Almatà, veí encinglat de Balaguer. Guaitant el riu, veient el pont, contemplant l'escampall dels conreus, reviu en la imaginació els episodis històrics als quals ha servit d'escenari aquella contrada.(...) L'aigua del riu fecunda la terra, i alegre el paisatge, i vesteix els camps."

(Rovira i Virgili, 2000: p. 129 i 130).

354

No es pot cloure aquest apunt sobre la capital de la Noguera, sense fer referència al gran poeta català Jacint Verdaguer (1845-1902), que va escriure un "himne al Sant Crist de Balaguer", inclòs al seu llibre d'Obres Completes.

*Aqueixa terra és alegre
perquè es veu de dia i nit:
vós la regnam més que el Segre
amb el vostre amor infinit.
Per les terres catalanes
vostres braços esteneu:
protegiu sos monts i planes
des del mar al Pirineu.
Beneïu des d'eixa serra
la ribera i pla d'Urgell:
beneïu tota la terra,
de vostres peus escambell.*

(Verdaguer, 1964: p. 235)

D'altra banda, la boira, especialment intensa en aquesta banda de les Terres de Lleida, ha estat motiu literari d'un bon nombre d'escriptors, com Magi Morera i Galícia (1853-1927) o Jaume Agelet (1924-1955), però probablement són els versos d'en Màrius Torres (1910-1942) els que han arrelat més a fons en l'imaginari popular, tal i com es pot apreciar en el poema Molt lluny d'aquí, en què l'autor fa una referència a la relació entre la ciutat de Lleida i la boira.

*"Sé una ciutat, molt lluny d'aquí, dolça i secreta,
on els anys d'alegria són breus com una nit;*

*on el sol és feliç, el vent és un poeta,
i la boira és fidel com el meu esperit.*

*L'Orient hi deixà la seva sang de roses,
la mitja lluna càlida del seu minvant etern
i, enllà d'un gran silenci de persianes closes,
un riu profund corre per una nit d'hivern.
Als seus vells carrerons, plens de fervor, arriba
jo no sé de quins segles un gris d'amor i encens;
el so de les campanes hi té una ànima viva
i el seu batec és lliure com el del cor dels nens.*

*Allí, més bells encara que els parcs en primavera,
els camps humils i alegres s'obren al capaltard;
en el seu gran repòs l'ànima es fa lleugera
com enmig de la vasta paciència del mar.
Res no crida el meu cor amb més tendresa, ara,
que aquells camins fondals de xops i de canyars.
El seu record fa un ròssec de recança al meu pas;
torna a la meva espatlla la mà greu del meu pare."*

(Torres, 1964)

En el camp de l'expressió pictòrica destaca l'obra del gravador i dibuixant francès A. Perel, que va realitzar, al segle XVIII, diversos gravats de viles i ciutats de les Terres de Lleida, entre els que es troba "Balaguer", on es mostra el nucli antic de Balaguer en relació amb el seu emplaçament, al peu d'un tossal, i la seva dialèctica amb el riu Segre.

Finalment, cal parlar d'Adolf Mas Ginestà (1861-1936), que fou un dels principals fotògrafs de l'època del Modernisme. La seva fotografia se centrà sobretot en el camp de l'art, l'arquitectura, l'arqueologia i el paisatge, com és el cas d'aquesta perspectiva del nucli de Balaguer en què es posa de relleu la relació fita-fons entre l'església de Santa Maria, amb el nucli urbà als seus peus, i els relleus de la serra Llarga, que fan de teló de fons. Per bé que l'Institut d'Estudis llerdencs té en el seu fons imatges de Mas, els negatius es conserven a l'Institut Amatller-Arxiu Mas de Barcelona.

Valors en el paisatge

El bosc de ribera i el riu mateix són àmbits aparentment poc transformats per la mà de l'home, d'aquí que s'hi conservin els principals valors ecològics i naturals. De manera molt especial, els rius concentren una fauna ornitològica molt destacada i s'han erigit en els principals connectors biològics per a determinades espècies, en unir d'una manera pràcticament contínua territoris molt distants. Al paisatge fluvial del Segre, doncs, el bosc de ribera es presenta particularment ben conservat en espais com la Mitjana de Lleida, prevista al Pla general d'urbanisme de la capital del Segrià, com una àrea d'interès natural; a l'aiguabarreig Segre-Noguera Ribagorçana i a l'aiguabarreig Segre-Cinca. Aquests dos últims espais pertanyen al PEIN i es troben inclosos a la xarxa Natura 2000, com

també l'aiguabarreig del Segre-Noguera Pallaresa, al nord. Convé destacar que els espais aiguabarreig Segre-Cinca i aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa estan catalogats com a ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i són LIC (lloc d'interès comunitari). Al seu torn, l'espai aiguabarreig Segre-Noguera Ribagorçana és LIC però no ZEPA. Finalment, als espais humits adjacents als rius es concentren diversos grups d'organismes vegetals i faunístics, els quals contribueixen a diversificar més els valors ecològics.

A continuació es descriuen amb més detall les principals zones humides de la unitat paisatge fluvial del Segre. A la meitat nord de la unitat, destaca, en primer lloc, l'illa del Segre a la segona marrada, que és una zona humida de notable interès natural i geomorfològic. En aquest cas, el riu ha originat una illa i modelat uns marges –sempre canviant en funció del règim hídric del moment–, en els quals els sistemes naturals es distribueixen espacialment i temporalment en funció dels condicionants físics. Hi destaca la presència d'una salzeda força ben estructurada. En segon lloc, hi ha el meandre del Segre a la torre del Caberol, que destaca per la presència d'hàbitats naturals de l'annex I de la Directiva hàbitats i d'una comunitat forestal de ribera ben estructurada. En tercer

lloc, hi ha l'aiguabarreig Segre-Pallaresa, anomenat el partidor de Balaguer, que és una reserva natural de fauna salvatge que pertany al Pla d'espais d'interès natural. Juntament amb el pantà de Sant Llorenç de Montgai, aporten una elevada diversitat biològica i un elevat atractiu paisatgístic i, en conjunt, són la principal zona humida dels contraforts prepirinencs. En quart lloc, hi ha l'aiguabarreig Segre-Cinca, un espai fluvial, declarat PEIN, de característiques similars a l'aiguabarreig del Segre amb la Noguera Ribagorçana, però amb un grau de continentalitat molt més acusat. Hi són especialment destacables les comunitats forestals de ribera i les zones de codolars, de gran atractiu per a la fauna. En cinquè lloc, hi ha el meandre del Mas del Segre, que és un espai amb una elevada diversitat d'ambients, i flora i fauna associades, però que es ressent d'un seguit d'agressions, com els abocaments de deixalles, que en disminueixen la qualitat. Finalment, hi ha l'aiguabarreig Segre-Noguera Ribagorçana, un espai PEIN, que constitueix una excel·lent mostra dels sistemes fluvials d'aigües relativament calmades de les terres de ponent. A part d'un interès paisatgístic notori, l'espai destaca per la presència de comunitats de ribera d'interès comunitari ben estructurades i conservades, així com per

Ciutat de Balaguer i canalització del Segre. Observatori del Paisatge

una elevada diversitat biològica tant pel que fa a flora i vegetació com a fauna invertebrada i vertebrada.

A la meitat sud hi ha, en primer lloc, la Mitjana de Lleida, una important zona humida que destaca no només per uns valors naturals excepcionals i una elevada diversitat biològica, sinó també per ser un referent d'espai periurbà gestionat tant per al lleure com per a l'educació ambiental. L'interès que l'Ajuntament de Lleida atorga a aquest espai i l'important suport social garanteixen la seva futura conservació. En segon lloc, hi ha els patamolls de Montoliu, una zona humida on la presència d'aigües lliures és inexistent i que destaca per una elevada humitat edàfica que facilita el creixement de vegetació helofítica i arbres de ribera. L'espai és prou singular com per tenir cura de la seva conservació. En tercer lloc, hi ha els aiguamolls de Seròs, que estan situats al marge dret del riu, al terme de Seròs, en un antic meandre abandonat pel riu, i són poblats de vegetals higròfils, jonqueres i tamarigars. Es tracta d'un espai amb requeriments importants de conservació.

Quan es parla dels valors lligats a la dimensió històrica d'aquest paisatge, cal fer referència, en primer terme, al fet que l'antiga capitalitat del comtat d'Urgell recaigués sobre Balaguer, fet que l'ha convertit en una de les ciutats històriques i monumentals més importants de Catalunya. El centre de la ciutat és la plaça del Mercadal, una de les places porticades més grans del país i d'un encant i una vitalitat remarcables. Des d'aquesta plaça, i passant pel portal del Gel, el carrer de la muralla o el carrer de la Creu, s'arriba a les muralles que encerclaven el nucli urbà, i que són d'origen àrab i refetes en època medieval. Actualment, des d'una torre que hi ha al portal del Gel es pot pujar a les muralles, i, des d'allà, per una passarel·la, s'arriba a l'església de Santa Maria. Des d'aquest temple es pot visualitzar una bonica panoràmica de la ciutat de Balaguer i el seu entorn. Aquí hi ha el santuari del Sant Crist de Balaguer, on s'hi venera una imatge de tradició gòtica, probablement del segle xv.

Les fortificacions presents són el castell de Térmens; la torre d'Alfarràs, que fou residència dels senyors del nucli; el castell de Torres, a Torres de Segre; el palau dels marquesos d'Aitona, al nucli de Seròs, i, molt pròxim al riu, la torre del Moros, al sud del terme municipal de Seròs. D'altra banda, els abrics del barranc de Sant Jaume i del barranc de Canà, al terme municipal de la Granja d'Escarp (el Segrià), constitueixen un dels jaciments arqueològics declarats patrimoni artístic de la humanitat per la UNESCO.

D'altra banda, s'han pogut documentar un total de deu llegendes ambientades en aquest paisatge que n'incrementen el valor simbòlic. Un exemple és la llegenda del Sant Àngel de Seròs, ambientada a la pesta de l'any 1529.

La població de Balaguer concentra un gran nombre de representacions religioses, fet que dota el paisatge d'una dimensió espiritual. En aquest sentit, destaquen les processons que recorren aquest paisatge, entre les quals convé subratllar la del Sant Crist. La processó fa el recorregut pel turó del Sant Crist i es pot dir que té importància des del punt de vista paisatgístic, atès que s'aconsegueixen vistes de Balaguer i de la rodalia molt interessants. També Santa Maria de Balaguer, antiga col·legiata d'una nau, iniciada el

1351, però amb elements posteriors del segle xvi, s'eleva en un promontori sobre el riu Segre i està declarada monument històric i artístic. Aquest és un símbol que dona identitat a Balaguer per la seva grandiositat i pel seu emplaçament, dominant sobre tota la ciutat. Un altre edifici gòtic és el convent de Sant Domènec, inicialment dominicà i avui residència franciscana. Tots aquests edificis constitueixen un conjunt arquitectònic visible des de la llunyania que representen un element identificador de Balaguer.

Altres valors religiosos que impregnen aquest paisatge són el monestir cistercenc de Santa Maria de les Franqueses, a Balaguer (actualment en estat de reconstrucció), i el monestir dels trinitaris d'Avinyana, a Seròs, que fou un dels primers convents trinitaris femenins del món, i que actualment funciona com a escola d'arqueologia (Centre d'Arqueologia d'Avinyana) i és propietat de la Diputació de Lleida. També cal destacar l'ermita de la Mare de Déu de Granyena i la de Sant Ruf, ambdós al terme municipal de Lleida.

L'horta destaca pel fet de formar part de la realitat comuna de totes les poblacions properes als rius Segre i Noguera Ribagorçana i també els dota d'identitat. A Lleida, a l'àrea de la ciutat que forma part d'aquesta unitat, també es poden esmentar els Camps Elisis, que és un recinte públic que inclou un passeig, uns jardins amb algunes mostres escultòriques i un seguit d'edificis emblemàtics on s'hi fan diverses activitats culturals i es pot anar a passejar, córrer o seure sota una ombra. Finalment, cal dir que a Torres de Segre se celebra la tradicional fira de l'agricultura i el comerç: la Fira de Sant Isidre.

Altres elements destacats d'aquest paisatge són els topogràfics. En aquest sentit, la unitat està formada per una plataforma que conté les ribes més immediates al riu. Malgrat que aquesta té sovint un pendent mínim, els vessants que marquen els límits es converteixen en els elements topogràfics rellevants. Concretament, en destaquen l'estructura de les plataformes de l'horta de Lleida, als entorns de Rufeia i Butsènit, que aprofiten el mínim pendent per construir un paisatge que s'adapta al màxim a la topografia mitjançant terrasses.

Un dels patrons agrícoles més destacats, com ja s'ha apuntat, són les zones d'horta, que acompanyen els dos rius segons uns patrons agrícoles nítids, amb una estructuració de parcel·la definida per l'orientació, perpendicular al curs del riu, i de mida reduïda. Malgrat que a les ribes dels rius i a l'entorn de les carreteres principals és molt visible el canvi d'usos de sòl associat als processos d'intrusió urbana (el típic paisatge periurbà compost per tallers, contenidors d'oci, restaurants, exposicions de productes, entre d'altres), si es segueix qualsevol camí secundari és possible endinsar-se en la part més preservada de l'horta de Lleida. Aleshores s'enceta la visió de parcel·les estretes i molt acurades, amb edificacions que conserven les mides i disposició inicial. Fins i tot en aquests espais, però, ja és patent una lleugera transformació, per exemple de canvi de mides, inevitable en el si d'un procés de valoració recent de l'horta com a espai residencial i de modernització de les seves infraestructures bàsiques.

Un dels contrastos més singulars d'aquest paisatge és el xoc entre la verticalitat de la vegetació de la ribera i de l'agricultura. La segona característica important és la transformació del paisatge en el temps a causa de la presència d'espècies caducifòlies. En efecte, la pèrdua de les fulles dels pollancre, el canvi de color, la floració de les pomeres, pereres i presseguers els mesos del març i abril són elements que marquen els canvis de les èpoques i posen en evidència el dinamisme d'aquest paisatge fluvial.

Encara que, com ja s'ha esmentat, la imatge predominant té a veure amb el cultiu de regadiu (amb la forma geomètrica dels conreus de pomeres d'un color verd fosc que contrasta amb les masses de bosc de ribera, per exemple), els cursos fluvials dels rius Segre i Noguera Ribagorçana funcionen com espines dorsals d'una seqüència de paisatges ben diversos. En aquest sentit, destaca el conjunt de paisatges de ribera dels entorns urbans de Lleida i Balaguer. Aquestes ciutats organitzen la seva façana principal vora el riu, que aprofiten com a parc urbà, de forma que aquest arriba a ser un punt neuràlgic de la vida social de la ciutat. En el cas de Lleida, a l'entrada del riu pel nord hi ha el parc de la Mitjana, que preserva una massa important de bosc de ribera. Aquesta imatge es complementa amb els cultius de pomeres i altres fruiters restants a la rodalia de la ciutat.

Finalment, pel que fa a la transformació de la forma i el color del paisatge, cal fer referència, principalment, a l'alternança vinculada als canvis estacionals dels fruiters de regadiu.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les rutes de Menàrguens a Balaguer i de Seròs a la Granja d'Escarp (de fet, fins al límit de la demarcació de Lleida) permeten apreciar les variacions estacionals d'aquest paisatge. La major part de la unitat resta invisible per a la totalitat del territori. Les visions que s'obtenen tot recorrent el riu Segre es limiten a l'entorn més pròxim, cosa que confirma la seva característica geogràfica de conca autònoma.

Seguint el curs del riu de sud a nord, al primer tram l'àmbit visual és força obert. A l'entorn pròxim destaquen els cultius de regadiu, majoritàriament fruiters de pomeres, i, al costat mateix del riu, hi ha plantacions de pollancre, plàtans i canyars de vores d'aigua. La imatge en les zones pròpiament d'horta es caracteritza per una estructura típica de paisatge pla, amb microtopografia treballada per l'home. Les mides d'aquest espai poden variar lleugerament i depenen bàsicament del gra petit del parcel·lari. Els seus límits vegetals, força variables, es modifiquen al llarg del temps. El valor visual d'aquest patró rau en la varietat cíclica del color i del canvi: des de la relativa opacitat a la més absoluta transparència; ambdues qualitats estableixen sinergies amb les condicions climàtiques i, sobretot, amb les diferents densitats de la boira i de la llum, de manera que ofereixen una imatge que en alguns moments de l'any, especialment a la primavera, pot arribar a ser espectacular.

En aquest sector sud són perceptibles els vessants que limiten amb les Garrigues altes si les condicions climàtiques són bones.

Autopista AP-2 a les proximitats de Torres de Segre. Observatori del Paisatge

Tot seguint cap al nord, la imatge visual es caracteritza per la presència en segon pla d'una seqüència de tossals que tanquen la visió de la plana i n'impedeixen la visibilitat. Més al nord, es pot destacar la persistència com a horitzó permanent de les carenes del Montsec i dels Aspres de la Noguera.

Des de l'autovia A-2, el paisatge fluvial del Segre es divideix per àmbits compactes i limitats als voltants de Lleida, pel nord fins a Vallfogona de Balaguer, i pel sud fins a Seròs. Al seu torn, des de l'autopista AP-2 les zones que es poden percebre són les mateixes. Des de les altres carreteres no s'arriba a veure aquest paisatge fluvial.

Els principals miradors són: el turó del Sant Crist de Balaguer (que permet alhora panoràmiques als Aspres de la Noguera, baix Sió i el terç septentrional de la unitat regada pel riu Segre); el Sagrat Cor d'Alguaire (panoràmiques a l'horta de Pinyana i a totes les terres regades pel riu Noguera Ribagorçana); el turó de la Seu Vella de Lleida (panoràmiques a l'horta de Pinyana, plana d'Urgell i les terres regades pel Segre en el seu segment mitjà); el turó de la cova del Pare Palau a Aitona (panoràmiques als secans d'Utxesa i al baix Segrià, i a les terres regades pel riu Segre al tram inferior); i l'antic jaciment de Bovalar, a Seròs.

Possible evolució del paisatge

La pauta habitual de poblament a les Terres de Lleida ha estat la de concentració al voltant dels rius, i és previsible que aquesta densitat d'ocupació de les riberes continuï. El creixement dels nuclis, sobretot Balaguer, comportarà necessàriament transformacions d'usos del sòl a causa de la urbanització, la industrialització i l'augment d'infraestructures i serveis.

Pel paisatge fluvial del Segre hi travessaran la nova línia del TAV i la futura A-26 (autovia Lleida-Val d'Aran) i ja ho fan nombroses vies de comunicació en sentit est-oest (A-2 i AP-2). Aquestes infraestructures afavoreixen l'accessibilitat però comporten també l'aparició de problemes de connectivitat ecològica als seus corre-

Creixements Industrials a l'accés a la ciutat de Lleida per la carretera N-IIa. Observatori del Paisatge

dors i transformacions no desitjades d'usos del sòl (proliferació de cultius abandonats, extensió de zones nues i edificacions). A més a més, malgrat el seu relatiu bon estat de conservació, els rius suporten infraestructures que certament s'han d'integrar al seu paisatge fluvial. Ponts, viaductes, assuts, trams canalitzats, rescloses, construccions rurals i de bombament, constitueixen els elements moderns que s'han d'inserir de manera integrada en el paisatge.

358

Fora de les zones urbanes, el paisatge es caracteritza per una combinació entre la vegetació de ribera i terres conreades, principalment de fruita dolça (pomeres, presseguers, pereres i altres), plantacions de xops, farratges (alfals) i cereals d'estiu (panís). La conjuntura econòmica actual ha portat a la substitució progressiva dels cultius de fruiters de fruita dolça per conreus herbacis més rendibles econòmicament (panís i alfals). És probable que aquesta tendència es mantingui a curt termini. A mitjà termini, aquesta dinàmica es pot veure potenciada per la probable introducció de cultius energètics per a la producció de biodièsel, sobretot colza.

A més llarg termini, s'hauran de considerar les conseqüències del canvi climàtic, que implicarà una menor disponibilitat d'aigua, les aportacions de la qual es poden arribar a comprometre per l'escassetat de precipitacions o per la seva major concentració durant els mesos d'hivern. En aquest sentit, és possible que l'augment de temperatura millori les produccions dels cultius extensius de regadiu si hi ha disponibilitat d'aigua.

Finalment, la major regulació del Segre a causa de la construcció de l'embassament de Rialb pot afavorir l'expansió del bosc de ribera, on es concentren els principals valors ecològics i recreatius. D'altra banda, els rius d'aquesta unitat concentren una avifauna molt destacada i s'han erigit en els principals connectors biològics per a determinades espècies, en unir d'una manera gairebé contínua territoris molt distants.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El fenomen de la urbanització dispersa il·legal es troba àmpliament estès al voltant de les ciutats de Lleida i Balaguer i, en menor mesura, a la resta de pobles d'aquest territori.
- Hi ha zones extenses amb risc d'inundació. Aquest territori és altament sensible als extrems hidrològics, coincideixen zones de màxim i moderat risc de precipitació anòmla i vulnerabilitat per exposició d'activitat humana propera a la llera.
- Hi ha un nombre important d'activitats d'extracció de graves i àrids en funcionament que modifiquen el règim fluvial i alteren les formacions de ribera.
- La implantació de noves infraestructures, així com el creixement dels principals nuclis de població, Balaguer i Lleida, poden suposar una pressió excessiva per al fràgil ecosistema de ribera dels diversos rius.
- La invasió de la canya (*Arundo donax*) al sud del Club Segre, prop de Vilanova de la Barca, Torrelameu i Albesa, i, de manera discontinua, a la zona sud de Lleida.

Oportunitats:

- Els processos de rehabilitació i millora urbana de les ciutats de Lleida i Balaguer estan suposant una valoració molt destacada del paisatge urbà i dels seus elements patrimonials.
- Hi ha zones d'extracció abandonades des de les quals s'extreuen graves, en què és possible la restauració i creació de nous paisatges.
- Les zones humides són molt nombroses. Els aiguamolls de Seròs, en un antic meandre abandonat pel riu, és un espai amb un gran potencial ecològic i paisatgístic si es gestiona adequadament.
- Aquest paisatge reuneix algunes de les poblacions històricament més importants de les Terres de Lleida, i té, en conseqüència, un elevat nombre de valors religiosos, històrics i simbòlics.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Unes hortes fluvials tradicionals protegides, ordenades, gestionades i productives.

Les centenàries hortes de les ribes del Segre solen ser de petites dimensions, amb fruiters de regadiu, i revesteixen un gran valor paisatgístic. Aquestes hortes, generalment situades a les proximitats dels nuclis, més enllà del valor productiu esdevenen un element característic i identitari del paisatge fluvial del Segre. Cal establir una ordenació de les construccions disperses derivades d'aquesta activitat hortícola (coberts d'eines, casetes de bombament, magatzems...) i reconvertir-les per a altres usos impropis de la zona (habitatges, residus, etc.).

OQP 2

Un paisatge dels rius Segre i Noguera Ribagorçana que mantingui la funcionalitat ecològica i que en permeti l'ús turístic i de gaudi.

El riu Segre és un dels elements més característics de l'àmbit de les Terres de Lleida. És important mantenir la qualitat de les ribes fluvials i el bosc de ribera, especialment de la Mitjana de Lleida, l'aiguabarreig del Segre-Noguera Ribagorçana i l'aiguabarreig del Segre-Cinca. Aquests espais, de valor ecològic indubtable, també posseeixen un valor social per a la població local, al mateix temps que representen espais de referència per a la promoció turística d'aquest territori.

OQP 3

Unes construccions lligades a l'activitat industrial, agrària i ramadera adaptades a l'entorn.

A les àrees d'influència dels nuclis de població de la unitat s'hi concentren diverses construccions derivades de l'activitat agro-ramadera (granges, naus i coberts d'eines) i l'activitat industrial (polígons industrials). La proliferació d'aquestes construccions i polígons industrials, juntament amb el pas de les infraestructures (corredors d'infraestructures de les carreteres A-2 i AP-2) formen un paisatge desestructurat que és necessari gestionar i ordenar.

OQP 4

Una façana paisatgística de la Seu Vella de Lleida i el santuari del Sant Crist de Balaguer ben conservada, sense elements que en dificultin la percepció.

La situació estratègica de la Seu Vella de Lleida i del santuari del Sant Crist de Balaguer, situats a dalt d'un turó, fa que siguin percebuts per a la població com a elements identitaris, i, a la vegada, constitueixen dos dels principals perfils paisatgístics de les Terres de Lleida. És primordial evitar la construcció de qualsevol element que alteri negativament la percepció d'aquests elements, que al mateix temps actuen de miradors.

Àrees amb valors especials per protegir

- Patró agrícola de les hortes de les ribes del riu Segre, en particular a partir del terme de Lleida.
- Tossal del Maset, al nord de Torrelameu.
- Connector biològic i paisatgístic dels cursos i boscos de ribera dels rius Segre i Noguera Ribagorçana.
- Darreres banquetes arbrades que ressegueixen els canals d'Urgell.
- Perfil escènic i topogràfic (*skyline*) de la Seu Vella de Lleida i el santuari del Sant Crist de Balaguer.

Àrees de foment de la gestió

- Rius Noguera Ribagorçana i Segre i els seus hàbitats de ribera.
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (aiguabarreig Segre-Cinca, aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa, aiguabarreig Segre-Noguera Ribagorçana).
- Conreus abandonats que confronten amb les àrees industrials i urbanes.
- Zones humides associades als rius Segre i Noguera (illa del Segre a la segona marrada, meandre del Segre a la torre del Caberol, Partidor de Balaguer, aiguabarreig Segre-Cinca, meandre del Mas del Segre, aiguabarreig Segre-Noguera Ribagorçana, Mitjana de Lleida, patamolls de Montoliu i aiguamolls de Seròs, etc.).
- Promoció i gestió dels elements significatius del patrimoni històric i entorns: Seu Vella de Lleida, Sant Crist de Balaguer, jaciment arqueològic dels abrics i les diverses fortificacions situades al llarg del curs dels rius (castell de Tèrmens, torre d'Alfarràs, castell de Torres de Segre, palau dels marquesos d'Aitona a Seròs, etc.).

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Zones d'urbanització difusa a les proximitats de Lleida, Balaguer i Gerb.
- Trams degradats de les ribes fluvials del Segre i la Noguera Ribagorçana.
- Recorregut de la línia d'alta tensió que creua la unitat entre Seròs i Torres de Segre.
- Polígons industrials i terciaris (polígon del Segre a Lleida, zona industrial de Balaguer, etc.).
- Zones d'extracció de grava i zones nues al riu Segre al sud de Lleida i al nord, als entorns de la població de Gerb i a l'oest de Sudanell, prop de la torre Forcada.
- Façanes urbanes de Lleida, Balaguer, Torrelameu, Menàrguens, Albesa, Alfarràs, Alcarràs, Sudanell, Torres de Segre, Soses, Aitona, Seròs, Massalcoreig i la Granja d'Escarp.
- Entorns de les carreteres A-2 i AP-2 i de les línies ferroviàries del Tren d'Alta Velocitat i del ferrocarril Lleida-Barcelona.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Turó del Sant Crist de Balaguer
 - b) Sagrat Cor d'Alguaire
 - c) Turó de la Seu Vella de Lleida
 - d) Turó de la cova del Pare Palau (Aitona)
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Seròs-Aitona-la Granja d'Escarp
 - b) Menàrguens-Balaguer
 - c) Sudanell-Sarroca de Lleida-Utxesa
 - d) Tèrmens-Menàrguens-Bellví

13. Baix Segrià

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca del Segrià.

Superfície:

4.786 ha

Municipis:

Conté part dels termes municipals de Soses, Aitona, Seròs i una petita part del nord de Massalcoreig.

362

Conreus de regadiu a les proximitats d'Aitona. Jordi Bas

Trets distintius

- Relleus ondulats i suaus que augmenten d'alçada a mesura que s'allunyen del riu Segre. Els turons sovintegen a tot el territori i entre ells es poden destacar la serra de Montllober, la serra Llarga, Serrabrisa i el tossal de Folies.
- La vegetació actual es limita als costers i zones ermes amb predomini de les brolles calcícoles continentals, llistonars i espartars fragmentaris.
- Les parcel·les agrícoles formen un mosaic amb diferents formes i dimensions adaptades a les fluctuacions del relleu. Són més estretes i allargades als vessants de major pendent, i més amples i quadrades a les zones més planes.
- Els arrossars (en zones de fàcil inundació), els farratges i els fruiterars de fruita dolça han donat color i vistositat a un territori on encara es troben terres ermes, salines i eixutes, en aquelles àrees on l'aigua encara no ha arribat.
- La dominància actual del regadiu i les modernes infraestructures de mobilitat emmascaren un passat estèpic, àrid, amb una ocupació humana primerenca.
- El poblament es concentra al límit oriental. Són el poble de Soses i la vila d'Aitona, nuclis de tipologia rural amb unes poblacions respectives d'uns 2.000 habitants.
- Montllober és un espai natural representatiu de les terres estèpiques de Terres de Lleida i del conjunt de la vall de l'Ebre, on des del punt de vista de la flora, hi ha un bon nombre d'endemismes ibèrics i iberomagrebins que s'integren amb les brolles, espartars i llistonars.

Itineraris:

24 Seròs-Aitona-la Granja d'Escarp (límit demarcació de Lleida)

47 Seròs-Massalcoreig

Llegenda:

Mirador

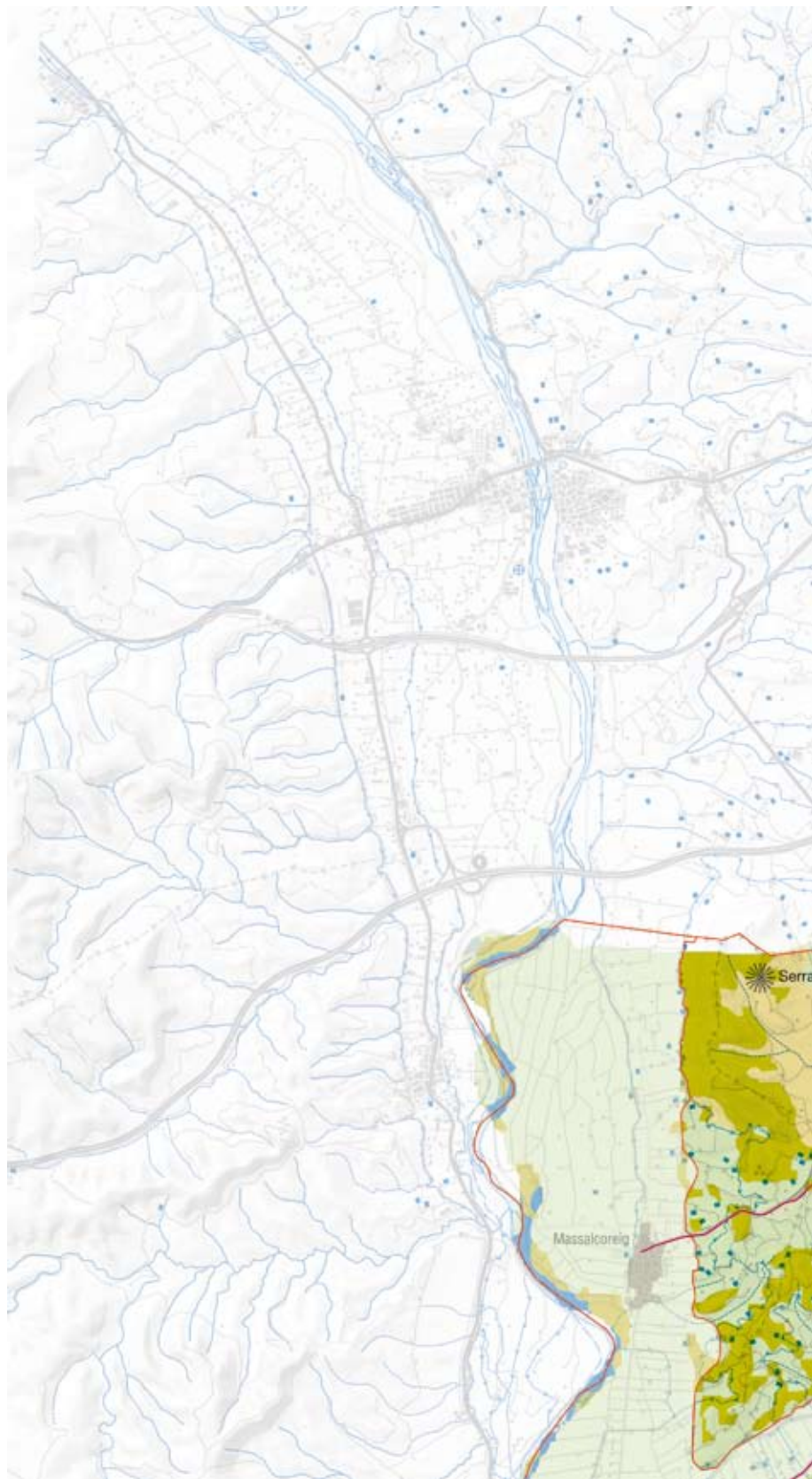

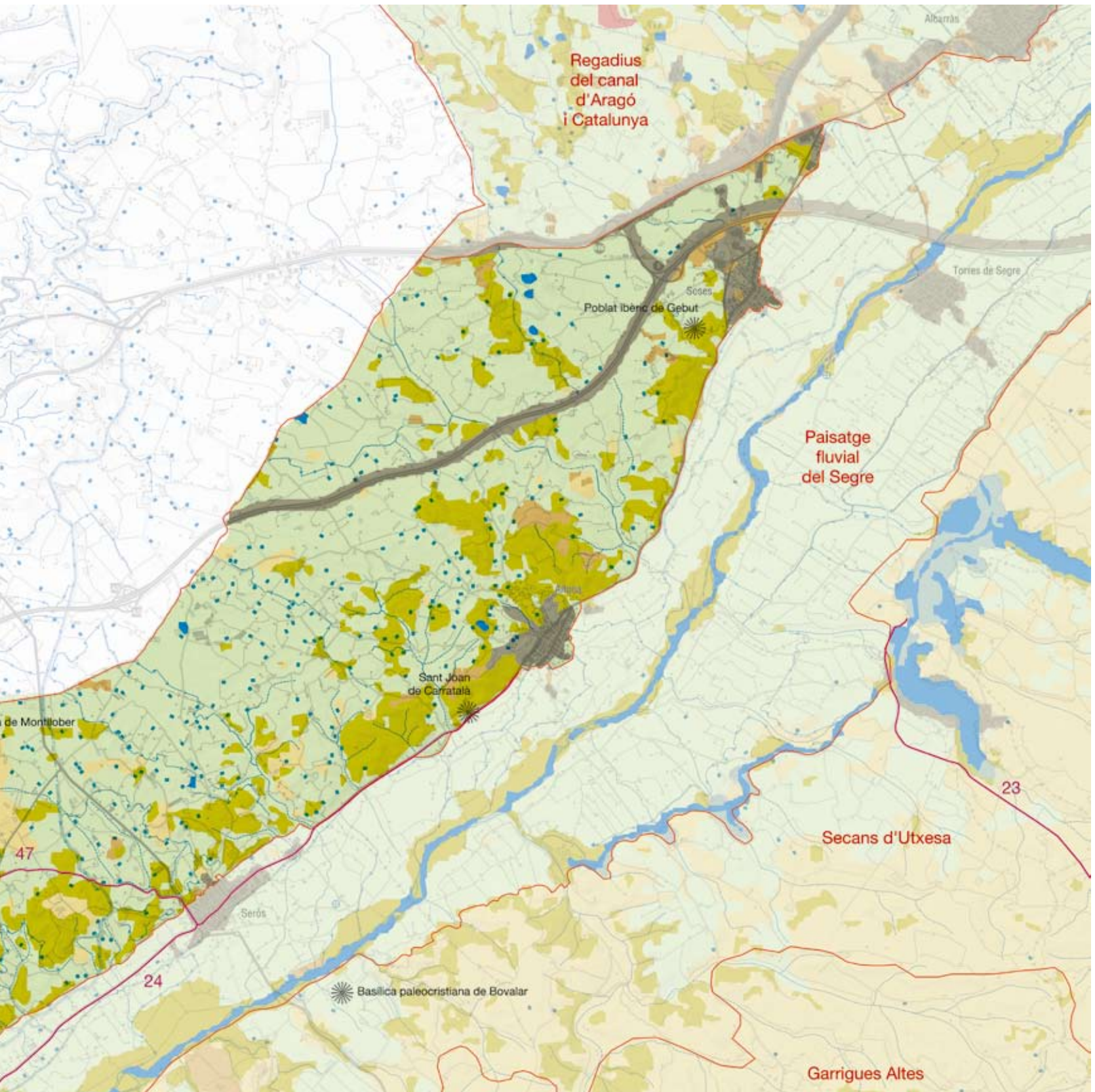
Itinerari

364

0 500 1.000 1.500 m

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El Baix Segrià té un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions al voltant dels 400 mm anuals, però amb una elevada evapotranspiració, la qual cosa comporta un dèficit hídric important. Tot això fa que el paisatge de les àrees de secà estigui dominat per espècies perennifòlies i esclerofil·les, que contrasten fortament amb les espècies caducifòlies del regadiu.

Les roques que afloren corresponen a gresos i lutites terciàries d'origen continental, que es disposen en nivells horitzontals. El territori presenta relleus ondulats que augmenten d'alçada a mesura que hom s'allunya del riu Segre. Els turons sovintegen a tot el territori i destaquen: la serra de Montllober (250 m), la serra Llarga (170 m), Serrabrisa (231 m), el tossal de Folies (178 m) i el tossal de Montfred, de gairebé 200 m d'altitud.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, per aquest territori passa la Clamor, que el travessa obliquament i desguassa al riu Segre, a un quilòmetre al nord d'Aitona. D'altra banda, hi ha una important xarxa de regadiu integrada pel canal d'Aragó i Catalunya, i diverses séquies que duen aigua del Segre, com les de Remolins, Aitona i Seròs. El canal d'Aragó i Catalunya dóna aigua a les nombroses basses construïdes per emmagatzemar i impulsar aigua als diversos bancals de fruiters escampats als dos marges de l'autopista AP-2.

El domini potencial de la vegetació correspon a la màquia continental del garric i arçot (*Rhamno lycioidis-Quercetum cocciferae*). No obstant això, la màquia solament es troba present en zones molt restringides a causa de la transformació extrema del sòl per al conreu. La vegetació actual es limita als costers i zones ermes amb predomini de les brolles calcícoles continentals (*Rosmarino-Ericion*), els llistonars (*Thero-Brachypodion*) i els espartars fragmentaris (*Agropyro-Lygeion*). Aquestes dues últimes formacions vegetals coincideixen amb orientacions nord i sud, respectivament.

Fruiters i tossals al nord d'Aitona. Observatori del Paisatge

En molts llocs els sòls contenen quantitats apreciables de sals procedents del rentat dels materials geològics, d'aquí que, en aquells indrets on la pastura ha estat excessiva, són els matollars grisencs halonitròfils de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*) els que dominen el paisatge vegetal. Al fons de valls mal drenats i lliures de conreus es fan masses reduïdes de tamarigars (*Tamaricon africanae*) i formacions halòfiles, tant arbustives com herbàcies (*Suaedion braun-blanquetii*, *Thero-Suaedion*).

Les terres presenten una aptitud agrícola general moderada, amb limitacions per la incidència de la salinitat. De fet, aquestes limitacions, sobretot del pendent, es fan més paleses a tocar de la unitat veïna del paisatge fluvial del Segre, on es donen els relleus més forts. Aquestes àrees representen el 32% del territori. Els sòls més salins es localitzen darrere d'aquesta frontera, i precisament tenen el drenatge limitat pel nivell de terrassa més alta del Segre. Els usos agrícoles predominants són els conreus herbàcis i els fruiters de regadiu, amb la vegetació arvense associada típica d'aquests conreus de regadiu (*Panico-Setarion*). La tipologia dels conreus és molt diversificada. En aquest sentit, cal destacar que la presència de sals va facilitar la implantació d'arrossars, especialment a les zones de fàcil inundació com són aquelles pròximes a la Clamor. A mesura que els nivells edàfics es van rentant de sals els arrossars són substituïts per farratges (alfals) i, anys després, per presseguers i pomeres. Actualment els arrossars són marginals.

Les explotacions bovines també sovintegen a l'extrem nord del territori. Les sitges i les construccions que allotgen el bestiar són gairebé totes de les mateixes dimensions i de fàbrica molt similar.

Pel que fa al poblament, aquest es concentra al límit oriental i en nuclis de tipologia rural, Soses i Aitona, que tenen una població respectiva d'uns 2.000 habitants, aproximadament. Les hortes són poc extenses i els pobles hi ocupen una situació central. Soses és un poble eminentment agrícola i el planejament vigent són les Normes subsidiàries del 1983. Pràcticament no hi ha poblament disseminat a tota la unitat: les finques isolades només solen estar habitades a l'estiu.

El baix Segrià està limitat al nord per l'autovia A-2 i al sud per la carretera C-45, que ressegueix quasi perimetralment aquest territori. D'altra banda, al nord de Soses també hi passa l'autopista AP-2, que enllaça Lleida amb Saragossa. Per últim, hi ha una línia d'alta tensió al sud, a sobre de Seròs.

Evolució històrica del paisatge

La situació estratègica d'aquest territori, a tocar del Segre i amb un relleu ondulat, ha motivat que s'hi establissin assentaments humans representatius d'una bona mostra de diverses civilitzacions. Totes hi han deixat un important llegat històric, que va des de l'edat del bronze i l'edat del ferro fins a l'època islàmica, passant pel període romà i tardoromà. Totes aquestes restes apareixen en llocs dominants.

Certament, aquestes terres ja eren poblades durant l'edat del bronze. D'aquesta època són els poblats de Carratalà, vall del

Restes del poblat ibèric de Gebut a Soses, l'any 1942. Observeu el tossal de Montmaneu al fons. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdec de la Diputació de Lleida

Grau, Cantacorbs, Montfriu, Montfred (Aitona); tossal de Folies, les Roques, tossal Fernando (Seròs); i els Budells i tossal Benito (Massalcoreig). De l'època ibèrica també ha arribat un registre important: el jaciment dels Gebuts (Soses). Alguns dels assentaments anteriors perduren durant l'època ibèrica, com ara les Roques de Sant Formatge (Seròs) i el Castell (Aitona). L'esmentat jaciment dels Gebuts és molt important (Soses), ja que presenta una calçada central i la distribució dels carrers i habitatges (fets antigament de pedres, branques i fulles). L'economia dels ilergetes era l'agricultura basada en els cereals i els llegums, i la ramaderia. Tots aquests productes eren obtinguts dels voltants dels assentaments (conreus, pastures i bosc). Per tant, hom es pot imaginar un paisatge primitiu on predominaven les bosquines altes esquitxades de petites parcel·les de cultiu.

La romanització, que convencionalment es considera iniciada el 205 aC, obrí un període amb escassa pressió sobre el paisatge primitiu. Al territori hi ha jaciments romans com el del Mas dels Mequinensans a Aitona, les Roques de Sant Formatge a Seròs o les Torrasses a Massalcoreig. Durant aquest període, el riu Segre actuava per tota la baixa plana de Lleida com una via de navegació molt important vers l'Ebre i la ciutat de Tortosa. Fins al segle v dC l'agricultura fou pròspera, però a partir del segle VIII la invasió sarraïna provocà un fort despoblament. Tanmateix, alguns assentaments dels ja citats encara perduren i han arribat registres del període islàmic: Carratalà i Montfriu (Aitona), el Castell i les Roques de Sant Formatge (Seròs). En aquests casos, els cultius es concentraven a les vores del Segre, gràcies a la fertilitat d'aquestes terres i a la construcció de séquies de regadiu.

A partir del segle XI, es produeix la conquesta d'aquestes terres per part d'Ermengol VI d'Urgell. Tot i això, en aquestes terres els repobladors cristians sempre foren minoria. En efecte, els musulmans mantingueren costums, culte i propietats, circumstància que es mantingué a gran trets fins al segle XVII quan es produeix l'ex-

pulsió dels moriscs. Probablement aquest fet fou determinant en l'aprofitament de l'aigua d'aquestes terres. El compromís adquirit per Pere I en el matrimoni de la seva filla Costança implicà que una bona part de les terres que integren aquest territori es constituïssin en un conjunt senyorial estable que s'ha mantingut fins al període modern, possiblement amb una homogeneïtzació d'usos. Aquestes terres tingueren veïnatge eclesiàstic, d'una banda les monges trinitàries a Avinyana i de l'altra, les monges cistercenques a la Granja d'Escarp.

Posteriorment, la pesta del 1500 i les guerres civils degueren influir en els habitants d'aquesta zona i en les seves activitats. Certament, després d'aquests episodis, moltes terres quedaren ermes i només foren aprofitades pels ramats de muntanya que a l'hivern baixaven a la plana a pasturar, tot resseguint les diverses carrerades que encara avui es conserven.

La guerra del Francès i el decret de desamortització també influïren en un canvi de mans d'una bona part de les terres, cosa que tingué grans conseqüències en el paisatge, ja que desaparegueren erms i es tallaren els bosquets que fins aleshores havien sobreviscut.

Més recentment, la construcció del canal d'Aragó i Catalunya ha transformat extraordinàriament les terres del grau superior de la unitat, que quedaven fora de l'abast de l'aigua del Segre. Els arrossars primer, els farratges després i darrerament els fruiterars de fruita dolça han donat color i vistositat a un territori on encara existeixen terres ermes, salines i eixutes, en especial en aquelles àrees on l'aigua encara no ha arribat.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El relleu, suaument ondulat, condiciona la morfologia de les parcel·les agrícoles. Aquestes formen un mosaic amb diferents morfologies i dimensions que s'adapten al relleu canviant, de forma que són més estretes i allargades als vessants de major pendent, i més amples i quadrades a les zones més planes. Els cursos d'aigua alternen amb una gran concentració de recintes d'emmagatzematge d'aigua.

Aquest territori està força fragmentat en diferents usos del sòl, entre els quals predominen els arbres fruiters (51%) –especialment agregats en les zones de topografia més favorable al cultiu–, les bosquines i prats (22%) i els herbacis de regadiu (15%). Al seu torn, les necessitats de l'aprofitament agrícola i la seva localització han determinat una elevada densitat de la xarxa viària. L'autopista secciona aquest territori i domina el paisatge amb la seva presència lineal. El percentatge d'ocupació de les vies de comunicació és el més alt de l'àrea d'estudi (4%). En tot cas, malgrat les intrusions antròpiques, persisteixen localment zones heterogènies visualment molt atractives, amb alternança de conreus i bosquines amb textures contrastades, línies sinuoses, patrons ordenats de fruiterars i làmines d'aigua que reflecteixen un cel lluminós.

Pel que fa a la dinàmica del paisatge, és molt similar a la d'altres territoris dominats pel regadiu amb tessel·les de vegetació natural corresponents a etapes serials, degradades per l'impacte de les

Tossal de Montfred amb una bassa de reg en primer terme. Observatori del Paisatge

activitats humanes. Ara bé, dit això, cal destacar que el 42% del seu territori ha canviat d'ús del sòl en aquest període. Les dades indiquen condicions de major fragmentació en el regadiu, amb més tesselles però menors i de menor mida mitjana, més allunyades i disgregades. D'altra banda, les bosquines guanyen terreny, s'expandeixen des de les seves posicions marginals, i augmenten en superfície mitjana, agregació i proximitat. També es constata la tendència a l'abandonament dels cultius al sud de la serra de Montllober i al pla de Panamà, a causa al polígon industrial situat en aquesta àrea, i la gran concentració de granges que s'està produint al nord de Seròs. En aquest sentit, la dinàmica urbana mostra, després d'un llarg període d'estancament, un creixement poblacional sostingut des del 2001.

També cal remarcar l'impacte que pot tenir la implantació d'activitats a les àrees exposades des de les carreteres més freqüentades, predominantment els vessants de les serres, com ara la Serrabrisa i la serra dels Gebuts, visibles des de l'autopista AP-2, o el tossal de Montllober, que ho és des de la carretera C-45.

Expressió artística del paisatge

El paisatge del Baix Segrià ha estat interpretat per l'escriptor Josep Vallverdú, a la seva obra *Els rius de Lleida*, com el resultat d'un interessant diàleg entre els nuclis que poblen de manera simètrica ambdues ribes del Segre. Aigües a vall, prop de la frontera amb Aragó, la topografia i la sequedat determinen la fi de l'univers del Segre.

"Els pobles es miren, a banda i banda de riu, a parelles: Sonadell afronta amb Alcarràs, Torres de Segre amb Soses, però després la riba esquerra es despobra, i és per la riba dreta que trobarem els dos pobles darrers d'aquesta sèrie lleidatana: Aitona i Seròs. Només al final gairebé del seu recorregut, apareixerà, per la riba esquerra, fosc i pintoresc, la Granja d'Escarp.

"Aquest despoblament de la riba esquerra és degut a la disminuïda possibilitat d'instal·lació de poblament. Els turons, altament eixuts, han avançat cap al Segre, pelats, blocs de margues dures, amb esquistos pedregosos. S'ha acabat la presència de l'aigua terra endins: és tot un morro de Garrigues que s'apropa a esguardar el Segre".

(Vallverdú, 1973: p. 311)

Valors en el paisatge

A la partida dels Gebuts (Soses) s'han trobat restes fòssils de vertebrats terciaris, consistents en ossos de mamífers, plaques de tortugues, restes d'un cocodril i d'un rosegador, i impressions vegetals. Aquest és un dels valors geològics i paleontològics més importants d'aquest paisatge.

Des d'un punt de vista ecològic, la unitat inclou l'EIN de Montllober, un espai natural representatiu de les terres estèpiques de la vall de l'Ebre, on des del punt de vista de la flora, hi ha un bon nombre d'endemismes ibèrics i iberomagrebins que s'integren a les brolles, espartars i llistonars. Cal destacar també els prats mediterranis rics en espècies anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*) i les formacions salines mediterrànies (*Limonietalia*), que són hàbitats d'interès comunitari prioritari. Altres hàbitats d'interès comunitari, però no prioritari, són: les jonqueres halòfiles (*Juncetalia maritimi*), les bosquines termomediterrànies preestèpiques (*formacions de Retama sphaerocarpa*) i les bosquines de *Nerio-Tamaricetea*. Aproximadament una quarta part d'aquest territori és corredor biològic.

Aquest paisatge té també una dimensió històrica que s'accentua amb la presència de jaciments d'edat antiga. En aquest sentit, convé destacar els poblats ibèrics de Genó (de l'edat del bronze), prop d'Aitona i dels Gebuts, ubicat al terme municipal de Soses (Segrià). La partida dels Gebuts de Soses, situada al sector meridional del terme i a 500 m del nucli urbà, té una bellesa històrica, arqueològica i paisatgística de gran interès. S'hi pot observar una

Nucli d'Aitona. Observatori del Paisatge

calçada central, els carrers transversals i la planta dels edificis. Cal destacar, també el castell de Gebut, del qual resten escasses restes, i el castell d'Aitona, conegut també com el castell del Moro, que actualment conserva dues torres còniques en ruïnes.

Aquest paisatge és conegut com la “terra de sants”. D'altra banda, al municipi d'Aitona destaquen la cova del Pare Palau, on el beat Pare Francesc Palau Quer (1811-1872) anava a fer les seves meditacions, i les cases natal del pare Palau i de santa Teresa Jornet (1843-1897), fundadora aquesta última de la institució coneguda com les Germanetes de la Gent Gran Desemparada, beatificada per Pius XII el 1958.

Cal destacar, també, alguns elements visibles en el paisatge que doten d'identitat la zona, com el gall que apareix a l'escut de la vila d'Aitona, que al·ludeix a una llegenda segons la qual la gent d'Aitona fou alertada pel cant conjunt de tots els galls de la població d'un atac imminent dels àrabs, fet que va els va permetre resistir l'ofensiva. D'altra banda, a la mateixa vila d'Aitona s'explica una llegenda que fa referència a sant Gaietà i segons la qual el sant salvà el poble d'Aitona d'una plaga de llagostes que estava arrasant les collites.

Aquest paisatge presenta elements topogràfics ben rellevants. Es caracteritza per una estructura topogràfica força diferent de la de les altres unitats de les Terres de Lleida. En efecte, el territori ofereix una imatge visualment complexa, en què es combinen uns tossals d'una mida petita –per exemple, els tossalets, el tossal de Folies, el tossal de Benito i el tossal de Punxent– amb uns serrats longitudinals alineats en direcció nord-oest o bé sud-est: serra dels Gebuts (límit del Segre), les serres de Vilanova al nord-oest, el tossal de Montllober, les Roques de Sant Formatge, la serra de Matacany. Els tossals es presenten com a interrupcions del paisatge agrícola, coberts, majoritàriament, de brolles de romaní i llistonars.

La forta presència d'aigua en aquesta zona dóna lloc a una agricultura singular. Hi ha arrossars a la Clamor, i al nord del Montfred, ja al sud del Mas de Margalida. Esporàdicament, i en les zones de

Concentració de granges a les rodalies d'Aitona. Observatori del Paisatge

pendent més acusada, es preserven espartars de *Lygeum spartum* i matollars de *Salsola vermiculata* (siscallars). En aquest context particular es localitza la singularitat d'una massa de pineda de pi blanc (que correspon a una plantació) a Montefiu. D'altra banda, en aquest paisatge on predomina la imatge produïda pel regadiu, la massa d'oliveres de secà a l'est de la serra del Montllober esdevé una singularitat. La dinàmica de l'abandonament d'aquest tipus de cultiu, ja evident al sud-est de la zona, apunta cap a la possible extinció d'aquesta singularitat.

En l'esfera dels patrons agrícoles, tot i que no s'anota un patró agrícola global i nítid, els relleus prèviament comentats forcen els camps agrícoles a ajustar-se a la seva estructura. D'altra banda, l'existència recurrent dels canals i dels dipòsits d'aigua ofereix una estreta relació entre l'ús agrícola i la presència d'aigua. Els canals s'organitzen en pautes rítmiques en direcció nord-oest sud-est, s'alimenten del Segre i interrompen el ritme dels plecs semicirculars del relleu.

Finalment, pel que fa a la transformació de la forma i el color del paisatge, cal fer referència, principalment, a la presència dominant dels fruiters de regadiu, que doten aquest paisatge d'una imatge caracteritzada pels canvis cromàtics estacionals. També hi ha zones on el canvis en el paisatge són estrictament puntuals, com ara al llarg del límit amb el paisatge fluvial del Segre, atesa la presència de matollars. Alhora, en un altre àmbit, al sud, dos tipus de comunitat donen al paisatge una imatge persistent: d'una banda les brolles i timonedes de romaní (*Rosmarinus officinalis*), que localment contenen foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*); de l'altra, els llistonars (prats secs de *Brachypodium retusum*).

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest territori té una estructura visual complexa i variant que es deu a la seva configuració topogràfica. Està caracteritzat per la presència d'elements longitudinals aïllats —que formen tossals— i per una estructura topogràfica que va assolint pendents més alts a mesura que s'apropa als seus límits. La zona nord-oest, en canvi, és més plana i homogènia. Ateses aquestes dues zones amb característiques força diferents, els àmbits visuals esdevenen més closos i limitats a l'entorn més pròxim en els límits de la unitat, i més obertes i compactes a la zona plana.

Als límits amb el paisatge fluvial del Segre, no es disposa de domini visual sobre les altres unitats, i l'àmbit de domini visual es limita a l'entorn més pròxim a causa de la presència de nombrosos pujols, serrats i tossals: la serra de Montllober, el tossal de Punxent i el tossal de Benito a l'oest; la serra de Matacanyes i el tossal de Folies al sud-est; més al nord, la serra Llarga, la Serrabrisa i la serra dels Gebuts; i, ja al límit amb els regadius del canal Aragó i Catalunya, la continuació de la serra del Montull.

L'autopista AP-2 és la principal via que travessa aquest paisatge, però l'àmbit visible es limita a les àrees més pròximes al vial. La

visual s'atura enfront de Serrabrisa i el mas de Marquet, el Montefiu i el mas de l'Agustina. Es pot veure al fons el tossal de Montllober. La imatge visual la defineixen una seqüència de matollars i fruiters de regadiu. Per altra banda, la carretera que uneix Seròs amb Aitona proporciona, també, oportunitats d'apreciació del caràcter d'aquest paisatge.

En aquest territori, només alguns elements singulars esdevenen referència per a les altres unitats: part de la serra del Montull, la Serrabrisa, el Montfred i la serra de Montllober.

Els principals miradors des dels quals és possible contemplar àmplies faixes de territori propi i veï es troben al poblat ibèric de Genó (panoràmica sobre el paisatge fluvial del Segre, i vista general del sud); al santuari romànic de Sant Joan de Carratalà (panoràmica sobre el paisatge fluvial del Segre i vista sobre la franja oriental), Serrabrisa (panoràmica dels darrers arrossars i el conjunt de tossals cònics isolats); cova del Pare Palau (panoràmica sobre el paisatge fluvial del Segre i vista de la serra Llarga); jaciment de Bovalar, al marge esquerre del Segre (panoràmica sobre el paisatge fluvial del Segre i vista de la serra Llarga).

Possible evolució del paisatge

Les característiques d'heterogeneïtat, amb una tipologia de conreus molt diversificada i molt dinàmica, i subjecta a la pressió de la xarxa viària, fan que les previsions de la seva evolució siguin complexes. En efecte, el territori està ben comunicat per l'autovia A-2 al nord, l'autopista AP-2 que enllaça Lleida amb Saragossa i la carretera C-45. Les infraestructures de mobilitat constitueixen factors de canvi que afavoriran les transformacions d'ús del sòl (proliferació de cultius abandonats, extensió de zones nues i edificacions) als seus corredors. De fet, les dinàmiques actuals mostren un creixement poblacional sostingut des del 2001, que probablement continuarà, cosa que implicarà una major transformació de sòls per a urbanització, la industrialització i l'augment d'infraestructures i serveis.

Als espais oberts, es pot preveure que aquest paisatge seguirà les pautes d'altres territoris dominats pel regadiu, amb tessel·les de vegetació natural corresponents a etapes serials i degradades per l'impacte de les activitats humanes. L'abandonament dels escassos cultius de secà presents fa molt probable la seva desaparició a curt termini. També és probable la desaparició definitiva dels arrossars i la seva substitució per farratges (alfals) primer, i anys després per presseguers i pomeres.

Els tossals es presenten com a interrupcions del paisatge agrícola, il·les entre la verdor i la fertilitat de les terres irrigades, però el canvi climàtic n'augmentarà la vulnerabilitat d'acord amb un escenari de major aridesa i, per tant, de possible substitució d'espècies o varietats. Al seu torn, com en altres territoris de caràcter agrícola, la política agrària comunitària i l'evolució del mercat de productes agraris constitueixen els principals factors de canvi a escala local a curt i mitjà termini.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- Hi ha una proliferació d'edificacions il·legals en sòl no urbanitzable amb finalitat de segona residència.
- El creixement i la industrialització dels pobles, sobretot Soses i Seròs, i la pressió generada per les infraestructures de mobilitat.
- El risc d'incendi forestal al límit amb el paisatge fluvial del Segre.
- El risc d'erosió elevat als vessants amb un pendent superior al 30%, al límit amb el paisatge fluvial del Segre, a l'eix urbà Soses-Seròs, i a la serra de Montllober.
- Influència del canvi climàtic, per la qual cosa convé fer un seguiment dels efectes que pugui tenir sobre els cultius, la vegetació natural i també sobre el règim fluvial del riu Segre.

Oportunitats:

- Les zones de tossals de gran valor ecològic (PEIN de Montllober) ofereixen l'oportunitat d'incorporar-les a una superfície de major entitat i rang de protecció que protegís tots els ambients àrids i estèpics de les Terres de Lleida.
- És una de les zones de Catalunya més destacable pel que fa a restes arqueològiques, fet que representa una bona oportunitat per impulsar iniciatives encaminades al coneixement de l'evolució històrica d'aquest paisatge.
- La restauració de talussos i, en general, la integració paisatgística de l'autopista (AP-2) i les carreteres comporta una oportunitat de millora i creació de condicions visuals de qualitat.
- Hi ha activitats d'extracció de grava i àrids i també zones nues que poden ser objecte de restauració i integració paisatgística.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Unes serres (Montllober i serra Llarga) i tossals (Folies, etc.) estructuradors de l'espai agrícola, ben conservats i gestionats.

La vegetació pròpia d'aquesta unitat ha estat substituïda per cultius de regadiu molt intensiu i els hàbitats estèpics resten únicament als tossals i serres com la serra de Montllober, la serra Llarga, Serrabrisa, el tossal de Folies i Matacanyes. Aquests punts esde-

venen tossals relictos de vegetació estèpica i halòfila molt singulars que mereixen un alt grau de protecció.

OQP 2

Un patrimoni ben conservat i potenciat turísticament.

El baix Segrià compta amb patrimoni cultural i unes restes arqueològiques de gran valor com el monestir trinitari d'Avinganya o el poblat ibèric dels Gebuts, al terme de Soses, i altres que es troben dispersos als vessants del riu Segre al pas per la unitat. La promoció turística d'aquest patrimoni pot esdevenir un element dinamitzador de l'economia d'aquest territori.

OQP 3

Un paisatge rural endreçat amb construccions fetes amb materials i tipologies tradicionals.

Aquest és un territori principalment agrari i, per tant, en sòl no urbanitzable s'hi troben nombroses edificacions rurals situades a l'espai obert: granges, coberts, naus, fàbriques, etc. Sovint estan construïdes amb materials i criteris de baixa qualitat paisatgística cosa que confereix als termes un aspecte desendreçat que caldria reconduir a través de tècniques d'integració paisatgística.

Àrees amb valors especials per protegir

- Xara hidràulica formada per canals i basses que donen lloc a una agricultura singular (arrossars, etc.).
- Trama agrícola de la plana al·luvial del Segre compresa entre el riu i la carretera LP-7041.
- Restes arqueològiques del poblat ibèric de Gebut i necròpolis de les Roques de Sant Formatge, entre altres.

Àrees de foment de la gestió

- Promoció i gestió dels elements més significatius del patrimoni històric i els seus entorns: monestir trinitari d'Avinganya, castell i poblat ibèric dels Gebuts, necròpolis de Sant Formatge, castell del Moro i la cova del Pare Palau.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Nombroses zones d'activitats extractives de grava i àrids al nord d'Aitona, rodalia de Soses i Seròs i proximitats del traçat de l'autopista AP-2.
- Concentració de granges als fondos de Llitera (nord del terme de Seròs).
- Façana urbana de Seròs, Aitona i Soses.

- Camps abandonats al voltant de les àrees urbanes i industrials de Soses.
- Recorregut de la línia d'alta tensió que creua la unitat al nord de Seròs (seguint el traçat de la carretera LV-7045a).
- Proliferació d'edificacions rurals en sòl no urbanitzable fora d'ordenació.
- Recorregut de l'autopista AP-2, que creua la unitat d'oest a nord-est.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Santuari de Sant Joan de Carratalà
 - b) Poblat ibèric dels Gebuts
 - c) Montllober
 - d) Serrabrisa
 - e) Cova del Pare Palau
 - f) Jaciment de Bovalar
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Seròs-Massalcoreig
 - b) Aitona-Seròs-la Granja d'Escarp

14. Regadius del canal d'Aragó i Catalunya

Comarca:

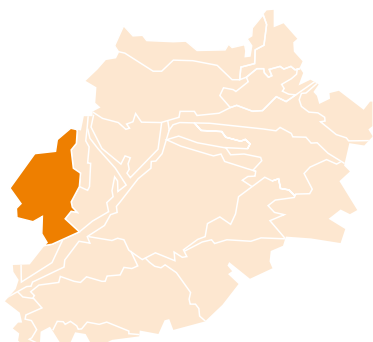
Pertany íntegrament a la comarca del Segrià.

Superfície:

33.636 ha

Municipis:

Conté els termes municipals d'Almacelles, Gimeneds i el Pla de la Font. També incorpora part dels termes municipals de Soses, Torres de Segre, Alcarràs, Lleida, Torrefarrera (enclavament de Malpartit), Alguaire i Almenar.

372

Conreus regats pel canal d'Aragó i Catalunya. Jordi Bas

Trets distintius

- Àmplia plana regada pels canals d'Aragó i Catalunya que fan possible la coexistència de cultius herbacis i llenyosos. El mantell de vegetació baixa de l'agricultura dels conreus herbacis de regadiu és d'un color verd intens.
- Una densa xarxa de canals, amb una orientació nord-oest sud-est, i amb les nombroses basses i pantans artificials i naturals s'escampen per tot el territori seguint les línies de canvi de pendent
- Divergència radial de les vies de comunicació des de la ciutat de Lleida on destaca la presència de torres i altres edificis en tot el territori.
- Escassos plecs del relleu, de canvis abruptes i de pendents, on creixen pinedes de pi blanc.
- La vegetació natural creix als turons escampats pel territori. L'única massa forestal que es conserva correspon al carascar de la Sardera, que és d'un valor ecològic i paisatgístic extraordinari en tant que representa l'únic retall de bosc existent a ponent de la ciutat de Lleida.
- Les parcel·les agrícoles són de grans dimensions. Moltes són regades per aspersió amb pivots, per la qual cosa els cultius herbacis es presenten organitzats en estructures circulars de grans dimensions. Aquests conreus contrasten i creen espais difícilment definits quan estan en contacte amb parcel·les d'agricultura tradicional, caracteritzats per una geometria rectangular.
- Extens monocultiu de vinya a la plana de Raimat, disposat en parcel·les molt regulars de grans dimensions. Les vinyes produeixen un fort contrast amb la resta de cultius d'herbacs de regadiu, predominants a la zona.

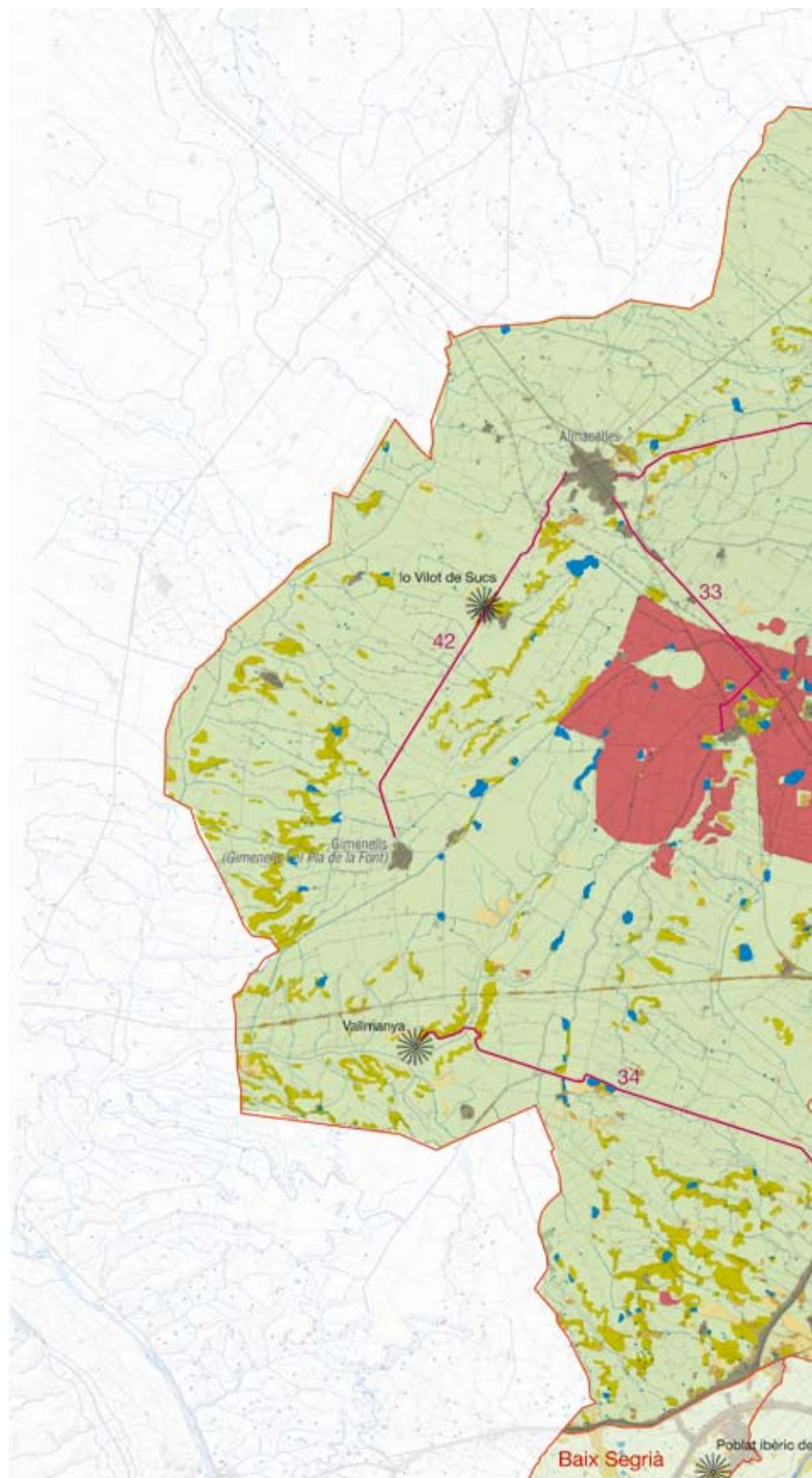
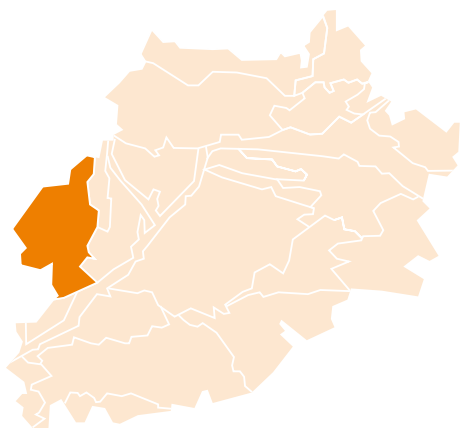
Itineraris:

- 33 Raimat-Almacelles
- 34 Alcarràs-Vallmanya
- 40 Alguaire-Almacelles
- 42 Gimènells-Almacelles

Llegenda:

- Mirador
- Itinerari

374

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Els Regadius del canal d'Aragó i Catalunya tenen un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions properes als 350 mm anuals. En aquest sentit, convé no perdre de vista que l'existència de regadius dóna una falsa imatge de l'aspecte que potencialment tindrien aquestes terres sense l'aigua aportada pels canals.

Els materials geològics del territori són d'origen continental i corresponen a sèries rítmiques de lutites i gresos d'edat terciària. Aquestes roques jeuen horitzontalment i afloren als relleus allargassats que s'elevan paral·lelament a les principals vies de drenatge del territori. La coloració ocre i vermellosa d'aquestes terres esdevé una característica directament relacionada amb el substrat geològic. Per damunt d'aquests materials hi ha nivells de terrasses fluvials altes de la Noguera Ribagorçana i del Cinca que en l'actualitat coronen els relleus elevats que, a manera de turons i tossals de cim pla, destaquen en el conjunt del paisatge. Convé destacar la serra del Coscollar (306 m), el tossal de la Caperutxa (352 m), el tossal de les Cabanes (196 m), etc.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, a la plana d'Almenar i Alguaire neix la clamor de Reguers, que travessa aquesta unitat i desemboca al riu Segre, ja al paisatge fluvial del Segre. Prop del pla de Raimat neix la clamor de Vallmanya, que també desguassa al riu Segre i fa de límit entre aquest territori i l'horta de Pinyana. Al límit amb Aragó hi ha la clamor Amarga o d'Almacelles.

376

La vegetació potencial del territori pertany, molt probablement, a dos dominis de vegetació: el carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*) i la màquia continental de garric i arçot (*Rhamno lycioidis-Quercetum cocciferae*). El primer s'estendria per la meitat septentrional i el segon per la resta del territori. No obstant això, la vegetació actual és ben diferent. La major part és d'ús agrícola i la vegetació natural resta restringida als turons que es conserven escampats pel territori. L'única massa forestal que es conserva correspon al carrascar de la Sardera. En aquest sentit és de valor ecològic i paisatgístic extraordinari en tant que representa l'únic retall de bosc existent a ponent de la ciutat de Lleida, en un paisatge de domini agrícola. Les brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*) sovintegen, però es restringeixen, en general, a la taula superior dels tossals. Els espartars (*Agropyro-Lygeion*) i el llistonars (*Thero-Brachypodion*) es localitzen als costers dels petits relleus orientats al sud i al nord, respectivament.

D'altra banda, la pastura ha estat una activitat històrica amb gran importància en el paisatge. La presència dels matollars halonitròfils de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*) arreu del territori, en turons i marges dels camps de conreu avui ja irrigats, són un clar testimoni dels ramats que han practicat la transhumància durant segles i que avui, encara que en menor mesura i ja no transhumants, continuen pasturant.

En alguns fons de vall, generalment amples i molt suavitzats, s'hi fan canyissars (*Phragmition australis*), que també reapareixen en algunes de les basses de regadiu excavades als materials argilosos (Ximelis, Santolària i Suquets). Els tamarigars (*Tamaricion*

africanae), les jonqueres halòfiles (*Juncion maritimi*) i els matollars halòfils (*Suaedion braun-blanquetii*) testimonien el caràcter singular d'aquests llocs d'escàs drenatge i concentració de sals i, en cert sentit, es pot considerar que evocuen el que devia ser aquest paisatge cent anys enrere.

L'aptitud agrícola d'aquestes terres és elevada, en particular les terres localitzades a la plana d'Almacelles-Raimat-Gimenells, que tenen un bon drenatge. Les terres situades als fons de vall poden presentar algunes limitacions pel seu grau de salinitat, encara que actualment, i després de molts anys sota regadiu, no representa un greu problema per a l'agricultura. Aquestes terres són regades pel canal d'Aragó i Catalunya i pel canal de Vallmanya. El canal d'Aragó i Catalunya, inaugurat al seu pas per Almacelles l'any 1910, rega actualment unes 38.000 ha del Segrià. Travessa els termes d'Alfarràs, Almacelles, Gimènells, Lleida i Alpicat, i és la infraestructura hidràulica més important d'aquest territori. A les zones regades, els cultius predominants són herbacis extensius de regadiu, generalment farratges (alfals), gira-sol i panís. Les parcel·les són de grans dimensions, la majoria són regades per aspersió amb pivots, per la qual cosa els cultius herbacis es presenten organitzats en estructures circulars de grans dimensions, que es perceben a gran distància des d'un lloc elevat.

A més a més, a la part central d'aquest territori hi ha un monocultiu de vinya de gran extensió que coincideix amb la plana de Raimat. Aquests cultius llenyosos es disposen en parcel·les molts regulars de grans dimensions. La major part han estat creades recentment mitjançant moviments de terres i anivellacions. Aquestes vinyes de Raimat constitueixen una de les explotacions vitícoles més grans d'Europa, i, a més, estan a l'avantguarda pel que fa a les tecnologies de cultiu.

També s'ha de destacar que al terç meridional d'aquest territori hi ha una notable dispersió de granges de bestiar boví establert, amb una morfologia constructiva i dimensions molt similars en tots els casos. Aquesta activitat ramadera ha despuntat amb força els darrers deu anys.

Conreus i tossals a la Bassa Nova. Observatori del Paisatge

Autovia A-2, a prop d'Alcarràs, al pla de les Trotes. Observatori del Paisatge

El poblament és disseminat i de tipologia rural. En tot cas, destaquen els nuclis d'Almacelles i d'Alcarràs, els topònims dels quals recorden l'empremta àrab sobre el territori. Almacelles és un nucli vinculat històricament a la via de Lleida a Osca. El nucli, despoblat el 1640, es repoblà l'any 1773, quan un negociant barceloní hi féu construir un petit poblat amb algunes cases, un pou, un forn i una taverna. Malgrat que al llarg del segle XIX el municipi coneix moments difícils, el creixement demogràfic posterior el situen com el més poblat d'aquest espai, amb 6.056 habitants. El planejament vigent és el POUM (Pla d'ordenació urbanística municipal), aprovat el 2006. Pel que fa a Alcarràs (segon nucli en importància), cal dir que es troba assentat en un tossal, al voltant de les restes d'una antiga fortificació. El planejament urbanístic és el POUM, aprovat el 2005.

Altres nuclis de població són els pobles de Gimenells, l'enclavament de Malpartit (terme de Torrefarrera) i Montagut (municipi d'Alcarràs). Alguns d'aquests nuclis, com Gimenells, el Pla de la Font o Sucs neixen entre el 1940 i el 1970 a l'empena de la política de colonització agrària del règim franquista, fet que n'ha determinat la morfologia. Sucs i Gimenells es componen de cases baixes que al darrere tenen un pati gran, al fons del qual s'alcen els bastiments de l'explotació, i destaquen per la netedat de llurs línies i la blancor de llurs construccions noves. Finalment, cal destacar que el caseriu de Raimat (municipi de Lleida) ha esdevingut un pol d'atracció de visitants gràcies a la presència dels cellers esmentats.

Aquest paisatge està travessat a l'extrem sud per l'autovia A-2 de Barcelona a Madrid, així com per la carretera N-240, de Lleida a Osca, que passa pel nord. També està afectada per la línia del Ferrocarril d'Alta Velocitat que enllaça Lleida amb Madrid i per la línia de ferrocarril, construïda al segle XIX, que enllaça Lleida amb Saragossa.

Evolució històrica del paisatge

El poblament és molt antic, tot i que és complicat establir el moment precís en què s'inicià la seva colonització. Certament, durant el bronze mitjà i final (1.500 a 800 aC) es començaren a crear assentaments estables a la plana de Lleida. Els turons elevats eren els llocs preferits d'aquells pobladors. Al límit de la unitat es troba el jaciment del tossal del Metxut (Almenar), dels segles VI a III aC. També el Vilot (Almacelles) conserva restes ilergetes; per tant es confirma la presència humana en aquesta època, tot i que aquest assentament tingué continuïtat en el temps.

La romanització iniciada al segle II aC obre un període de pau i concentració de la població. Els romans construïren la via romana que uneix Lleida i Osca, traçat que posteriorment va ser aprofitat per la construcció de l'actual carretera N-240. El castell de Raimat, el Vilot i sobretot la Saira conserven restes de fortificacions d'aquesta època. Probablement en temps dels sarraïns hom degué dedicar aquestes terres a pastures. El caràcter desèrtic i la presència de sòls salins en gran part de la plana no hauria permès aleshores l'existència de massa conreus.

Al segle XII es repoblaren aquestes terres amb gent vinguda del Pallars, especialment atreta pels privilegis que concedí Alfons I, i que motivaren la desaparició, mitjançant artigues, de zones boscoses pròximes de la Sardera, Raimat i Almacelles. En aquesta època també es consolidà en gran part d'aquest territori, però especialment a l'actual terme d'Almacelles, una zona de pastura reial on s'apleguen molts ramats i pastors. Durant els segles XIV-XV la desforestació del territori tornà a ser important; les causes degueren ser diverses, però hi influïren particularment les continuades guerres civils.

Probablement el punt més àlgid de la despoblació i l'abandonament de conreus es produí amb els esdeveniments bèl·lics de la guerra dels Segadors, que s'inicia a final de l'any 1641 i que tingué com un dels seus principals escenaris el territori que ens ocupa. En aquesta ocasió, el despoblament afectà alguns nuclis de forta tradició ramadera, com Almacelles, la Saira, Alpicat, Raimat, Gimnells o Montagut. Alguns d'ells romangueren quasi un segle abandonats (Almacelles), altres molt més temps i alguns ja no es tornaren a poblar. En aquest període d'abandonament, les terres eren únicament eren aprofitades pels ramats de muntanya quan venien a passar l'hivern a la plana.

Anys més tard, es produí una nova recuperació de la vegetació, probablement de la garriga. Així ho descriu Giovanni Batista Gornia amb motiu d'un viatge a Espanya. Gornia fou metge de la comitiva del príncep Cosme III de Medici i descriu el paisatge de la manera següent: "Els camins són plens de romaní, espígol i timó, ginestes vimeteres i jonces amb cards espinosos. Als poblats hi ha vinyes sobre els troncs, com a la Llombardia, magraners i plantes espinoses altes molt grans que s'utilitzen com a tanques".

A final del segle XVIII s'inicià un ressorgiment d'aquestes terres gràcies a la refundació d'Almacelles, acció que s'inscriu als canons de

la Il·lustració. Tampoc no es pot oblidar la repoblació de gran part de les terres de l'extrem occidental. La guerra del Francès tornà a portar misèria i canvis en el paisatge motivats per l'abandonament de conreus i l'augment de les terres ermes.

L'arribada del ferrocarril pels volts del 1860 suposà un canvi important en una bona part d'aquest territori. Anys més tard es construí el canal de Tamarit per regar la Llitera, que després, quan es prolongà cap a Catalunya, s'acaba denominant d'Aragó i Catalunya. L'any 1910 l'aigua arribà a Almacelles i es produí un canvi transcendent que va influir en l'economia de les poblacions i contribuí a una transformació de la fesomia del paisatge. En efecte, els erms i els secans passen a ser conreus de regadiu i el paisatge desèrtic es va convertir en terres verdes de cultius herbacis i llenyosos. L'any 1914 Manuel Raventós adquireix gairebé 3.500 ha de terres ermes, hi construeix séquies que deriven del canal d'Aragó i Catalunya i hi planta vinyes, i alhora extenses pollancredes per millorar la terra.

Finalment, les terres ermes de Sucs i Suquets encara hagueren d'esperar alguns anys més per tornar a ser organitzades fins que, un cop acabada la Guerra Civil, l'Institut Nacional de Colonització inicià el repoblament i desermat d'aquestes terres (1944). Alguns estudiosos han afirmat que, malgrat la profunda transformació del sòl que va generar la construcció del canal d'Aragó i Catalunya, alguns llocs han conservat els elements vitals del paisatge antic, com ara els camins i els marges dels camps; en altres indrets, els recents nivellaments del terreny, els nous regadius i la introducció de noves tecnologies de cultiu han fet desaparèixer els elements bàsics que permetrien reconèixer l'arqueologia del paisatge d'aquest territori.

378

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'estructura del paisatge està condicionada per la morfologia parcel·lària basada en els pivots. Les estructures circulars de grans dimensions de cultius herbacis regats per aspersió amb pivots dominen el paisatge. En aquest sentit, el predomini dels conreus herbacis (69%) sobre els fruiters (12%) és absolut. Nogensmenys, les diferents textures i fenologies dels cultius de farratges (alfals), girasol i panís, molt homogènies a nivell de parcel·la, creen condicions atractives d'heterogeneïtat visual en els recorreguts, sobretot en les estacions de més desenvolupament vegetal (primavera-estiu). També és remarcable la presència de la vinya (7%), extremament localitzada, que constitueix un paisatge amb dinàmiques cromàtiques caducifòlies pròpies i canviants al llarg de l'any. Per tot plegat, el paisatge posseeix un patró que es percep organitzat, actiu, simple, equilibrat, de tintades ocasionalment intenses i brillants.

El 72% dels usos del sòl s'ha mantingut durant el període 1992-2002. Les dades indiquen una alta estabilitat en els conreus herbacis de regadiu, l'ús del sòl que domina, encara que han perdut unes 600 ha de les 23.683 ha inicials. Ara bé, les pèrdues són comparativament molt més importants en els fruiters (951 ha sobre 5.105 ha). Contràriament, cal destacar l'expansió de la vinya en aquest període, que augmenta de 1.349 a 2.395 ha. De fet, aques-

tes dades reflecteixen les característiques espacials de l'expansió vitícola des d'un únic nucli: Raimat.

També cal dir que les noves tecnologies de rec (pivots) tenen una presència forta en aquest paisatge i provoquen una concentració important de parcel·les de forma circular, que creen espais difícilment definits en els contactes amb les parcel·les adjacents d'agricultura tradicional. De fet, l'extensió del regadiu gràcies a la construcció del canal d'Aragó i Catalunya i l'aplicació d'aquestes noves tecnologies a la producció han adobat l'aparició d'algunes de les empreses agrícoles més modernes i més productives de la regió. D'altra banda, aquest territori també es veu afectat per la línia del TAV (Tren d'Alta Velocitat), que travessa el territori pel sud-oest. Aquesta nova i important infraestructura, en combinació amb el canvi d'ús de sòl per urbanitzar la rodalia dels nuclis urbans importants (com Lleida o Alfarràs), provoquen una situació cada cop més freqüent d'abandonament de camps de cultiu que és especialment visible prop de la zona industrial d'Almacelles.

La població dels nuclis urbans d'aquest territori ha passat, com ja s'ha apuntat, per fases de creixement i de despoblament al llarg dels segles, causades per epidèmies i pestes. Per exemple, el poble d'Almacelles restà totalment abandonat bona part de l'edat moderna, fenomen que motivà que durant la Il·lustració se'n fes una repoblació de bell nou. Ja en època contemporània, la població ha augmentat considerablement entre la meitat del 1700 i la meitat del 1800, i posteriorment altre cop, a partir del 1900, amb l'extensió del regadiu gràcies a la inauguració del canal d'Aragó i Catalunya. Les dinàmiques poblacionals d'Almacelles i d'Alcarràs mostren un creixement continu durant els últims deu anys.

També cal prendre en consideració la incidència sobre el paisatge que pot tenir la implantació d'activitats i infraestructures. En aquest sentit s'ha de tenir en compte la fragilitat visual al sector de Montagut, a la zona central d'aquest territori, ja que constitueix punt de referència visual per a les altres unitats. En aquest sentit, la concentració d'activitats en punts concrets, com tot el conjunt de

Vinyes de la denominació d'origen Costers del Segre a Raimat. Observatori del Paisatge

Edificacions del nucli d'Almacelles, vila dissenyada el segle XVIII a partir dels cànons de la Il·lustració. Observatori del Paisatge

granges prop de la zona industrial d'Almacelles i, sobretot, a la part nord d'Alcarràs, també afecta especialment aquest paisatge.

Expressió artística del paisatge

Les manifestacions literàries referides a aquest paisatge se centren singularment en el caràcter especial del nucli de Raimat. En efecte, Josep Pla (1897-1981) utilitza l'exemple de Raimat, a la seva obra *Tres guies*, per posar de manifest la gran transformació que ha experimentat aquesta unitat, juntament amb la Plana d'Urgell, amb la implantació del regadiu.

Però potser la població que el regadiu ha transformat més profundament ha estat Almacelles. Abans de la construcció del Canal d'Aragó i Catalunya era un nucli miserable, amb un veïnat escàs, situat a la plana més estèpica del país. Almacelles ha fet un bon pas i avui és un nucli urbà de volum visible. [...] Raimat, situat al terme de Vilanova d'Alpicat, conserva el record del senyor Jaume Raventós – un dels més gran pioners de les terres de Lleida –, de la seva activitat incansable i de la seva intel·ligència poderosa. A Catalunya, aquestes terres són les del dia de demà, perquè les seves possibilitats econòmiques, que tot just comences a desplegar-se, i encara molt lentament, tant en les seves comarques prepirinenques com a els terres baixes, tenen un futur magnífic.

(Pla, 1976: p. 995)

Valors en el paisatge

El paisatge dels regadius del canal d'Aragó i Catalunya inclou dos espais naturals que actualment no estan protegits i que, pel seu interès ecològic, requeririen mesures de protecció: l'antic polvorí de la Sardera i les salades de Torres de Segre. El polvorí de la Sardera,

situat al nord-oest de la ciutat de Lleida, ha estat fins fa pocs anys una zona d'accés restringit en tenir un ús militar, fet que ha permès preservar un carrascar molt ben conservat, en situació madura i ubicat en un entorn com és la depressió de l'Ebre, en què no se'n troben pràcticament. Les salades de Torres, a ponent d'Alcarràs, combinen amb depressions salines i extenses planes de vegetació halòfila, dos ambients que, fins a l'extensió del regadiu, dominaven la plana de Lleida. Malgrat els valors ecològics que contenen, especialment en termes d'hàbitats d'interès comunitari i d'avifauna, recentment part d'aquestes terres s'han romput. En tot cas, l'espai basses de Sucs i Alcarràs forma part de la xarxa Natura 2000 com a ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari).

D'altra banda, aquest paisatge inclou turons i altiplans que encara conserven retalls de territori no agrari (timonedes, espartars i siscallars) i fondals mal drenats on s'acumulen sals (tamarigars, comunitats vegetals halòfiles). Els prats mediterranis rics en anuals i basòfils (*Thero-Brachypodietalia*) són un hàbitat d'interès comunitari prioritari, de la mateixa manera que les formacions halòfiles abans comentades (*Limonietalia* i *Juncetalia maritimi*). L'elevada concentració de sals en alguns sectors, per exemple al terme municipal d'Alcarràs, va afavorir al seu moment el cultiu de l'arròs, de manera que els conreus d'arrossars hi afegeixen valor paisatgístic i àdhuc ecològic, atesa la nombrosa i diversificada fauna que els visita.

Pel que fa a les zones humides, a continuació es descriuen les principals amb més detall. En primer lloc, hi ha els pantans de Suquets de Baix, un conjunt de dues basses de reg que presenten una bona naturalització i un elevat interès. Aquest és un punt de diversificació ambiental en una zona d'agricultura intensiva, tanmateix, es detecten alguns problemes de conservació, com el reblliment natural. En segon lloc, hi ha el pantà de la Boga, que és una zona humida artificial dedicada al regadiu però amb una aparença del tot natural. La presència d'un extens canyissar i bogar permet que sigui un espai atractiu per als ocells nidificants i hivernants. En tercer lloc, hi ha el pantà de Ximelis, bassa artificial que pre-

379

Pantà de Ximelis, inclòs al catàleg de zones humides de Catalunya. Observatori del Paisatge

senta un aspecte poc naturalitzat però que, en canvi, té un interès remarcable pel que fa a la nidificació d'ocells de zones humides. En quart lloc, hi ha el pantà i bassa del Pla de les Trotes que té un notable interès i es localitza en una plana que destaca també pels seus valors naturals i paisatgístics. En cinquè lloc, hi ha el pantà de Santolària, una bassa artificial de grandària considerable i que presenta un aspecte força naturalitzat, fet que contrasta amb la matriu agrícola de secà en què s'insereix. Aquest interès paisatgístic es complementa amb la vegetació de tamarius, força ben constituïda, i la presència d'ocells d'aiguamolls. Finalment, hi ha les basses d'Alcarràs, que són d'origen artificial però han experimentat una bona naturalització. Juntament amb els arrossars adjacents, aporten un atractiu paisatgístic notable a l'àrea. A nivell naturalístic, l'espai és interessant per la nidificació de l'agró roig.

En aquest paisatge, convé destacar també pel seu valor històric el castell de Gimennells, del qual tan sols resten runes d'una torre; el castell de Sucs, de procedència àrab; i el castell de Raimat, amb unes caves d'estil modernista (1918-1924).

Per la seva simbologia en el paisatge, no es pot passar per alt l'aplec que cada primer de maig se celebra a l'ermita de la Mare de Déu de l'Olivar, al terme municipal d'Almacelles. Ni tampoc la zona de Raimat, que s'ha configurat com una atracció turística important, ja que ofereix la possibilitat, durant els caps de setmana, de visitar les instal·lacions d'elaboració de vi, entre les quals cal destacar el celler modernista, obra de Rubió i Bellver, i un dels nous cellers, de forma piramidal i construït dins d'un turó. A Raimat se celebra la Festa de la Verema, a mitjan setembre.

D'altra banda, la presència dels canals de regadiu implica que aquestes terres tinguin una alta producció agrícola, especialment pel que fa a la vinya i als cultius extensius de cereals (alfals). Aquesta gran productivitat fa que hi hagi la presència de cooperatives agrícoles i empreses dedicades al cultiu de la vinya. En aquest sentit, cal destacar l'empresa vinícola Raimat.

Castell de Gimennells. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

El Canal d'Aragó i Catalunya rega bona part d'aquestes terres. Observatori del Paisatge

Des d'un punt de vista estètic, cal parlar, en primer terme, dels patrons i elements vegetals singulars. En aquest sentit, destaca el mantell de vegetació baixa de l'agricultura dels conreus herbacis de regadiu, d'un color verd intens, que cobreix el terreny. D'altra banda, als escassos plecs del relleu, de canvis abruptes i de pendents desfavorables per a l'ús agrícola, hi afloren pantalles de vegetació arbòria, majoritàriament pinedes de pi blanc. Aquest patró es complementa amb les nombroses basses i pantans artificials i naturals que s'escampen per tot el territori. Tot i que no es detecta a la zona un patró agroforestal o un patró agrícola significatiu, la forta presència de l'aigua, ja sigui per al cultiu de regadiu o bé per a les basses d'aigua, configura una imatge del paisatge ben diferent de la resta del territori de les terres de Lleida. Finalment, una de les singularitats més significatives se situa a la zona del pla de Raimat, on es localitza una extensa superfície de cultius de vinya. Les vinyes produeixen un fort contrast amb la resta de cultius d'herbacis de regadiu, predominants a la zona.

En definitiva, aquesta vasta varietat de cultius s'organitza a través de la densa xarxa de canals, amb una orientació nord-oest-sud-est, amb distàncies entre ells que alguns cops són menors a 500 m, i a través del rosari de pantans que segueixen les línies de canvi de pendent. Aquests pantans, la majoria dels quals té un

aspecte naturalitzat, constitueixen per si mateixos elements d'alt valor ecològic i paisatgístic, sobretot pel contrast entre la presència de la vegetació de zones humides al costat dels conreus. Així doncs, els canvis en la imatge del paisatge són predominantment estacionals, atesa la presència majoritària de conreus herbacis extensius de regadiu. Al seu torn, els fructers i les vinyes reforcen el ritme estacional del paisatge.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La banda nord-oest és poc visible. La serra del Coscollar i el Montgatut i les serres al límit amb l'horta de Pinyana, (la Torre Nova, Torre de Sanç, turó de les Torres i el tossal de Sant Bartomeu) formen una barrera visual que actua com a horitzó permanent, i, tot circulant per l'autovia A-2 o per l'autopista AP-2, no permet la visió de la resta d'aquest territori. D'altra banda, al sud-oest la visibilitat és oberta, interrompuda parcialment per les línies de plàtans i pollancre.

Tot recorrent concretament la plana de Sucs, l'àmbit visual es limita a l'entorn més pròxim, cosa que posa en relleu la geografia elemental del territori: es tracta d'una vall closa i autònoma. Hi destaquen, en primer, pla fruiters de regadiu i, en segon pla, situades en les pendents de les serralades, pinedes de pi blanc, brolles de romaní i matollars.

En dies de transparència atmosfèrica es poden albirar els Aspres de la Noguera, en concret la muntanya de Sant Mamet i les carenes de Montsec d'Ares i de Montsec de Rúbies, que esdevenen aleshores els horitzons permanents llunyans. Finalment, si es creua la unitat en sentit transversal –per la carretera N-240, de Lleida a Almacelles–, la visibilitat és bastant closa. Destaquen les vinyes de Raimat i, a l'altra banda del vial, una parcel·lació molt diferent (quant a mida i organització), que contrasta fortament amb la resta de la trama agrícola.

Les rutes de Raimat a Almacelles i d'Alcarràs a Vallmanya són d'especial interès per a l'apreciació d'aquest paisatge. Per altra banda, els principals miradors es troben a la Sardera (panoràmica al nord-oest); Vallmanya (panoràmiques al sud-est); tossal Metxut a Almenar (panoràmiques a la unitat plana d'Almenar i Alguaire i al sector nord-oriental del territori); i el Vilot de Sucs (panoràmiques al sector central).

Possible evolució del paisatge

La influència de les importants estructures de mobilitat –A-2, TAV, aeroport– a la unitat adjacent implica oportunitats de desenvolupament i obre noves expectatives de futur per als habitants de tota la zona. En efecte, aquestes infraestructures de mobilitat constitueixen factors de canvi i afavoreixen l'accessibilitat, però també generen problemes de connectivitat ecològica entre els seus corredors i canvis no desitjats d'usos del sòl (proliferació de cultius

Explotacions ramaderes de bestiar boví, a l'oest d'Alcarràs. Observatori del Paisatge

abandonats, extensió de zones nues i construcció massiva d'edificacions) a les seves àrees d'influència. Les dinàmiques poblacionals d'Almacelles i Alcarràs mostren un creixement continu durant els últims deu anys, creixement que continuarà convertint-les en importants centres de serveis, i, per tant, accentuaran la transformació dels usos del sòl descrita.

Fora de les zones urbanes, la tònica dels darrers anys és l'estabilitat en els herbacis extensius de regadiu, que predominen en aquest paisatge. En aquest sentit, la política agrària comunitària i l'evolució del mercat de productes agraris constitueixen els principals factors de canvi a mitjà termini. Possiblement, les necessitats energètiques del futur introdueixin nous cultius amb finalitat energètica.

A més llarg termini, aquests cultius extensius de regadiu dependran del manteniment del subministrament d'aigua, que es pot veure compromès per la disminució de precipitacions al Prepirineu i Pirineu, en un escenari de canvi climàtic. És possible que l'augment de temperatura millori les produccions si hi ha disponibilitat d'aigua. La permanència dels escassos fruiters de fruita dolça dependrà de l'evolució anual del nombre d'hores de fred, el risc de gelades, la temperatura a l'estiu i la predictibilitat general del clima. D'altra banda, és possible que de cara al futur, hi hagi un augment de granges per compensar la pèrdua de rendes.

El monocultiu de vinya a la plana de Raimat ha estat en expansió els últims anys. La tendència probablement es mantindrà a mitjà termini. Com a tendència general derivada del canvi climàtic, s'espera el desplaçament dels cultius de vinya cap al nord.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El creixement i la industrialització d'Almacelles, Alcarràs i altres poblacions, així com la pressió generada per les infraestructures de mobilitat.

- La invasió del Pantà del Cuco, del canal de Vallmanya i del pantà de la clamor Baixa per part de l'espècie *Arundo donax*.

Oportunitats:

- Raimat s'ha configurat com una atracció turística important amb un gran potencial. És un dels itineraris de la ruta del Vi.
- Hi ha zones d'activitats d'extracció abandonades en què és possible la restauració i la creació de nous paisatges.
- Les zones humides presents són molt nombroses i actuen com a reductes de biodiversitat que esdevenen una oportunitat per mantenir el bon estat ecològic i paisatgístic d'aquest territori.
- Aquest territori inclou un espai natural que actualment no està protegit, per bé que la protecció contribuiria a enriquir-ne el valor ecològic. Es tracta de l'antic polvorí de la Sardera.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

382

OQP 1

Uns hàbitats estèpics dels tossals i serres que mantinguin la vegetació natural i uns espais d'alt valor ecològic protegits i que compaginin la singularitat ecològica amb la promoció turística i l'ús pedagògic.

La vegetació pròpia d'aquesta unitat ha estat substituïda pels cultius de regadiu i els hàbitats estèpics resten únicament als tossals i serres com el Montagut, la serra del Coscollar, els tossals de la Caperutxa i els tossals de les Cabanes. És important que aquests reductes de vegetació estèpica situats als tossals i envoltats per espais agrícoles de regadiu conservin les seves qualitats naturals i la seva funció ecològica. D'altra banda, la unitat inclou dos espais d'alt valor ecològic: el carrascar de l'antic polvorí de la Sardera i les depressions salines i la vegetació halòfila de les salades de Torres de Segre. Aquests espais ara no disposen de protecció o, si en tenen, no inclou tot l'àmbit. La seva singularitat i la dels tossals i

hàbitats estèpics pot suposar una oportunitat per fomentar el turisme d'aquest territori.

OQP 2

Una xarxa hidràulica (reguers, séquies, basses, embassaments, etc.) ben conservada, gestionada i puntualment accessible per a les activitats d'oci.

La unitat disposa de diversos canals, recs i basses, que van permetre la transformació dels cultius de secà a regadiu (pantans de Suquets de Baix, la Boga, Ximelis, pla de les Trotes, Santolària i basses de Sucs, Alcarràs, etc.) que formen part de l'anomenada horta de Lleida, amb un alt valor productiu. Aquestes zones i les infraestructures associades als recs (principalment banquetes i camins) són punts de biodiversitat amb vegetació i avifauna de zones humides, presenten un cert potencial turístic i són alhora un referent identitari de la població.

OQP 3

Un creixement ordenat dels nuclis d'Almacelles i Alcarràs, amb un entorn periurbà on les edificacions estiguin integrades en el paisatge i no empobreixin la seva façana urbana.

Els nuclis d'Alcarràs i Almacelles són els més dinàmics d'aquesta unitat i és on s'hi preveu un creixement més accentuat. Aquest creixement és recomanable que es dugui a terme d'acord amb les necessitats reals de cada població i tendint a la compacitat del nucli urbà, evitant alhora urbanitzacions descontextualitzades i creixements aïllats. Per altra banda, aquestes poblacions presenten, a la rodalia corresponent, una concentració de granges i instal·lacions molt diverses que cal ordenar i integrar paisatgísticament.

OQP 4

Uns eixos de comunicació i entorns integrats paisatgísticament i que no fragmentin el teixit social del territori.

L'autovia A-2, l'N-240, el tren d'alta velocitat (TAV) i el ferrocarril són les principals vies de comunicació de la unitat. Les àrees properes a l'autovia i l'N-240 acullen sobretot polígons industrials, construccions i camps abandonats que cal gestionar i ordenar, a fi d'aconseguir integrar-los paisatgísticament.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènics del tossal de Montagut i la serra del Coscollar.
- Serres i tossals amb vegetació estèpica: tossal de Montagut, de la Caperutxa i de les Cabanes i serra del Coscollar.
- Pantans, basses d'aigua i canals (pantans de Suquets de Baix, la Boga, Ximelis, pla de les Trotes i Santolària, basses de Sucs i Alcarràs).
- Espais d'alt valor ecològic de carrascar de l'antic polvorí de la Sardera i zona de depressions salines i vegetació halòfila de les salades de Torres de Segre.

Àrees de foment de la gestió

- Espais susceptibles d'acollir centrals fotovoltaïques entre Vallmanya i Alcarràs.
- Promoció i gestió dels elements significatius del patrimoni històric i els seus entorns: celler modernista de Raimat i restes de castells de Gimènells i Sucs.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Àrees contigües al traçat de l'autovia A-2, l'N-240 i el TAV que creua la unitat al sud de Raimat.
- Façana urbana de les poblacions d'Almacelles i Alcarràs.

- Concentració de granges a la rodalia d'Almacelles i al nord d'Alcarràs.
- Conreus abandonats al voltant de la zona industrial d'Almacelles i Alcarràs, entre la carretera L-902 i l'N-240, i en general a les zones de contacte amb sòls urbans.
- Restauració d'activitats extractives abandonades al serrat del Maco, el tossal del Vilot, la Terrera de Palau, la torre Alcolea, el pla de les Vaqueries i el pantà de la Mina.
- Abocador a les Coves (nord de l'A-2).
- Camí ramader Almacelles-Benavarri.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Vallmanya
 - b) Tossal Metxut
 - c) El Vilot de Sucs
 - d) Tossal de Vallseca
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Alcarràs-Vallmanya
 - b) Alguaire -Almacelles
 - c) Gimènells-Almacelles
 - d) Raimat-Almacelles

15. Plana d'Almenar i Alguaire

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca del Segrià.

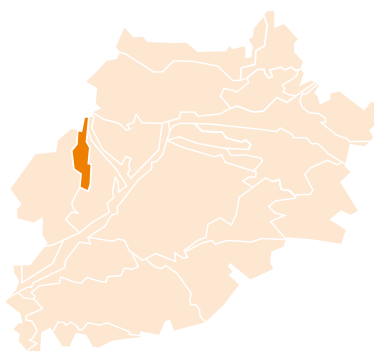
Superfície:

5.717 ha

Municipis:

En formen part els termes municipals d'Almenar, Alguaire i petites parts dels termes d'Alfarràs, Torrefarrera, Alpicat i Rosselló.

384

Conreus de secà característics de la Plana d'Almenar i Alguaire, Jordi Bas

Trets distintius

- Àmplia plataforma subhoritzontal situada a una altitud pròxima als 300-350 m. Els seus marges donen lloc a vessants més o menys escarpats, segons el desnivell que hi ha entre la plana i les valls que l'envolten.
- El paisatge és completament horitzontal i homogeni, hi predominen els camps de cereals d'hivern, i està molt exposat visualment als elements que s'hi implanten.
- Els canvis de coloració són molt destacats en el decurs de les estacions de l'any i estan vinculats als conreus i al substrat, majoritàriament de gresos i lutites, que donen al paisatge coloracions beix i ocre.
- La vegetació natural es restringeix als costers que descendeixen fins a la plana. Cap al nord, hi predominen els llistonars, més rarament timonedes i brolles, i en alguns sectors hi ha un estrat de pi blanc procedent de repoblacions recents. Els costers de solana contenen espartars.
- Paisatge especialment idoni per a la fauna d'afinitat estepària. Hi destaca el clot d'Unilla, catalogada a l'inventari de zones humides de Catalunya, que actua com a pol d'atracció de biodiversitat en el context de la naturalitat del secà de la plataforma.
- En algunes parts s'ha produït una concentració parcel·laria que ha provocat la desaparició dels marges i ha modificat els antics camins que recorrien la plana, així com la morfologia i les dimensions de les parcel·les de cultiu d'antuvi.
- Escassa implantació d'infraestructures.

Itineraris:

40 Alguaire-Almacelles

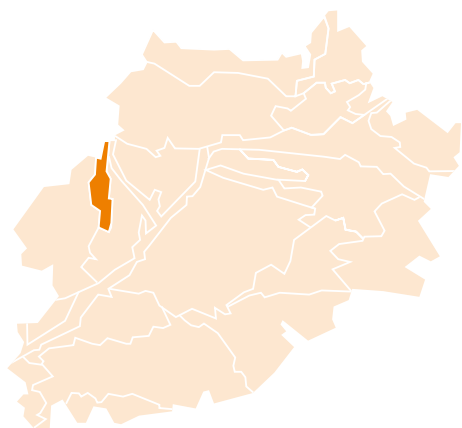
Llegenda:

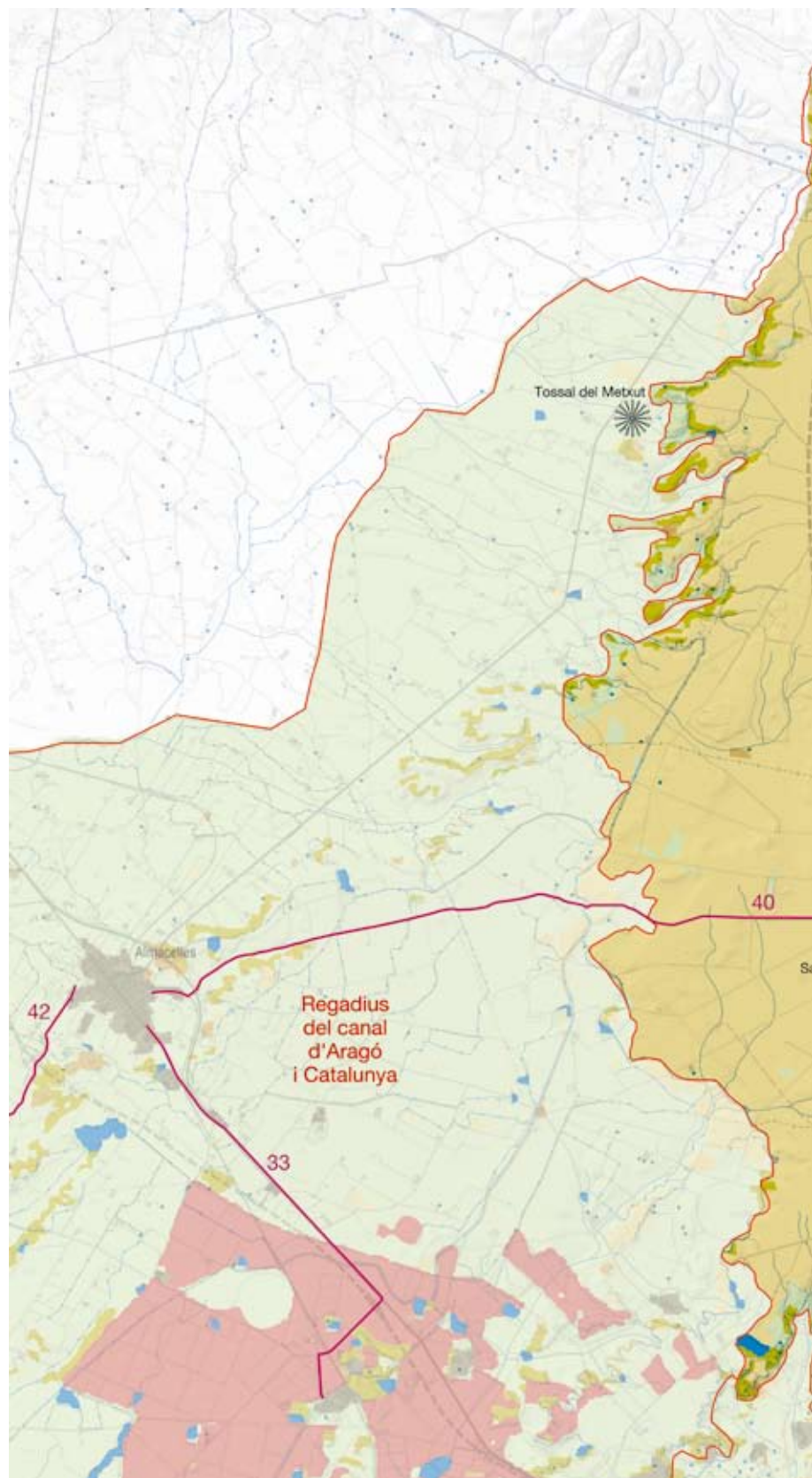
Mirador

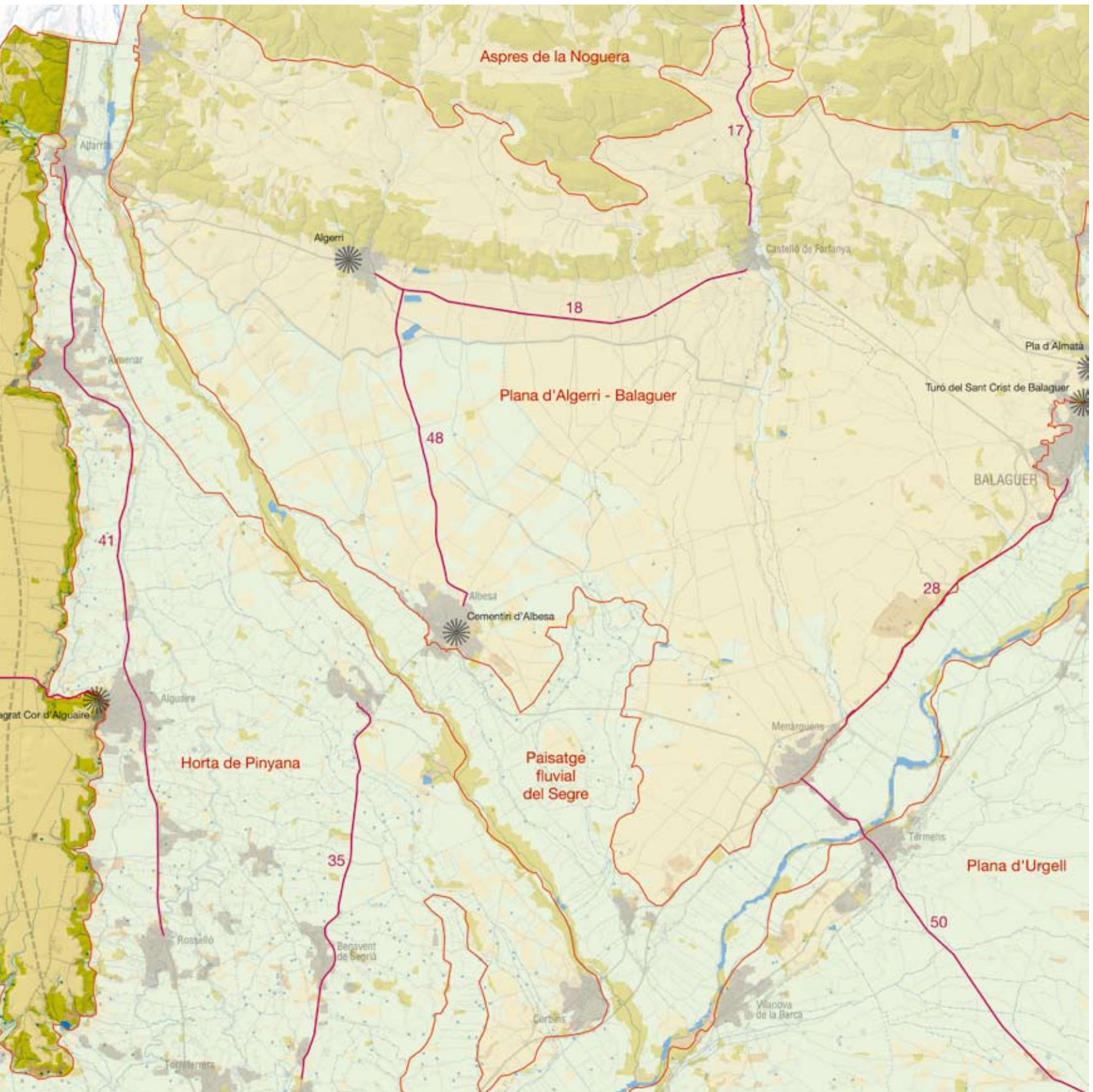

Itinerari

386

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

La Plana d'Almenar i Alguaire té un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions que se situen entre els 450 mm anuals, cosa que implica que la vegetació potencial predominantment sigui planoperennifòlia.

Hi predominen els materials oligocènics de textura detrítica, majoritàriament gresos i lutites, recoberts per materials plioquaternaris, els quals donen al paisatge coloracions beix i ocre. Aquesta es presenta a manera d'una àmplia plana estructural situada a una altitud pròxima als 300-350 m, el marge oriental de la qual descendeix de forma sobtada cap als nivells de la plana al·luvial de la Noguera Ribagorçana, que té una altitud d'uns 300 m d'altitud. Aquests costers deixen veure superfícies d'erosió molt marcada i altres on hi ha nivells potents de materials col·luvials. El principal responsable del modelat del marge occidental d'aquest territori és l'antic traçat de la Noguera Ribagorçana, que fins al quaternari antic havia tingut una direcció aproximadament meridiana. Amb posterioritat, la Noguera canvià de recorregut, capturada per un antic afluent del Segre, i per això avui passa allunyada d'aquest territori.

La xarxa hidrogràfica solament es troba representada per reguers menors. Al seu torn, la riera de Reguers neix a la Cuca i desemboca al riu Segre, al nord de la població d'Alcarràs. La riera de Picabaix recull les aigües al pla de Vilanova, prop de la Serreta, i les aboca al Segre, vora la ciutat de Lleida.

Pel que fa a la vegetació, la plana pertany al domini potencial del carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*), però no hi ha restes de la vegetació natural. L'única vegetació natural existent es restringeix als costers que descendeixen fins a la plana. En aquests costers, convé distingir segons l'orientació. Cap al nord, hi predominen els llistonars (*Thero-Brachypodion*), més rarament timonedes i brolles, i en alguns sectors s'hi troba un estrat de pi blanc (*Pinus halepensis*) procedents de repoblacions recents. Al seu torn, els costers de solana contenen espartars més o menys fragmentaris (*Agropyro-Lygeion*). Per la seva banda els matollars de siscallar amb botja pudent (*Salsolo-Peganion*) sovintegen als costers i als marges dels camps. També tenen una certa representació, encara que no gaire extensa, les comunitats associades a la zona endorreica del clot d'Unilla, on en concret apareixen tamarigars (*Tamaricion africanae*) i matollars halòfils (*Suaedion braun-blanquetii*).

L'aptitud agrícola dels sòls és elevada, sense greus limitacions, més enllà de la previsible manca d'aigua de reg. Pràcticament el 88% d'aquestes terres tenen una bona o moderada aptitud agrícola. Els conreus de cereals d'hivern (*Secalio cerealis*) són l'element predominant del paisatge, on no hi ha ni grans infraestructures ni nuclis de població importants, tret del llogarret de la Saira.

El poblament és pràcticament inexistent, atès que és un paisatge amb usos del sòl gairebé exclusivament agrícoles. Al seu torn, no

La plana d'Almenar i Alguaire es caracteritza pels conreus herbacis de secà. Observatori del Paisatge

hi ha carreteres principals ni secundàries. Ara bé, existeix una xarxa densa de camins, alguns d'asfaltats.

Evolució històrica del paisatge

El poblament humà és molt antic, sense poder precisar fins a quin punt. Certament, per els primers assentaments coneguts els turons elevats existents a banda i banda del Segre i la Noguera Ribagorçana foren els llocs preferents. Segurament l'home no trigà a intensificar la pressió sobre la vegetació primitiva, consistent, probablement, en boscos de carrasca. Durant molt de temps també va contribuir a la modificació del territori la pastura dels ramats, així com la tala per a llenya i per guanyar terres per a cultivar.

A partir del segle XI s'inicià el repoblament d'aquestes terres per part dels cristians, que coincideix amb la desaparició de zones boscoses pròximes a la Sardera, Raïmat i Almacelles. Sigui com vulgui, se sap que aquestes i altres àrees veïnes tornaren a estar recobertes de vegetació, probablement de garriga, si més no durant part del segle XVIII. Fou a partir de l'any 1774 quan el rei concedí lots de terres gratuïtament amb la condició d'artigar-les i començar-les a conrear. D'aquesta manera foren desforestades grans superfícies de la Sardera, Raimat i Almenar i posades en cultiu. Aquesta expansió agrícola coincidí amb un augment de la població d'aquest territori de les Terres de Lleida. Tanmateix, no tota la superfície apta per ser conreada fou cultivada aleshores, de manera que els erms i els siscallars havien de tenir una importància relativa en el paisatge. D'altra banda, i com ocorre en altres llocs de la plana occidental catalana, també degueren de sovintejar sectors amb drenatge deficient, fins i tot petites clotades endorreiques on devia existir una làmina temporal d'aigua. A les immediacions d'aquestes zones humides locals es precipitaren sals que permeïterien el desenvolupament de vegetació halòfila (tamarigars i matollars halòfils), cosa que a la pràctica en degué impedir el conreu. En definitiva, situacions com la que encara avui es dona al clot d'Unilla, entre els termes municipals d'Almenar i Alguaire.

En els darrers anys al terme d'Alguaire s'ha produït una concentració parcel·laria que ha provocat la desaparició dels marges i ha modificat els antics camins que recorrien la plana, així com la morfologia i les dimensions de les parcel·les de cultiu d'antuvi. Tret d'aquestes transformacions, la fesomia general del territori no deu haver canviat de forma significativa els darrers dos segles.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La plana d'Almenar i Alguaire es caracteritza per una estructura de paisatge moderna i racional, d'acord amb l'activitat agrícola i els desenvolupaments que la tecnologia permet. Respon a factors geomorfològics (plana elevada) i socioeconòmics (concentració parcel·laria) relacionats amb els cultius herbacis de secà, absolutament dominants (83%), cosa que implica uns valors molt baixos de diversitat biològica.

Els canvis de coloració, vinculats totalment als conreus, són molt destacats en el decurs de les estacions de l'any. En efecte, el color ocre de les terres llaurades de la tardor és substituït pel color verd brillant de la germinació i el posterior creixement de l'ordi de la fi de l'hivern; si la primavera ha estat especialment plujosa, aleshores s'afegeix al paisatge un multicromatisme aportat per les diferents flors d'espècies herbàcies oportunistes que creixen als cultius herbacis extensius d'hivern. El paisatge és completament horitzontal, exposat visualment als elements que s'hi implanten; vast i uniformement monòton, intemporal. En aquest sentit, la ubicació d'instal·lacions i usos en aquest paisatge, en ser una planícia quasi absoluta, absent d'arbres alineats, pot anul·lar la gràcia perceptiva d'aquesta plana. Concretament es poden destacar els següents elements que ja són al territori: les zones d'activitats extractives situades al sud dels nuclis de Serreta, al camí d'Albelda i a l'oest de Salats (lo Secà i la Granja del Ribau); el dipòsit controlat de runes de Torrefarrera, prop de lo Secà; la planta de compostatge d'Alguaire; i la zona d'activitats extractives de graves i altres materials al terme d'Almenar.

L'aeroport de Lleida-Alguaire, és una les de poques infraestructures que s'assenten en aquest paisatge. Observatori del Paisatge

Els usos del sòl han variat poc durant el decenni 1992-2002. Aquesta estabilitat es relaciona amb el predomini del cultiu d'herbaci de secà. En tot cas, el canvi cap a la mecanització de la producció agrícola i la influència en l'estructura de l'espai agrícola constitueixen una de les característiques més evidents i perceptibles.

Valors en el paisatge

Les característiques d'aquest paisatge, en especial format per terres de secà en un entorn on predomina el regadiu, justifiquen l'elevat valor ecològic d'aquest espai: són un ambient especialment idoni per a la fauna d'afinitat estepària. En aquest sentit, cal destacar el clot d'Unilla, catalogada a l'inventari de zones humides de Catalunya, que actua com a pol d'atracció de biodiversitat en el context de la naturalitat del secà de la plataforma. En aquest sentit, el clot d'Unilla reuneix tant comunitats halòfiles com espècies d'ornitofauna. En realitat no és més que una petita àrea d'origen endorreic, amb inundacions irregulars que li confereixen unes singularitats ecològiques respecte dels espais d'inundació permanent. Malauradament, la zona encara és drenada i llaurada de vegades.

D'altra banda als costers que delimiten aquest territori hi ha descrits hàbitats d'interès comunitari prioritari (zones subestèpiques de gramínies i anuals de *Thero-Brachypodietea*) i no prioritari (matollars halonitròfils de *Pegano-Salsoletea*). Un 17% d'aquest paisatge s'ha catalogat a la xarxa Natura 2000, concretament l'espai anomenat plans d'Unilla, que ocupa una superfície de 988 ha. Està catalogat com a ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari).

Pel que fa als valors històrics, l'empremta àrab és patent en molts dels pobles que formen aquest paisatge, en els topònims i en algunes restes, com és el cas d'Almenar, per bé que mal conservades. Certament, el castell d'Almenar tan sols preserva restes de murs i de la torre central, mentre que el d'Alguaire es troba actualment en estat ruïnós.

Construccions lligades a l'ús agrícola d'aquest territori. Observatori del Paisatge

La dimensió espiritual d'aquest paisatge s'impregna en el monument del Sagrat Cor, situat sobre el municipi d'Alguaire, des d'on es pot gaudir d'una bona vista de l'horta de Pinyana.

És destacable el valor estètic d'aquest paisatge. La seva totalitat es pot considerar com una singularitat topogràfica, atesa la morfologia del relleu que forma una plataforma àmplia i elevada a on tanmateix es poden identificar alguns turons testimoni amb vegetació espontània. Els canvis abruptes de pendents que la delimiten superen el 35% al nord-est i al sud-est. Com a elements de singularitat, cal dir que dins la matriu del secà cerealístic es poden considerar elements singulars una petita superfície de vinya situada a la zona humida al clot d'Unilla i les pinedes de pi blanc, que ocupen els límits de major pendent. Així, doncs, el patró agrícola d'aquest paisatge és molt nítid.

Actualment, l'ús agrícola d'herbacis de secà ocupa la majoria de la superfície, i per tant, defineix la seva imatge visual. Aquest sentit horitzontal predominant s'intensifica per la morfologia de les parcel·les, d'una elevada grandària i pràcticament sense regs. Tot plegat produeix un efecte de desorientació al visitant. En estar constituïda íntegrament per conreus herbacis extensius de secà, aquest paisatge presenta una imatge molt homogènia, amb marcades variacions estacionals. Aquestes variacions vinculades als conreus són cromàticament molt destacades. Finalment, des del punt de vista de la vegetació natural, es pot destacar que, als límits d'aquest territori, sobretot occidentals, s'ubiquen algunes pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), sense sotabosc, que no canvien de color al llarg de l'any. També es troben als costers de la banda oriental alguns llistonars (prats secs de *Brachypodium retusum*), que groguegen a la fi de primavera.

390

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest paisatge es pot definir en certa manera com una "illa", perquè està elevat respecte als voltants i perquè és un territori excepcional en la matriu del regadiu de la plana de Lleida. La manca d'obstacles en el paisatge i la naturalitat dels plans longitudinals donen una imatge d'obertura i amplitud absolutes. Per tot plegat, és un paisatge que, des del punt de vista estrictament formal, convé considerar com una singularitat. En aquest sentit, qualsevol ordenació del mateix paisatge ha de permetre conservar-ne la naturalitat. Els vessants del límit est esdevenen horitzons de referència i d'orientació per a la resta del territori, en especial per a l'horta. Quan es descendeix resseguint el límit nord-est, la visió es transforma en panoràmica, amb la serra Llarga i, encara més lluny, el Montsec, com a telons de fons.

La fesomia particular d'aquest paisatge no permet l'existència de llocs enlairats des dels quals se'n pugui contemplar el paisatge. No obstant això, l'itinerari paisatgístic de Malpartit a Almenar permet l'observació del paisatge característic d'aquest territori.

D'altra banda, en formar part d'un altiplà elevat respecte de les unitats adjacents, és possible trobar punts d'àmplia visibilitat a fi d'observar els trets característics d'aquestes últimes. En aquest sentit són dos els miradors més destacats: el monument del Sagrat Cor a Alguaire (panoràmiques a l'horta de Pinyana, i fins i tot al paisatge fluvial del Segre en l'àmbit corresponent al riu Noguera Ribagorçana); i, en segon lloc, el tossal del Metxut, a Almenar (des del qual s'obtenen panoràmiques dels regadius del canal d'Aragó i Catalunya).

Les activitats extractives creen petites muntanyes de terra que varien la percepció de la plana agrícola. Observatori del Paisatge

Detall d'una pedrera. Observatori del Paisatge

Possible evolució del paisatge

L'estabilitat d'aquesta zona està vinculada a la continuïtat dels conreus herbacis de secà. Els efectes previstos sobre aquests cultius com a conseqüència del canvi climàtic poden ser molt importants. En efecte, el previsible augment de l'aridesa i de la variabilitat climàtica provocarà pèrdues de producció i una reducció de rendibilitat agrària per competència amb nous mercats exteriors a Catalunya. La solució per als cereals passa pel canvi en les dates de sembra, la conversió a varietats de cicle curt o resistents a la sequera, la substitució d'espècies o la introducció del regadiu. Aquest ventall de possibilitats pot suposar canvis moderats o molt dràstics en el paisatge.

Per últim, s'ha de considerar la construcció de l'aeroport d'Alguaire i el pas de l'autovia Lleida-Vielha així com la terminal del ferrocarril transversal, com les tres infraestructures que poden modificar substancialment aquest paisatge. El seu desenvolupament podria ser conflictiu en termes de conservació de l'avifauna de la zona. Al seu torn, els impactes visuals serien molt considerables per a les poblacions properes.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- L'autovia Lleida-Vielha travessarà en sentit nord-sud i partirà l'àmbit pel mig.
- La construcció de l'aeroport d'Alguaire és un element de canvi molt important en aquest paisatge. A més porta associat àrees per a activitats econòmiques i una connexió ferroviària amb el ferrocarril transversal que caldrà integrar adequadament.
- La conservació de l'elevat valor ecològic d'aquestes terres per a la fauna d'afinitat estepària es pot veure compromesa, i depèn dels límits de declaració com a zona ZEPA que s'aprovin en el futur i dels impactes que generi la instal·lació del nou aeroport.

Oportunitats:

- La construcció d'una infraestructura tan important com un aeroport d'aviació a Alguaire pot servir per al desenvolupament econòmic i social del territori, i hauria de contribuir a promoure l'entorn paisatgístic del territori, sense perjudicar-ne els valors productius i ecològics.
- Hi ha infraestructures que comporten un impacte paisatgístic i que podrien ser objecte de projectes creatius d'integració paisatgística (per exemple, el dipòsit controlat de runes de Torrefarrera a prop de lo Secà i la planta de compostatge d'Alguaire).
- La conservació d'aquest paisatge enmig d'una matriu de regadiu com és la plana de Lleida constitueix una oportunitat de primer ordre en termes de diversitat paisatgística. Primer de tot, convé emfasitzar l'activitat agrícola que possibilita la presència d'aquest paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge del clot d'Unilla que mantingui els seus valors naturals i ecològics, i que es promoció com a turisme de qualitat.

El clot d'Unilla és una zona humida de gran valor ecològic que actua com a pol d'atracció de biodiversitat i es caracteritza pel seu règim irregular d'inundacions. La conservació del valor natural i ecològic d'aquesta zona és prioritària i la promoció del turisme vinculat a l'ornitofauna és una oportunitat per donar a conèixer aquest territori.

OQP 2

Un paisatge de cultius de secà i zones estèpiques ben conservat i compatible amb l'activitat aeroportuària.

La unitat comprèn una àmplia plataforma de camps de cereals de secà vorejada per vessants amb boscos i vegetació estèpica. Aquest territori escassament edificat i amb poques infraestructures viàries, constitueix un connector biològic. La futura construcció de l'aeroport d'Alguaire, de l'autovia Lleida-Vielha i del ferrocarril d'accés a l'aeroport, suposaran una transformació del paisatge que pot posar en perill aquesta funció de connexió.

Àrees amb valors especials per protegir

- Zona humida del clot d'Unilla.
- Caràcter estèpic de tota la plana, amb el predomini dels conreus cerealístics de secà, que actua com a connector biològic.
- Turons testimoni.
- Vegetació natural dels dos vessants de l'altiplà (serra del Coscollar i serra del Convent).
- Estructures hidràuliques de suport del canal d'Aragó-Catalunya.
- Camí ramader d'Almacelles a Castelló de Farfanya.
- Arbres i grups d'arbres aïllats als marges de finca o al peu de construccions rurals.

Àrees de foment de la gestió

- Zona humida i espai xarxa Natura 2000 dels plans d'Unilla.
- Restauració de l'entorn del castell d'Almenar i de l'entorn del convent santjoanista d'Alguaire, elements del patrimoni històric de la unitat.
- Camins de servei i banquetes (no arbrades) dels cursos hidràulics de la unitat

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Zona afectada per la implantació del nou aeroport d'Alguaire.
- Façana urbana de la població d'Almenar i Alguaire.
- Futures àrees industrials d'Almenar i Alguaire als plans de Dalt.
- Zones d'activitats extractives de graves al sud-oest del nucli d'Almenar.
- Dipòsit controlat de runes a l'enclavament de Malpartit (TM de Torrefarrera).
- Futura autovia Lleida-Vielha i ferrocarril que creurà la unitat de nord a sud.
- Condicionar la zona del monument al Sagrat Cor d'Alguaire com a mirador.
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Alguaire-Almacelles
 - b) Malpartit-Almenar

16. Horta de Pinyana

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca del Segrià.

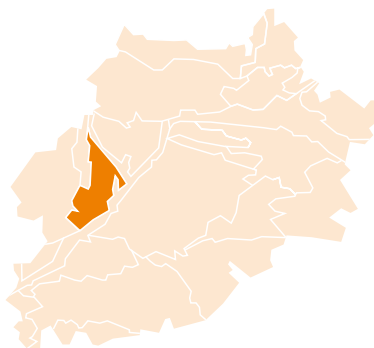
Superfície:

17.643 ha

Municipis:

Inclou el terme municipal de la Portella, Vilanova de Segrià, Rosselló, Alpicat, Torre-serona, Torrefarrera i Benavent de Segrià. També inclou part dels termes municipals d'Alfarràs, Almenar, Alguaire, Lleida, Corbins i Alcarràs.

394

Conreus de fruita dolça de l'horta de Pinyana. Jordi Bas

Trets distintius

- Estructura del paisatge formada per un llit fluvial ample, terrasses esglaonades coronades per un esperó escarpat que domina el riu, terres baixes fàcilment dominades pel regadiu i, en darrer terme, un tossal de pendents abruptes, que s'enlaira uns 75 m per damunt del Segre.
- Seqüència de tossals dels cursos fluvials de la Noguera Ribagorçana i del Segre que s'intensifica en la trobada dels dos rius.
- Paisatge dedicat principalment a l'agricultura, especialment a fruiters de fruita dolça (pomeres, presseguers, pereres i altres), però també hi ha cultius herbacis extensius (panís i alfals).
- El canal de Pinyana condiona la morfologia parcel·lària dels conreus de regadiu, caracteritzada per parcel·les de cultiu de petites dimensions, amb un patró de distribució que s'adapta als suaus relleus que connecten la plataforma d'Almenar-Alguaire amb la Noguera Ribagorçana i Segre.
- Presència de parcel·les de forma circular per la implantació dels pivots (conreus herbacis), que creen espais difícilment definits en els contactes amb les parcel·les adjacents d'agricultura tradicional (camps de fruiters).
- La floració dels fruiters a la primavera produeix contrastos cromàtics en blanc i rosa, que s'oposen al verd de la foliació.
- La superposició d'infraestructures, granges o polígons industrials genera condicions visuals bigarrades cromàticament i introdueix línies anguloses, tot transformant el caràcter originari de l'horta i perdent l'arquitectura rural i el patró agrícola que la caracteritzaven.
- Paisatge d'elevat dinamisme, on un 37% del sòl canvià el seu ús en el darrer decenni.
- L'àrea urbana de Lleida condiona l'existència d'infraestructures de mobilitat, comunicació i energia (línia del TAV, l'autovia A2 o l'autopista AP2), i un assentament urbà dispers. Les parts adjacents al viari principal es troben molt afectades per l'abandonament dels cultius, sobretot al voltant dels nusos de comunicacions. Cap al nord el poblament esdevé de tipologia més rural i disseminada.
- Sistema de zones verdes de Lleida reforçat per la recuperació de les ribes del riu Segre al seu pas per la ciutat, la reordenació dels espais adjacents i la creació del parc de la Mitjana.
- La Seu Vella de Lleida dibuixa el perfil inconfusible i típic de la ciutat, visible des d'una àmplia part de les Terres de Lleida.

Itineraris:

35 Torre-serona-la Portella

41 Rosselló-Alfarràs

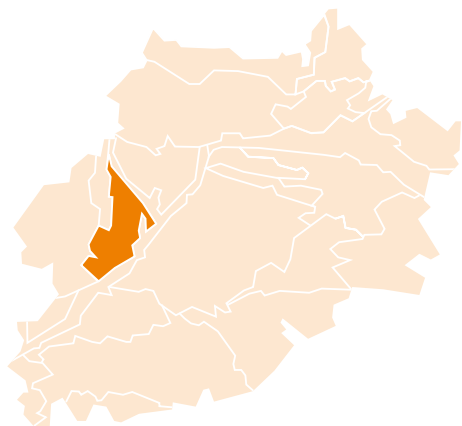
Llegenda:

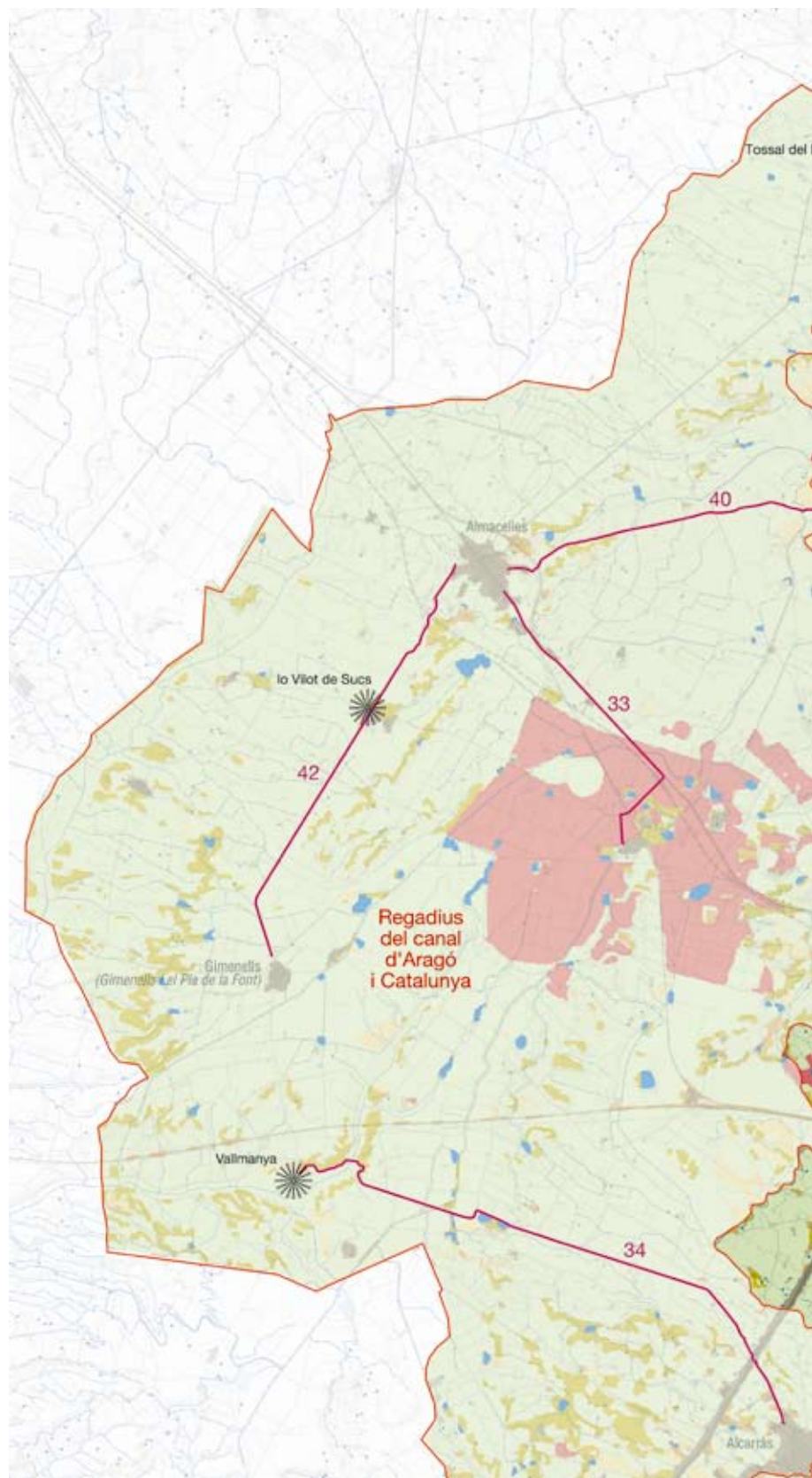
Mirador

Itinerari

396

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

L'Horta de Pinyana té un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions que varien entre els poc menys de 350 mm anuals que s'enregistren a la part més meridional, fins als prop de 450 mm de la part més septentrional. Pel que fa als riscos de gelades, aquests augmenten sensiblement en direcció nord. Encara que la vegetació natural estaria dominada per espècies perennifòlies, la modificació del paisatge provocada pel regadiu implica que la seva importància actual sigui insignificant.

Els materials geològics presents estan constituïts per nivells alternants de lutites i gresos continentals d'edat terciària que descansen horitzontalment. Aquestes roques afloren en punts molt concrets del territori, com s'esdevé quan apareixen turons i tossals. A més, alguns d'aquests tossals suporten nivells de terrasses altes del Segre. En tot cas, la forma predominant és la d'una plana extensa modelada en glacis que descendeix suauement des de la plataforma d'Alguaire-Almenar fins a la Noguera Ribagorçana, pel nord; i des dels relleus que limiten la serra del Coscollar fins al Segre, pel sud. Els turons que sobresurten en el paisatge són el turó de la Seu Vella (199 m), el turó de les Torres (332 m) i la serra Noguera (220 m aprox.), entre altres.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, destaca el modest reguer de Picabaix, que és l'únic element hidrogràfic de l'Horta de Pinyana. Aquest neix a la plana d'Almenar i Alguaire i desemboca al riu Segre, al paisatge fluvial del Segre.

Es troben dos dominis de vegetació potencial: el carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*) i la màquia continental de garric i arçot (*Rhamno lycioidis-Quercetum cocciferae*). Encara que el límit entre ambdós és difús, es podria situar més o menys a la ciutat de Lleida. Així, doncs, el carrascar i, fins i tot, la roureda ocuparia la part septentrional i la màquia, la meridional. En qualsevol cas, només a les zones no transformades en regadiu es poden trobar restes de la vegetació natural. Aquestes zones corresponen sobretot als vessants limítrofs d'aquest paisatge amb el paisatge fluvial del Segre, pendents que descendeixen de la plana d'Almenar i Alguaire, d'alguna plana elevada (Gibillí i la Caparrella) i de petits turons escampats pel territori (les Cases i Collestret). En aquestes zones encara es poden trobar algunes restes disperses de carrascars i rouredes (a la plana de Gibillí i al sud-oest de Corbins); menys localitzades són, en canvi, les comunitats de brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), encara que la vegetació que més sovinteja són els llistonars a les obagues (*Thero-Brachypodion*), les timonedes a les plataformes i els espartars (*Agropyro-Lygeion*) a les solanes. Al sud de Lleida les restes de carrascars són substituïdes per màquies, també molt malmeses, malgrat que encara es conserva la distribució en el paisatge de llistonars, timonedes i espartars. Sigui com vulgui, tots aquests ambients acostumen a estar sotmesos a la pressió de la pastura del bestiar oví, per la qual cosa moltes d'aquestes comunitats es transformen en siscallars (*Salsolo-Peganion*).

Evidentment, aquesta situació no té res a veure amb la de les zones de regadiu, on dominen les comunitats arvenses d'horts i camps

de regadiu (*Panico-Setarion*), juntament amb les comunitats nitròfiles de vora de camí. Algunes comunitats aquàtiques i higròfiles estan lligades als sistemes de regadiu i de desguassos. En aquest sentit, en primer terme cal parlar del canal de Pinyana. Aquesta obra data de molt antic. En concret, hom creu que en la seva extensió actual és del segle XII. D'aleshores ençà, la gestió d'aquesta infraestructura ha recaigut en una comunitat de regants.

Així, doncs, la major part del territori està dedicat a l'agricultura, especialment fruiters de fruita dolça (pomeres, presseguers, pereres i altres), tot i que també hi ha cultius herbacis extensius (panís i alfals). L'aptitud de les terres per al conreu és elevada: pràcticament el 86% de la superfície té una aptitud bona o moderada. En aquest sentit, les principals limitacions són el fort pendent als escarpaments de la plataforma d'Almenar-Alguaire i el grau de salinitat d'alguns fons de vall, amb drenatge deficient i amb afloraments de materials terciaris rics en sals. Tanmateix, aquesta salinitat està controlada pel reg i per la construcció de drenatges. En general, les parcel·les de cultiu són de petites dimensions, amb un patró de distribució que s'adapta als relleus suaus que connecten la plataforma d'Almenar-Alguaire amb la Noguera Ribagorçana i el Segre.

D'altra banda, també es troben plantacions de pollancre escampades pel territori, que generalment s'empren per fabricar caixes de fusta per contenir fruita.

El poblament a l'àrea urbana de Lleida és concentrat però abraça un ampli territori. Cap al nord el poblament esdevé de tipologia rural i adquireix caràcter disseminat. A banda de la ciutat de Lleida com a nucli més important d'aquest territori i de tot l'àmbit de les Terres de Lleida, destaquen Alpícat, Torrefarrera, Corbins, Alguaire i Almenar viles de ràpid creixement perquè es troben a la corona urbana de Lleida. Altres poblacions més rurals i petites són la Portella, Vilanova de Segrià, Rosselló, Benavent de Segrià, Torresera i Alfarràs.

La ciutat de Lleida és un punt clau per travessar el Segre i per això ha esdevingut una cruïlla estratègica: una ciutat pont. L'emplaçament té uns quants elements que es complementen: un llit fluvial ample, unes terrasses esglaonades coronades per un esperó escarpat que domina el riu, unes terres baixes fàcilment dominades pel regadiu i, en darrer terme, un tossal de pendents abruptes, que s'enlaira uns 75 m per damunt del Segre. Es tracta d'un turó testimoni amb un important valor estratègic: des del cim es podia albirar pels costats est, nord i sud i es prestava a l'establiment d'un punt fortificat que controlés el pas. Dalt del turó s'hi establiren els primers assentaments humans. En efecte, les últimes troballes prehistòriques proven que el puig del castell de Lleida ja estava poblat un miler d'anys abans de Crist. En origen fou capital d'un important poble ibèric, el dels ilergets, que s'estenia fins al Montsec. Al segle III aC fou romanitzada i va rebre el nom d'Ilerda. Durant aquest període la construcció del pont origina l'extensió de la ciutat a la vora del riu i al llarg de l'eix que avui forma el carrer Major. Amb la cristianització, Lleida va ser seu d'una important diòcesi. Posteriorment, va ser ocupada pels àrabs i s'erigí en capital d'una poderosa taifa islàmica que durà quatre segles. El 1149 passà a mans cristianes. A partir d'aquest moment, la ciutat va veure créixer la població i el comerç, i recuperà la diòcesi i allotjà la primera

universitat de Catalunya, l'Estudi General, creat l'any 1300. Al llarg dels segles següents, les pestes i les guerres frenaren el desenvolupament i, a principi del segle XVIII, Lleida va sofrir una greu derrota en la guerra de Successió contra Felip V i fou castigada amb la transformació de la Seu Vella en caserna militar i amb la supressió de la universitat i la Paeria. Al llarg el segle XVIII la ciutat es recuperà lentament i, sota l'administració del governador Louis de Blondel, arribà a conèixer una fase d'urbanització important i es desenvolupà, també, l'agricultura i el comerç. El 1819, un cop finalitzades les guerres napoleòniques, Lleida ocupava el quart lloc entre les ciutats del Principat.

El tren arribà a Lleida al segle XIX i es dibuixà una expansió tímida cap a l'estació, a l'est, on s'agruparen les indústries del moment. El 1865 es duagué a terme el primer pla d'eixample, però es va haver d'esperar al període posterior a la Guerra Civil per veure l'expansió moderna de la ciutat. Contribuí a l'expansió de la ciutat la crisi de postguerra, la davallada de l'agricultura i el seu reforçament com a centre de serveis. Com a conseqüència arribà un contingent important d'immigrants procedents d'Aragó, Castella i Andalusia i

es va encetar un fort desenvolupament urbanístic amb la creació de nous barris perifèrics. En efecte, van aparèixer els nous ravals al voltant del turó en què s'assentava el nucli antic i s'urbanitzaren els retalls de secà que emergien de la plana regada: Sant Pere, a la carretera de Torre-serona; els Mangraners, a la de Tarragona; i, sobretot, la Bordeta. El desenvolupament va incloure al mateix temps una urbanització espontània de cases petites als horts de Copa d'Or i a l'avinguda que envoltava el peu del turó de la Seu i els seus entorns. D'altra banda, el cobriment de la séquia de Torres dotà la zona de Cap Pont d'un nou eix de circulació. Finalment, als horts de la Mariola, a ponent de la ciutat vella, es construí un nou barri d'habitatge popular no sense l'oposició dels pagesos. Finalment, al voltant de l'N-II s'instal·laren un seguit de polígons industrials i diverses activitats que van ocupar les entrades a la ciutat seguint les carreteres principals. En definitiva, durant aquest període Lleida va créixer concèntricament al voltant del turó de la Seu Vella però amplià el seu radi amb importants extensions perifèriques. Paral·lelament, a la plaça de Ricard Vinyes, a la zona de l'eixample, es consolidà un centre nou alternatiu al centre històric de la ciutat.

Panoràmica de l'Horta de Pinyana des del mirador del Sagrat Cor d'Alguaire. En primer pla es pot observar la diversitat d'usos de la perifèria del nucli d'Alguaire. Observatori del Paisatge

Mosaic de fruiters prop de Benavent de Segrià. Observatori del Paisatge

Recentment, Lleida ha reforçat el seu sistema de zones verdes: la recuperació de les ribes del riu Segre al seu pas per la ciutat i la reordenació dels espais adjacents, s'ha sumat al parc de la Mitjana i a tot el cinturó verd de l'horta de Lleida que voreja la ciutat. Durant els darrers anys Lleida ha revalorat la seva posició geoestratègica amb la construcció de noves infraestructures viàries i el TAV (Tren d'Alta Velocitat). Respecte d'aquesta nova comunicació ferroviària, hom pensa que hi aportarà noves promocions empresarials, turisme, inversions i millores que s'esperen substancials per a l'estructura econòmica local i territorial. La població actual és de 124.709 habitants i el planejament vigent és el PGOU (Pla general d'ordenació urbana) aprovat el 1999, i en la qual destaca la provisió de 837 ha de sòl urbanitzable.

Pel que fa a la resta de nuclis, cal destacar Almenar, que està a 329 m d'altitud, arraulit al peu dels anomenats Sassos o plans d'Almenar. El nucli es recolza en el talús de la terrassa alta de la Noguera Ribagorçana, el curs de la qual, vorejat per l'horta, és visible a la dreta, i al fons es divideixen el Montsec i les primeres serres prepirinenques. És un poble agrícola, en el contacte entre el secà i el regadiu, i la població actual és de 3.599 habitants. Amb una dimensió similar, entorn els 3.000 habitants, hi ha Alguaire, que se situa al peu de l'escarpament sobre el qual s'alça el castell. El nucli urbà creix a la plana de Pinyana o de Llevant, on es troba la plana del Segrià estricta, i comprèn les partides de Canissella, Ratera, Cruells, el Pedrís, Casal i la Calçada, entre d'altres. Finalment, com en els altres pobles –Alfarràs, Alguaire, Almenar i Alpicat– el poble de Rosselló se situa al replà que posa en contacte el secà i el regadiu, concretament en un esperó baix del pla de la Sardera format per l'esglaó de la terrassa mitjana. La població actual és de 2.268 habitants.

Pel que fa a les infraestructures, la presència del sistema urbà de Lleida implica que hi hagi una presència important d'elements alteradors del paisatge en forma d'infraestructures de mobilitat, comunicació i energia. Alguns exemples d'aquestes alteracions són la línia del TAV, l'autovia A-2 o l'autopista AP-2. Altres elements que

La ciutat de Lleida vista des del marge esquerre del Segre, els anys seixanta. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

alteren aquest paisatge són: la presència d'activitats extractives de manera difusa (granja Mallós, a la pleta de Ratera, a la gravera de Francis, al pla de Corbins, a la Caparrella i a la fàbrica de ceràmica); les zones industrials que es distribueixen sobretot al voltant dels eixos viaris (Lleida, Gualda, Torrefarera, Rosselló, Alguaire, Almenar i la Portella, Benavent de Segrià); la presència de dues línies d'alta tensió que creuen el territori, una paral·lela a l'eix Alfarràs-Lleida i l'altra perpendicular fins a Torre de Solanelles; i, finalment, la gran concentració de granges present sobretot entre Almenar, Alguaire, Vilanova de Segrià, Benavent de Segrià i Torre Serona, i també prop del límit sud-oest de la riera dels Reguers.

Evolució històrica del paisatge

Els arqueòlegs localitzaren els primers assentaments humans estables, anteriors a l'època ibèrica, als turons elevats a banda i banda del Segre. Són assentaments d'aquesta època: el tossal de la Nora (Vilanova de la Barca-Alcoletge), puig Perdiguier i el Vilot de Montagut (Alcarràs), el Morro (Torres de Segre), el puntal d'Aubet (Soses) i el turó de la Seu Vella (Lleida), entre altres. A l'època ibèrica, durant els segles VI a III aC, la població va experimentar un creixement important i els poblats ja eren nombrosos. Al territori destacava especialment la població d'Iltirta (Lleida), probablement instal·lada a la roca superior del turó de la Seu.

Al segle I dC, el poeta Lucà explicà al seu llibre *Pharsalia* que Ilerda, que aleshores ja era municipi romà, domina una plana extensa i fèrtil des del turó en què s'assenta. El medi rural romà es concentrà a la riba del dos grans rius que limiten aquest territori i als voltants de les principals vies romanes. Aquestes vil·les romanes combinaren l'explotació agrícola amb la ramaderia, principalment extensiva, de bestiar de llana. Probablement, en època romana ja existia una important zona de regadiu d'aigües procedents del riu Segre. La séquia de Fontanet i la séquia d'Alcarràs són, segurament, d'aquest període.

Amb posterioritat, aquestes terres van rebre una forta influència musulmana fruit dels més de quatre segles de domini islàmic. Els conreus de secà (herbacis, oliveres i vinya) degueren ser dominants a les zones allunyades dels regadius. En tot cas, l'element més destacable d'aquest període és l'extensió de la zona regable, com demostra el fet que el primer tram de la séquia de Pinyana és construït en aquella època. Aquest s'originava a la rodalia d'Andaní i arribava únicament fins a Almenar. Posteriorment, després de la conquesta cristiana de Lleida, la séquia s'allargà i donà origen a l'actual canal de Pinyana. D'altra banda, a partir del segle XII s'inicià el domini cristià d'aquestes terres, que coincidirà amb la desaparició de zones boscoses pròximes a la Sardera, Raimat i Almacelles (efectuada a través de l'aplicació d'artigues). D'aleshores ençà la zona regada no ha deixat d'augmentar amb la construcció de diferents séquies i braçals procedents del canal de Pinyana: la séquia de Cap, la séquia Primera i la séquia Segona. Actualment, aquest canal rega unes 8.500 ha.

A l'edat mitjana, la importància de la vinya era gran i es trobava estesa arreu. Els historiadors situen aquests conreus molt pròxims als nuclis de poblament. A partir de documents antics, es pot deduir que les peces de terra que contenien els ceps eren més aviat petites, compreses entre 0,25 i 0,5 ha. D'altra banda, descriuen terres de vinya acompanyades d'oliveres i altres fruiters, com el noguer, però sobretot la figuera; uns arbres que, fins a la segona meitat del segle XX, sovintejaven per aquestes terres.

Les terres situades al nord-oest de la ciutat de Lleida després de la conquesta cristiana van mantenir la tipologia de poblament semidissemnat que ja tenien en època musulmana, basada en una organització en torres, és a dir, en nuclis de població no fortificats en què vivien diverses famílies. La majoria d'aquestes torres foren abandonades arran de la guerra dels Segadors i el bandolerisme (als segles XVI i XVII) però algunes han arribat fins a l'actualitat: Torre-serona, Torrefarrera o Torre Rosselló (l'actual Rosselló). Anys després, el paisatge incorporà, d'una manera progressiva, noves torres d'horta, fetes de tova o de tàpia, no per viure-hi sinó per guardar-hi els estris i allotjar-se durant els mesos de més feina al camp. La gent aleshores vivia a la ciutat o al poble. Francisco de Zamora, a final del segle XVIII descriu fidelment aquesta estructura de poblament. En tot cas, fins a la fi del segle XIX la població que vivia a l'horta era ben escassa. A poc a poc, i d'una manera gradual, però, el pagès va anar transformant la torre en un assentament més permanent. La intensificació, l'especialització dels conreus i una gran demanda de productes també contribuï a un assentament permanent al camp que ocasionà l'engrandiment de la torre tradicional i la construcció d'edificacions annexes a la mateixa. A partir dels anys vuitanta del segle XX molta gent abandona la torre com a habitatge, es desplaça a la ciutat o nucli rural pròxim i l'edifici es converteix en un lloc de temps lliure i sovint s'enjardina l'entorn.

El nucli de Montagut i la part nord del terme d'Alcarràs foren terres comunals o de propietat eclesiàstica destinades a pastura. Amb motiu de les desamortitzacions, patiren fortes transformacions agràries: foren rompudes, desermades, parcel·lades i repartides

entre parcers o venudes. Tot plegat ocasionà fortes repercussions en el paisatge.

Finalment, i pel que fa a les activitats que apareixen a redós del canal de Pinyana, convé no perdre de vista la presència de molins fariners. Del segle XIX ha arribat el d'Alfarràs, que encara es conserva. Tampoc no es poden oblidar les sínies construïdes per derivar l'aigua de la séquia i dur-la als braçals de reg. En el darrer terç del segle XIX es van instal·lar, també a la vora del canal, destil·leries d'aiguarent, teuleries, fàbriques tèxtils i conserves. Més tard, es construïren petites centrals elèctriques que aprofiten els salts d'aigua del canal i les séquies principals.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge respon a antics patrons d'ocupació de l'espai. L'estructura del paisatge està condicionada per la morfologia parcel·laria basada en petites unitats agrícoles regades pel canal de Pinyana. El sistema urbà de Lleida ha actuat sobre aquestes trames i les ha afectades parcialment.

La diversitat d'usos del sòl de l'horta de Pinyana és molt elevada. Al voltant d'un 10% de la seva superfície està classificada com a urbana, cosa que representa el percentatge més alt de la plana. En tot cas, els nuclis de població es concentren bàsicament a l'àrea urbana de Lleida i la densitat d'assentaments va disminuint a mesura que hom es trasllada cap al nord. Les proporcions entre les ocupacions del regadiu són bastant equilibrades: 33,3% per als herbacis i 43,5% per als fruiters.

La superposició d'infraestructures i d'elements intrusius recents que ocupen molt d'espai (per exemple, granges o polígons industrials) en aquest paisatge originalment agrícola, genera condicions visuals cromàticament bigarrades i introdueix línies anguloses. La floració dels fruiters a la primavera produeix contrastos cromàtics en blanc i rosa que s'oposen al fons verd del fullam, de forma que generen una juxtaposició de gran valor visual. Aquest efecte rarament dura més de tres setmanes. En aquest paisatge, el grau de verdor màxim s'assoleix a l'estiu.

Aquest territori és un dels més dinàmics de les Terres de Lleida. Només un 63% de la seva superfície va romandre estable en el decenni 1992-2002 i, per tant, un 37% canvià l'ús del sòl. En aquest període l'horta de Pinyana va perdre quasi 2.500 ha de fruiters de regadiu. Aquesta classe es va fragmentar en més tessel·les de menor superfície mitjana, allunyades entre si i, en definitiva, menys agregades. Al seu torn, els herbacis augmentaren en superfície, mida mitjana i apropament mutu. Els lleugers augments experimentats per les bosquines i els sòls amb vegetació escassa suggereixen la presència de dinàmiques d'abandonament de conreus.

Com a elements de canvi, convé referir-se en primer terme a les transformacions internes de l'ús agrícola i, segonament, a les modificacions introduïdes per l'augment de la superfície urbana en un sentit ampli: infraestructures, polígons industrials i creixements residencials. Quant als canvis interns del paisatge agrari, no es pot perdre de vista que les noves tecnologies de reg tenen una presèn-

cia forta en aquest territori. Hi ha una concentració important de parcel·les de forma circular per la implantació dels pivots (conreus herbacis), que creen espais difícilment definits en els contactes amb les parcel·les adjacents d'agricultura tradicional (camps de fruiters).

Pel que fa a les transformacions induïdes pel creixement urbà, la ciutat de Lleida –que ja concentra a hores d'ara vora el 40% de la població de la plana– se situa al bell mig de l'espai regat pel canal i, a mesura que s'ha expandit, ha anat ocupant i fragmentant espais d'horta. A més, a la rodalia de la unitat han anat creixent una gran quantitat de petits municipis, de diverses mides, com Rosselló, que ha mantingut una dinàmica de creixement continu i ràpid des del 1999, així com també Torrefarrera i Benavent de Segrià, entre altres. Al seu torn han crescut les urbanitzacions, que han anat resseguint el traçat de les carreteres, principalment la carretera N-240 en direcció a Osca, especialment al municipi d'Alpicat. Aquestes urbanitzacions tenen, a hores d'ara, una dinàmica de creixement de població molt elevada.

Tampoc no es pot perdre de vista que aquest paisatge, més enllà de les pèrdues de sòls agraris que va patir en el seu dia per la construcció de l'A-2 i l'AP-2, es veu afectat per la línia del TAV. És evident que aquesta nova i important infraestructura, en combinació amb el canvi d'ús de sòl per extensió de la urbanització a la rodalia dels nuclis urbans importants provoquen un fort procés d'abandonament de camps de cultiu. Aquest fet és especialment visible al nord-est de la Portella, prop de Corbins (vora la zona industrial), a l'Hospital Psiquiàtric i als voltants del polígon industrial d'Alcarràs.

També s'ha de prendre en consideració la incidència que pot tenir en el paisatge la implantació d'activitats i infraestructures en les àmplies zones de fragilitat visual existents, entre les quals destaca tota la zona al nord de l'autovia A-2 (des de les Torres de Sanuí, les Comes, Benavent de Segrià, Alguaire, i fins a Almenar).

Expressió artística del paisatge

Aquesta unitat és la que presenta més manifestacions artístiques de les Terres de Lleida, no gensmenys inclou la ciutat de Lleida, principal nucli i centre cultural d'aquesta regió catalana. Una ullada sintètica a l'expressió artística centrada en la ciutat, permet destacar-ne tres aspectes privilegiats: la Seu Vella i el perfil de la ciutat, l'horta i la boira.

En el camp de la literatura cal destacar, tant les aportacions històriques que ens remeten al paisatge antic de la ciutat, com ara la del baró de Maldà (1746-1818), com les d'autors contemporanis, com Joan Santamaria (1884-1955), Joaquim Casas (1858-1943), Miquel Arimany (1920-1996), Josep Maria Espinàs o Vidal Vidal, que han fet de la ciutat l'escenari dels seus viatges i relats. En efecte, del segle XVIII, tenim la interessant descripció que el baró de Maldà fa de la ciutat de Lleida, i que casa amb la visió tradicional d'una ciutat en què destaquen el seu emplaçament, situat entre el turó de la Seu Vella i el riu Segre, i la riquesa productiva de l'horta que l'envolta.

"Lleyda, ciutat de 16.818 personas, molt antiga, bisbat de tretse mil y sinccents ducats, queda situada en las inmediaciones del riu segre, y antes de sa entrada a aquella ciutat se pasa per un pont bastant llarch, sota del qual pasa lo riu. Té sinch portal Lleyda, y los carrers entrets en figura de anfiteatro, no gaire limpios, no descubrintse molt terreno pla per causa de la proximitat a las montanyas. El clima és saludable, y el terreno, a socórrer las plujas, fértil y abundant de blat y altres grans, vi, oli, molt cànam, mongetas, hortalsas y fruitas.(...)".

(Amat, 1994: p.148)

Josep Maria Espinàs retrata, a la seva obra *Ciutats de Catalunya*, algunes ciutats catalanes abans del desenvolupament, entre elles la ciutat de Lleida. La descripció d'Espinàs no difereix en els seus trets bàsics de la perspectiva anterior, ara bé, l'autor aporta una reflexió bàsica sobre l'estacionalitat sense la qual no es pot entendre el paisatge de Lleida: el doble perfil que presenta la ciutat: estival i hivernal:

"La ciutat de Lleida presenta un perfil inconfusible. Jo l'he vist aparèixer a l'horitzó, sempre a l'estiu, amb les seves cases com adormides en els falders del turó, sota l'espès mantell d'un sol implacable, mentre la torre de la catedral antiga dreçava el seu coll vigilant damunt del pla. Avui la ciutat s'embolcalla de boira com si volgués renunciar a la seva significació [...]".

(Espinàs, 1956: p. 163).

En tot cas, el principal denominador del paisatge de la ciutat de Lleida és el perfil elevat de la Seu Vella. En efecte, han estat molts els poetes que han lloat la Seu Vella com a signe d'identitat de la ciutat, i, en especial, el seu campanar. En aquest sentit, l'obra probablement millor coneguda és el sonet d'en Magí Morera i Galícia (1853-1927) dedicat al campanar i reproduït en una làpida col·locada a la mateixa torre, l'any 1912.

*"A dalt de la muntanya que domina
com miranda els bells termes lleidatans,
s'enlaira un campanar fet per gegants
o per homes de raça gegantina.
Quan guaita cap avall, l'aigua veïna
del riu li dóna espill i l'horta encants;
i guaitant cap amunt, toca amb les mans
i conversa amb la lluna i la boirina.
Pugem-hi, doncs... L'escala cargolada
que als ulls dóna mareig i al cor neguit,
sembla que estigui des del cel penjada.
I amunt, amunt, ¡ja ets dalt! Ara, esperit,
si et sents d'áliga el cor, ¡pren revolada,
que ja ets a mig camí de l'infinit!"*

(Morera, 1920)

Aquest perfil elevat de la Seu Vella el catapultava com a element catalitzador de la relació entre la ciutat i el cel, fet que cospa perfectament el poeta Magí Morera i Galícia (1853-1927).

*Quan guaita com ocell, l'aigua veïna
del riu li dóna espill i l'horta encants,
i quan guaita cap amunt toca amb les mans
i conversa amb la lluna i la boirina.*

(Rosell i Colell, 2009: p. 40)

Des d'una perspectiva territorial més àmplia, Miquel Arimany, destaca el paper de la Seu com a proa elevada i visible enmig de la plana de Lleida.

*Planures amb artèries on circula la sang.
El tràfec és en elles, i sembla que a l'entorn
d'aquestes rutes vives tot sigui adormiment.
Però com en un cos uns ganglis fent-se nus
se us apareix un poble, i un altre més enllà
- un poble terrassà amb el que els pobles tenen -
o bé una alta muralla de sitja o respiralls
d'una granja nounada. I enmig, centrant-ho tot,
la verticalitat, com un clam de protesta
per tanta de planúria, d'un campanar erecte
- diríeu que es fa prim per allargar-se més
i afitorar més lluny. I la ciutat estesa
fent-hi com una creu. I s'encreuen també
ells dos, temple i ciutat, silencis i brogit.*

(Arimany, 1985:p.328)

Més enllà del perfil de la Seu Vella com a fita emblemàtica de la ciutat, el paisatge de Lleida no pot ser entès sense fer referència a la plana regada del seu entorn: l'horta. La recuperació de l'horta de Lleida com a espai agrari i habitat reprèn a final del segle XIX, quan decauen les limitacions que imposa la seva condició de plaça militar. El retrobament de la pagesia amb l'horta genera les primeres expressions de joia, com les que apareixen a la revista *Vida Lleidatana* el 1928, on un poema explícita la seva nova condició d'espai arrelat, al fer i sentir de la ciutat.

*Horta perfumada,
terra ben amada, verger que circumdes la nostra ciutat;
la de les collites fàcils, abundoses,
la de les pageses cepades, airoses,
que inunden de fruites el nostre mercat.*

*Delícia exquisida,
càntic de vida
que entonem tothora conreus i moixons;
La dels mars immensos d'espigues daurades
la de les fecundes, amples bancalades
que encltexen, geomètriques, bordats cavallons!*

(Vicedo, 2008: p. 20-21)

Paral·lelament hi ha una recuperació de l'Horta com a espai d'esbarjo i de festa, tal i com recull un fragment de la propaganda editada per l'Ajuntament de Lleida a principi de del segle XX.

*Anem a Granyana,
Anem-hi alegrement,
Diada com aquesta
hi fa cap molta gent*

*els uns mengen pollastre
i les altres bacallà,
i els altres toquen guitarres,
i els altres a ballar*

(Vicedo, 2008: p. 21)

Josep Valleverdú i Ton Sirera, descriuen a la seva obra *Catalunya visió*, l'horta i el seu paisatge quotidià amb gran profunditat.

"L'habitatge, a part els poblaments, és construït per les "torres" o casetes unifamiliars de l'horta. Pels volts de Lleida hi ha vint mil habitants que viuen en aquestes casetes, totes elles situades a un tret de pedra d'una sèquia, d'on deriven aigua; és freqüent de tenir als volts de la casa una pinya d'arbres d'ombra, oms o salzes. El gos us borda quan us hi acosteu, però no passa res [...]. Tothom es coneix, tothom parla a crits: estampa d'horta".

(Vallverdú i Sirera, 1968a: p. 71).

El darrer element que ha estat identificat com a tret caracteritzador del paisatge lleidatà és la boira, que ha estat motiu literari d'un bon nombre d'escriptors de Ponent. Màrius Torres (1910-1942), dona fe als seus escrits de la identitat indestruïble entre la ciutat de Lleida i la boira, a la qual dona un perfil de ciutat hivernal molt marcat. Igualment, el poeta Jaume Agelet (1924-1955), eleva la boira, en les seves gloses sobre l'horta de Lleida, a la categoria d'element estructurador del paisatge al costat del verd conreus i la blavor de sèquies i canals, és a dir, com a un gran referent identitari.

*Pel camí emboirat
El matí s'escorre
Amb colors humits
—morat, gris, taronja—
Al flanc del camí
La clamor col·loca
El batec sonor
I verdós de l'horta.
Les aigües que duu
Fan una veu nova
D'hivern renascut
I són com una ombra.*

*Mes tinc el cor viu
I tot fresc de boira
Per aquest camí
Entelat de l'horta*

(Rosell i Colell, 2009: p. 32)

En el camp de l'expressió pictòrica, la Seu Vella també apareix com a fita privilegiada en les representacions en tots els estils, tècniques i èpoques. Aquesta constatació reforça la idea que aquesta vista s'ha constituït en una de les siluetes més representatives i arrelades de les Terres de Lleida. Entre la resta d'elements patrimonials, cal destacar també l'església de Sant Llorenç, una de les més emblemàtiques de la ciutat, tal i com recull la pintura de J. J. Grassa. En un altre ordre de coses, entre els pintors lleidatans, cal

Paisatge lleidatà. Josep Olivé Gómez. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

La Seu antiga. Obra de J. Pagans (1980), que forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

no oblidar a Jaume Morera, paisatgista i mecenes artístic, l'obra del qual cal situar a cavall entre el segle XIX i XX, que tot i pintar majorment a d'altres indrets, té una obra sobre la plaça de l'Ereta de Lleida.

Finalment, cal dir que també són nombroses les expressions pictòriques i fotogràfiques referides a l'Horta. Entre aquestes representacions podem destacar les realitzades pels fotògrafs Ton Sirera i Josep J. Gómez Vidal. Tal i com apunta el geògraf Joan Ganau en el seu treball sobre la La Idea de ciutat a Lleida i podem apreciar perfectament amb l'obra de de Josep Pagans, la idea de Lleida com a ciutat vinculada al camp és un dels referents més forts de

l'imaginari tradicional dels seus habitants i, per tant, un objecte important en la seva expressió pictòrica i fotogràfica.

En una línia interpretativa similar es situa l'obra de Josep Olivé Gómez, que ens ofereix una imatge de la façana urbana de la ciutat copada per una frondosa vegetació de ribera que fa la sensació de penetrar dins de la ciutat.

Valors en el paisatge

A l'horta de Pinyana no hi ha cap espai protegit per cap categoria legal, ni comunitària ni catalana. Pel que fa a hàbitats d'interès comunitari, es troben representats els prats mediterranis rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*) i, en llocs reduïts, matollars halòfils i matollars halòfils (*Salsolo-Peganion*).

El patrimoni que atresora la ciutat de Lleida cal destacar-lo des de l'òptica històrica, social i simbòlica. En aquest sentit, l'element més destacat és la Seu Vella o Catedral de Santa Maria de Lleida ("el castell", com popularment l'anomenen els lleidatans), que contribueix a dibuixar el perfil inconfusible i típic de la ciutat. El temple està construït en estil romànic tardà i gòtic, i és de planta basilical de creu llatina de tres naus, amb el campanar més alt de Catalunya. També convé mencionar l'Institut d'Estudis Ilerdencs, que era l'antic hospital de Santa Maria, un edifici gòtic del segle XV, amb el destacable pati central; el Palau de la Paeria, del segle XIII, construït sobre una anterior estructura romana i actual seu de l'Ajuntament de Lleida; i l'Arc del Pont, que resulta l'única porta d'entrada a la ciutat que sobreviu de l'antic recinte emmurallat, d'estil neoclàssic, encara que originalment havia estat gòtic.

L'empremta àrab és també patent en aquest paisatge, tant pel que fa als topònims, com al llegat material. Seria el cas d'Almenar, on hi ha encara les restes del castell musulmà. En aquest sentit, no es pot oblidar el valor històric i patrimonial de la infraestructura hidràulica associada al canal de Pinyana: molins i altres restes de pedra de diferents èpoques, principalment. D'altra banda, també cal destacar la implantació a la primeria del segle XX de la colònia tèxtil de la Mata de Pinyana, tancada el 1979. La colònia va generar un nucli habitat que, juntament amb l'edifici de la fàbrica, ha deixat una marca molt tangible en el paisatge.

També la ciutat de Lleida concentra un gran nombre de manifestacions religioses, a banda de la Seu Vella: la Catedral Nova, anomenada també la Seu Nova, del segle XVIII i d'estil neoclàssic, amb tres naus i gran quantitat d'ornaments; la capella de Sant Jaume (o el peu del Romeu), situada en el barri cristià en època musulmana, dedicada a la verge de les Neus; la capella de la Sang; l'església romànica de Sant Llorenç (segles XII-XIV), que conté diferents peces d'art pertanyents al Museu Diocesà de Lleida; l'església romànica de Sant Martí (segle XII); o bé l'església romànica de Santa Maria de Gardeny. Al terme municipal de Lleida es troba l'ermita de la Mare de Déu de Montserrat i al municipi d'Almenar hi ha l'església parroquial de Santa Maria, d'estil gòtic, que fou reformada al segle XVIII.

La Seu Vella de Lleida és, com ja s'ha dit, l'element més visible des d'arreu del territori, i és percebut per la gent de la zona com a fac-

tor identitari. A més, també hi ha un altre valor identitari molt arrelat en el territori: l'horta. L'horta forma part de la història d'aquestes terres, perquè sempre ha representat una font de riquesa en un context de terres pobres i eixarregides. De fet, encara avui l'horta continua despertant molt d'interès per part dels lleidatans, que la perceben com a paisatge emblemàtic que sintetitza la seva identitat històrica, i, com a tal, ha estat objecte de mobilitzacions ciutadanes, en diverses ocasions, per garantir-ne la preservació. Conseqüentment, també la Paeria ha esmerçat esforços en termes d'ordenació del territori municipal per a la salvaguarda de l'horta (per exemple, amb l'elaboració de planificació restrictiva pel que fa a la urbanització encoberta o subparcel·lació), fet que confirma la voluntat col·lectiva dels lleidatans per preservar el seu paisatge circumdant, tant pel seu interès ecològic, com productiu, social i simbòlic.

D'altra banda, l'horta és, encara avui, un dels actius econòmics de Lleida i, per tant, a banda de la seva valoració estètica, té una gran importància com a valor productiu. A més a més, l'horta s'ha convertit amb el temps en un espai que combina l'ús agrari amb un ús més social. En aquest sentit, l'horta complementa els parcs de la ciutat com un espai més d'oci i de trobada per als habitants de Lleida, que el consideren un patrimoni natural, però sobretot cultural.

Els elements paisatgístics que actuen com a referents estètics són, principalment, de caire topogràfic i agrícola. Entre els elements topogràfics rellevants cal remarcar la seqüència de tossals dels cursos fluvials de la Noguera Ribagorçana i del Segre, una seqüència que s'intensifica en la trobada dels dos rius. A part d'aquests elements topogràfics, es distingeixen unes línies generadores de canvis en la configuració espacial de l'activitat agrícola. Aquestes traces es formen per determinats relleus petits que forcen els conreus agrícoles a ajustar-se a la morfologia. Aquests se situen entre

Séquia del Mig de Pinyana, a la perifèria de la ciutat de Lleida.
Observatori del Paisatge

Nous creixements urbans del poble de Rosselló. Observatori del Paisatge

la plana d'Almenar i Alguaire i la Noguera Ribagorçana i es perllonguen cap al sud, en direcció perpendicular al riu Segre.

El paisatge de l'horta presenta diversos patrons agrícoles de gran petit que es troben en diversos estadis de conservació. Les dues parts de l'horta que encara conserven les seves traces antigues es localitzen, respectivament, a la rodalia de la torre de Fontanals, entre la torre de l'Escarp i la circumval·lació a Lleida de l'A-2, a l'Horta de Pinyana, i a Pardinyes, al Paisatge fluvial del Segre. Contràriament, les parts adjacents al viari principal es troben molt afectades pels canvis d'usos de sòl i d'abandonament de cultius, sobretot al voltant dels nusos de comunicacions. Això succeeix especialment a les perifèries de barris de Lleida, com Balàfia, o a poblacions en creixement com Torrefarera. Tot això introdueix un canvi físic del paisatge que es concreta amb una nova parcel·lació i urbanització que esborra les traces preexistents. Així, doncs, a mesura que hom s'acosta a Lleida, i de manera més o menys esglaonada, es perd el vigor del sistema de cultiu i es barreja amb els nous usos periurbans. Aquesta tendència porta implícita la transformació del caràcter originari de l'horta i la pèrdua de l'arquitectura rural i del patró agrícola que la caracteritzaven. Finalment, cal fer menció dels contrastos cromàtics que tenen lloc estacionalment entre els conreus herbacis de regadiu i els fruiters.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest territori té una estructura morfològica plana força homogènia. Tan sols hi destaquen petites variacions en el relleu que es presenten com a elements lineals, orientats majoritàriament en direcció nord-oest. L'àmbit visual es troba tancat a l'oest pels vessants que descendeixen de l'altiplà d'Alguaire-Almenar i a l'est per una sèrie de tossals que s'intensifiquen en l'encreuament dels dos rius, Segre i Noguera Ribagorçana. Aquesta peculiar estructura permet disposar d'àmbits visuals oberts en direcció sud i tancats en direcció nord. El paisatge de la zona oest del territori es manté gairebé totalment ocult per a la resta del territori, amagat darrere

Panoràmica des de la Seu Vella en direcció nord-oest. S'hi pot veure part de la ciutat de Lleida i els Prepirineus. Observatori del Paisatge

dels vessants de la plataforma d'Alguaire-Almenar. En canvi, és possible percebre la major part del territori de l'est, en diferents plans de profunditat. La serra Llarga i la seqüència dels tossals protagonitzen i focalitzen la vista, de manera que creen una estructura visual clarament definida. En bones condicions atmosfèriques el Montsec, Sant Mamet, la serra de Montclús, el Mont-roig i les serres Llarga i Blanca constitueixen els horitzons persistents. A la banda sud-oest la visió també és oberta, només interrompuda parcialment per les línies de pollancre. Des de la carretera N-230, de Lleida a Alcarràs, es pot abraçar visualment la plana d'Urgell i els paisatges del límit sud de les Terres de Lleida.

La ruta de Torreserona a la Portella constitueix l'itinerari paisatgístic de màxim interès. Per altra banda, els principals miradors es troben al turó de la Seu Vella de la ciutat de Lleida (panoràmiques a paisatge fluvial del Segre, a la plana d'Urgell i al sector oriental de l'horta de Pinyana); a la Sardera; a l'antic polvorí (panoràmica al sector occidental de la unitat); al Sagrat Cor d'Alguaire (panoràmica al paisatge fluvial del Segre, concretament al sector de la Noguera Ribagorçana, així com a l'extrem nord-occidental).

Possible evolució del paisatge

L'àrea urbana de Lleida es troba inclosa en aquest territori, i la seva evolució pot condicionar clarament el paisatge de l'Horta de Pinyana, ja que porta associada la presència d'infraestructures de mobilitat, comunicació i energètiques, que continuaran expandint-se amb el creixement urbà, industrial i poblacional. Al seu torn, l'autovia A-2 continuarà actuant com a eix i motor d'importants processos de creixement. En aquest sentit, és probable un reforçament de la dinàmica de difusió del creixement cap a la corona de la capital lleidatana. Finalment, la línia del TAV pot desenvolupar un paper important en la dinàmica dels usos del sòl, a curt i mitjà termini, en dos sentits bàsics: d'una banda, la seva construcció ha tingut un impacte en la transformació dels usos agraris i en la fragmentació de les parcel·les de conreu, fet que en el futur pot accentuar l'abandonament de les explotacions i l'expansió de zones

nues; de l'altra, és possible que la seva implantació afavoreixi el creixement de la ciutat i l'expansió dels processos urbanitzadors.

L'altra part del territori està dedicada a l'agricultura, especialment a fruiters de fruita dolça (pomeres, presseguers, pereres i altres), però també hi ha cultius herbacis extensius (panís i alfals). Aparentment, els herbacis tendeixen a augmentar en superfície per la seva major rendibilitat, mentre que els fruiters, característics de l'horta de Pinyana, disminueixen. Aquesta dinàmica es pot arribar a potenciada amb la probable introducció de cultius energètics per a la producció de biodièsel, sobretot colza i potser panís.

En el futur, aquests cultius extensius de regadiu dependran del manteniment del subministrament d'aigua, que es pot arribar a comprometre per la disminució de precipitacions als Prepirineus i Pirineus, en un escenari futur de canvi climàtic, i per la competència amb altres usos (domèstic, industrial, turístic, cabals ecològics i producció d'energia). És possible que l'augment de temperatura millori les produccions si hi ha disponibilitat d'aigua.

La permanència dels fruiters de fruita dolça dependrà de l'evolució anual del nombre d'hores de fred necessàries per a la floració i del quallat, del risc de gelades, de la temperatura a l'estiu (les altes temperatures poden afectar la qualitat del fruit) i de la predictibilitat general del clima. En aquest sentit, pot ser necessari un canvi d'espècies o varietats (nesprer, cítrics i varietats primerenques).

Pel que fa a l'edificació en el medi rural, la tendència a partir dels anys vuitanta a l'abandonament de la torre com a habitatge i la seva transformació en lloc per al gaudi del temps lliure es pot revertir en el futur. Sigui com sigui, les modificacions d'aquestes construccions les allunyen cada cop més de l'arquitectura rural i transformen el caràcter de l'horta. Paral·lelament, la gran concentració de granges –principalment entre Almenar, Alguaire, Vilanova de Segrià, Benavent de Segrià i Torre Serona, i també prop del límit sud-oest de la riera de Reguers– pot suposar conflictes amb l'expansió urbana de cara al futur.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- Hi ha una presència molt important d'elements generadors de transformacions en el paisatge, com ara espais residencials, polígons industrials, granges, infraestructures, serveis, tanques i la xarxa de mobilitat.
- Hi ha una certa proliferació d'edificacions il·legals en sòl no urbanitzable amb finalitat de segona residència.
- La permeabilitat ecològica i paisatgística de les poblacions i infraestructures de mobilitat, actuals i futures no s'ha de veure afectada pel dinamisme de l'àrea urbana de Lleida.
- El risc d'incendi forestal al nord de Corbins.
- El risc d'erosió elevat en els pendents superiors al 30%.

Oportunitats:

- Aquest paisatge té elevats valors socials, històrics, productius i identitaris, i inclou el patrimoni de la capital de les Terres de Lleida.
- Les restes de graveres abandonades (la granja Mallós, la pleta de Ratera, la gravera de Francis i el pla de Corbins) i les restes d'activitats extractives a l'àrea metropolitana de Lleida (Caparella, fàbrica de ceràmica) constitueixen una oportunitat per a l'elaboració de projectes d'integració paisatgística i revaloració d'aquestes zones per a usos públics.
- L'aprofitament d'energies renovables ha de ser un instrument de recolzament al desenvolupament socioeconòmic de la zona i a la conservació dels seus valors.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge d'hortes del canal de Pinyana ordenat i que mantingui la seva estructura tradicional.

El canal de Pinyana rega les hortes més antigues de les Terres de Ponent. La seva importància històrica i el vincle amb la població local, l'han convertit en referent paisatgístic i identitari. Per altra banda, aquest paisatge agrícola de regadiu porta associada una sèrie d'elements de suport al reg tradicional (canals, séquies i banquetes arbrades) que, a banda de la seva utilitat, també tenen un ús social que cal fomentar i gestionar.

OQP 2

Uns tossals amb vegetació estèpica ben conservats i gestionats.

L'horta de Pinyana és un territori caracteritzat per l'agricultura de regadiu, però, no obstant això, es troben dispersos pel territori diversos tossals testimoni (turó de les Torres, serra de la Noguera, etc.), que representen els elements topogràfics més rellevants de la unitat i que no han estat incorporats a l'explotació agrícola o només parcialment. Aquests espais i els seus costers són l'últim reducte de la vegetació estèpica que ocupava la zona abans de la implantació de l'agricultura de regadiu.

OQP 3

Una façana paisatgística de la Seu Vella de Lleida ben gestionada i ordenada.

En aquesta unitat cal destacar el perfil paisatgístic de la Seu Vella de Lleida, típic de la ciutat i que juntament amb l'horta dóna identitat a la unitat. Per a aquest territori el perfil de la Seu és la referència visual principal que cal mantenir i cal evitar que qualsevol construcció d'obra nova o ampliació en distorsioni la imatge.

OQP 4

Uns entorns de les poblacions ordenats i que no en malmetin la façana urbana.

Les perifèries urbanes són els espais on es tendeixen a concentrar construccions i infraestructures més diverses i on es creen espais intersticials amb conreus abandonats. A les poblacions de dimensió petita i mitjana aquestes construccions són principalment granges i petits polígons industrials (Almenar, Alguaire, etc.). Tanmateix, a l'entorn de la ciutat de Lleida s'hi concentren zones industrials, terciàries (centres comercials) i urbanitzacions difuses importants. Cal ubicar adequadament aquests equipaments i construccions perquè no distorsionin la façana paisatgística de les poblacions.

OQP 5

Unes vies de comunicació integrades en l'entorn.

Les principals infraestructures que creuen la unitat són el TAV, l'N-40 i l'autovia A-2. L'autovia A-2 és una de les infraestructures més importants que creua les Terres de Lleida, i, per tant, al seu entorn hi proliferen zones industrials, àrees de serveis i espais residencials. És necessari minimitzar l'impacte paisatgístic dels creixements urbanístics lligats a aquesta infraestructura de comunicació.

Àrees amb valors especials per protegir

- Perfil escènic de la Seu Vella de Lleida i de la serra Llarga que fa de coster entre la plana segriana i els plans d'Alguaire i Almenar.
- Tossals testimoni que conserven vegetació estèpica a tota la unitat i en particular al límit amb el curs de la Noguera Ribagorçana abans de l'aiguabarreig amb el Segre i també als voltants d'Alcarràs.
- Patró agrícola tradicional de l'horta de Pinyana (per exemple, a la rodalia de la torre de Fontanals, entre la torre de l'Escarp i l'anella de l'A-2).
- Banquetes arbrades relictas que ressegueixen els canals de Pinyana.
- Xarxa hidràulica i elements arquitectònics de suport dels recs tradicionals de Pinyana.
- Costers de la serra Llarga que separen aquesta unitat dels plans d'Alguaire i Almenar, ocupats per vegetació natural que fan la funció de connector biològic.

Àrees de foment de la gestió

- Hàbitat de ribera del reguer de Picabaix i altres reguers naturals.
- Promoció i gestió del patrimoni històric i els seus entorns: colònia tèxtil de la mata de Pinyana, la Seu Vella de Lleida, el turó de Gardeny, etc.
- Conreus abandonats al voltant de totes les àrees industrials i urbanes.
- Restauració de les graveres abandonades a la granja Mallós, a la gravera de Francis i al pla de Corbins i altres extraccions a la Caparrella, etc.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façana urbana de les poblacions de l'horta de Pinyana: Lleida, Almenar, Alguaire, la Portella, Vilanova de Segrià, Roselló, Benavent de Segrià, Torrefarrera, Torre-serona, Alpicat i Corbins.
- Urbanitzacions disperses a la perifèria de Lleida, a Alpicat i a Alguaire i Vilanova de Segrià.
- A gairebé tota la unitat proliferen un nombre important de construccions en sòl no urbanitzable amb ús d'habitatge fora d'ordenació.
- Delimitació i recuperació dels boscos comunals dels vessants de la plana d'Almenar i Alguaire, a les proximitats dels nuclis de població d'Alpicat, Alguaire i Torrefarrera.
- Zona de concentració de granges als termes d'Almenar, Alguaire, Vilanova de Segrià, Benavent de Segrià i Torre-serona, i prop del límit sud-oest de la riera de Reguers.
- Zones industrials dels entorns de Lleida, Alpicat, Torrefarrera, Alguaire, la Portella, Benavent de Segrià i Almenar.
- Espai dels entorns del traçat del TAV, carretera N-240 i l'autovia A-2.
- Recorregut de la línia d'alta tensió que creua la unitat en sentit nord-sud i que connecta amb una altra a Vilanova de Segrià.
- Abocador de Rosselló (fàbrica Alier).
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Turó de la Seu Vella de Lleida.
 - b) La Sardera (antic polvorí).
 - c) Monument al Sagrat Cor d'Alguaire.
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Torre-serona-la Portella.
 - b) Rosselló-Alfarràs.

17. Plana d'Algerri-Balaguer

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Noguera.

Superfície:

18.181 ha

Municipis:

Està constituïda pels termes municipals d'Algerri, Castelló de Farfanya, Balaguer, Menàrguens i Albesa. Inclou, a més a més, parts dels termes de Torrelameu, Ivars de Noguera i Os de Balaguer.

410

Conreus situats entre Algerri i Almenar. Al fons, el poble d'Algerri i la serra Llarga. Jordi Bas

Trets distintius

- Territori planer limitat per les terres al·luvials dels rius Noguera Ribagorçana i Segre i pel primer estrep prepirinenc.
- La sinuosa morfologia de la serra Llarga esdevé protagonista persistent en la imatge visual en combinació amb la seqüència dels tossals de la Noguera Ribagorçana i del Segre, situats als límits d'aquest paisatge.
- El riu de Farfanya, afluent del Segre, que neix a les serres marginals, dibuixa una estreta vall que estructura, en sentit nord-sud, el paisatge.
- La vegetació natural es concentra a la serra Llarga. Hi viuen masses isolades de carrascars, garriga i, sobretot, grans superfícies de brolles i timonedes gipsòfiles de ruac i trincolla, comunitats que enllacen, cap a l'est, amb les formacions similars que es troben a la serra Blanca i a la vall del Llobregós.
- El territori és eminentment agrícola, format principalment per cultius herbacis de secà (cereals d'hivern) i extensius de regadiu i fruiters de fruita dolça (fruit del regadiu implantat des del 1999 en bona part d'aquest territori).
- La concentració parcel·laria associada al reg ha suavitzat les formes del relleu existents abans de la seva transformació i ha afavorit la implantació de cultius extensius herbacis, sobretot alfals i panís. També ha provocat canvis en les dimensions de les finques i l'eliminació de marges i camins antics. Per contra, se n'han traçat de nous seguint un sistema ortogonal repetitiu vinculat a una densa xarxa de regadiu i basses.
- Les localitats d'Ivars de Noguera, Menàrguens, Albesa, Algerri i Castelló de Farfanya són les úniques presents en aquest territori poc poblat.

Itineraris:

17 Castelló de Farfanya-Os de Balaguer

18 Algerri-Castelló de Farfanya

28 Menàrguens-Balaguer

48 Albesa-Algerri

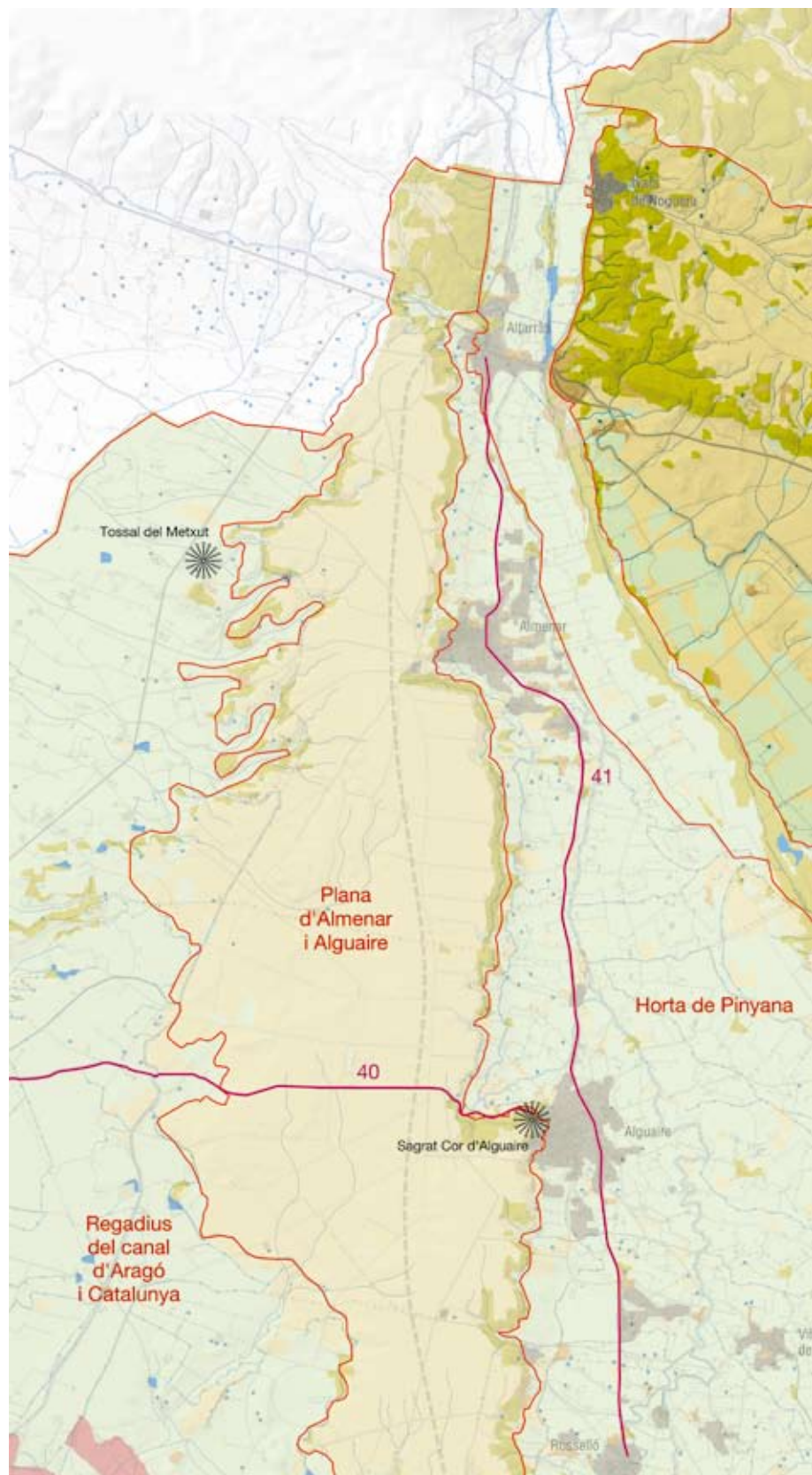
Llegenda:

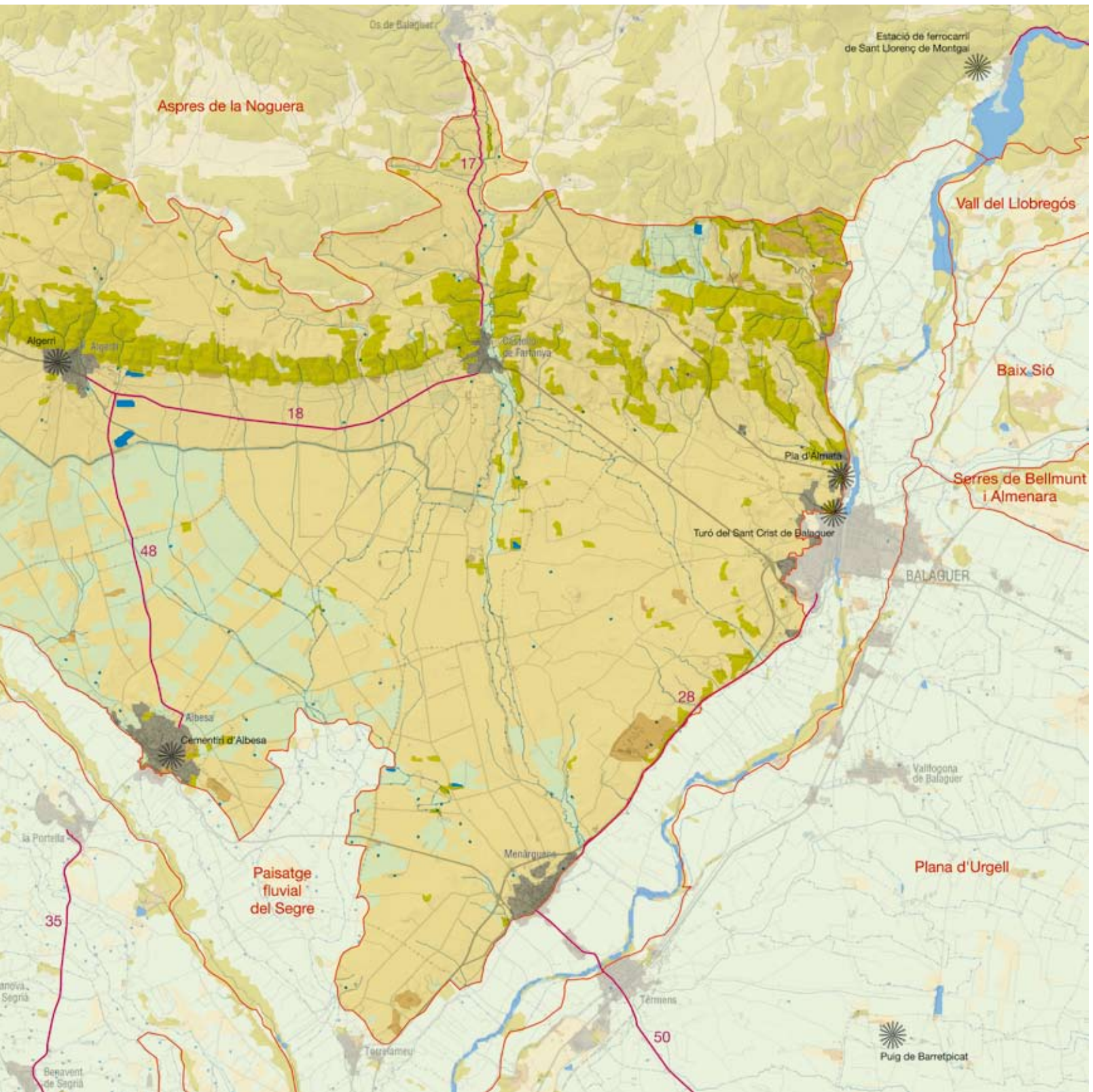
 Mirador

 Itinerari

412

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

La Plana d'Algerri-Balaguer té un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions mitjanes anuals compreses al rang que va de 420 a 470 mm. Per tant, la vegetació natural de la zona que hi pertocaria i que hi havia abans de la transformació en regadiu seria de tipus planoperennifoli, adaptada a la sequera estival.

Els principals materials geològics que afloren són guixos, argiles i gresos d'edat terciària, visibles al tossal de Montmur (326 m). Al terç oriental descansen, discordantment sobre els anteriors, els dipòsits quaternaris al·luvials del riu de Farfanya i, així mateix, a tot el perímetre oriental i occidental existeixen diversos nivells de terrasses, ja siguin del Segre o de la Noguera Ribagorçana. Tota la plana d'Algerri-Balaguer està modelada en glacis d'acumulació procedents de la serra Llarga, que també forma part d'aquest territori, i que s'estén d'oest a est fins a la rodalia de Balaguer. La serra Llarga no és altra cosa que l'aflorament dels materials evaporítics que es troben a la vall del Llobregós i a la serra Blanca, disposats en estructura anticlinal. El modelat dels guixos dóna formes suaus i arrodonides, valls estretes i també de fons pla, segons el grau d'agressivitat amb què hagi actuat l'aigua sobre els materials.

La concentració parcel·lària executada a gran part del territori amb motiu de la introducció del regadiu ha generat canvis importants en el paisatge. En efecte, les formes del relleu encara s'han suavitzat molt més que les d'origen, d'abans de la transformació d'aquestes terres, i alguns turons fins han desaparegut.

El curs principal de la plana d'Algerri-Balaguer és el riu de Farfanya, que passa per la població de Castelló de Farfanya i desemboca al riu Segre, prop del municipi de Menàrguens. També forma part d'aquest paisatge la clamor de la Gombalda, que neix als relleus prepirinencs veïns i, després de travessar la població d'Algerri, desemboca a la Noguera Ribagorçana, a poc més d'un quilòmetre al nord-oest de la població de Corbins.

Conreus regats pel canal Algerri-Balaguer, al fons, la serra Llarga. Observatori del Paisatge

Modelat del relleu al sector de la serra Llarga comprès entre Algerri i Ivars de Noguera. Observatori del Paisatge

El domini de la vegetació potencial correspon al carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*). De tota manera, la vegetació actual és pràcticament inexistent al domini del pla, tret d'estretes franges perimetrals on els serrats que conserven les terrasses altes dels dos rius principals encara mantenen petites masses de carrasca (*Quercus ilex* subsp. *ballota*), alguns fragments de brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), llistonars (*Thero-Brachypodion*) i espartars (*Agropyro-Lygeion*). A la zona actual de secà encara hi ha alguns marges que contenen restes de vegetació halonitròfila (*Salsolo-Peganion*) i halòfila (*Suaedion braun-blanquetii*), però semblen condemnats a desaparèixer d'aquí a pocs anys com a conseqüència de la transformació a regadiu. Per tant, la vegetació natural es concentra a la serra Llarga. En aquest espai hi ha masses isolades de carrascars, garriga (*Quercetum cocciferae*) i, sobretot, grans superfícies de brolles i timonedes gipsòfiles de ruac i trincola (*Ononidetum tridentatae*), comunitats que enllacen amb les formacions similars que es troben a la serra Blanca i a la vall del Llobregós.

Aquestes terres tenen el 94% de la superfície qualificada com d'aptitud bona o moderada. La major part del territori està dedicat a l'agricultura, principalment cultius herbacis de secà (cereals d'hivern) i extensius de regadiu a les terres transformades (panís i alfals). També s'hi estan implantant fruiters de fruita dolça (pomeres, presseguers i pereres).

La gran superfície de territori dedicada a cultius implica que les comunitats vegetals més extenses siguin les arvenses (*Panico-Setarion*) i les ruderals (*Hordeion leporini*, *Chenopodion muralis*).

El poblament és escàs, hi ha les localitats d'Ivars de Noguera, Menàrguens, Albesa, Algerri i Castelló de Farfanya. El municipi d'Albesa té 522 habitants i està situat entre la plana i els vessants de la serra Llarga. Concretament, el nucli urbà es troba als peus d'un tossal, on se situa un castell, avui en dia en ruïnes. El poble de Castelló de Farfanya té 583 habitants i també està situat a un vessant de la serra Llarga. El castell se situa al cim i el creixement es produeix de manera esglaonada, del capdamunt del poble a

Canal Algerri-Balaguer, que rega bona part d'aquest paisatge.
Observatori del Paisatge

les ribes del riu Farfanya. Finalment, el poble de Gerb (al municipi d'Os de Balaguer) es troba a la zona limítrof amb el paisatge fluvial del Segre. Cal remarcar que els nuclis d'aquest territori no tenen planejament urbanístic vigent.

Aquest paisatge és travessat d'est a oest, per la banda septentrional, per la carretera C-26 de Balaguer a Alfarràs. També cal destacar la implantació d'infraestructures i equipaments per a usos urbans al voltant de la carretera C-12, entre Balaguer i Castelló de Farfanya. En aquest sentit, cal destacar la presència d'algunes instal·lacions amb un impacte ressenyable, com la presència de zones d'activitat extractiva al cobert del Garcia i a les Obagues, a la carretera C-12, així com a l'extrem nord-oest, al sud d'Albesa, al límit est, a la torre del Corb, al Prat i la serra del Bisbe, la presència de zones industrials a la perifèria dels pobles d'Albesa, Menàrguens i la ciutat de Balaguer, i la presència d'una línia d'alta tensió que travessa el territori per la banda sud, per sobre del poble de Menàrguens. En un altre ordre de coses, convé mencionar que aquest territori forma part de l'àrea regada pel canal Algerri-Balaguer, per la qual cosa hi ha una densa xarxa de regadiu i basses d'aigua.

Evolució històrica del paisatge

A la fi del primer mil·lenni abans de Crist, cap al bronze final, a la comarca de la Noguera, i en particular el territori que abraça aquest paisatge, hi havia diversos poblaments, com ho testimonien els diversos jaciments que s'hi han trobat. Al Montmur hi ha restes d'aquesta època, per bé que continuaren durant l'època ibèrica. També és d'aquesta època el poblat de la Fuliola a Balaguer, situat a la divisòria d'aigües del Segre i el riu de Farfanya.

El medi rural romà es concentrava a la ribera del rius, especialment a les vores del Segre i les Nogueres. Les ciutats romanes de les Terres de Lleida eren més aviat petites segons mostren les escasses restes que han arribat als nostres dies i, probablement, degueren derivar de forma directa dels poblats ibèrics que no es van abandonar. Al seu torn, els grans latifundis de la plana situats

al sud de Balaguer degueren donar cabuda a una explotació mixta agrícola i ramadera de bestiar de llana. En aquest sentit, cal destacar la vil·la romana del Romeral, al terme d'Albesa, ja que les seves restes permeten interpretar l'aprofitament del territori. Així, doncs, la romanització donà lloc a una gran ocupació del territori. Així ho testimonia l'extensa xarxa viària que es construí, a partir de la qual posteriorment es traçaren les principals carreteres actuals. D'Ilerda sortia una via que conduïa a Àger, i que passava pel marge dret del Segre, per Corbins i Balaguer, de manera que un segment de la mateixa degué passar per aquesta unitat.

Balaguer fou una ciutat important en temps de la dominació musulmana, i convé no perdre de vista que aquest territori limita amb aquesta ciutat i que, al capdamunt de la serra Llarga, s'instal·laren diverses edificacions musulmanes (Algerri i Castelló de Farfanya). Per tot plegat, és evident que aquest paisatge participà en molts dels esdeveniments d'aquell període. En aquest sentit, d'aquella època daten algunes de les séquies que corrien paral·leles al Segre, com la del Cup, que s'origina a Gerb, passa per Balaguer i Menàrguens, i retorna al Segre a prop de Torrelameu.

Des de l'època de la repoblació, aquest territori ha estat tradicionalment terra de pastures d'hivern en el marc del sistema de la transhumància catalana. Això explicaria l'existència d'una xarxa de camins ramaders i amorriadors o zones de descans, en gran part desapareguts, en sobreposar-se les carreteres actuals i produir-se successives transformacions de l'ús del sòl.

Durant l'edat moderna aquestes terres patiren desfetes i calamitats. La guerra de Successió (1710) i l'ocupació francesa (1810-1813) suposaren assetjaments i destruccions per als castells propers d'Algerri i Castelló de Farfanya. D'altra banda, al segle XVIII, Francisco de Zamora, en visitar Menàrguens, descriu el costum dels habitants de posar els pallers dins de corrals de tàpia, a fi d'evitar el foc i que el vent no s'endugués la palla.

Els canvis més significatius en el paisatge recent s'han produït els darrers quinze anys. En efecte, les terres eixarregides amb cultius de secà i l'abundant vegetació d'afinitat estèpica han desaparegut gairebé totalment a causa de l'execució parcel·lària motivada per la construcció del canal Algerri-Balaguer, iniciada l'any 1990.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge es pot considerar molt moderna, ja que depèn en gran mesura de la transformació al regadiu dels últims anys. Com a conseqüència, han desaparegut els antics camins i les peces de terra de dimensions reduïdes. Contràriament, ara en el paisatge són ben perceptibles les parcel·les de cultiu extenses, una densa xarxa de regadiu i basses i camins amples ortogonals. A més a més, les arquetes de formigó i els aspersors imprimeixen elements innovadors en un paisatge que ha perdut atractiu natural, però que ha facilitat l'activitat agrària moderna i competitiva i, al capdavant, deixa entreveure la possibilitat d'assolir una millor qualitat de vida per als habitants dels municipis integrants d'aquest paisatge.

Visió d'Albesa i el riu Noguera Ribagorçana. Al fons es perceben els límits de la Plana d'Algerri-Balaguer. Imatge cedida pel Servei d'Audiodiuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

L'organització rectangular de la xarxa viària i els conreus comporta, visualment, que el patró sigui regular, monocrom, amb línies rectes i absolutament horitzontal.

Pel que fa a la dinàmica del paisatge, aquest territori va experimentar canvis d'ús del sòl en una quarta part de l'àrea total (25%) en el decenni 1992-2002, però la taxa de canvi s'ha accelerat amb la posada en marxa del regadiu, que, a hores d'ara, ja és apreciable en el paisatge. En els darrers temps, l'extensió del regadiu s'ha presentat en conflicte amb la conservació biològica i la declaració de zones ZEPA, fet que ha estat objecte de debat entre els habitants de la zona. Sigui quin sigui el resultat del conflicte territorial esmentat, el cert és que la concentració parcel·laria ja s'ha enllestit i que el canvi del secà al regadiu no sembla aturar-se. L'aparició de cada cop parcel·les agrícoles més extenses, fins i tot de 700x700 m, assenjala una dinàmica del paisatge que s'allunya de la imatge que tradicionalment ha tingut l'agricultura.

En darrer terme, i quant a dinàmica urbana, no s'ha produït en aquesta àrea una extensió notable dels centres urbans i, de fet, la població davalla o roman estacionària. Tanmateix, hom intueix un creixement progressiu a l'eix Balaguer-Castelló de Farfanya que pot acabar constituint un factor d'alteració de la dinàmica del paisatge.

Valors en el paisatge

Diversos valors ecològics de la plana d'Algerri-Balaguer estan reconeguts a través de diverses figures de protecció. Aquest paisatge està inclòs parcialment a l'EIN de la Serra Llarga, on hi ha bona part de la representació de flora i fauna estepària de la depressió de l'Ebre. Una part també forma part de l'espai secans de la Noguera, inclòs a la xarxa Natura 2000, i declarat ZEPA i LIC (lloc d'interès comunitari). A més a més, aquest territori es veu afectat

per l'ampliació de la zona ZEPA dels secans de la Noguera i la Noguera Ribagorçana i dels secans de la Noguera-Gerb. D'altra banda, la zona més septentrional està inclosa al Pla de recuperació del trençalòs. Finalment, convé assenyalar també que la part occidental té un alt valor per a la connectivitat de l'espècie estèpica de la terrerola (*Calandrella brachydactyla*). De fet, un terç és corredor biològic.

També hi són presents hàbitats d'interès comunitari, per bé que ocupen extensions molt reduïdes. Seria el cas dels prats mediterranis rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*) i dels matollars halonitròfils de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*). Un altre hàbitat d'interès comunitari present és la vegetació gipsícola ibèrica (*Gypsophiletalia*).

Quant als valors naturals, cal destacar l'espai catalogat d'interès geològic *terrasses deformades del riu Segre*, un dels millors exemples de deformacions halocinètiques quaternàries.

Pel que fa als valors històrics, cal assenyalar que a la plana d'Algerri-Balaguer hi ha un seguit de pobles que encara conserven mostres eloqüents del seu passat medieval i que han deixat la seva empremta en el paisatge. Els seus castells foren bastits en llocs dominants del paisatge, per bé que en l'actualitat l'estat de conservació no és bo. Destaca el castell de Castelló de Farfanya, molt espectacular paisatgísticament, que conserva quatre torres rodones repartides al llarg d'un pendent, molt erosionades, i algunes torres de guaita. També és important mencionar el castell d'Algerri, al nord, i el castell d'Albesa, al sud, fortificació aquesta última que fou destruïda a l'època de Jaume II. A Balaguer, ciutat que pertany al paisatge fluvial del Segre, hi ha les restes del castell Formós, palau àrab que esdevingué residència dels comtes d'Urgell i que fou enderrocat el 1413, després del setge de Ferran d'Antequera. A Menàrguens, al límit amb el paisatge fluvial del Segre, hi ha el castell de Menàrguens i, a Gerb, el castell de Gerb, del qual resten pocs vestigis.

Finalment, al nucli d'Albesa, cal destacar la vil·la romana del Romeral, pel conjunt de magnífics mosaics, i pel darrer descobriment d'una peça de pedra arenosa amb un cap de medusa esculpit, que devia formar part d'una font, i l'església parroquial de l'Assumpció, que està declarada bé cultural d'interès nacional. També cal destacar la simbologia associada a l'aplec de la Mare de Déu de Cérvoles, de Castelló de Farfanya, així com tres processons religioses a Algerri que són molt concorregudes.

La sinuosa morfologia de la serra Llarga esdevé protagonista persistent en la imatge visual, en combinació amb la seqüència dels tossals dels rius Noguera Ribagorçana i Segre, situats als límits de la unitat. L'estreta vall del riu de Farfanya estructura també, en sentit nord-sud, el paisatge. Un patró agrícola dominant és, evidentment, el del regadiu del canal Algerri-Balaguer, que s'estén cap al sud amb parcel·les de grans dimensions. En la monotonia i la naturalitat del regadiu de vocació herbàcia convé subratllar la nota de diversitat que porta la vinya, concentrada sobretot al sud de la

vall del riu Farfanya. També convé destacar algunes agrupacions d'oliveres i ametllers, amb els seu corresponent valor productiu.

Els canvis de colors al llarg de l'any es produeixen de forma heterogènia. Tot i que predominen els conreus herbacis extensius amb una imatge caracteritzada pels canvis puntuals i sobtats, destaquen alhora dues franges diferents: una al nord, amb brolles i timonades de ruac (*Ononis tridentata*) i trincola (*Gypsophila struthium* subsp. *hispanica*), on la imatge es manté permanent en el temps; i una altra al sud, amb fruiterars i conreus de regadiu.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La major part del territori és una plana lleugerament ondulada i, al límit amb els Aspres de la Noguera, s'aixeca la serra Llarga, que es converteix en un referent visual per a tota la unitat. De la mateixa manera actuen la vall estreta del riu Farfanya i la seqüència de tossals situats al límit amb el riu Segre. El paisatge al llarg del trajecte de la C-26 es caracteritza per un contrast entre espais de visibilitat oberta i tancada. En efecte, entre Alfarràs i Algerri la visibilitat és fragmentada. De fet, la major part del territori roman ocult. Contràriament, d'Algerri a Castelló de Farfanya, la visió s'obre i s'amplia i esdevé una visió panoràmica caracteritzada per una seqüència de conreus herbacis extensius de secà. Si hom s'aproxima a Balaguer destaquen, ja a les ribes del riu Segre, els matollars, espartars i carrascars. A la resta del territori la percepció visual encara és molt més fragmentada. Dins de la unitat resten exposades com a zones remarcables el límit amb el riu Segre i la zona de Torreda, mentre que el coll del Portell, a la zona oest de Balaguer, i la vall del riu Farfanya es mantenen ocults.

Els itineraris paisatgístics de Castelló de Farfanya a Os de Balaguer i d'Algerri a Castelló de Farfanya són rellevants per a l'apreciació del paisatge agrícola. Per altra banda, els principals miradors es troben a la rodalia del cementiri d'Albesa (panoràmiques al nord) i als pobles d'Algerri i Castelló de Farfanya (panoràmiques al sud).

Granja als peus de la serra Llarga. Observatori del Paisatge

Nucli de Castelló de Farfanya, situat a l'extrem oriental de la serra Llarga. Observatori del Paisatge

Finalment, el pla d'Almatà, situat a prop de Balaguer, és un bon lloc per poder observar el paisatge dels Aspres de la Noguera.

Possible evolució del paisatge

Els pròxims anys es completarà la transformació al regadiu de la major part de la unitat, a excepció de les terres declarades com a ZEPA, que es concentren al nord, sobre la serra Llarga. La transformació de secà a regadiu provocarà un canvi molt important en l'estructura parcel·lària i en els usos del sòl.

A més llarg termini, les prediccions són més complicades. D'una banda, la persistència dels cereals d'hivern sembla poc probable en un futur escenari de canvi climàtic, que implicarà una menor productivitat i una menor rendibilitat d'aquests conreus. De l'altra, els cultius extensius de regadiu a les terres transformades (pañís i alfals) dependrà del manteniment del subministrament d'aigua, que es pot arribar a comprometre com a conseqüència de la disminució de les precipitacions als Prepirineus i Pirineus.

També s'estan implantant fruïters de fruita dolça (pomeres, presseguers, pereres i altres). La seva permanència dependrà de l'evolució anual del nombre d'hores de fred, del risc de gelades, de la temperatura a l'estiu i de la predictibilitat general del clima.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- La introducció del regadiu a les terres implica la transformació de l'estructura parcel·lària tradicional en una de geomètrica i de mides més grans i la implantació de noves infraestructures de reg (xarxa de regadiu, basses i aspersors). Com a conseqüència, el paisatge perd progressivament una part dels seus valors naturals i culturals.

- El risc de pèrdua dels ambients i comunitats estèpiques.
- El risc d'expansió de guixos a tota la serra Llarga.
- El risc d'incendi forestal (molt alt) a la serra Llarga, sobretot entre la clamor de la Gombalda i el poble de Gerb.
- El risc d'erosió elevat als pendents majors del 30% de la serra Llarga, en particular a l'est d'Alfarràs.
- La proliferació de plantes invasores, com d'*Arundo donax*, al llarg de tot el curs del riu de Farfanya.

Oportunitats:

- La bona xarxa de camins generada per la transformació de secà a regadiu permet un més bon accés al paisatge i una visibilitat més diàfana de la nova agricultura de regadiu.
- La serra Llarga té un cert valor per al desenvolupament d'activitats recreatives vinculades als valors naturals i estètics de la serra mateixa.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

418

OQP 1

La serra Llarga i els tossals de Montmura, Garrameu i Rodó mantinguts com a fons escènic de la unitat i que conservin la vegetació i la fauna estèpica característica.

La serra Llarga esdevé protagonista en la imatge visual de la unitat, juntament amb els tossals de la Noguera Ribagorçana i el Segre. D'altra banda, és de gran importància la vegetació i la fauna estèpica d'aquesta zona, concretament la de la zona oest de la unitat, per a la connectivitat de la terrerola.

OQP 2

Un patrimoni geològic de les terrasses del riu Segre ben conservat i que mantingui la seva singularitat.

Les terrasses deformades del Segre constitueixen un bon registre geològic dels materials del substrat terciari i les formacions al·luvials quaternàries. Aquesta tipologia de formacions geològiques enriqueixen el paisatge de les àrees pròximes als cursos fluvials i són útils com a recurs pedagògic.

OQP 3

Els cursos del riu Farfanya i de la sèquia de Gombalda, amb un bosc de ribera ben conservat i amb funcionalitat ecològica.

El riu Farfanya i la clamor de la Gombalda són un dels elements més característics de la unitat i responsables de la fertilitat de la zona. Les aigües d'aquests cursos fluvials drenen la unitat de nord a sud i és necessari conservar-ne les característiques i les del bosc de ribera dels seus marges.

OQP 4

Un patrimoni històric conservat i gestionat que millori l'atractiu turístic de la zona.

El patrimoni històric present en aquesta unitat està format principalment per diversos castells, com els de Castelló de Farfanya, Algerri, Menàrguens i Albesa, i per la important vil·la romana del Romeral d'Albesa. Aquests elements poden ajudar a potenciar l'activitat turística de la zona.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènic de la serra Llarga.
- Tossals repartits pel territori (tossal del Garrameu, l'Eral, tossal Rodó i Tossal de Mormur).
- Zones estepàries de l'oest de la unitat d'interès per a la connectivitat de la terrorola.
- Espai agrícola de l'oest de la unitat caracteritzat per conreus de cereal.
- Riu Farfanya i clamor de la Gombalda que drenen de nord a sud la plana d'Algerri-Balaguer.
- Espai d'interès geològic de les terrasses fluvials del riu Segre.

Àrees de foment de la gestió

- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (secans de la Noguera i de la Noguera Ribagorçana i secans de la Noguera-Gerb).
- Promoció i gestió del patrimoni històric i dels seus entorns: vil·la romana del Romeral d'Albesa, castells de Castelló de Farfanya, d'Algerri, de Menàrguens i d'Albesa i vil·la romana del Romeral d'Albesa.
- Xarxa de basses lligades al canal Algerri-Balaguer, que proporciona aigua als cultius de regadiu de la plana d'Algerri-Balaguer.
- Zona septentrional de la unitat (serra Llarga), inclosa en el Pla de recuperació del trençalòs.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Conreus abandonats de la perifèria de Balaguer.
- Façana urbana de les poblacions d'Algerri, Albesa, Menàrguens, Castelló de Farfanya i Balaguer.
- Àrees industrials de les perifèries d'Albesa, Menàrguens i Balaguer.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Turó del Sant Crist de Balaguer
 - b) Cementiri d'Albesa
 - c) Algerri
 - d) El pla d'Almatà
 - e) Castelló de Farfanya
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Castelló de Farfanya-Os de Balaguer
 - b) Albesa-Algerri
 - c) Algerri-Castelló de Farfanya

18. Aspres de la Noguera

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Noguera.

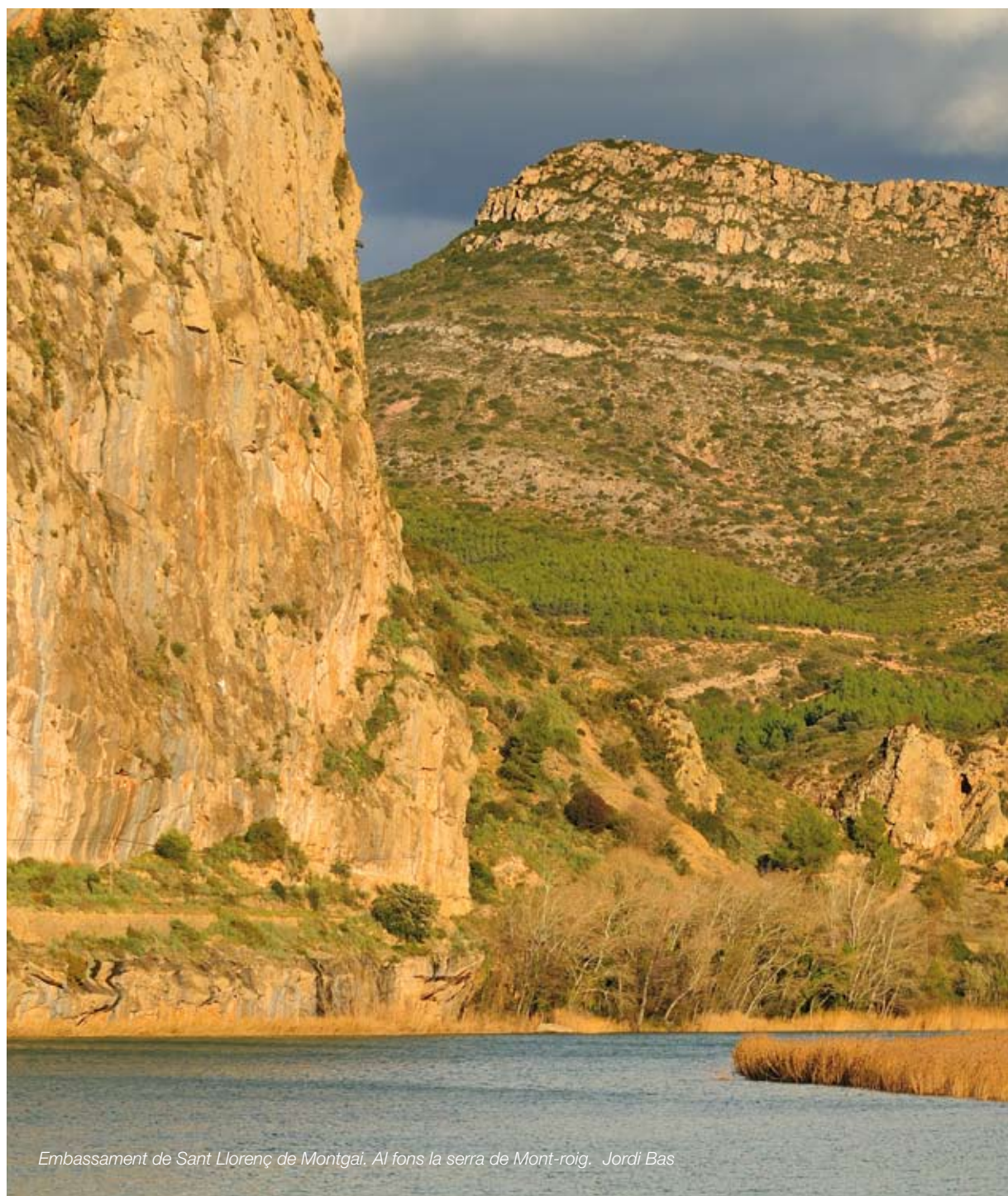
Superfície:

53.335 ha

Municipis:

Els termes municipals que la componen són en conjunt de les Avellaneres i Santa Linya i Alòs de Balaguer. També part dels termes municipals d'Àger, Camarasa, Artesa de Segre, Foradada, Os de Balaguer, Castelló de Farfanya, Algerri i Ivars de Noguera.

420

Embassament de Sant Llorenç de Montgai. Al fons la serra de Mont-roig. Jordi Bas

Trets distintius

- Paisatge que abraça una bona part de les serres prepirinènques de relleus alts (serra de Sant Mamet, serres de Montclús i de Millà, Mont-roig i Carbonera), de relleus modestos (serra d'Os, Sant Cristòfol, Monteró i Boada), així com depressions, com la de les Avellanes-Vilanova de la Sal.
- La topografia s'accentua en forma de cingles a la zona d'unió del riu Noguera Pallaresa amb el riu Segre. Els cingles combinen amb masses boscoses, principalment perennes, situades al seu peu mateix.
- Paisatge que combina el rocam i les làmines d'aigua, sobretot per la presència dels embassaments de Santa Anna i Canelles sobre la Noguera Ribagorçana, al límit oest; l'embassament de Camarasa, sobre la Noguera Pallaresa; i l'embassament d'Alòs de Balaguer sobre el Segre.
- Canvi en la imatge del paisatge en el contacte entre plana i muntanya, on els congostos donen pas a les planes tabulars.
- Vegetació formada per boscos de carrascar amb boix, que ocupen extensions moderades, garriga i brolles de romaní a les zones més esclarides; i rouredes, boxedes, joncedes, i localment pinedes de pinassa.
- El canvi del color dels prats i la seva horitzontalitat, en combinació amb el fons de les pantalles d'arbres, constitueixen un element visual rellevant.
- El Segre, abans d'endinsar-se al congost de Camarasa, excava profundament la muntanya i forma una vall encaixonada.
- Les terres de cultiu predominen a les parts més baixes del territori o als fons de les valls. Els conreus més estesos són els ametllers i els cereals d'hivern, principalment ordi i, esporàdicament, civada i sègol.
- Paisatge amb un gran nombre de castells, esglésies i monestirs escampats pel territori. Hi ha, també, una gran quantitat de pobles abandonats.

Itineraris:

- 14 Tartareu-Àger
- 15 Sant Llorenç de Montgai-Camarasa-la Baronia de Sant Oïsmè
- 16 Artesa de Segre-Vernet-Alòs de Balaguer
- 17 Castelló de Farfanya-Os de Balaguer

Llegenda:

- Mirador
- Itinerari

422

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Els Aspres de la Noguera tenen un clima mediterrani subhúmit continental, encara que a la part sud i en algunes valls, és de tipus mediterrani subàrid continental. Les precipitacions varien entre els 550-700 mm anuals. Tot plegat fa que el paisatge de les solanes estigui dominat per formacions de tipus planoperennifòlies, mentre que a les obagues n'hi hagi de marcescents. En efecte, a les conques i fondals del territori (en general per dessota dels 700 m), a la tardor i a l'hivern es donen fortes inversions tèrmiques que generen boires persistents. Aquesta boira, a més de ser un meteor de molta significació en el paisatge, genera una inversió generalitzada de la vegetació amb presència de boscos marcescents a les parts baixes i boscos d'esclerofil·les damunt dels nivells on les boires són absents o es dissipen aviat.

Els materials geològics que afloren són predominantment carbonatats (calcàries, dolomies i conglomerats) i corresponen a roques d'edat mesozoica i cenozoica. També estan representats, encara que en un segon ordre d'importància, gresos, lutites, margues i guixos. Aquest territori abraça tots els relleus, majoritàriament de caràcter estructural, que constitueixen les serralades prepiriniques situades al sud del Montsec i que augmenten progressivament d'altitud de sud a nord. Al sector sud-oriental aquestes serres presenten una direcció predominant nord-sud: serres de Boada (764 m), Carbonera (778 m), Mont-roig (950 m); mentre que al sector nord adopten una direcció predominant oest-est: serra de Millà, Montclús (977 m), Sant Miquel, Blancafort i Sant Mamet (1.391 m). Tots aquests relleus tenen la particularitat de constituir, majoritàriament, relleus invertits, que en general formen combes i sinclinals penjats. Entre aquestes alineacions hi ha valls i conques excavades en materials tous que donen heterogeneïtat paisatgística al territori, en combinar-se situacions que generen climes locals.

424

Serra del Mont-roig i vegetació associada. Observatori del Paisatge

La xarxa hidrogràfica és definida per les conques hidrogràfiques parcialment incloses en aquest territori: la Noguera Ribagorçana, a l'oest de la localitat d'Agulló; la Noguera Pallaresa, des de l'anterior fins al coll d'Orenga; i el Segre, a l'est d'aquest coll. Els dos primers rius es troben regulats dins de la unitat pels embassaments de Canelles, al riu Noguera Ribagorçana, i de Camarasa, al riu Noguera Pallaresa. El riu Segre corre paral·lel al límit meridional, en el seu tram anterior a l'aiguabarreig amb la Noguera Pallaresa.

Hi ha dos dominis potencials de vegetació presents en aquest territori: a les terres més baixes i als costers exposats al sud, el domini correspon al carrascar muntanyenc (*Buxo sempervirentis-Quercetum rotundifoliae*); a les parts més enlairades i als costers orientats al nord, el domini potencial és el de roure de fulla petita (*Violo willkommii-Quercetum fagineae*). Al domini del carrascar amb boix aquests boscos esclerofil·les ocupen extensions moderades. A les zones més esclarides apareix la garriga (*Quercetum cocciferae*) i les brolles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), si el grau d'alteració ha estat més profund. La joncada (*Aphyllanthion*) és més escadussera però també es troba representada a les proximitats del domini de les rouredes. Els llistonars (*Thero-Brachypodion*) són escassos i restringits als llocs més càlids. D'altra banda, la presència de guixos dona lloc a comunitats gipsòfiles (*Gypsophilion*), que són més pobres florísticament que aquelles que apareixen més al sud. El domini de la roureda coincideix amb l'estatge montà i en general aquest bosc es troba ben representat. En aquells llocs on la roureda ha estat malmesa, es desenvolupen boxedes, joncades (*Aphyllanthion*) i, localment, pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) mixtes amb roure (*Quercus faginea*, *Q. cerruoides*).

La presència d'extenses superfícies de roca és un veritable paradís per a les plantes i les comunitats rupícoles. A més contribueixen a mostrar forts contrastos de color en les roques on creixen. A les cingleres i penyals assolellats es desenvolupen comunitats de composició florística clarament mediterrània (*Asplenion petrarchae*) on es troben algunes espècies de valor biogeogràfic contrastat; en situació d'obaga el predomini florístic és submediterrani i europeu (*Saxifragion mediae*). En aquestes comunitats, sempre en estacions molt restringides, apareix la clavellina del Montsec (*Petrocoptis montsiciana*), un endemisme dels Prepirineus centrals, sempre ben acompanyat per altres espècies d'alt valor biogeogràfic.

A les parts més elevades de la serra de Montclús i de Sant Mamet es fan prats calcícoles xeròfils (*Festucion gautieri*), que en indrets més mediterranis alternen amb el llistonars (*Thero-Brachypodion*); i, a les carenes, apareixen els matollars xeroacàntics calcícoles d'erició (*Ononidetalia striatae*).

A les vores dels rius, torrents i rierols prospera el bosc de ribera (*Populion albae*), amb més o menys presència de la bardissa (*Pruno-Rubion*) segons l'estat de conservació de la vegetació arbòria de ribera. Localment en rierols i zones negades és possible trobar canyissars (*Phragmition australis*) i jonqueres (*Molinio-Holoschoenion*).

Les terres de cultiu predominen a les parts més baixes del territori o als fons de les valls. Els conreus més estesos són els ametllers (*Diploclaxion erucoidis*) i els cereals d'hivern (*Secalio* *cerealis*, *Cau-*

En primer terme, la serreta del Sill, que presenta un bosc de carrasques, a prop de les Avellanes; al fons, el Montsec. Vista des de la carretera C-12 (Balaguer-Àger). Observatori del Paisatge

calidion platycarpae), principalment ordi i, esporàdicament, civada i sègol; de tota manera, tampoc no és gens estrany trobar-hi camps de trepadella a fi d'obtenir farratges.

L'aptitud agrícola de les terres és, en general, baixa: el 87% de la superfície presenta limitacions importants, atès el grau de pendent i el risc d'erosió (en cas d'eliminació de la coberta vegetal natural). Les terres de major aptitud es concentren a les valls a les zones d'Alberola, Tartareu, les Avellanes, Vilanova de la Sal, Os de Balaguer i Santa Linya. Els conreus majoritaris en aquestes zones són herbacis extensius de secà (ordi), que molt localment alternen amb ametllers.

Les poblacions més importants són les viles de Vilanova de la Sal (municipi de les Avellanes i Santa Linya), Os de Balaguer, Alòs de Balaguer i Camarasa, i tenen una tipologia rural. En efecte, els pobles de la zona han recolzat la seva economia agrícola, majoritàriament, en la indústria ramadera, que ocupen llurs respectius accessos i rodals. Altres nuclis disseminats en el territori són els pobles de les Avellanes (municipi de les Avellanes i Santa Linya), Santa Linya (municipi de les Avellanes i Santa Linya), Tartareu (municipi de les Avellanes i Santa Linya), Alberola (municipi d'Os de Balaguer), Fontdepou (municipi d'Àger), Fontllonga (municipi de Camarasa), Figuerola de Meià (municipi de Camarasa), Sant Llorenç de Montgai (municipi de Camarasa) i la Clua (municipi d'Artesa de Segre). En darrer terme, cal destacar que en aquest territori hi ha una gran quantitat de pobles abandonats.

Les carreteres que travessen els Aspres de la Noguera són la C-12, de Balaguer a Àger, i la C-13, de Balaguer a Tremp. En un altre ordre de coses, cal assenyalar que tenen una gran importància els embassaments de Santa Anna i Canelles, que regulen la Noguera Ribagorçana i se situen al límit oest; i els de Camarasa (Noguera Pallaresa) i Alòs de Balaguer (Segre). Finalment, també travessa aquest territori la línia de ferrocarril Lleida-la Pobra de Segur, vore-

jant el riu Noguera Pallaresa, i una línia d'alta tensió també ho fa a l'alçada de Camarasa.

Evolució històrica del paisatge

Aquestes terres degueren estar habitades des del paleolític mitjà. Si més no, així ho demostra el jaciment de la cova dels Bous de Sant Llorenç de Montgai. Del paleolític superior, o amb més probabilitat del neolític antic, són els jaciments de la cova del Parco, d'Alòs de Balaguer, i de la Roureda de Vernet, ambdós al terme municipal d'Artesa de Segre. Del neolític també es poden datar els diversos habitacles troglodítics de la cova del Tabac, situada al vessant meridional del Mont-roig; la cova de Joan d'Os, a Tartareu; la cova de Foric; els Vilassos, a Os de Balaguer; Picals, a Lluçars; i Aigua, a Alòs de Balaguer. També hi ha indicis de cultura megalítica a Vilanova de Meià, concretament al Cogulló. De l'època ibèrica daten nombrosos poblats, alguns dels quals són continuació d'aquells de la primera edat dels metalls. Concretament, de les terres que foren dels ilergetes cal destacar el poblat d'Antona, a Artesa de Segre, habitat des del neolític, i ubicat davant del santuari de Salgar, a prop del riu Segre. També convé esmentar altres assentaments com el de la serra Mania de Cubells i el de Monteró a Camarasa.

La romanització donà lloc a una major ocupació del territori. Així ho testimonia l'extensa xarxa viària que es construí. Una d'aquestes vies travessava les serres exteriors prepirinenques. Concretament, sortia d'Ilerda, passava pel marge dret del Segre per Corbins i Balaguer, i des d'allà es dirigia a les Avellanes i a Àger a través del port homònim. A Àger la via es bifurcava: la primera, passava per l'actual Baronia de Sant Oïme i el coll d'Orenga fins a Vilanova de Meià, per on travessava el Montsec pel Pas Nou i anava a Aesso (Isona); la segona, resseguia aigües amunt la Noguera Pallaresa, passant pel congost dels Terradets, i es dirigia a la Conca de Tremp.

D'aquell període també consta l'explotació de diversos recursos minerals, i algunes degueren començar a introduir canvis rellevants en el paisatge. En primer lloc, convé destacar les explotacions de sal, a partir de l'evaporació d'aigües salines a Tragó de Noguera i a Vilanova de la Sal. En segon lloc, cal parlar de l'extracció de guix per ser emprat com a material de construcció, en diversos llocs, com ara la serra Llarga-Blanca, amb pedreres focalitzades, segurament, a Alfarràs, Algerri i també a Gerb; segurament també foren explotades les formacions guixenques mesozoiques de Camarasa. En un altre ordre de coses, en aquells temps els boscos encara degueren ésser frondosos, però fou amb molta probabilitat a partir del segle III dC quan es comencen a tallar de manera intensiva les masses forestals i es va iniciar una desforestació que havia d'assolir un dels punts més àlgids a l'època medieval.

Durant l'ocupació sarraïna, les terres prepirinenques formaren part de la frontera superior d'al-Andalus, la capitalitat de la qual es trobava a Saragossa. Aquest territori fou dividit en diversos districtes o amal, un dels quals depenia de Lleida. El límit septentrional de l'amal de Lleida ni era estable ni tampoc ben definit: depenia de les conquestes dels cristians i de les ràtzies sarraïnes. Per bé que el Montsec actuava a manera de muralla natural i separava ambdós

426

Monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes. DPTOP

territoris, hi va haver punts sarraïns avançats als poblats de Meià, Àger i Montmagastre, fins que no varen ser expulsats definitivament.

A mesura que la conquesta progressà cap al sud, els boscos s'anaren artigant per facilitar la repoblació. L'any 1058 la línia de conquesta es trobava situada a les Avellanes i a Tartareu. Són nombrosos el nuclis de població que sorgiren com a conseqüència de la reconquesta de les terres situades al sud del Montsec. Aquest nuclis aparegueren al voltant de castells i esglésies, i entraren en el sistema feudal. Destaquem els nuclis de població següents: Asprenont, Mallabecs, Espadella, Montclús i Montesquiú; altres formarien part de les terres de l'antic Priorat de Meià i de la Baronia de la Vança, com Vilanova de Meià, Santa Maria de Meià, Peralba, Alòs, Baldomar, Clua, la Vall d'Ariet, Vernet, Lluçars, Argenter, Boada, Gàrzola, Tòrrec, Rúbies, Figuerola de Meià, Fontllonga, Maçana i Sant Oïsmè. Tot un seguit de circumstàncies, principalment les guerres esdevingudes a final del segle XIV, la guerra dels Segadors i la pesta de l'any 1652 reduïren la població d'aquestes terres; s'abandonaren les terres de conreu i en conseqüència augmentà la massa forestal.

El segle XVIII no fou tampoc favorable per als habitants de totes aquestes terres, ja que la guerra de Successió, que culmina amb la caiguda de Barcelona l'11 de setembre de 1714, també les afectà. El viatger Francisco de Zamora va travessar l'any 1788 les terres prepirenques per Àger i les Avellanes, i descriu les terres propere-

res a Fontdepou com terres boscoses, sense cultius; de les Avellanes en destaca els cultius de cànem, però principalment d'oliveres, vinya i blat, que, segons ell, també s'estenien per la rodalia del monestir homònim; un paisatge similar a l'existent als voltants del nucli de Camarasa. A hores d'ara no s'han produït grans transformacions, si més no en les terres descrites pel viatger Zamora. Hi ha hagut, certament, un canvi significatiu de la tipologia dels cultius, però les zones boscoses properes a Fontdepou, per exemple, continuen essent avui com les va descriure el viatger.

Al segle XIX també cal destacar un seguit d'esdeveniments que influïren en l'ús del sòl. El primer fou l'ocupació napoleònica (1810-1814). Seguidament, ja a mitjan segle, les lleis de desamortització provoquen l'alienació de les masses forestals de l'Església, de l'Estat i dels ajuntaments. A partir d'aquest moment, s'explotaren els boscos i s'inicià una nova etapa de degradació de les terres forestals.

A la segona meitat del segle XIX els efectes ocasionats pels processos erosius començaren a fer replantejar a les autoritats la iniciació d'estudis dirigits a minvar la destrucció de la coberta vegetal, atesa la presència de fenòmens torrencials. La Llei de forests del 1908 va promoure una política de repoblació en tot l'Estat espanyol, de la qual les Terres de Lleida no quedaren al marge. En efecte, la nova política de l'Estat considerà els terrenys forestals existents a les capçaleres de les conques hidrogràfiques d'interès general i públic en la mesura que la seva gestió va permetre regular les alteracions

de les aigües pluvials i evitar els moviments de massa dels vessants, i d'aquesta forma evitar desprendiments.

Fruit d'aquesta política i a partir de la creació de la *Confederación Hidrográfica del Ebro*, l'any 1926, s'inicià la construcció de grans embassaments amb la finalitat d'explotar les aigües superficials per a reg, i per a la producció hidroelèctrica. Aquest fenomen va ser important de cara a la repoblació i protecció dels vessants que limiten el vas de l'embassament, tant amb l'objectiu d'evitar l'enterboliment de les aigües com el rebliment dels pantans. Amb aquesta política es donà un pas endavant vers la recuperació de la vegetació natural d'un ampli sector de les terres prepirinenques que menen directament a les conques de les dues Nogueres i el Segre, i més tenint en compte que sovint les replantacions es fan amb vegetació climàtica. D'altra banda, no es pot passar per alt l'impacte que la construcció dels pantans i els repoblaments forestals tingué en la població. La construcció d'embassaments en aquest territori i proximitats —Camarasa, Sant Llorenç de Montgai, Santa Anna, Canelles, Terradets, Tremp— dugué implícit l'abandonament obligat de terres de conreu i fins i tot poblacions senceres quedaren negades sota les aigües de l'embassament; aquest és el cas de la construcció de l'embassament de Santa Anna, que l'any 1960 culminà amb l'abandonament per part dels seus habitants de les poblacions de Boix i Tragó de Noguera i la construcció de l'embassament de Canelles, que havia inundat prèviament la població de Blancafort.

Coincidint amb aquesta política hidrogràfica, entre el 1950 i el 1970 es realitzaren repoblacions en massa sota el marc jurídic de "terrenys forestals consorciats", amb l'existència d'un contracte entre els organismes repobladors de l'Administració i els propietaris públics o privats, o bé mitjançant l'adquisició de terrenys forestals que passaven a ser propietat estatal. Aquestes repoblacions tenien el denominador comú de servir per revalorar les terres de conreu abandonades després de la Guerra Civil a les àrees de muntanya dels Prepirineus, o, simplement, aquelles que es trobaven degradades. Aquestes repoblacions es caracteritzaren per un predomini absolut de coníferes que abraçà principalment les terres Prepirinenques. En molts relleus al sud del Montsec, s'empra el pi blanc (*Pinus halepensis*) i el pi roig (*Pinus sylvestris*), però també estirps de pinassa no autòctones (*Pinus nigra*) i pinastre (*Pinus pinaster*).

Un altre fenomen sociològic que ha adquirit una gran importància en aquest darrer quart de segle, determinant sobre la vegetació, han estat els incendis forestals. La situació actual no és aliena, en part, a la política forestal dels anys cinquanta als setanta del segle xx, basada en la repoblació dels terrenys amb espècies de caràcter pioner i frugal, generadores de sòl forestal, però també altament inflamables i combustibles. Les tendències posteriors en el mercat de productes forestals, caracteritzat per una rendibilitat econòmica cada cop més baixa, impediren l'execució de tasques culturals de dosificació de competència en les repoblacions i d'intervencions de millora en general. Aquestes característiques pròpies de la vegetació actualment dominant en amplis sectors dels Prepirineus centrals catalans s'afegeixen a les climàtiques d'aquestes terres

Antic congost del riu Noguera Pallaresa l'any 1917 abans de la construcció de la presa de Camarasa (imatge superior) i després de la seva construcció. Imatge superior cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

força càlides, eixutes i ventoses a l'estiu, que les fan altament propicius a l'incendi.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Els factors que millor condicionen l'organització del paisatge són les formes del relleu. Les serres dibuixen un seguit d'alineacions paral·leles de vegetació natural, seccionades per les valls dels rius Noguera Ribagorçana, Farfanya i Noguera Pallaresa, que les segmenta i les individualitza.

L'organització actual del territori està constituïda per una matriu forestal de bosquines i prats (55%) entrellaçada amb boscos d'escleròfil·les i marcescents (20%) a la meitat sud i nord, respectivament, que donen pas a cultius herbacis de secà (10%) en zones topogràfiques favorables per a aquest ús del sòl. Els conreus

Panoràmica des de la serra Carbonera. Vista al sud-oest. A l'esquerra la localitat de Camarasa, al davant el tossal de Sant Salvador i el Segre. Observatori del Paisatge

s'agrupen en els fons de vall plans que s'encaixen als relleus més moderats i les planes existents a la zona d'O's de Balaguer i les Avellanes, però també allà on es concentren les infraestructures de mobilitat i la població. Un dels trets distintius és la presència de l'aigua –té gairebé 1.400 ha d'aigua continental–, organitzada en cursos i embassaments (làmines d'aigua) encaixats en el relleu, de manera que constitueixen singularitats paisatgístiques de gran valor.

428

L'accessibilitat, a causa del seu relleu, és baixa, però permet l'alternança de vistes obertes i tancades. Les textures agrícoles a les valls són suaus i estan subratllades per la vegetació dels marges dels cultius, que amb freqüència són quercínies. Les cobertes forestals, altrament, apareixen intercalades per afloraments rocosos i s'estenen sobre estructures rugoses, de forma que es perceben com a aspres i llunyanes. Les línies són rectes, horitzontals a les valls, sinuoses i obliqües als vessants.

Un 80% del territori dels Aspres de la Noguera va romandre estable entre 1992 i 2002. El més remarcable en aquest període és un descens d'almenys 3.000 ha en la classe bosquines i prats, i un augment paral·lel d'unes 2.800 ha en el bosc esclerofil·le. El carrascar muntanyenc o amb boix es recupera, augmenta en nombre de taques; aquestes són més grans i estan més a prop. Les dades suggereixen, doncs, una evolució vegetal cap a bosquines altes de boix i carrasca que suggereixen estats paraclimàtics en el domini del carrascar, principalment en els costers més pendents exposats al sud.

La concentració més remarcable de conreus abandonats es troba als barrancs de la vall del Noguera Ribagorçana (barrancs d'Antillac, de Miquel, del Campell, dels Paulons o del Molí de Baix, al pla de Vila-seca i a Castellassos). Altres masses de conreus compactes i de grandària remarcable es troben a la serra de Montclús, a la Maçana (prop del pantà de Camarasa) i als voltants de Camara-

sa. Es troben, a més, altres petites taques de conreus en procés d'abandonament repartides per aquest territori.

També cal prendre en consideració la incidència en el paisatge de la instal·lació d'activitats a les zones més visibles, principalment les crestes de la serra de Mont-ras, de la serra de la Torreta, de la serra de la Garriga, de la devesa, de Mont-roig, de la serra Carbonera, de la serra de Boada, serra d'Arquells, Montsonís, al llarg del límit oest (serra de Montclús, de la roca del Volter, del serrat del Sòls, de la serra de Sant Miquel, de la serra de la Guineu i de la serra d'O's) i a la muntanya de Sant Mamet; així com també tots els cims i carenes més exposats visualment i els vessants interns de les valls, tot i que es vegin de forma discontinua i pertanyin tan sols al domini visual de la mateixa vall.

En relació amb la dinàmica urbana, ja l'any 1960 es veu el contrast entre les desolades terres de la zona i les fecundes terres de la plana; contrast que s'accentua amb la industrialització i a la qual hi contribueix la construcció dels embassaments; una operació traumàtica que implica la desaparició de poblacions senceres, com Tragó, que el 1960 tenia 500 habitants. En els darrers anys la població apareix estancada, amb una lleugera tendència a l'envel·liment, a la despoblació i a la concentració: tan sols un 10% dels habitants viuen disseminats.

Expressió artística del paisatge

Diversos autors han analitzat en els seus viatges les característiques d'aquesta unitat, caracteritzada pel contrast entre el relleu suau i sec de la plana i els paisatges aquàtics dels pantans construïts sobre els rius Noguera Ribagorça i Noguera Pallaresa. En efecte, l'escriptor i periodista lleidatà Ramon Xuriguera (1901-1966) descriu el paisatge en el camí entre Balaguer i Àger, en un article escrit al diari *La Publicitat* el 9 d'octubre de l'any 1929, amb el títol "vers la conquesta de la muntanya". Segons aquest relat, la sequedat inicial de l'estepa i els conreus de secà donen pas, a mesura que es guanya alçada, a la presència progressiva de l'alzinar i, puntualment, la roureda, fet que anuncia l'arribada al límit septentrional d'aquesta unitat, el Coll d'Àger, amb el Montsec al fons, primer estrep de la serralada pirinenca.

A la sortida de Balaguer neix un paisatge pelat i terros i la carretera s'assuaia amb els primers revolts anunciadors del començament de la muntanya. Acabem de deixar la llenca fresca i sucosa de les margeres del Segre i en trobem de cop i volta davant l'aridesa de les terres de darrera del Sant Crist. Ací comença la naixença dels turons, primer, fins com a galtes, després, tivants com a pits, i més tard amples i rodons com a cranis, amb un lleu borboll de timons escampat d'ací d'allà. Les oliveres apunten a banda i banda, formant fileres cansades o isolant-se en petites tofes blanquinoses. Ara el terreny sembla més aprofitat; sovintegen els roures incipients i on vulga que girem l'esguard trobem aquesta feixuga geometria de les terres regirades per la rella. Apunten les alzines. La carretera llisca pel centre i té no sé quina gràcia alada i blanca entre les ferides sangonoses dels solcs.

Pressentim que estem lluitant amb un pendent suau però continu. Al cim hi ha una estesa de cases. És el poble de les Avellanes. Or a les eres. Durant un moment, gaudim d'una altura dominant, d'un repòs d'ulls alt i dilatat i absent de tot obstacle. Al fons s'endevinen els blocs blavissos i compactes del Montsec.

(Xuriguera, 1929)

Al seu torn, Josep Pla (1897-1981), en un relat de temàtica excursionista centrat en el trajecte entre Balaguer i la Vall d'Aran, ens aporta una visió alternativa d'aquest paisatge, la que es té navegant pels espais fluvials que la interseccen i que deixen al descobert, amb tota la seva cruïsa, uns imponents roquissars.

Una excursió navegada per aquest rodal, si teniu la sort de disposar d'una canoa automòbil de la Companyia explotadora, és una meravella. Aquest viatge de deu o dotze milles entre l'exposició geològica de la pètria murada que tanca el riu és d'una incomparable bellesa. La mobilitat dels punts de vista és extraordinària. No és pas com navegar per un canal de línies geomètriques i artificials; és com costejar un autèntic estret creat per la Natura. A mesura que l'embarcació fa camí per la blavosa superfície d'aigües clares, apareixen roquissars imposants, marges baixos i tranquils, passos molt estrets. L'embassament, com que ha fet pujar l'aigua per sobre del seu llit natural, ha creat paisatges nous, panorames insospitats, inèdits.

(Pla, 1976: p. 1002-1003)

Precisament, en el camp de la fotografia cal destacar que al fons documental de l'Institut d'Estudis Ilerdencs es conserven algunes fotografies antigues d'aquesta unitat, com la del pantà de Camarasa.

Finalment, cal destacar l'obra d' A. Perel, gravador i dibuixant francès del segle XVIII, i la seva obra "Camaras", que mostra l'empla-

Pantà de Camarasa. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Gravat d'A. Perel (segle XVIII) que mostra el nucli de Camarasa envoltat pel riu Segre. L'obra forma part del fons pictòric de la Diputació de Lleida. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

çament del castell i el nucli urbà de Camarasa, a redós d'un turó envoltat pel riu Segre.

Valors en el paisatge

Un primer referent paisatgístic és l'existència de relleus i jaciments paleontològics inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic: carretera del Doll i Sant Salvador de Camarasa. Cal assenyalar, ara des d'un punt de vista ecològic, que una bona part d'aquest paisatge forma part de l'EIN aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa, on convé destacar la Reserva Natural de Fauna Salvatge de Sant Llorenç de Montgai. D'altra banda, aproximadament la meitat dels Aspres de la Noguera estan inclosos a la xarxa Natura 2000. A la part occidental, hi ha l'espai vessants de la Noguera Ribagorçana; al sud, part de l'espai secans de la Noguera i una petita part de l'espai valls del Sió-Llobregós; al nord-est, part de l'espai serres del Montsec, Sant Mamet i Mitjana i gran part de l'espai aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa. Tots els espais citats són LIC (llocs d'interès comunitari) i ZEPA (zones d'especial protecció per a les aus).

També cal destacar la presència d'endemismes rupícoles vinculats a cingles i congostos. En especial la clavellina del Montsec (*Petrocoptis montsiciana*), que reapareix al pas de Terradets, un endemisme dels Pèpirineus centrals, sempre ben acompanyat per altres espècies d'alt valor biogeogràfic. Al seu torn, al territori hi ha catalogat un nombre considerable d'hàbitats d'interès comunitari no prioritari, com ara els alzinars, carrascars, garrigues amb *Juniperus*, rouredes ibèriques de roure de fulla petita (*Quercus faginea*). D'altra banda, les pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) i la vegetació gipsícola ibèrica (*Gypsophiletalia*) són hàbitats d'interès comunitari prioritari.

A nivell faunístic, a banda de l'herpetofauna i altres grups faunístics, convé destacar per damunt de tot la fauna cavernícola (insectes i

quiròpters), per la seva singularitat i raresa. L'espai aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa, concretament el pantà de Sant Llorenç de Montgai, destaca particularment per ser una de les principals zones humides del Prepirineu occidental. Té una vàlua paisatgística notòria i un interès conservacionista molt destacat. La diversitat de comunitats vegetals i d'espècies d'ocells nidificants i hivernants configuren aquest espai com un dels de més interès de Catalunya. Finalment, cal dir que tot aquest territori està inclòs dins el Pla de recuperació del trencalòs i que la meitat és considerat corredor biològic i hi sembla segura la presència regular de llúdriga (*Nutria nutria*).

És també de rellevant importància la petjada paleolítica en forma de jaciments arqueològics, ubicats tant en coves com en superfície. Alguns exemples d'aquesta petja són la cova dels Vilasos, al terme municipal de l'Os de Balaguer, i la cova de les Aparets i el Parco, al terme municipal d'Alòs de Balaguer. Tots aquests jaciments representen el primer patrimoni cultural de rang mundial que han aconseguit les comarques de Lleida.

Des d'aquesta mateixa dimensió històrica amb petja en el paisatge dels Aspres de la Noguera, cal destacar que al municipi d'Os de Balaguer es troba el monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanès, que, des de l'any 1910, és una de les cases espirituals dels germans maristes de Catalunya. Aquest conjunt fou bastit a partir del 1166 per voluntat d'Ermengol VII i té un gran valor històric i paisatgístic. També d'època medieval, i com a llegat de l'antic comtat d'Urgell, destaca el gran nombre de castells, esglésies i monestirs escampats pel territori. En aquest sentit, és d'especial importància el castell de Montsonís, que forma part de la ruta dels Castells i que obre les seves portes al públic; el castell d'Ariet, una fortalesa que alguns identifiquen com l'antic castell de Meià; el castell d'Alòs o castell de la Mare de Déu, que conserva la seva torre rodona; la muralla de Camarasa i el castell de Camarasa, del qual resten murs i torres. També hi ha el castell de Llorenç, amb restes de murs; el castell de Santa Linya, al cim del turó; el castell de Tartareu d'estil àrab; el castell d'Os de Balaguer, també d'origen àrab; la torre dels Masos de Millà i la torre de Fontdepou.

No pot passar per alt, des d'un punt de vista paisatgístic, que vora les restes del castell situades sobre el turó de Camarasa hi ha l'església de Sant Miquel del segle XIII, d'estil romànic. Hi ha també nombroses ermites disperses pel territori, algunes de les quals són objecte d'aplecs i peregrinacions des de diversos nuclis de població de la zona. Entre elles cal destacar la Mare de Déu de Montalegre, situada dalt del Mont-roig, al municipi de Vilanova de la Sal, amb magnífiques vistes, i amb una devoció molt estesa per la comarca de la Noguera i fora d'ella; l'ermita de Santa Maria de Salgar, al municipi de Foradada, que es troba en un impressionant congost del Segre, ja al límit mateix de la unitat; també l'ermita de Sant Jaume de Cas al municipi d'Àger, dels segles XI-XII; al terme municipal de Camarasa (Sant Llorenç de Montgai), l'ermita de la Mare de Déu del Castell; i al terme municipal d'Os de Balaguer, l'ermita de la Mare de Déu del Castell i l'ermita de la Mare de Déu de Cérvoles.

D'altra banda, el monestir de les Avellanès i el monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanès, del qual resta el claustre romà-

nic i l'església gòtica dels segles XIII-XV, són dues manifestacions religioses que paisatgísticament donen identitat i bellesa a la zona. El monestir de Bellpuig de les Avellanès, avui restaurat, ha tornat a ser un centre important de culte a la zona. Finalment, i en l'àmbit de les celebracions religioses, cal destacar la processó de *Corpus Christi* de Camarasa.

Té una especial simbologia per a la zona la llegenda de Foradada, al límit de l'àrea, però amb un paisatge típic de la unitat, relacionada amb la roca foradada que dóna nom al poble. Finalment, i en l'àmbit dels esdeveniments lligats amb el paisatge dels Aspres de la Noguera, cal ressenyar el Mercat Medieval de Montsonís, als voltants del castell i l'aplec a Sant Marc, al municipi de les Avellanès i Santa Linya.

Els principals referents estètics d'aquest paisatge són l'aigua i la topografia. Pel que fa al primer aspecte, cal dir que aquest paisatge està travessat per dos dels rius més importants de les Terres de Lleida, el Segre i el Noguera Pallaresa; alhora és delimitada a l'est per la Noguera Ribagorçana. Els rius, amb totes les seves manifestacions, (els pantans, els meandres, els congosts, i la vegetació vinculada), formen un paisatge d'un valor estètic molt elevat. Són els sistemes que millor sintetitzen l'estructura física i paisatgística del territori, en ser els elements complementaris de l'estructura del relleu i la xarxa de connectors ecològics més important del medi. Pel que fa a la topografia, cal dir que la geomorfologia de les serres i les valls d'aquest paisatge és un element d'alt valor estètic. Destaca la zona d'unió del riu Noguera Pallaresa amb el riu Segre, on la topografia s'accentua en forma de cingles. La imatge d'aquests cingles es complementa per la presència de masses boscoses, principalment perennes, situades al peu mateix dels cingles. De la mateixa manera que a la vall d'Àger (Montsec) i la vall del riu Corb (Garrigues baixes i vall del Corb), aquest patró té un valor estètic elevat, a causa del contrast del color i de textura dels elements que l'estructuren. Per últim, també cal destacar els congosts dels rius que travessen aquest paisatge. En aquests punts, la muntanya sembla que hagi estat tallada al bell mig a causa del pas del riu i l'espectador se sent sorprès per la seva magnitud.

També cal destacar les àmplies masses de boscos mixtos de carascar i roure al nord de la serra de la Guineu, al sud del barranc d'Alberola i en el traçat de la carretera d'Artesa de Segre a Alòs de Balaguer. Els boscos mixtos mostren la particularitat d'un alt contrast entre els elements vegetals que els formen i la variabilitat lligada als seus cicles de vida. Les espècies caducifòlies perden les fulles durant la tardor; mentre que les perennes preserven les fulles i el seu color verd fosc durant tot l'any. Un segon patró forestal remarcable, atès l'alt contrast dels elements que el configuren, és el definit pels boscos que rodegen i abracen prats naturals, i aquests mateixos prats. El canvi del color dels prats i la seva horitzontalitat, en combinació amb el fons de les pantalles d'arbres, constitueixen un dels elements visualment més rics en els paisatges d'aquesta unitat, on s'hi poden trobar alguns dels exemples més significatius d'aquest patró. Aquest és el cas de la Devesa, la serra de Sojorn, el tossal del Pi, la muntanya de Sant Mamet o el pla de les Bruixes, al nord.

D'altra banda, la topografia suau ondulada de la vall del riu Farfanya és recoberta pels herbacis de secà, amb una barreja de línies de vegetació que funcionen com a talussos vegetals que toleren el canvi de pendent; també existeixen aquestes trames agràries a les proximitats de Camarasa. Aquest mosaic agroforestal, en combinació amb el fons de les masses de bosc, és perceptible des dels eixos de mobilitat principals que creuen el territori.

Pel que fa als valors de transformació periòdica de forma i color del paisatge, aquest territori es caracteritza per una predominança de garrigues de coscoll (*Quercus coccifera*) i carrascars (boscos de *Quercus ilex* subsp. *ballota*) que ofereixen una imatge condicionada pels canvis cromàtics lents. D'altra banda, als límits nord i sud, es localitza la presència de brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) que doten el paisatge d'una imatge persistent. Finalment, a la zona central també es troben àrees de conreus herbacis extensius de secà, subjectes a canvis d'imatge estacionals, puntuals i sobtats.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Fortament caracteritzat per la seva topografia de valls molt tancades, els àmbits visuals d'aquest territori són continus de primer pla, amb visió directa de l'entorn més pròxim. Les valls estan orientades principalment nord-sud al sector sud-oriental, mentre que al sector nord es disposen majoritàriament en direcció oest-est, fet que genera visibilitats diverses.

La percepció del paisatge varia. Hi ha localitzacions des d'on les visuals són més obertes, des de rutes elevades o des dels castells, i altres recorreguts o situacions en què els horitzons són ben propers i les visibilitats són més closes. Així, doncs, la imatge visual és molt dinàmica en el sentit que hi ha una seqüència molt variada de vegetació. A les valls, on la topografia és més suau, destaquen parcel·les marcades per talussos molt curats, corresponents a conreus herbacis extensius de secà, i elements singulars representats per arbres isolats que marquen els límits dels talussos. Al fons, i com a horitzons, predominen les masses de boscos, pinedes de pi blanc, carrascars, brolles de romaní i garrigues de coscoll, als vessants de les serres.

La intervisibilitat és, generalment, força escassa, limitada a la direcció sud a les serres de Boada, Carbonera, serra de la Guineu i serra d'Os, serra de Santa Bàrbara, i en el sector nord, per la serra de Millà, Montclús, serra de la Caseta, Sant Miquel i de Boïgues, i, com a taca més compacta, Sant Mamet. D'altra banda, aquests mateixos relleus constitueixen una referència visual important per a la resta del territori.

Tot estudiant el recorregut per la vall que davalla des de Fontdepou direcció Os de Balaguer, l'àmbit visual immediat és directe a l'entorn més pròxim, i alhora es pot arribar a veure part de la plana d'Urgell i de la plataforma garriguenca, mentre resten com a horitzons permanents les carenes del Montsec. Des de la vall contigua, que comprèn Vilanova de la Sal, la visual s'obre una mica més i

mostra tota l'àrea oriental del territori, detenint-se a la serra Blanca i mantenint sempre com a referència visual els cims del Montsec.

La ruta des de Tartareu a Àger, la de Sant Llorenç de Montgai a Camarasa i Baronia Sant Oïsmè (per la carretera del Doll) i la ruta d'Artesa de Segre-Vernet-Alòs de Balaguer són els principals itineraris d'interès per a la percepció d'aquest paisatge. Per altra banda, els principals miradors des d'on és possible contemplar àmplies faixes de territori propi i veí, es troben al castell de Montsonís (panoràmiques al Segre mitjà i a la vall del Llobregós, i a l'extrem oriental). Cal destacar també l'estació de ferrocarril de Sant Llorenç de Montgai (panoràmica al pantà de Sant Llorenç); el poble de Camarasa (panoràmica al tossal de Sant Salvador i sobre curs del riu Segre); l'alt de Fontllonga (panoràmica del Montsec i a la vall de la Noguera Pallaresa: pantà i relleus pròxims); torre de guaita de la Baronia de Sant Oïsmè (panoràmica del Montsec i a la franja nord); turó del Sant Crist de Balaguer (bona panoràmica dels serrats més meridionals, a més de poder contemplar parts del paisatge fluvial del Segre, la plana d'Algerri-Balaguer i el baix Sió); i finalment el poble de Cubells (panoràmica al nord amb els serrats de Carbonera i Boada). A tots aquests hi caldria afegir el cim de la serra de Sant Mamet, el castell de Tartareu i l'ermita de Montalegre.

Possible evolució del paisatge

En aquest paisatge de caràcter forestal la vegetació continuarà la seva progressió natural, incrementant la seva biomassa i organització, fins als últims estadis de la successió vegetal. Ara bé, aquest procés serà modelat pels incendis, ja que el risc és elevat, i fins pot augmentar amb una major aflluència humana producte del desenvolupament turístic i també amb el canvi climàtic. Aquest potencial turístic, basat en els valors ecològics, estètics, religiosos i històrics, és molt elevat.

Hi ha signes d'evolució del carrascar fins a l'ocupació de tot el seu domini potencial, especialment als costers exposats al sud. Les parts més enlairades i els costers orientats al nord, per la seva banda, podrien seguir una evolució similar fins a la seva vegetació potencial de roure de fulla petita. Les previsions de canvi climàtic assenyalen que es produirà una disminució en la disponibilitat d'aigua acompanyada d'un augment de l'evapotranspiració per augment de la temperatura, i una probable disminució de les precipitacions, que afectarà els sistemes forestals existents en l'actualitat. En aquest sentit, prats i boscos de muntanya s'han de considerar ecosistemes molt amenaçats, tant pel canvi climàtic com per l'abandonament del seu aprofitament tradicional.

Avaluació d'amenaçes i oportunitats

Amenaces:

- El risc d'expansió de guixos al límit nord i a l'oest (Canelles, Montdeví, serra de Sant Miquel i els Masos del Milà, seguint el Barranc de la Badina), al centre (entre els rius Farfanya i Noguera Pallaresa), i a l'est (entre Alòs de Balaguer, Rubió i Baldomar).

- El risc d'incendi forestal, sobretot al sud i a l'eix Fontllonga, la Maçana i Camarasa, predominantment relacionada amb carascars, garrigues de coscoll i brolles de romaní.
- El risc d'inundació a la zona limitada al riu Segre.
- El risc d'erosió elevat en els pendents majors del 30%, concentrat en tres zones: zona oest (al voltant del riu Noguera Ribagorçana), zona central (entre el riu de Farfanya i la Noguera Pallaresa), zona est (nord-est de la muntanya de Sant Mamet i sud-est de la serra de Boada).
- El procés creixent de desaparició dels camins ramaders.
- L'expansió d'activitats turístiques esportives pot suposar impactes en el paisatge, a banda de les pressions d'urbanització entorn als nuclis, que cal gestionar adequadament.

Oportunitats:

- El desenvolupament ecoturístic sostenible basat en valors naturals, estètics, històrics i religiosos del territori és possible. El territori disposa de valors paisatgístics diversos, poc valorats per la població local o desconeguts pels visitants.
- La restauració de talussos i, en general, la integració paisatgística de pistes i carreteres suposa una oportunitat de millora i creació de condicions visuals de qualitat.

432

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

El Segre, Noguera Ribagorçana i Noguera Pallaresa, així com les zones humides i els embassaments, ben conservats i accessibles per a les activitats d'oci.

Els rius Segre, Noguera Ribagorçana i Pallaresa defineixen el paisatge d'aquesta unitat excavant la muntanya i formant congostos i valls. La notable xarxa hidrogràfica d'aquesta unitat i els punts de confluència entre rius possibiliten l'existència de nombrosos embassaments i zones humides de gran interès faunístic i florístic (pantà de Camarasa, l'aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa, pantans de Santa Anna, Canelles i Alòs de Balaguer). Aquests espais de gran valor ecològic són idonis per potenciar el turisme lligat a l'observació d'aus i al gaudi dels paisatges, on l'aigua és la principal protagonista.

OQP 2

Uns espais naturals conservats i gestionats adequadament.

La unitat disposa de nombrosos espais de gran valor natural, com la reserva de Sant Llorenç de Montgai, i encara que molt lateralment les valls del Sió-Llobregós i els secans de la Noguera. També cal tenir en compte la carretera del Doll i Sant Salvador de Camarasa, relleus i jaciments paleontològics d'interès geològic que també s'han de conservar i gestionar de manera adequada.

OQP 3

Uns paisatges que mantinguin en bon estat el seu patrimoni arquitectònic, històric i simbòlic i en permetin la promoció turística.

La unitat inclou un importantíssim patrimoni arquitectònic amb molt romànic, amb edificis com el monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes, castells com el de Montsonís, el de la vall d'Ariet, Alòs, Sant Llorenç, Santa Linya, Camarasa, Tartareu, Os de Balaguer i esglésies com la de Sant Miquel, la Mare de Déu de Montalegre, Santa Maria de Salgar, Sant Jaume de Cas, i patrimoni arqueològic, com la cova dels Vilasos, les Aparets i el Parco. Aquesta gran quantitat d'elements patrimonials ha de ser el principal actiu del turisme dels Aspres de la Noguera.

OQP 4

Un fons escènic de les serres que fan de contrafort del Montsec, lliure d'elements que en privin la visió.

El conjunt de relleus que precedeixen la serra del Montsec esdevenen el referent visual de la unitat, amb carenes com el Mont-roig, la serra Carbonera, Montclús i Millà, sant Mamet i la serra d'Os. Aquest conjunt de relleus haurien de continuar sent visibles i continuar lliures d'alteracions visuals.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènic de les serres de Montclús i Millà, Mont-roig, Carbonera i Sant Mamet.
- Espai d'interès geològic de la carretera del Doll i Sant Salvador de Camarasa.
- Entorns dels pantans de Santa Anna, Canelles, Alòs de Balaguer i Camarasa.
- Mosaic agroforestal de la vall del riu Farfanya, caracteritzada per cultius herbacis de secà que s'alternen amb les masses boscoses.
- Zones d'interès per a la connectivitat de l'àguila cuabarrada.
- Patrimoni històric, ermites i nuclis encimbellats de la unitat: Tartareu, Alberola, Santa Linya, torre de guaita de Fontdepou, monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes, castells de Montsonís, la Vall d'Ariet, Alòs de Balaguer, Sant Llorenç, Santa Linya, Camarasa i Os de Balaguer, esglésies de la Mare de Déu de Montalegre, Santa Maria de Salgar, Sant Jaume de Cas, etc. i jaciments arqueològics (cova dels Vilasos, cova de les Aparets i el Parco).

Àrees de foment de la gestió

- Zona humida del pantà de Sant Llorenç de Montgai.
- Manteniment de conreus en actiu a la unitat.
- Hàbitat de ribera del riu Segre, les Nogueres i els seus afluents (barrancs i rieres).
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (vessants de la Noguera Ribagorçana, serres del Montsec, Sant Mamet i Mitjana i aiguabarreig Segre-Noguera Pallaresa.

- Foment de la gestió de tota la unitat per a la conservació i millora de l'hàbitat del trencalòs (Pla de recuperació del trencalòs).
- Patró de contrast de color i de transformació cromàtica estacional entre les masses de carrasca i roure al nord de la serra de la Guineu, al sud del barranc d'Alberola i en el traçat de la carretera d'Artesa de Segre a Alòs de Balaguer.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Nova central hidroelèctrica de Camarasa.
- Recorregut de la línia d'alta tensió que creua la unitat de nord a sud seguint el curs del riu Noguera Pallaresa.
- Recorregut de la carretera que uneix Lleida amb la Pobla de Segur i que creua els Aspres de la Noguera.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Estació de ferrocarril de Sant Llorenç de Montgai
 - b) Mare de Déu de Montalegre
 - c) Alt de Fontllonga
 - d) Carretera de Foradada a Alòs de Balaguer
 - e) Castell d'Alòs
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Artesa de Segre-Vernet-Alòs de Balaguer
 - b) Tartareu-Àger
 - c) Sant Llorenç de Montgai-Camarasa-Baronia de Sant Oïсме

19. Baix Sió

Comarca:

Pertany a la comarca de la Noguera, tot i que la part més oriental s'endinsa a l'Urgell.

Superfície:

7.889 ha

Municipis:

Formada per parts dels municipis de la Sentiu de Sió, Camarasa, Cubells, Montgai, Preixens i Agramunt. També hi ha l'enclavament de Flix, que pertany a Balaguer.

434

Vall del riu Sió a prop de Montgai. Al fons, el Montsec. Jordi Bas

Trets distintius

- Vall vertebrada longitudinalment pel tram final del riu Sió, que corre d'est a oest, des d'Agramunt fins al Segre, encerclada pels sistemes muntanyencs de la serra Blanca, pel nord, i les serres de Bellmunt i Almenara, pel sud.
- Vegetació natural restringida a les zones més costerudes, amb petites masses de carrascar, bosquines altes de garric, brolles calcícoles i timonedes gipsícoles.
- Territori fonamentalment cobert de cultius herbacis de regadiu, majoritàriament farratges i cereals d'estiu, alternats amb conreus herbacis de secà, que formen un mosaic productiu visualment bastant homogeni.
- La silueta dels peus aïllats de carrasca en alguns marges de cultius trenca la monotonia de les ondulacions d'herbacis.
- Parcel·les agrícoles organitzades, d'una banda, segons l'estructura típica de les terrasses baixes dels rius (hortes), i, de l'altra, mitjançant un lleu pendent ondulat que connecta el fons de la vall amb les serres septentrionals i meridionals de guixos (vall del Llobregós i serres de Bellmunt i Almenara).
- Baixa densitat d'assentaments, bona part dels quals són d'origen castral. El poblament és de tipologia rural i està alineat al llarg del curs del riu Sió. Els nuclis estan associats a zones d'horta i plantacions de xops i se situen a l'abric d'un castell, a redós del qual s'estén la seva estructura medieval.

Itineraris:

36 Montgai-la Sentiu de Sió

Llegenda:

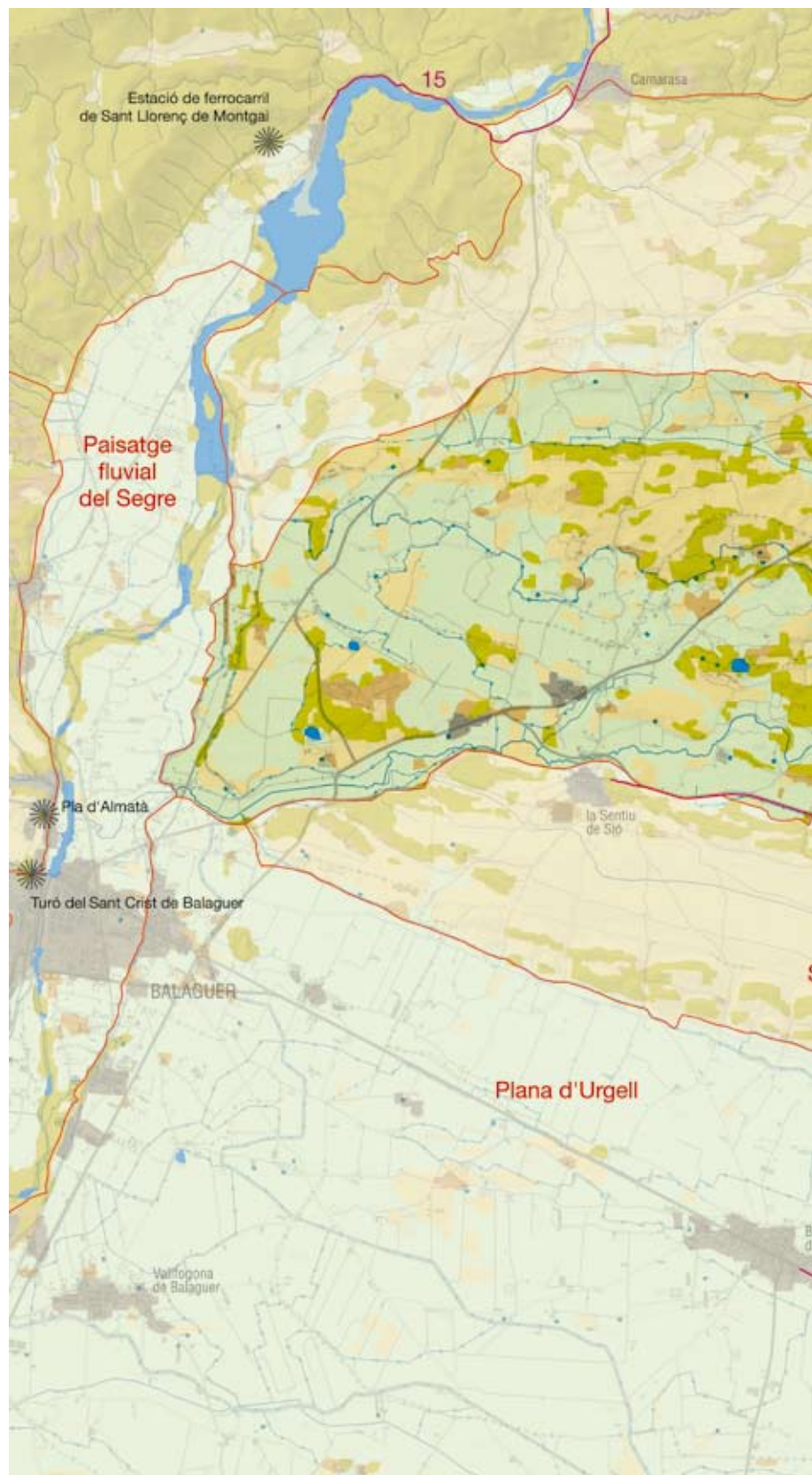
Mirador

Itinerari

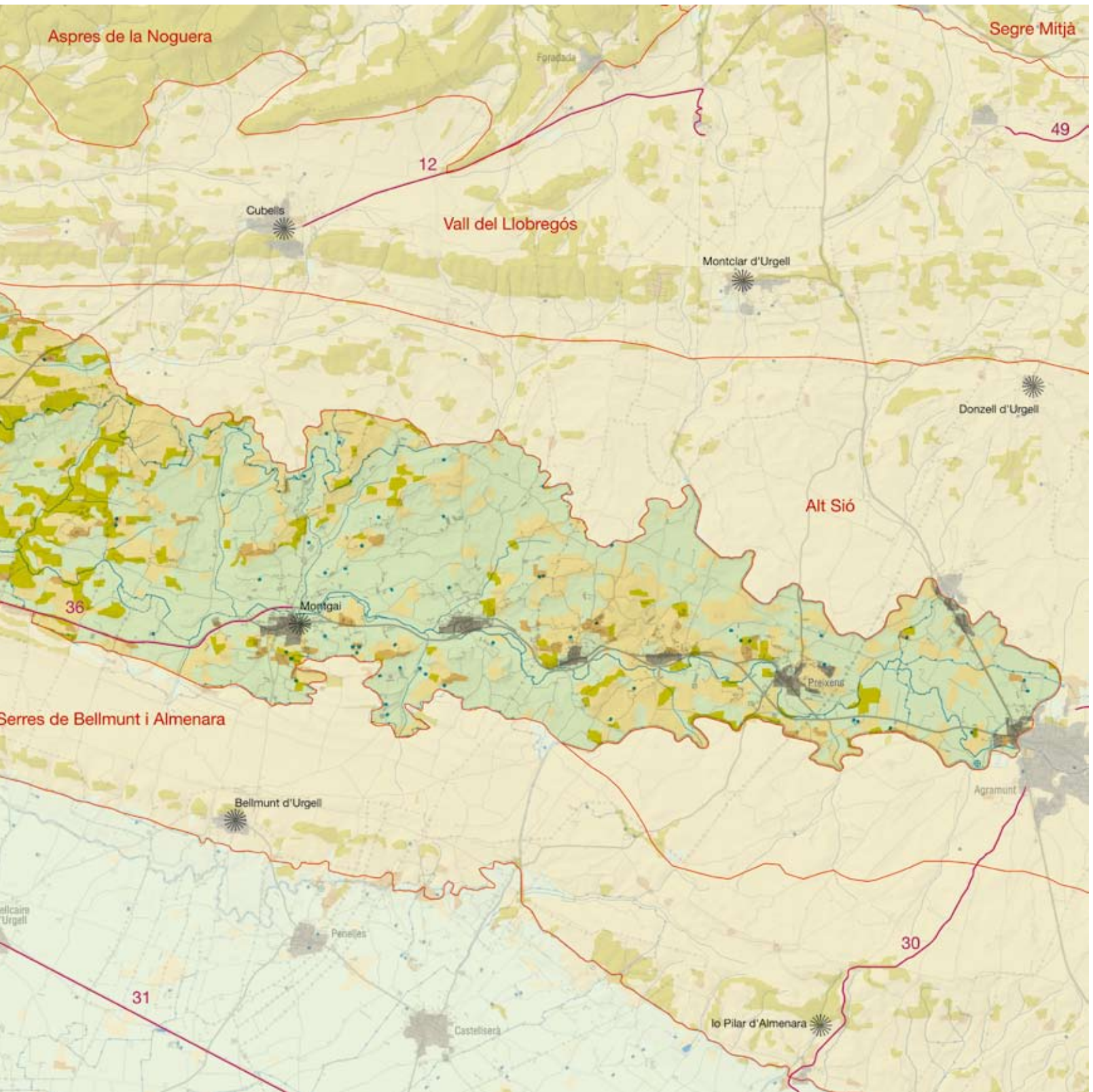

436

0 1 2 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

El Baix Sió té un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions de l'ordre dels 400-450 mm anuals, i presència de boira a l'hivern. Amb aquest clima, la vegetació potencial es compon d'espècies perennifòlies.

Els materials que afloren corresponen a grava, sorres i argiles dipositades pel riu Sió. En tot aquest territori el Sió ha format un ampli con de dejecció que recobreix els materials terciaris subjacents. Aquests materials terciaris són de naturalesa detrítica i es disposen en estructura sinclinal, de manera que uneixen els dos anticlinals que al nord i al sud formen, respectivament, les serres Blanca-Montclar i Bellmunt-Almenara. Les formes del relleu són suaus a la part central del territori, però cap al sud i al nord es fan més ostensibles, a mesura que els capbussaments de les capes de gresos augmenten.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, l'únic riu que corre per aquesta zona és el Sió, que avança longitudinalment i descriu diversos meandres al tram baix. A la plana al·luvial, el migrat cabal del Sió permet generar diverses zones d'horta que proveeixen els diversos municipis ubicats al llarg del seu recorregut.

El domini potencial de vegetació correspon al carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*). Tot i això, la vegetació natural no és gaire important, i es restringeix a les zones més costerudes on es poden trobar petites masses de carrascar (*Quercus ilex* subsp. *ballota*), bosquines altes de garric (*Quercetum cocciferae*), brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*) i timonedes gipsícoles (*Gypsophilion*). Als límits de la unitat s'hi fan llistonars (*Thero-Brachypodion*) i espartars fragmentaris (*Agropyro-Lygeion*). Els matollars de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*) estan actualment poc representats, malgrat la importància que tingueren en el passat, però encara se'ls pot trobar als marges dels camps de cultiu. Al llarg del riu Sió apareixen retalls d'omedes i alberedes (*Populion albae*).

438

Mosaic agrícola de la vall baixa del Sió. Observatori del Paisatge

L'aptitud agrícola d'aquests sòls és elevada: el 91% de les terres tenen una aptitud bona o moderada. En bona mesura són sòls desenvolupats per les aportacions sedimentàries del riu Sió. Les principals limitacions que es presenten són a causa del pendent, tant a les zones més marginals com a la zona de la llera del riu. Predominen els cultius herbacis extensius de regadiu (58%), majoritàriament farratges i cereals d'estiu, però s'alternen ocasionalment amb els herbacis de secà (28%).

El poblament és d'origen castral, és a dir, els pobles van créixer sota la protecció i la influència dels castells. Alguns historiadors han vist en aquestes fortificacions una estratègia d'ocupació del territori plenament homogènia, planificada i coherent, a manera de castells termenats que formaven una xarxa defensiva. Actualment, el poblament és de tipologia rural i està alineat al llarg del curs del riu Sió. Els nuclis estan associats a zones d'horta i plantacions de xops. Un exemple és el poble de Montgai, que té una població de 780 habitants. Com la resta de les poblacions, està situat al costat del riu Sió, a l'abric d'un castell, a redós del qual s'estén la seva estructura medieval.

El Baix Sió és travessat d'est a oest per la carretera LV-3025 d'Agramunt a Balaguer. A la part més oriental també hi ha el traçat de la C-26 i la C-13. Al seu torn, a la part més occidental hi ha el traçat de la C-142 i l'LV-3024. En un altre ordre de coses, dues línies elèctriques d'alta tensió afecten aquest territori des d'un origen comú, a Camarasa. Una d'elles la travessa a l'alçada de la Sentiu de Sió, mentre que l'altra la secciona obliquament, seguint un traçat completament rectilini fins a Cervera.

Evolució històrica del paisatge

Alguns dels poblats pertanyen a l'època ibèrica. Entre els diferents assentaments elegits convé destacar el poblat del Tossal de les Forques, a la Sentiu de Sió. La romanització comportà segurament un pas més enllà en la intensitat de colonització del territori. Probablement, hom aprofità la fertilitat de la plana al·luvial i es practicà una ramaderia extensiva.

Amb l'estabilització de la frontera entre cristians i sarraïns es pogué procedir, probablement, a una nova fase en la colonització del territori. A les cartes de repoblació implícitament es reconeixia la capacitat dels pobladors de fer artigues. A més, la creació de nous pobles va influir en la construcció de camins per unir les noves poblacions. Això contribuï, sense cap mena de dubte, a modificar la xarxa caminera preexistent i els límits de la centuriació romana. També és probable que en aquesta zona els sarraïns haguessin aprofitat algunes rieres laterals del Sió per generar petits espais regats, que posteriorment, en època feudal, foren adaptats i ampliat.

Aquest territori també ha participat, des de ben antic, en el sistema transhumant català, de forma que s'aprofitava l'herba de la terra baixa quan les muntanyes eren nevades. La xarxa de camins ramaders i amorriadors, o zones de descans, degueren ser un element ben representatiu del paisatge d'aquestes terres. Avui les restes d'aquest paisatge ramader són molt poques, atès que

els camins han donat pas a les carreteres i els prats han sucumbit davant dels camps.

Pere Gil a la *Geografia de Catalunya* de l'any 1600 fa esment diverses vegades de la ribera de Sió. L'autor afirma que el cànem i el lli es cultivava a tota la ribera per fer-ne draps, camises, sacs, espartenyas, tovalloles i cordes, i també fa referència al cultiu de la morera per obtenir-ne la seda. Un viatger del segle XVIII, Francisco de Zamora, en visitar la vall del Sió el 1788, fa també referència en el seu diari a l'existència de cultius de cànem.

La inauguració del canal d'Urgell l'any 1862, i, posteriorment, la modernització dels sistemes de regadiu han comportat canvis importants en el paisatge. Efectivament, el disseny dels regs ha motivat l'alteració del traçat de molts dels camins preexistents i la reposició d'altres, en llocs més adients segons les necessitats actuals.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El Baix Sió està vertebrat longitudinalment pel tram final del riu Sió, que corre d'est a oest, des d'Agramunt fins a arribar al Segre, i és encerclat per diverses serres. Les parcel·les agrícoles s'organitzen, d'una banda, segons l'estructura típica de les terrasses baixes dels rius (hortes), i de l'altra, mitjançant un lleu pendent ondulat que connecta el fons de la vall amb les serres septentrionals i meridionals de guixos (vall del Llobregós i serres de Bellmunt i Almenara), on les parcel·les no segueixen un patró tan regular i sovint es troben abancalades.

Els valors de diversitat i fragmentació d'usos del sòl són relativament baixos. La successió de cultius herbacis de textures suaus domina la percepció visual, organitzada en patrons coherents amb la topografia, de forma que tenim un paisatge simple o nu d'elements vegetals la major part de l'any. La silueta dels peus aïllats de

carrasca en alguns marges de cultius trenca la monotonia de les ondulacions d'herbacis. Les diverses fases temporals de desenvolupament vegetal en el secà i en el regadiu generen transitòriament, en certs períodes de l'any, contrastos cromàtics harmoniosos.

La dinàmica del paisatge es pot considerar relativament estable (67% entre 1992-2002). Segueix les pautes econòmiques d'altres territoris de caràcter agrícola semblant, encara que s'observa una tendència cap a la diversificació del mosaic paisatgístic i una regressió dels herbacis de regadiu, que van disminuir la seva superfície en més de 1.100 ha. En conjunt, tots els cultius herbacis van disminuir en grandària mitjana de taques, però, en canvi, va augmentar-ne el nombre. D'altra banda, els herbacis en secà van augmentar en extensió, concretament un total de 628 ha. El grau de barreja amb altres usos del sòl augmentà per als cultius de secà i disminuí per als de regadiu. Pel que fa a les classes forestals, el bosc caducifoli incrementa la seva presència substancialment (atesa la plantació massiva de pollanques que s'ha dut a terme), però l'esclerofil·le perd algunes taques i passa a una situació de més allunyament mitjà entre els diferents retalls forestals. Al seu torn, les bosquines i els prats augmenten en gran mesura en termes relatius (de 99 a 539 ha de superfície total; de 51 a 136 taques; i de 2 a 4 ha de mida mitjana de les taques), cosa que suggereix l'existència de dinàmiques de successió vegetal secundària a causa de l'abandonament de conreus.

No es detecta un creixement urbà. De fet, les dinàmiques de població són força estables, i fins i tot hi ha algun municipi que ha perdut població, per exemple, Montgai que, amb 800 habitants, es manté com el nucli més poblat d'aquesta zona.

Finalment, també cal prendre en consideració l'impacte visual que pot suposar la implantació difusa d'activitats en aquest paisatge (principalment granges o plantes de gestió de residus), atesa la seva estructura plana i ondulant i, per tant, la fragilitat de la seva imatge en primer pla.

Nucli de Butsènit. Observatori del Paisatge

Expressió artística del paisatge

L'escriptor Josep Pla (1897-1981) qualifica la Ribera de Sió, en els seus escrits de viatges, com una comarca natural, però matisa que això no es compleix pas en un sentit cultural, ja que aquesta àrea ha estat històricament vinculada al comtat d'Urgell. De fet, segons l'autor, l'interès del paisatge deriva no tant de l'expressivitat del seu paisatge natural com de la seva riquesa patrimonial.

El Sió corre de llevant a ponent, travessa primer un país ondulat, penetra després al congost que formen la serra de Montclar, al nord, i la d'Almenara, al sud, per a morir al Segre, sota la Sentiu. És una comarca natural, per bé que no pas històrica; aquestes terres sempre formaren part del comtat d'Urgell. La seva part baixa és regada per les aigües del canal del mateix nom, que passa prop d'Agramunt.

En general, aquesta regió no té característiques especials. No hi ha pas cap racó a Catalunya que no tingui interès, que no presenti una personalitat inconfusible. Si aquesta ribera no té un paisatge expressiu, si la seva fisonomia és una mica monòtona, sense gaire relleu, té, per contrast, un gran interès monumental.

(Pla, 1976: p. 1003)

440

Valors en el paisatge

Una bona part d'aquest paisatge té un alt potencial com a connector paisatgístic i el sector central té importància biològica: manté la connectivitat de l'esparver cendrós (*Circus pygargus*) i d'altres aus estèpiques. Els carrascars, les salzedes i altres boscos de ribera són hàbitats d'interès comunitari, tot i que no prioritari. Aquestes comunitats, representades sobretot a la ribera del riu Sió, tampoc no presenten cap figura de protecció.

Granges i conreus de panís a les proximitats de Montgai. Observatori del Paisatge

Nous creixements urbans a les proximitats de la Sentiu de Sió. Observatori del Paisatge

D'època medieval, destaquen les restes del castell de Montgai i les del castell de Preixens, aixecat durant l'època comtal urgellenca. D'altra banda, convé destacar la processó del *Corpus Christi* que se celebra a la població de Montgai, així com la llegenda de la Mare de Déu de Gorga de Preixens, associats a aquest paisatge.

En aquesta zona es troben alguns elements vegetals que es podrien considerar singulars pel contrast que generen amb la imatge predominant dels conreus de regadiu, i, per tant, amb un valor estètic destacable. Per exemple, a la zona est s'intercalen plantacions de pollancre, majoritàriament concentrades a les immediacions del curs fluvial, amb els camps, com s'esdevé a la zona de clot del Bisbe i a la masia Guilleumet. També hi ha plantacions de més extensió als voltants de Preixens. Un segon exemple de contrastos es troba al nord del tossal de les Forques, on hi ha una plantació de vinya, o en alguns barrancs (Torreta, Torre de Manon i la Fita Alta), en què masses longitudinals de canyissars acompanyen els cursos fluvials.

El patró agrícola d'aquesta zona és força homogeni, més enllà de les diferències que hi ha entre el sector al·luvial i les vores de la unitat, més ondulades al nord-oest, a la zona de la Pedrissa. Hi destaca un patró agrícola singular, compost per conreus herbacis de secà disposats en terrassa, que s'enfilen pels costers i es mesclen amb algunes carrasques.

Quant a coloració i ritme estacional, els conreus herbacis extensius de secà, majoritaris, presenten un comportament caracteritzat pels canvis puntuals i sobtats. En aquest sentit, convé subratllar l'existència de fruiterars de secà, ametllers principalment, que es concentren a l'extrem oriental i són fàcilment identificables en el paisatge, ja que s'hi implanta durant la primavera i la tardor un mantell dens de ravenissa blanca i altres espècies herbàcies (*Diplotaxietum eruroidis*). Als límits de la unitat, a les zones amb pendents més acusats, els llistonars (*prats secs de Brachypodium retusum*) i les brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) es caracteritzen per una imatge permanent, igual que les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*).

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest paisatge té una estructura bastant plana a la part central, que es va ondulant i fent més costeruda a mesura que es va cap al nord i cap al sud, de manera que es tanquen les visions cap a l'exterior de la unitat. Així, doncs, podem considerar la unitat autònoma en termes de visibilitat. D'altra banda, la unitat no destaca pas per la seva intervisibilitat. Des dels principals eixos de viabilitat –la propera carretera C-53 Balaguer-Tàrraga i l'autovia A-2– la unitat es manté invisible a causa de l'existència de les serres del Camp, de les Quadres i d'Agramunt.

Arribant des de la vall del Segre, des de Balaguer cap a Cubells per la C-26, es travessa aquest territori i es passa per la part més ondulada i significativa: pels conreus herbacis extensius de secà, que configuren una imatge visual en un primer pla, la qual contrasta amb una seqüència de conreus de regadiu.

La ruta de Montgai a la Sentiu de Sió és òptima per a l'apreciació dels valors paisatgístics d'aquest territori. Per altra banda, els principals miradors es troben a Montgai (panoràmiques a la vall del Llobregós, plana d'Urgell, i al sector central); al tossal de les Forques de la Sentiu de Sió (panoràmiques similars al mirador anterior); i al turó del Sant Crist de Balaguer (panoràmiques al paisatge fluvial del Segre, a la plana d'Urgell i a l'extrem occidental).

Possible evolució del paisatge

L'estabilitat d'aquest paisatge en els últims anys permet deduir que no es produiran grans transformacions en el seu caràcter, almenys a curt termini. La PAC (política agrària comunitària) i l'evolució del mercat de productes agraris constitueixen, probablement, els principals factors de canvi a escala local, encara que no poden descartar-se possibles impactes associats a l'existència de factors globals, com ara el canvi climàtic o l'establiment de noves políti-

La Sentiu de Sió. Observatori del Paisatge

ques energètiques, que podrien incentivar la implantació d'aprofitaments basats en energies renovables.

Pel que fa als usos urbans i les infraestructures, no està previst el desenvolupament de grans obres, només el condicionament de la carretera de Montgai a Cubells. Tampoc no es preveuen nous regadius, més enllà de les 67 ha en execució.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El risc d'expansió de guixos a l'oest del tossal de les Forques.
- El risc d'inundació al llarg del riu Sió.
- Tendència al descens de la població en algunes localitats com Montgai.

Oportunitats:

- Hi ha zones d'activitats extractives abandonades que poden ser objecte d'iniciatives o projectes de restauració i creació de paisatges.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Unes omedes, salzedes i plantacions de pollancre i carrascars del riu Sió ben conservats.

La unitat està vertebrada pel tram final del riu Sió, vorejat de boscos de ribera (salzedes i plantacions de pollancre) i zones d'horta que es reguen mitjançant una xarxa de canals i séquies. És important conservar la vegetació del curs fluvial del Sió i les zones d'horta.

OQP 2

Unes poblacions disposades seguint el curs fluvial del riu Sió ben conservades i ordenades.

El curs del riu Sió és l'eix de referència on es disposen les poblacions d'aquesta unitat (la Sentiu de Sió, Montgai, Preixens i Agramunt). Concretament se situen en modestos relleus que s'aixequen per sobre del riu. D'aquí deriva la fragilitat visual d'aquests nuclis i tota la vall del riu Sió. Per tant, qualsevol creixement d'aquestes poblacions s'ha de fer ordenament per tal de respectar la façana paisatgística. Igualment, la rehabilitació i gestió de la trama urbana ha de permetre la millora del perfil paisatgístic de les poblacions.

OQP 3**Uns conreus herbacis de secà que mantinguin la seva condició d'hàbitats d'interès per a la connectivitat d'aus estèpiques.**

A la zona de la Pedrissa l'agricultura està basada en conreus herbacis de secà distribuïts, quan el desnivell dels costers ho requereix, en bancals de pedra seca. Aquestes zones, que també comprenen petites bosquines de carrasca entre conreus, esdevenen hàbitats idonis per espècies com l'esperver cendrós.

Àrees amb valors especials per protegir

- Zona d'interès per a la connectivitat de l'esperver cendrós, a la rodalia de Butsènit, les Ventoses i Pradell.
- Banquetes arbrades de les séquies properes a la Sentiu de Sió.
- Riu Sió i vegetació de ribera associada (omedes, salzedes, plantacions de pollancre, canyissars...).

Àrees de foment de la gestió

- Promoció i gestió del patrimoni històric i els seus entorns: esglésies de Santa Maria Magdalena i Sant Bartomeu de Pugís i castells de Montgai i Preixens.
- Restauració de pedreres fora d'ús a la torre de l'Antoni Torres, les Terres Fortes, Espinovell i els Boscatges.

- Foment de la gestió per a la conservació i millora de l'hàbitat del trençalòs a l'extrem nord-oest de la unitat (Pla de recuperació del trençalòs).

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façana urbana de Montgai, Agramunt i la Sentiu de Sió.
- Concentració de granges a la rodalia de Montgai i Butsènit.
- Recorregut de les línies d'alta tensió que creuen la unitat a l'alçada de la Sentiu de Sió i per la part oriental del baix Sió.
- Condicionar el mirador de Montgai.
- Senyalització de l'itinerari paisatgístic de Montgai-la Sentiu de Sió.

20. Serres de Bellmunt i Almenara

Comarca:

La part occidental pertany a la comarca de la Noguera, mentre que l'oriental pertany a l'Urgell.

Superfície:

6.410 ha

Municipis:

La integren part dels termes municipals de la Sentiu de Sió, Cubells, Montgai, Preixens, Agramunt, Tornabous, Puigverd d'Agramunt i Ossó de Sió i Castelserà.

444

Poble de Bellmunt, envoltat de conreus de secà. Jordi Bas

Trets distintius

- Serres de relleus suaus. Topografia ondulada del sector meridional, que actua com a teló de fons més immediat de la plana.
- La presència de guixos i el predomini gairebé absolut dels conreus herbacis de secà hi confereixen un cromatisme singular.
- Les parcel·les agrícoles són de petita o mitjana extensió, i es distribueixen segons un patró espacial que, en general, és paral·lel a les formes que adopta l'aflorament dels guixos. Les parcel·les allargassades i paral·leles a l'eix de la serra s'aprimen en apropar-se als pendents.
- Dominen els cereals d'hivern (ordi) més o menys acompanyats de plantes arvenses. Localment també es cultiva l'olivera i l'ametller, concentrats a l'extrem oriental.
- La dominància visual dels cereals d'hivern es veu ocasionalment interrompuda per carrasques isolades als marges, o bé per l'aflorament de guixos de tonalitat molt clara.
- Poblament escàs, on les úniques intrusions són les granges.
- Bellmunt d'Urgell, situat dalt d'un turó a 379 m, domina la plana d'Urgell. Des del poble es pot veure, en dies de bones condicions atmosfèriques, una perspectiva paisatgística que s'estén de Cervera al campanar de la Seu Vella de Lleida.

Itineraris:

30 la Guàrdia-Almenara Alta-Agramunt

36 Montgai-la Sentiu de Sió

Llegenda:

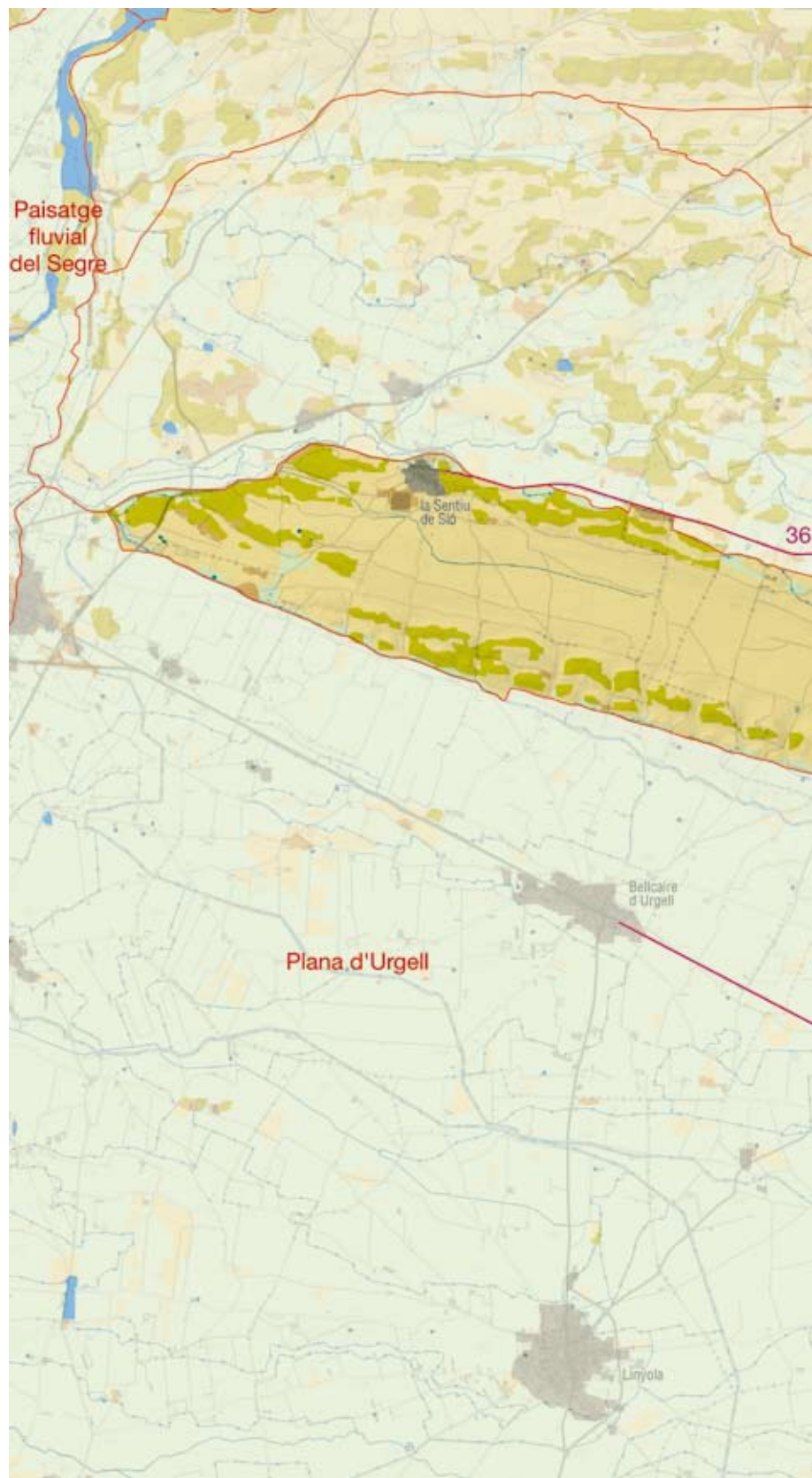
Mirador

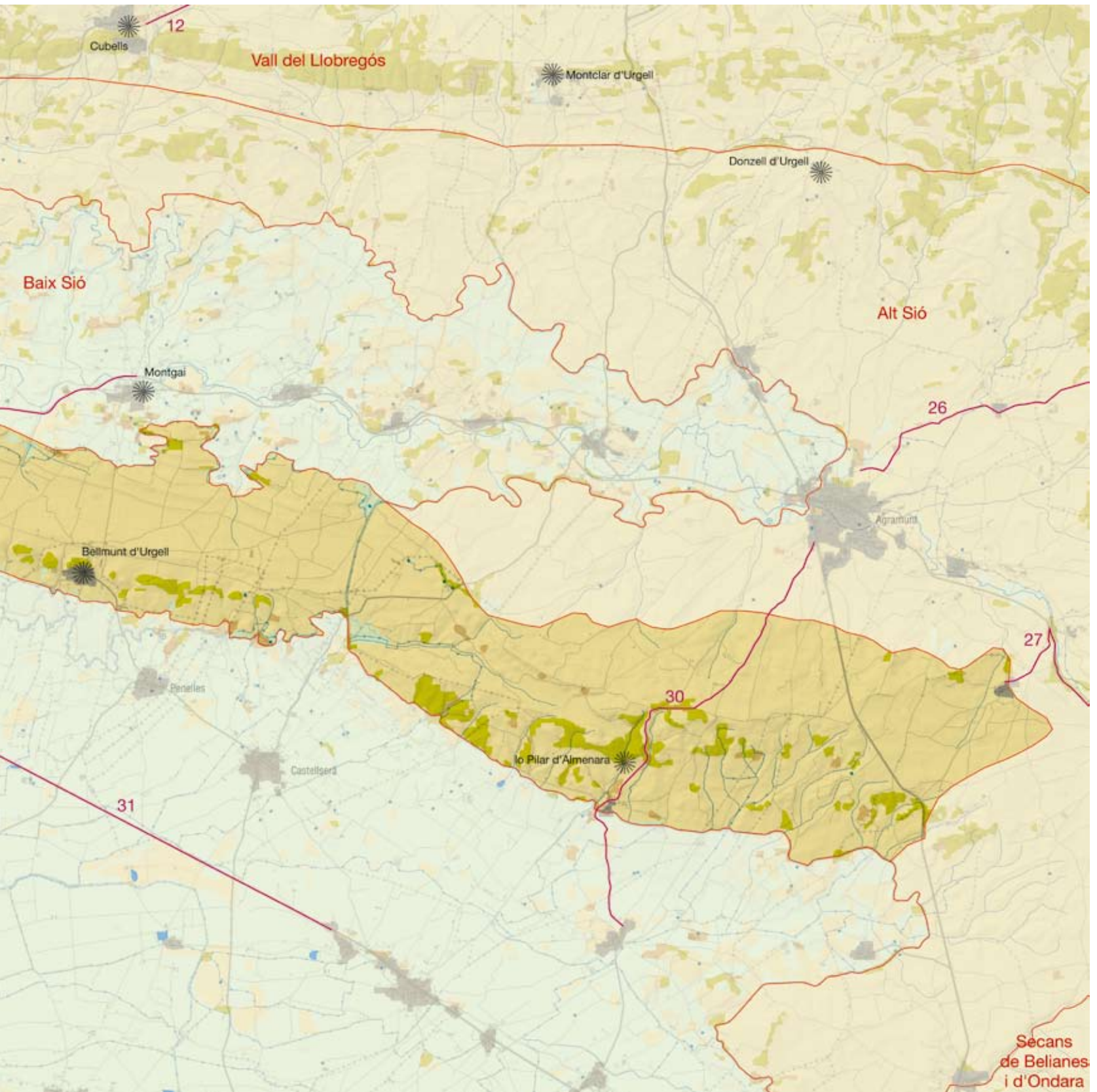

Itinerari

446

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Les Serres de Bellmunt i Almenara tenen un clima mediterrani sub-àrid continental, amb precipitacions de l'ordre dels 400-450 mm anuals; per això, a les restes de vegetació natural predominen les espècies perennifòlies, localment amb nuclis d'aciculifolis (pinedes).

El paisatge està format per una alineació de relleus suaus de guixos i gresos disposats en direcció est-oest, els quals constitueixen una franja de transició cap als primers relleus de les terres prepirinènques en els sectors occidental i central i cap a les terres de l'altiplà central català a llevant. Els materials geològics representats corresponen a paquets de roques evaporítiques, principalment guixos d'edat terciària, que afloren extensament per diapirisme, així com per gresos, argiles i limolites carbonatades. Tots aquests materials es troben disposats en estructura anticlinal. El nucli d'aquest plec apareix esventrat i modelat per la xarxa de drenatge, atesa la poca resistència que ofereixen les roques evaporítiques a l'erosió. Contràriament, als flancs d'aquesta estructura anticlinal afloren els materials més resistents a l'erosió, els gresos, que, en sobresortir sobre la plana, formen uns relleus d'escassa alçada (350-460 m) alineats en la mateixa direcció que l'estructura geològica que forma la serra de Bellmunt-Almenara. Aquests relleus continuen al marge dret del Segre amb la serra Llarga (plana d'Algèrr-Balaguer). Precisament, en posició dominant i sobre els materials resistents meridionals s'ha forjat la localitat de Bellmunt.

448

El domini de la vegetació potencial correspon al carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*). La vegetació actual, tanmateix, és ben diferent. El bosc, concretament el carrascar, hi és quasi absent, ja que la major part d'aquestes terres són dedicades al conreu. Al límit nord, on el sòl és més profund, es conserven algunes masses de carrasca i pinedes esclarissades de pi blanc (*Pinus halepensis*). Als llocs on el guix és massiu i hi manca absolutament el sòl, els conreus donen pas a la vegetació natural, integra-

Camí i afloraments de guixos al nord de Bellmunt. Observatori del Paisatge

da per timonedes i brolles gipsícoles (*Gypsophylon*) on apareixen espècies d'elevat interès biogeogràfic. Als indrets en què afloren els gresos i els llims es donen llistonars (*Thero-Brachypodium*), en exposició nord, i, més escadusserament, els espartars (*Agropyro-Lygeion*), en exposició sud. Els llocs que tradicionalment han estat sobrepasturats encara conserven les formacions halonitròfiles de matollars de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*). De tota manera, les formacions herbàcies més esteses pel territori són les comunitats de males herbes dels sembrats (*Secalio cerealis*), amb presència abundant de roselles (*Papaver rhoeas*, *P. hybridum*), ballarides (*Hypocoum procumbens*), ervianes (*Erucastrum nasturtiifolium*, *Rapistrum rugosum*, *Sinapis arvensis*), cugula (*Avena sterilis*) i margalls (*Lolium rigidum*, *Bromus diandrus*).

L'aptitud de les terres per als usos agrícoles és, en general, bona: el 90% de les terres presenten escasses limitacions per al conreu. No obstant això, el pendent o l'aflorament de guixos poden suposar, localment, impediments per a l'ús agrícola, com per exemple als relleus més pronunciats de la serra de Bellmunt. Les terres de més aptitud es localitzen als vessants suaus i als fons de vall. Els conreus majoritaris, com ja s'ha comentat, són els cereals d'hivern (ordi) més o menys acompanyats de plantes arvenses (*Secalio cerealis*). Localment també es cultiva l'olivera i l'ametller. Els fruiters de secà, ametllers principalment, es concentren a l'extrem oriental.

El poblament és escàs. Els dos nuclis de població de la unitat són el poble de Bellmunt d'Urgell i el poble d'Almenara Alta (terme municipal d'Agramunt), ambdós de tipologia rural. Bellmunt d'Urgell és un poble situat dalt d'un turó, a 379 m sobre el nivell del mar, i té una població de 228 habitants. Des de la rodalia, a la banda nord del nucli urbà, es pot obtenir una vista panoràmica dels cims del Montsec; al sud es domina la plana d'Urgell. A causa de la seva situació l'anomenen l'"espia d'Urgell", ja que, des del poble es pot veure, en dies de bones condicions atmosfèriques, des de Cervera fins al campanar de la Seu Vella de Lleida. Al seu torn, Montfalcó d'Ossó és una petita vila que es troba a la zona limítrof de la unitat, de difícil accés i de tipologia rural. Finalment, també és remarcable la Sentiu de Sió, al límit nord-oest.

Les serres de Bellmunt i Almenara se situen al marge de la xarxa viària principal, i són travessades per la C-14, a l'est, l'LV-3231, de Tornabous a Agramunt, i l'LV-3028 de Castellserà a Preixens.

Evolució històrica del paisatge

Al bronze mitjà i final (1.500 a 800 aC), l'home començà a abandonar definitivament les coves i amagatalls naturals, creà assentaments estables a la plana i formà petits poblats de cabanes als turons elevats, com ara a la serra d'Almenara i al tossal del Molí d'Espígol (Tornabous). Les cabanes eren fetes de pedres, branques i fulles que empraven per fer el sostre. Durant tot aquest període i l'edat del ferro l'home perfeccionà les arts del conreu i la domesticació dels animals, influenciat per l'arribada de corrents centreeuropeus. Vestigis d'aquesta època s'han trobat en forma de túmuls de pedres que contenien urnes amb restes d'incineració en diversos llocs del vessant meridional de la serra d'Almenara.

Més tard, es pot parlar de la influència dels ibers en la formació del territori. L'activitat econòmica dels ibers estava basada en l'agricultura dels cereals, el lli i els llegums, per tant, el paisatge d'aquestes terres devia estar dominat per aquests conreus herbacis. El conreu de la vinya no adquiriria certa importància fins després de la romanització i la ramaderia també era notable: els animals domèstics per a consum comprenien les cabres, ovelles i cavalls, per tant eren portats a pasturar per les terres veïnes dels poblats. Paral·lelament, l'inici de la romanització dugué a l'abandó de molts poblats ibèrics, ja que l'activitat es desplaça a les villae i a les ciutats romanes.

Fins al segle v dC l'agricultura fou pròspera, però a partir del segle viii la invasió sarraïna provocà un fort despoblament. En aquest sentit, les terres de l'Urgell degueren quedar pràcticament abandonades des que foren envaïdes pels musulmans, en part perquè es convertiren tot sovint en camp de batalla entre ambdós contendents: sarraïns i cristians. A partir del segle xi s'inicià el repoblament d'aquestes terres ermes per part dels cristians amb l'objectiu de defensar el territori conquerit de noves incursions sarraïnes. D'aquesta època és la torre de guaita cilíndrica del Pilar d'Almenara, des d'on es domina el Pla d'Urgell. Certament, doncs, el repoblament endegà la construcció de pobles i la posada en cultiu d'aquelles terres que podien assegurar un cert èxit de collita. Els conreus implantats durant aquest període degueren ser el blat, la civada, l'ordi, la vinya i l'ametller, i aquests, en certa manera, han continuat durant els segles posteriors formant un paisatge agrícola característic. Durant els segles xiv i xv les epidèmies i les guerres civils provocaren la despoblació i l'abandonament del camp.

Des de temps medievals fins ben entrat el segle xx aquestes terres foren habitualment zona d'hivernada dels ramats d'ovelles pirinencs. Això vol dir que en aquesta contrada hom sempre ha conservat els erms tradicionals del pla d'Urgell. Fins i tot amb la

El pilar d'Almenara, torre rodona del segle xi. Punt de referència del territori i excel·lent mirador per observar el paisatge d'aquesta i altres unitats adjacents. Observatori del Paisatge

inauguració del canal d'Urgell, en trobar-se aquests serrats a una altitud que no permetia el regadiu, continuaren acollint els ramats ovins. D'altra banda, l'abundància de guix en el territori sempre motivà l'existència d'explotacions locals d'aquest material i la presència de forns de guix; fins i tot, i amb caràcter local, es va estendre la construcció de parets de pedra seca d'aquest material.

Amb un bosc arruïnat des d'època molt antiga, aquestes terres acullen actualment bosquines gipsícoles que alternen amb camps de cereals. Un mosaic que no deu haver canviat gaire en els darrers sis o set segles i que contrasta espectacularment a banda i banda de la serra de Bellmunt-Almenara: la part septentrional segueix essent terra eixuta, mentre que la meridional fou espectacularment transformada per la irrigació.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge respon a influències geològiques i litològiques originals de l'entorn de la plana, que, afegides a la seva posició topogràfica plana i elevada, i al predomini de més d'un 85% de la seva superfície en conreus herbacis de secà, genera condicions singulars respecte als territoris dels voltants. Les parcel·les agrícoles són de petita o mitjana extensió, i es distribueixen segons un patró espacial que, en general, és paral·lel a les formes que adopta l'aflorament dels guixos. Al seu torn, en aquest territori no hi ha nuclis urbans remarcables, només alguns assentaments a la zona més perimetral, a les cotes més baixes, com la Sentiu de Sió, al límit nord-oest amb el baix Sió; Bellmunt d'Urgell, al límit sud amb la plana d'Urgell; i Montfalcó d'Ossó, a l'extrem més oriental. En conseqüència, la seva estructura horitzontal i oberta comporta escassa diversitat.

La dominància visual dels cereals d'hivern (ordi) es veu ocasionalment interrompuda per carrasques isolades als marges, o bé per l'aflorament de guixos de tonalitat molt clara. Això genera un contrast cromàtic a la primavera, estació de màxim desenvolupament vegetal i verdor per a aquests cultius. En aquest sentit, les comunitats de males herbes dels sembrats (*Secalio cerealis*) donen el principal cromatisme al paisatge en el moment de màxima floració, i les plantes arvenses (roselles, ballarides, ervianes, cugules i margalls) omplen de colors aquest paisatge de textures suaus i eminentment agrícola. A l'extrem oriental els fruiterars de secà mantenen durant la primavera i la tardor un mantell dens de ravenissa blanca i altres espècies herbàcies (*Diplotaxietum eruoidis*). En un altre ordre de coses, les granges sovintegen al territori i, encara que formen un element constant, inseparable d'aquest territori, en alguns punts suposen una alteració en el paisatge.

Durant el decenni de 1992-2002 més d'un 87% d'aquest territori no va variar els usos del sòl. L'estructura del mosaic paisatgístic en aquest període mostra un lleuger retrocés en superfície i nombre de taques, tant de l'escàs carrascar, com de la també escadussera pineda. Pel que fa als elements de canvi, cal ressenyar la gran extensió de conreus abandonats a la part sud de la serra d'Agramunt, a la zona de Ca l'Aiguader. A més a més, la frontera entre regadiu i secà condiciona els límits de gairebé la totalitat de la zona. En aquest sentit, atès que els conreus herbacis de

secà estan organitzats en terrasses cap als límits de la unitat, que aprofiten les zones amb pendent per al conreu i que és aquesta una estructura que caracteritza marcadament aquest paisatge, cal tenir en compte que el canvi de secà a regadiu significaria un canvi de caràcter estructural.

Expressió artística del paisatge

El perfil elevat d'aquesta unitat té un referent en el pilar d'Almenara, que és una fita visible des de bona part de les unitats adjacents: Baix Sió i, especialment, Plana d'Urgell. L'escriptor Josep Pla (1897-1981) en fa una referència explícita a la seva obra *Tres guies*.

Corona en certa manera tota la comarca l'anomenat Pilar d'Almenara, grossa torre rodona situada a la part més alta dels serrats del mateix nom. És una torre d'uns quinze metres d'alçària, però que fou més alta en altres temps, perquè el pas dels anys l'ha escalornada. Des d'aquest lloc podeu gaudir d'un panorama formidable sobre les terres de l'Urgell; de vegades hom arriba a veure (en dies clars) la silueta de la Seu Vella de Lleida.

A Catalunya, el nombre de ruïnes de castells, romanalles de fortificacions, de monuments religiosos, impressiona per la seva abundància. Tot s'ha enrunat. La història batega en els murs devastats i en les pedres escampades.

450

(Pla, 1976: p. 1004-1005)

Quant a l'expressió artística, cal fer esment de Josep Guinovart (1927-2007), artista polifacètic (pintor, gravador i escultor), nascut a Agramunt. Malgrat no tenir referències geogràfiques concretes, les seves pintures i instal·lacions prenen com a elements de treball objectes quotidians lligats al treball de la terra i transmeten, a través del treball amb el color, la força de la litologia i la lluminositat del sol. La seva obra es pot contemplar a l'Espai Guinovart d'Agramunt i també en alguns espais públics del municipi.

Valors en el paisatge

Part dels valors ecològics d'aquest paisatge estan reconeguts en l'EIN Serra de Bellmunt. A més, cal tenir present que més de la meitat del territori de la unitat és inclosa a la xarxa Natura 2000. Concretament, inclou l'espai Bellmunt-Almenara, i també part de l'espai plans del Sió, a la part més oriental. Ambdós espais són ZEPA (zona d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari). D'altra banda, un elevat percentatge de territori té hàbitats d'interès comunitari no prioritari, com ara els carrascars, així com també hàbitats d'interès comunitari prioritari. També cal destacar la importància d'aquest paisatge per mantenir la connectivitat d'espècies estepàries com l'esparver cendrós (*Circus pygargus*) i el sisó (*Tetrax tetrax*), i també la presència de rapinyaires com l'àguila daurada, a la meitat oriental. Per últim, cal dir que gairebé la totalitat del territori (un 80% aproximadament) està considerat corredor biològic.

Bellmunt d'Urgell, l'únic nucli que forma part d'aquest paisatge. Observatori del Paisatge

El principal valor històric, però també simbòlic i identitari d'aquest paisatge, és el pilar d'Almenara, torre rodona del segle XI, que és una de les empremtes que resta en el territori de l'època de la Reconquesta. Paisatgísticament, aquesta torre de guaita ubicada en un lloc elevat té una gran importància, ja que s'hi aconsegueixen espectaculars vistes des del cim de la torre, que es pot visitar. Entre altres, també cal mencionar l'església de Sant Josep de Bellmunt d'Urgell i l'església de Sant Vicenç d'Almenara Alta, d'estil romànic. En aquest sentit, els valors religiosos i espirituals tenen un referent en la processó de *Corpus Christi* a Montgai.

Cal destacar, també, la topografia característica ondulada del límit sud, que actua com a teló de fons més immediat de la plana i que condiciona la forma de les parcel·les agrícoles i dels accessos a l'altiplà. En l'esfera dels patrons agrícoles, cal fer referència als conreus herbacis extensius de secà, intercalats, on la topografia no permet l'ús agrícola, amb brolles i timonedes amb ruac, i que ocupa tota la meitat oest, fins a Bellmunt d'Urgell. Les parcel·les

Conreus de secà i granja a les rodalies de Bellmunt d'Urgell. Observatori del Paisatge

allargassades i paral·leles a l'eix de la serra s'aprimen en apropar-se als pendents. Aleshores s'abancalen per salvar-los.

La imatge visual és condicionada igualment per la majoritària presència de conreus herbacis extensius de secà, amb una imatge caracteritzada pels canvis puntuals i sobtats. Ara bé, prenen també força importància els fruiterars de secà, ametllers principals, que es concentren a l'extrem oriental i són fàcilment identificables en el paisatge per mantenir durant la primavera i la tardor un mantell dens de ravenissa blanca i altres espècies herbàcies (*Diptaxietum eruroidis*). Al seu torn, als límits de la unitat, a les zones amb pendent més acusat, els llistonars (prats secs de *Brachypodium retusum*) i les brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) es caracteritzen per una imatge permanent, d'igual manera que les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*).

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Hi ha diferències remarcables entre la banda nord i la banda sud de la unitat, a causa del relleu topogràfic que formen les serres del Camp, de les Quadres, d'Agramunt i d'Almenara. Aquest paisatge té una estructura de relleus ondulats, al límit sud, i en direcció est-oest. Aquests relleus configuren un teló de fons compacte des de la plana d'Urgell i, en part també, des de l'alt Sió. Tanmateix, la part central i l'àrea nord de la serra es mantenen amb nul·la intervisibilitat, de manera que constitueixen una conca visual autònoma, sense cap connexió ni relació visual amb les unitats adjacents. D'altra banda, és un paisatge amb contrastos visuals en gran part delimitat pel canal d'Urgell, l'existència del qual té una forta importància en la determinació de la vegetació que defineix la imatge visual. Aquesta imatge visual la dibuixen íntegrament els conreus herbacis de secà, que s'alternen amb llistonars, brolles de romaní i carrascars a les crestes més elevades.

L'itinerari paisatgístic que uneix Almenara Alta i Agramunt permet apreciar perfectament les característiques d'aquesta zona. Per altra banda, els principals miradors es troben a Bellmunt d'Urgell (panoràmiques a la plana d'Urgell i a la faixa més meridional); i el Pilar d'Almenara (panoràmiques al baix Sió, alt Sió, plana d'Urgell, vall del Llobregós, Aspres de la Noguera, i també s'hi percep el paisatge de la pròpia unitat en el terç de llevant).

Possible evolució del paisatge

Aquesta zona pertany al sector 4 de reg (dotació de transformació: 6.500 m³/ha/any) del marge dret del canal Segarra-Garrigues. El seu sector oriental es divideix entre zones amb projecte de concentració parcel·lària i zones amb bases definitives per a la concentració parcel·lària (sud d'Agramunt). Nogensmenys, la gran majoria de la zona està declarada zona ZEPA, i també està considerada com un important corredor biològic. L'establiment definitiu de límits entre aquestes figures legals decidirà si es produeixen ràpides transformacions derivades de l'extensió en regadiu. Si és

Barraca d'ús agrícola envoltada de conreus de secà. Observatori del Paisatge

així, probablement quedaran relegades sobretot al seu extrem oriental i molt limitades en extensió.

Pel que fa als usos urbans i les infraestructures, no està previst el desenvolupament de grans eixos viaris, serveis o equipaments; només el condicionament de la carretera de Bellmunt d'Urgell a Montgai.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

451

Amenaces:

- La recessió de la ramaderia extensiva pot posar en perill la continuïtat de valors ecològics en la flora associats a l'aprofitament pastoral.
- La tendència demogràfica regressiva implica un problema per a la continuïtat de la gestió agrícola tradicional.
- El risc d'expansió de guixos a la meitat oest.
- El risc d'incendi forestal concentrat a l'oest de les serres del Camp, al sud del nucli de la Sentiu de Sió.
- El risc d'erosió als pendents majors del 30% a les serres d'Almenara, a l'est.

Oportunitats:

- Els importants valors ecològics i la singular posició topogràfica de la unitat poden servir de base per al desenvolupament d'activitats turístiques i educatives relacionades amb el gaudi i la interpretació del paisatge.
- La presència d'activitats extractives abandonades de guixos i calcàries proporciona oportunitats de restauració mitjançant projectes d'integració paisatgística.

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Uns conreus herbacis de secà que mantinguin la seva condició d'hàbitats d'interès per a la connectivitat d'aus estèpiques.

A tota la unitat, l'agricultura està basada en conreus herbacis de secà. Aquestes zones, hàbitats idonis per a espècies com l'esparver cendrós o el sisó, confereixen un cromatisme estacional molt marcat i comprenen també algun petit retall de carrasca o altres peus aïllats entre conreus. La futura transformació de conreus de secà a regadiu provocada pel nou canal Segarra-Garrigues modificarà una part del paisatge d'aquesta zona.

OQP 2

Unes perspectives paisatgístiques de les serres d'Almenara i Bellmunt que es mantinguin com a referents identitaris del territori.

El fons escènic de les serres de Bellmunt i Almenara està dominat per les serres de perfil molt suau i lineal però molt visible des de tota la plana d'Urgell. Especialment el Pilar d'Almenara és el principal perfil d'aquesta unitat, i constitueix un referent visual i identitari per a la població. La seva accessibilitat fa que també sigui un bon punt d'observació i gaudi del paisatge i un bon element per promocionar turísticament el territori.

OQP 3

Uns espais naturals de Bellmunt-Almenara i plans del Sió que mantinguin la seva diversitat paisatgística i faunística.

Les serres de Bellmunt i Almenara inclouen espais de gran valor ecològic, com els espais Bellmunt-Almenara i plans del Sió, inclosos a la xarxa Natura 2000, reconeguts com a zones d'interès per a la connectivitat del sisó i l'esparver cendrós, i a la meitat oriental de la unitat per a la connectivitat de l'àguila daurada.

Àrees amb valors especials per protegir

- Fons escènic de les serres de Bellmunt i d'Almenara.
- Manteniment dels conreus herbacis extensius de secà en tota la unitat i de peus aïllats als límits de les finques.
- Hàbitats de vegetació espontània gipsícola i xeromòrfica a les parts altes i turons relictos de la serra de Bellmunt i d'Almenara.
- Zones d'interès per a la connectivitat d'espècies estèpiques (sisó i esparver cendrós, a tota la unitat) i rapinyaires (àguila daurada, a la meitat oriental).

Àrees de foment de la gestió

- Promoció i gestió del patrimoni històric i els seus entorns: Pilar d'Almenara i les esglésies de Bellmunt i la Sentiu de Sió i ermita de Sant Jaume de cal Trepat.
- Masos i cases rurals de pedra seca dispersos per la unitat.
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (Bellmunt-Almenara i plans del Sió).
- Tram de banquetta arbrada del canal Principal dels canals d'Urgell que travessa la unitat.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Antic abocador municipal de Castellserà en una extracció de guixos abandonada.
- Façana urbana de la Sentiu de Sió i Bellmunt d'Urgell.
- Recorregut de les dues línies d'alta tensió que creuen la unitat per l'extrem nord-est i l'extrem oest.
- Àrea afectada per les transformacions de conreus de secà a regadiu del futur canal Segarra-Garrigues.
- Camí ramader que creua el riu Sió i va des de Balaguer a Solsona.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Bellmunt d'Urgell
 - b) El pilar de la serra d'Almenara
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) La Guàrdia d'Urgell-Almenara Alta-Agramunt
 - b) Montgai-la Sentiu de Sió

21. Plana d'Urgell

Comarca:

La comarca del Pla d'Urgell hi pertany gairebé íntegrament, tret d'una petita part dels municipis de Vilanova de Bellpuig i de Barbens. També inclou part de les comarques de la Noguera (al nord), l'Urgell (a l'est), les Garrigues (al sud) i el Segrià (al sud-oest).

Superfície:

76.432 ha

Municipis:

Els termes municipals inclosos en la seva totalitat són Vallfogona de Balaguer, Tèrmens, Bellví, Penelles, Fuliola, Linyola, el Poal, Palau, Mollerussa, Bellví, Ivars d'Urgell, Vila-sana, Bell-lloc d'Urgell, Castellnou de Seana, Golmés, Miralcamp, Fondarella, Sidamon, els Alamús, Torregrossa, Puiggròs i Puigverd de Lleida. També sectors dels termes de Balaguer, Belcaire d'Urgell, Bellmunt d'Urgell, Castellserà, Agramunt, Tornabous, Barbens, Bellpuig, Preixana, Anglesola, Arbeca, les Borges Blanques, Vilanova de Bellpuig, Castellldans, Artesa de Lleida, Lleida, Albatàrrec, Alcoletge i Vilanova de la Barca.

454

Estany d'Ivars i Vila-sana. Jordi Bas

Trets distintius

- Paisatge planer, amb relleus molt suaus i horitzons rectilinis, dilatats fins on es perd de vista. Sovint a l'hivern aquesta plana resta embolcallada per una boira baixa i persistent.
- Algunes accentuacions del relleu en forma de tossals allargassats afecten l'organització del territori i defineixen les perspectives visuals d'aquest paisatge, com els tossals del Coscollar, Montcofre, Tosses, Poc, Vila, Fonta, Estinçells, Redó, Montalbu, Montpeiler i la mateixa serra dels Molars.
- Els vessants llimosos dels turons són ocupats per brolles d'esparbonella, llistonars i espartars, per bé que molt alterats i fragmentaris. La formació vegetal que encara dóna identitat al territori són els matollars de siscall i botja pudent.
- Paisatge complex per la densa explotació agrícola, la presència de grans infraestructures i alguns importants nuclis de població, l'extensa xarxa de canals i la proximitat del riu Segre.
- Regadius a gran escala alimentats pel canal Principal d'Urgell, amb un recorregut de 144 km, o bé pel canal Auxiliar, en forma d'hortes, vergers, cultius herbacis extensius (panís, alfals i blat) a la meitat nord i els fruiters de fruita dolça a la resta, on predominen les línies rectes.
- Pantalles d'arbres, principalment de xops, acompanyen el curs dels canals d'aigua i fan un paper molt important en la percepció del paisatge de la plana.
- Poblaments densos, sovint allunyats bastants quilòmetres els uns del altres, i localitzats al voltant dels cursos d'aigua, on desenvolupen franges hortícoles.
- Les poblacions més destacades són les situades a la proximitat de les principals vies de comunicació, com ara Mollerussa i Bell-lloc, les quals concentren la indústria i els serveis.
- Granges escampades arreu, amb més densitat a la proximitat de poblacions com Torregrossa, Juneda, Balaguer, Valfogona de Balaguer, Ivars d'Urgell o la Fuliola.
- Presència d'un nombre elevat de polígons industrials i d'infraestructures (especialment viàries i energètiques).

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

La Plana d'Urgell té un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions que tenen un rang comprès entre els 350-400 mm anuals de la part sud-occidental i els 450 mm de la part nord-oriental. Els hiverns són rigorosos a causa de les boires, que se nyoregen gairebé cada any durant setmanes senceres. Els estius també són molt càlids i les temperatures freguen sovint la quarantena de graus. Aquest fort contrast tèrmic, amb característiques pròpies d'un clima subàrid acusadament continental, no existeix enlloc més de Catalunya, i és semblant al que regna a la resta de la depressió de l'Ebre. De fet, dins d'Europa, només algunes zones del sud d'Espanya són més àrides que la depressió de l'Ebre. Encara que la vegetació que correspon a aquest clima és de tipus planoperennifoli, a la pràctica domina la caducifòlia, concretament els fruiters de fruita dolça, gràcies al fet que hi ha regadiu.

Els principals materials geològics són d'origen al·luvial, constituïts per nivells de llims, sorres i graves calcàries poc rodades i classificades, procedents dels rius d'Ondara i Corb, que delimiten l'existència d'un aqüífer. Aquests dipòsits descansen a sobre dels materials terciaris continentals (gresos, lutites i intercalacions calcàries), disposats horitzontalment i que afloren en alguns punts. L'estructura geològica defineix una extensa plana que davalla amb suavitat cap al Segre, sense relleus importants. De manera que l'orografia se situa, o bé cap al nord (serra de Bellmunt-Almenara), o bé cap al sud (plataforma garriguenca) i cap a l'est (relleus del Corb). Escampats pel territori hi ha un seguit de tossals isolats i serrats allargassats de cim pla delimitats per ruptures de pendent netes on afloren les diverses formacions geològiques, com ara el tossal d'Espigol (370 m), el tossal del Miqueló (316 m), Margalef (271 m), el tossal de Moradilla (243 m) o el tossal Roig (211 m).

La xarxa hidrogràfica està organitzada en tres conques principals, que de nord a sud són la del riu Corb, la de la clamor de les Canals i la del torrent de la Femosa. Aquests no són en origen cursos permanents, però la seva incorporació com a desaigües a la xarxa de reg del canal d'Urgell ha modificat profundament la seva morfologia i hidrologia. Pel que fa la conca del riu Corb, cal destacar el riu d'Ondara, que neix fora d'aquesta zona, es perd a l'alçada de Barbens i desemboca al riu Corb, prop dels Arcs; el clot de Sant Gili, que també neix fora d'aquest territori i desemboca al riu d'Ondara, prop de Linyola; i el desguàs de Santa Maria, que desemboca al clot de Sant Gili, al nord d'Almassor. A la clamor de les Canals s'ajunten les aigües de la séquia de Moradilla. A la conca del Torrent de la Femosa hi desemboca la riera del Salat o fondo de l'Aiguamoll. Finalment, totes tres conques menen al riu Segre, ja al paisatge fluvial del Segre, de forma que travessen aquest territori d'est a oest.

El domini potencial de vegetació correspon al domini del carrascar continental (*Quercetum rotundifoliae*). Tanmateix, a l'actualitat, la vegetació natural és gairebé inexistent, ja que el territori ha estat profundament transformat en terres de cultiu. Només en llocs no aptes per al cultiu, com ara als turons escampats pel territori o als erms, és possible trobar taques de vegetació que permeten fer-se una lleugera idea de les comunitats vegetals existents a la

plana d'Urgell abans de la inauguració del canal l'any 1862. No es pot comprendre la intensa activitat agrícola de la població, el seu caràcter emprenedor, ni el seu paisatge, sense considerar què va significar el canal d'Urgell per a aquestes terres.

Del bosc d'antuvi no resten més que minsos retalls d'escassa superfície al sud de Mollerussa. Els vessants llimosos dels turons són ocupats per broles d'esparbonella (*Rosmarino-Ericion*), llistonars (*Thero-Brachypodion*) i espartars (*Agropyro-Lygeion*), per bé que molt alterats i fragmentaris. La formació vegetal que encara dóna identitat al territori són els matollars de siscall i botja pudent (*Salsolo-Peganion*). Aquesta vegetació de caràcter nitrohalòfil, que degué d'estar àmpliament estesa per tot l'Urgell abans de l'arribada del regadiu, es troba escampada arreu, als afores de les poblacions, turons i, més freqüentment, als marges dels conreus. En alguns racons on la presència de sals al sòl encara no ha pogut ser eliminada, es fan formacions de salats (*Suaedion braun-blanquetii*, *Thero-Suaedion*) i jonqueres halòfiles (*Juncion maritimi*).

En l'actualitat, el territori té vocació agrícola, cosa que s'associa a una flora arvense característica (*Panico-Setarion*). Pràcticament el 95% d'aquestes terres tenen una aptitud agrícola bona o moderada, sense limitacions molt importants o generalitzades. Tan sols l'elevat pendent dels escarpaments d'alguns turons testimoni, o bé el grau de salinitat d'alguns fons de vall mal drenats, poden constituir limitacions per a l'agricultura. Quasi totes les terres de la zona són regades, o bé pel canal Principal d'Urgell, o bé pel canal Auxiliar. Hi predominen els conreus extensius herbacis (panís, alfals i blat) a la meitat nord i els fruiters de fruita dolça a la resta, tot i que als darrers anys s'aprecia una contínua substitució dels fruiters pels conreus herbacis. Com ja s'ha apuntat, al territori no hi ha cursos naturals d'aigua, i aquests són conseqüència del drenatge de les aigües de regadiu sobrerres. Esporàdicament es poden veure fileres de xops i altres arbres de ribera que ressegueixen alguns trams del Corb, séquies i clamors, però no són veritables boscos de ribera.

L'estructura parcel·lària és molt variable al llarg de tota la zona, si bé a la part nord, on coincideix amb els relleus del con de dejecció de l'Ondara, presenta formes més allargades i estretes, típiques d'aquest tipus de formes del terreny. D'altra banda, la transformació agrícola ha afectat altres esferes de l'economia: aparició de l'activitat ramadera intensiva, indústries làcties, sector agroalimentari (cervesera, conservera i farinera) i altres sectors industrials i de serveis. Aquestes empreses ocupen en alguns casos polígons industrials i en d'altres se situen desordenadament a la rodalia dels nuclis urbans. A la rodalia de Mollerussa i a la franja que s'estén fins a Bellpuig s'hi concentra una sèrie de polígons industrials. Al seu torn, les granges es troben escampades arreu, però augmenta llur densitat a la proximitat de poblacions com Torregrossa, June- da, Balaguer, Vallfogona de Balaguer, Ivars d'Urgell o la Fuliola.

Els principals nuclis de població es troben alineats a l'eix est-oest, actualment organitzat a l'entorn de l'autovia A-2. La ciutat de Mollerussa mostra una tipologia clarament urbana. Mollerussa, la capital del Pla d'Urgell, consta d'un nucli antic que conserva l'estructura de vila closa: una concentració de cases a l'entorn d'una plaça on se situa una petita capella del segle XVI. L'exemple modern es

troba limitat per la via del ferrocarril Lleida-Barcelona i les expansions més recents segueixen els eixos radials de comunicació que menen cap a la resta de nuclis de la comarca. Altres localitats com Bellpuig, Bell-lloc d'Urgell, Sidamon, Fondarella i Golmés són de tipologia més rural.

Els municipis de la resta del territori (Torregrossa, Bellvís –amb el nucli agregat dels Arcs– Juneda, Vila-sana, Linyola, Barbens, Ivars d'Urgell –amb el nucli agregat de Vallverd–, el poble de Castellserà i Puiggròs) també es troben propers a les vies de comunicació, segons una xarxa molt estructurada. Al llarg de la carretera de Tàrraga a Balaguer hi ha nuclis rurals com Tornabous, el Tarròs (municipi de Tornabous), la Fuliola, Boldú (municipi de la Fuliola), Bellcaire d'Urgell i la Ràpita (municipi de Vallfogona de Balaguer). Alguns dels pobles tenen un origen castral pel fet d'haver format part del límit fronterer defensiu durant l'ocupació sarraïna, com és el cas de Bellpuig.

Pel que fa a les infraestructures, l'element més important de la plana d'Urgell és el canal d'Urgell, acabat el 1862, i que delimita la present unitat. Aquesta gran obra d'enginyeria, amb un recorregut de 144 km, rega la pràctica totalitat del Pla d'Urgell, una bona part

El canal d'Urgell, en una imatge antiga on es pot copsar la conservació de la banqueta vora el canal. Imatge cedida pel Servei d'Audiodiuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

del l'Urgell i algunes terres de les comarques del Segrià, la Noguera i les Garrigues. A més, aquest paisatge presenta un nombre elevat de polígons industrials, explotacions ramaderes i infraestructures (especialment viàries i energètiques) que progressivament han modificat la seva matriu i exerceixen una forta pressió en el territori, en detriment dels conreus. En aquest sentit, cal destacar l'autovia A-2 i el ferrocarril Lleida-Barcelona, les dues infraestructures lineals més importants des del punt de vista paisatgístic. Altres infraestructures són les plantes de gestió de residus, les depuradores i les plantes de gestió de residus industrials. També cal destacar la bassa de purins de Castellnou de Seana i la planta de tractament de purins de Juneda.

Evolució històrica del paisatge

Les terres de la plana d'Urgell ja eren poblades durant el paleolític mitjà i àdhuc abans, segons demostren les troballes arqueològiques dels jaciments dels municipis de Lleida, Puigverd, Alfés, Aspa i Artesa de Lleida, tots ells atribuïbles a aquest període. Al llarg del mesolític (8.800 a 5.000 aC) es produeixen algunes fluctuacions climàtiques. El període més càlid s'assolí cap al 5.000 aC, i això coincideix amb un període en què les restes arqueològiques comencen a ser nombroses i, per tant, concreten millor les característiques de l'establiment humà en aquestes contrades. Aquesta agricultura primitiva no degué de malmetre massa la vegetació de les nostres contrades. L'home degué aprofitar en primer lloc les clapes desforestades per causes naturals. Més endavant, a mesura que la necessitat imposava disposar de més extensions de terra per dedicar-les al conreu i que es tenien a mà eines més perfeccionades es començà a tallar el bosc i la bosquina.

Durant el bronze mitjà i final (1.500 a 800 aC), l'home abandonà definitivament les coves i abrics naturals, i creà assentaments estables a la plana, ben a prop dels cursos d'aigua. Aleshores formà petits poblats de cabanes a la taula dels turons elevats, però alhora propers als cursos d'aigua. És el cas dels poblats del tossal de la Nora (Vilanova de la Barca Alcoletge), el tossal d'Espígol (Tornabous) i el tossal Rodó de Santa Maria de Montmagastrell. Durant els segles VI a III aC la població cresqué i els poblats foren nombrosos. El territori era habitat aleshores pels ilergets, per bé que l'extrem oriental probablement ja rebia influència dels lacetans. Els jaciments que han arribat d'aquest període són força importants: el tossal de les Tenalles (Sidamon), el Molí d'Espígol (Tornabous), Margalef (Torregrossa), el tossal Pedrós (Albatàrrec), i altres. Durant aquests temps el ferro era ben estès: els estris del camp i les armes de guerra eren fetes d'aquest metall. L'ésser humà intensificà sense cap mena de dubte la pressió sobre el bosc i la bosquina. Els ramats pasturaven el bosc i es van guanyar terres de conreu cremant i tallant la vegetació forestal. Aquest paisatge primitiu fou fins aleshores una combinació de boscos de carrasca i superfícies cobertes de bosquines baixes i formacions de gramínies de caire estèpic que, en els fondals i amb règim endorreic, alternaria amb llacunes envoltades de vegetació halòfila.

La romanització iniciada al segle II aC obrí un període de prosperitat fins al segle V dC. Es van construir vies de comunicació, algunes de

les quals seran la base de les carreteres actuals, com la calçada que d'Ilerda duia a Barcino. A partir del segle VIII la invasió sarraïna provocà un fort despoblament del territori, fins al punt que les terres de l'Urgell i una bona part de la veïna Segarra degueren quedar pràcticament abandonades. De tota manera, sovint s'atribueix als sarraïns l'aprofitament de les aigües dels rius d'Ondara i Corb per al reg, gràcies a la construcció de séquies i rescloses.

A partir del segle XI s'inicià el repoblament d'aquestes terres per part dels cristians, en bona mesura incentivats per la voluntat de defensar el territori conquerit de noves incursions sarraïnes. Les terres segarrenques foren les primeres arrabassades als musulmans, amb la conquesta de Cervera i Guissona cap a l'any 1025. Poc temps després, la pressió dels comtes de Barcelona sobre els sarraïns permeté la conquesta de les terres de l'Urgell, moment en què alguns pobles reberen una carta de poblament, cas de Bellcaire i Golmés. Des d'aleshores aquestes terres disposen d'una àmplia xarxa de camins ramaders: després de la conquesta comtal –i de fet fins a mitjan segle XX– la Plana d'Urgell es convertí en pastura d'hivern de la ramaderia transhumant, que a l'estiu anava a la muntanya. Amb la construcció del canal d'Urgell, però, moltes carrerades o camins ramaders van desaparèixer.

La pesta negra i les guerres de la baixa edat mitjana i de l'edat moderna convertiren novament aquestes terres en camp de batalla i destrucció. Certament les guerres han marcat molt aquest territori. Lorenzo Margalotti, cronista oficial del príncep italià Cosme de Medicis, que al segle XVII travessà la plana d'Urgell, es refereix a la rogalia de Mollerussa en els següents termes: “[...] per territori en part pla, i en part accidentat, i quasi desèrtic tant per la seva naturalesa com a causa de les guerres...”. El pintor que acompanyava la comitiva, Pier Maria Badi, il·lustrà el seu pas per Mollerussa de la manera com ho descriu l'erudit. Giovanni Batista Gornia, metge de la comitiva, escriu en el seu diari, en aquest cas entorn de Lleida: “[...] els camins són plens de romaní, espígol, timó, ginesteres vimeteres i jonces amb cards espinosos. Als poblats hi ha vinya

460

Sèquia Tercera a Mollerussa i plataners a la banqueta. Observatori del Paisatge

sobre als troncs com a la Llombardia, magraners i arços alts molt grans que s'aprofiten com a tanques”.

Pere Gil, a la *Geografia de Catalunya* de l'any 1600, descrigué la plana d'Urgell com una terra pobríssima per al blat i altres grans. Curiosament, l'autor afirmà que, si tingués aigua de regadiu, n'hi hauria prou per proveir tot Catalunya, i encara en sobraria. Quan al segle XVIII Francisco de Zamora va recórrer la comarca, ja descrigué un període de bonança econòmica. Certament, va fer referència als conreus de la part occidental (el Palau, Mollerussa i Sidamon) formats per ametllers, oliveres, vinya i blat. Destacà la presència de cànem i altres fruits a Miralcamp. De Bellpuig n'esmentà els cultius de vinya i ametller i, d'Anglesola, els olivers i els ametllers.

La transformació més important a l'evolució històrica d'aquest paisatge no arribà fins a la meitat del segle XIX, amb la inauguració del canal d'Urgell l'any 1862. Setanta anys més tard la inauguració del canal Auxiliar d'Urgell amplia les hectàrees regades d'aquest territori. Certament, la posada en reg de milers d'hectàrees de les terres de l'Urgell implicà una transformació ràpida del paisatge. Aquest procés es dugué a terme no sense problemes, a causa de la manca inicial de desguassos, fet que provocà l'entollament de moltes terres i la pèrdua dels cultius, i de la salinització dels nivells superiors dels sòls perquè la sal acumulada als nivells inferiors ascendia per capil·laritat.

La inauguració de la sucra de Menàrguens el 1905 també va contribuir a la prosperitat econòmica d'aquestes terres. El cultiu de la bleada-rave i la construcció del carrilet que primer duia la bleada-rave de Mollerussa a Menàrguens i que, més tard, s'emprà per a passatgers, formaren el capdavant un paisatge que ara és història. Ni ara es cultiva la bleada-rave ni tampoc existeix el carrilet; ambdós van desaparèixer cap a mitjan segle XX. Finalment, els fruiters, els farratges i els cereals d'estiu i d'hivern van impulsar a partir dels anys seixanta una creixent indústria agroalimentària, que ara és el principal motor econòmic del territori.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge està condicionada per la construcció d'infraestructures hidràuliques, que vertebraren la distribució dels usos del sòl sobre una estructura topogràfica plana, en què el pendent mitjà no arriba al 3%. Els valors de diversitat de l'ús del sòl són molt baixos, encara que durant el període 1992-2002 en va augmentar la diversitat del mosaic, com a conseqüència de l'expansió dels fruiters en regadiu i de la recessió dels herbacis en aquest període. Aquesta tendència s'ha invertit els últims anys i els canvis se succeeixen amb rapidesa. En tot cas, tot i que no destaca per la riquesa de la topografia ni dels usos del sòl, la plana d'Urgell és una de les zones més complexes, atesa la densa explotació agrícola, la presència de grans infraestructures i alguns importants nuclis de població, a banda de la complexa xarxa de canals i la proximitat del riu Segre.

La dinàmica del paisatge està molt sotmesa a les lleis del mercat dels productes agrícoles i a les pressions associades al desenvolupament

lupament urbà i industrial de la població, que s'estén i creix al llarg de l'eix de l'A-2, cap a Barcelona. En el camp de l'agricultura, la tecnologia moderna de reg ha introduït noves morfologies geomètriques en l'estructura parcel·lària. Aquestes noves geometries es localitzen massivament a la part sud, en concret a la zona de Magraners, regada pel canal d'Urgell, la séquia Quarta i la séquia de la Femosa, i també al pla de Vensilló. També se'n poden trobar algunes al sud-oest de Juneda. A la part nord, la majoria d'aquests casos es localitzen a la vora del límit de la unitat amb les serres de Bellmunt i Almenara, a la zona propera a la C-53, en concret al sud-est de la Ràpita.

D'altra banda, el desenvolupament urbanístic provoca també l'abandonament de conreus als límits d'aquestes zones. Això també s'esdevé als indrets de major pendent, a la vora dels tossals existents. Tot i que aquest fenomen no es pot caracteritzar com a

general, ofereix bones pistes sobre la possible evolució de la imatge i el caràcter del paisatge.

Malgrat la uniformitat aparent del paisatge –un 92% de la zona és formada per l'alternança herbaci-fruiter (67.000 ha)–, convé destacar dues dinàmiques que estan aportant aparentment nous elements singulars, tot i que en general encara amb escassa incidència superficial. En primer lloc, la vinya experimenta un creixement moderat (superior a les 200 ha entre 1992-2002), espacialment agregat i compacte, indicatiu d'implantacions locals. En segon lloc, apareixen noves tessel·les de coníferes, aïllades, disperses, d'escassa superfície (<2 ha), amb un patró inconnex. La desaparició del bosc d'escleròfil·les original es pot considerar quasi completa en l'actualitat. Les expectatives de recuperació són molt escasses si es mantenen les tendències actuals, d'altra banda bastant estables.

Panoràmica de Puiggròs, encimbellat en un petit turó. Observatori del Paisatge

Pel que fa al poblament, en primer lloc cal dir que tenint en compte els condicionants descrits anteriorment, en especial l'aridesa i la manca d'aigua, el poblament disseminat ha estat històricament inexistent. Els pobles constitueixen poblaments densos, sovint allunyats bastants quilòmetres els uns dels altres, i localitzats al voltant dels cursos d'aigua, on poder desenvolupar franges hortícoles. En tot cas, tot i que els regatges més propers als rius són força antics, ha estat en els últims cent cinquanta anys que s'ha regat de manera extensiva tota la plana. Amb l'arribada de l'aigua aquestes terres han assolit una economia agrícola pròspera i correlativament els pobles han experimentat un ràpid creixement. Els regatges moderns, contribueixen a esborrar les diferències amb les franges hortícoles antigues que voregen els rius i a mitigar-ne l'isolament. Amb tot, però, no arriben a esborrar els trets geogràfics originaris i, de fet, les ciutats històriques més ben situades han estat els centres d'atracció principals de les noves activitats econòmiques. Modernament cal destacar que els municipis que se situen seguint l'autovia A-2 formen un corredor que actua com a polaritzador dels processos de creixement de població. Destaca en aquest sentit Mollerussa, amb una gran quantitat de sòl industrial i, en segon lloc, Bell-lloc d'Urgell, amb una quantitat de sòl urbanitzable d'ús industrial ressenyable.

En un altre ordre de coses, cal ressenyar que una àrea aproximada d'un quilòmetre al voltant de les infraestructures de l'eix de l'A-2 és considerada un paisatge d'atenció especial a l'efecte d'aquest Catàleg. Es tracta d'un paisatge quotidià, ja que serveix d'"escenari" per a la gent que el transita i, per tant, té un valor com a targeta de presentació, no només de la plana d'Urgell, sinó de les Terres de Lleida com a territori. D'una altra banda, la vegetació no pot establir un paper moderador d'aquest resultat perceptiu, ja que és molt puntual, de manera que sovint la qualitat de la imatge depèn de la proximitat dels obstacles industrials. I, tenint en compte que el que es divisa molt sovint coincideix amb perifèries de pobles i petites ciutats, la impressió final és un paisatge ordinari i desordenat.

462

Séquia del canal d'Urgell a prop de Bellcaire d'Urgell. Observatori del Paisatge

Autovia A-2 vista a l'est a la sortida de Bell-lloc. Observatori del Paisatge

Expressió artística del paisatge

Les descripcions literàries de la Plana d'Urgell són abundants. L'escriptor Josep Pla (1897-1981) n'ensalça la condició geogràfica com a plana, l'única que realment mereix a aquest nom a Catalunya, segons ell, tot i que, seguidament, en lamenta la monotonia del seu paisatge i l'aridesa del clima, un factor alterat solament pel regadiu.

Sempre hem de pensar que aquesta és la més gran i la millor planura de Catalunya –l'única en realitat que mereix aquest nom- i que, trobant-se enclavada dins la Catalunya seca, el problema fonamental de la seva agricultura és el regatge. En realitat, i fins als moments presents, la renda del sòl s'ha elevat considerablement. [...]

El paisatge hi és una mica monòton. La depressió central catalana hi projecta la seva horitzontalitat estepària, sobre la qual es dibuixen, a poca alçària, altiplans secs i tossals semidesèrtics. Han de suportar el clima sec i càlid de Catalunya; la pluviometria hi és més aviat escassa; a pesar de les llargues i grisoses boires hivernals, les temperatures solars hi són elevadíssimes, i a l'estiu arriben molt sovint a 39 graus a l'ombra; el cerç, fred i impetuós, els vents del quart quadrant, vents d'Aragó i del nord, no contribueixen pas gaire a la seva amenitat climàtica. Ens trobem, doncs, davant un tros de la Catalunya seca, exactament en el país, de tot el Principat, de precipitacions aquoses més petites [...].

L'únic remei és l'aigua. Per això aquí, com a la Noguera, l'ideal és l'aigua, el canal, el regadiu. En el curs dels decennis, de llargs decennis, alguna cosa s'hi ha fet.

(Pla, 1976: p. 984, 992-993)

Així, doncs, l'aproximació a la realitat d'aquesta unitat no es pot fer sense evocar el dràstic canvi en el paisatge que suposa el contrast

entre el secà i el regadiu, fet que Josep Pla analitza des d'una interessant perspectiva històrica.

“Des de l'època prehistòrica fins a la construcció del canal fou una de les comarques més pobres de Catalunya, una estepa mísera, amb un sistema econòmic basat en la incertesa de la pluja i els designis obscurs de la Providència. Quan no plovia per l'abril, la misèria era certa i començaven les rogatives. Cada un dels cinquanta-quatre pobles que componen la contrada feia les seves a la imatge que més devoció li suscitava. El canal ha estat la clau de la transformació de l'Urgell. Els primers anys del regadiu foren deplorables [...] però vençuts els entrebancs d'aquelles heroiques dècades, l'aigua transformà l'estepa en un jardí i la mísera comarca del 1850 en l'empori agrícola que ara tenim [...]”

(Pla, 1976: p. 982 i 984).

Tal i com recullen Josep Vallverdú i Ton Sirera en la seva obra *Catalunya Visió*, aquesta imatge antiga de la unitat com a espai sec ha romàs en l'imaginari popular. En dona fe una corranda que indica la realitat social de l'Urgell abans del regadiu, quan era una terra deserta i erma i les perspectives de casar-se a pagès eren ben poques.

*“Mare, si marit me dau
No me'l doneu a Golmés
Que em faria anar al defora
i a plegar fem pels carrers”*

(Vallverdú i Sirera, 1968b, p. 9)

Josep Vallverdú i Ton Sirera posen l'accent també en una altra de les característiques del “nou paisatge” del regadiu: la variabilitat estacional, és a dir, el contrast entre la verdor de la primavera i la grisor i fredor del paisatge hivernal.

“Verdor i verdor. La grada de discs remena la terra sense treva, però l'herba hi torna a créixer. Els herbicides cauen damunt el sòl vermellós, però les herbes reneixen [...]. Amb tot, l'home venç l'herba. I l'home ha vençut el desnivell, i ha vençut la misèria. A l'estiu, entre els canyars del morenc, el sol fibla; i l'alfals, a la migdiada es panseix com si l'haguessin bullit. Canten les cigales als ametllers dels marges. Un llangardaix travessa la carretera. Al poble no respira ningú [...]. A l'hivern la boira amaga les coses, s'arrossega a filagarses pels caixers de les sèquies, s'abraça als pollancs i als pallers de costa d'argila. La temperatura ha baixa per dessota de zero. Les estufes cremen i els camins s'han convertit en un fangar”

(Vallverdú i Sirera, 1968b, p. 5)

Quant a les manifestacions pictòriques, el pintor Vila Domínguez realitzà el 1986 una interessant obra inspirada en la tradicional Festa del Segar i el Batre de la Fuliola. El quadre mostra una de les tasques tradicionals del camp amb tota la plasticitat del moviment i la força del color que transmet l'impacte de la llum en els cereals.

Valors en el paisatge

Cal destacar, en primer lloc, les obres per a la restauració de l'estany d'Ivars i Vila-sana, dessecat als anys cinquanta, i que ara es troba en vies de recuperació. Una vegada emplenat ocuparà una superfície de 126 ha i tindrà un potencial important per esdevenir una zona humida de referència. Al costat nord-oest de l'estany hi ha un petit pantà de reg anomenat bassa de l'Estany, amb un important canyissar perimetral, que durant molts anys ha estat una mostra en petit del que serà l'estany recuperat.

La zona també inclou els petits espais dels Coladors de Boldú i el Prat de Montsuar, de notable interès biogeogràfic, que constitueixen les restes d'una depressió endorreica caracteritzada per la presència d'una gran proporció de guix. Es tracta d'uns indrets de valor excepcional, ja que són reductes del paisatge que molt possiblement hauria dominat antigament la plana urgellenca; a més, en molt poca superfície, s'hi concentren un conjunt de plantes estèpiques (*Gypsophila perfoliata* subsp. *ilerdensis*; *Sonchus crassifolius*, *Limonium delicatulum* subsp. *latebracteatum*, *L. Costae*, etc.) que no es troben en cap altre lloc de Catalunya. D'altra banda, també tenen molt interès des d'un punt de vista edàfic els sòls de guix, ja que s'hi produeixen fenòmens de dissolució del guix i formació de dolines. El tossal de Moradilla també és un espai que requereix una atenció especial pel seu interès ecològic, especialment per conservar una flora estèpica molt interessant. Igualment, el tossal de Pedrós també conserva una flora estèpica lligada als espartars.

Ara per ara, la plana d'Urgell inclou l'EIN Tossals de Torregrossa, situat al sud i dos espais de la xarxa Natura 2000, l'espai secans de Mas de Melons-Alfés i l'espai estany d'Ivars-Vila-sana. Ambdós espais són ZEPA (zones d'especial protecció per a les aus) i LIC (lloc d'interès comunitari). D'altra banda, al sud-oest s'hi fan prats mediterranis rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*), d'in-

Vista aèria del tossal de Moradilla l'any 1982. Imatge cedida pel Servei d'Audi visuals de la Fundació Pública Institut d'Estudis Llerdencs de la Diputació de Lleida

terès comunitari prioritari, i, escampats arreu, els matollars halonitròfils (*Salsolo-Peganion*), catalogats d'interès comunitari. Localment també hi ha taques salines que sostenen vegetació halòfila (*Suaedion braun-blanquetii*), d'interès comunitari prioritari.

La intensificació agrícola experimentada en aquesta unitat ha implicat, entre altres conseqüències, canvis en les pràctiques agrícoles tradicionals a causa de la mecanització dels treballs, l'alteració del material vegetal de base, l'augment de la monoespecificitat dels cultius, i, en darrer terme, la pèrdua de la diversitat del mosaic agrícola. Tot plegat s'ha traduït en una minva neta de la qualitat i l'abundància d'hàbitats favorables per a la fauna (pastures, erms, guarets, marges, fileres de xops i plàtans i edificacions rurals). L'anàlisi de les cartografies de l'índex d'abundància de les espècies de l'Atlas dels ocells nidificants de Catalunya (1999-2002) i les anàlisis de connectivitat efectuades en aquest Catàleg mostren resultats concloents sobre la pèrdua dels valors ecològics d'aquest espai.

L'atzarosa història d'aquest paisatge ha deixat una bona empremta en nombrosos monuments. Caldria començar pels poblats ibèrics (cas del Molí de l'Espigol, a Tornabous, o dels Vilars d'Arbeca, a Arbeca) i es podria allargar fins a les esglésies medievals d'estil romànic o gòtic.

Les fortificacions presents són el castell de la Ràpita, restaurat; el castell de Linyola, totalment desaparegut; restes de murs i portals de la Fuliola, del qual no resta cap senyal de la seva existència; Cal castell del Poal, edifici del segle XVIII; la casa de la Comanda de Barbens, casa residencial fortificada que actualment és l'ajuntament; Ca l'Apotecari de Vilanova de Bellpuig, del segle XVI, i on actualment hi ha ubicat l'ajuntament; el castell de Torregrossa, del qual resten murs i part de la muralla; i el castell de Puigròs, on es pot trobar el portal que tancava la vila closa. Precisament la vila closa de Juneda, juntament amb la vila closa de Puigròs tenen un valor històric important i es troben en bon estat de conservació. En l'àmbit dels nuclis urbans, convé destacar també Bellpuig, que fou el centre de la baronia de Bellpuig i conserva restes del castell; Vilanova de Bellpuig, que va formar part d'aquesta baronia i actualment conserva el nucli antic, al voltant de l'església; Linyola, que en època àrab fou el centre del pla de Mascançà, nom amb què es coneixia el que actualment és el Pla d'Urgell, i que va ser una vila reial fins al segle XV i, posteriorment, el centre de la important baronia de Linyola.

En un altre ordre de coses, també cal destacar els arbres declarats d'interès comarcal i local, o bé considerats arbres monumentals: el xop negre del pla de Vensilló (*Populus nigra*), el plàtan de Vilasana (*Platanus hispanica*), els plataners de Pinell I i II, de Puigròs (*Planatus hispanica*) i el xop gros del Molí Vell de Bellpuig (*Populus nigra*). Finalment, convé mencionar l'arbreda d'interès local del Molí Vell de Bellpuig.

En aquest paisatge també destaquen paisatgísticament elements d'estil romànic i gòtic com ara: el temple de Santa Maria de Linyola, amb un campanar de torre amb vuit cares, únic a Catalunya; i el retaule de la Mare de Déu del Liri a Vilanova de Bellpuig; l'església de Sant Isidori de Mollerussa; l'església arxiprestal de Sant Jaume,

feta amb obra vista el 1950; l'església de Sant Nicolau de Bellpuig on es troba el sepulcre d'estil renaixentista més important de Catalunya; el convent de Sant Bartomeu, també a Bellpuig, d'estil gòtic de transició. Al seu torn, a Bellvís hi ha l'antic santuari convent de les Sogues; al terme municipal de Penelles, el santuari de la Mare de Déu del Remei; i, al terme municipal d'Ivars d'Urgell, l'ermita de la Mare de Déu de l'Horta. Quant a les celebracions, cal destacar les següents processons de Setmana Santa: la de la Verge dels Dolors de Bellpuig, la processó de Divendres Sant a Puigverd de Lleida i la del *Corpus Christi* a Belcaire d'Urgell.

Els valors mitològics de la Plana de l'Urgell adquireixen especial rellevància en ser aquesta una de les zones on s'ha recollit el major nombre de llegendes lligades al paisatge. Destaca la llegenda de l'Aparició, vinculada a la tradició de la Mare de Déu de les Sogues a Bellvís i que hom situa vers l'any 1190. Aquesta Mare de Déu és avui patrona del Pla d'Urgell i de la població de Bellvís; la llegenda està probablement lligada a la formació de dolines en sòls de guix.

També cal destacar la celebració d'alguns esdeveniments col·lectius, com la Festa del Segar i del Batre de la Fuliola, respectivament al juny i al juliol; la Fira de Sant Josep de Mollerussa, a l'abril, on principalment s'exposa maquinària agrícola; i Firaporc de Juneda, bianual al juny, on es fa promoció i degustació de productes derivats del porc.

Un altre element remarcable són els passejos arbrats que es troben a banda i banda del canals (coneguts amb el nom de banquetes), els quals han adquirit un important valor social, a més a més de l'històric i identitari. S'han convertit en espais lúdics molt valorats per a la població que els fa servir per practicar-hi diverses activitats esportives i d'oci.

El principals valors estètics es troben en la seva topografia i en la presència de patrons agrícoles molt significatius. En efecte, malgrat que el territori no es destaca per la riquesa i varietat de la topografia, doncs és majorment plana, conté algunes accentuacions del relleu en forma de tossals allargassats, els quals afecten l'organització del territori. Els tossals del Coscollar, Montcofre, Tosses, Poc, Vila, Fonta, Estinçells, Redó, Montalbu, Montpeller i la mateixa serra dels Molars, marquen la seva presència en el lloc, de manera que forcen l'espai de l'agricultura a ajustar-s'hi. En aquest sentit, destaca la cadena de tossals: lo Pla i Pla de la Serra, vorejats per la séquia de la Serra, i la séquia dels Masos. A part d'aquestes elevacions relativament importants, es troben uns lleugers canvis de pendent que, tot i que es podrien qualificar d'insignificants en general, tenen un paper important en l'estructuració de la parcel·lació agrícola. Les línies de canvi segueixen en general la direcció est-oest, i es concentren predominantment prop dels eixos Mollerussa-Bellpuig i Sidamon-Miralcamp. A l'efecte, expliquen els diversos matisos de configuracions de la geometria agrícola.

En aquesta zona hi ha alguns dels patrons agrícoles més importants i representatius de les Terres de Lleida. A prop de Fondarella, la unitat conté el patró més nítid. Es troba comprès entre la séquia Tercera, la séquia de la Lletra i la cadena de pantans de la Serra,

i està creuat pel canal Auxiliar d'Urgell i la séquia Gran. Aquest presenta un predomini de cultius de regadiu de pomeres, oliveres, ametllers i herbacis, i malgrat ser fragmentat pels eixos de mobilitat de l'A-2 i el tren, encara conserva el seu caràcter de particions longitudinals que s'ajusten als cursos d'aigua, als nuclis que l'envolten i a les particularitats topogràfiques. A continuació es troben, al sud-oest de Mollerussa, un altre dels patrons agrícoles més nítids; delimitat pel sud-est pel canal d'Urgell es caracteritza per una predominança de cultius herbacis de regadiu, barrejats amb cultius de regadiu de pomeres. La presència d'aquesta varietat de cultius en aquest sector de la plana constitueix una singularitat, que actualment actua com a àmbit de frontera entre els cultius de regadiu de la plana i els cultius de secà de la comarca d'Urgell. La séquia Tercera i la séquia de Miralcamp creuen el patró en direcció nord-est, sud-oest, i forcen les parcel·les longitudinals a orientar-se en direcció perpendicular per a un aprofitament millor de l'aigua.

A part d'aquests dos patrons, de mida molt considerable, a la plana es troben altres patrons més reduïts. Per exemple, el patró de la séquia de Safareig, al nord del tossal Roig, o del reguer de Vallfogona, a Vallfogona de Balaguer; o altres d'una superfície encara més restringida, cas del peudemont de la serra de les Quadres, al nord de Belcaire d'Urgell.

Els tres patrons reduïts mencionats es caracteritzen per una geometria clara i ordenada del conjunt de parcel·les que els constitueixen, amb una orientació homogènia lligada als respectius cursos de les séquies que les alimenten. Les pantalles d'arbres, principalment de xops, acompanyen el curs dels canals d'aigua i tenen un paper molt important en la percepció del paisatge de la plana. En un territori marcadament pla, tant els elements verticals com els horitzontals influeixen molt l'estructura visual del paisatge.

En aquest paisatge es mostren poques singularitats vegetals: algunes escasses alineacions de prats naturals, llistonars, alguna vegetació de ribera, i alineacions de plàtans i xops tot resseguint els cursos fluvials, a més d'uns pocs arbres d'interès local i comarcal abans esmentats, que es distribueixen esporàdicament pel territori. D'altra banda, les masses de plantacions de xops a la banda nord, entre la C-53 i les serres del Camp, destaquen extraordinàriament i es converteixen en punt de referència.

No es pot deixar de remarcar, en relació amb la imatge d'aquest paisatge, la visió de grans estols (fins a sis-cents individus) de fredeluga (*Vanellus vanellus*) sobrevolant les carreteres, que és freqüent entre els mesos de novembre i febrer, atès que és una au hivernant comuna. Aquests estols introdueixen moviment i criden l'atenció en el marc de l'horitzontalitat del paisatge, tot realçant-ne el valor. D'altra banda, els estornells (*Sturnus vulgaris*, *Sturnus unicolor*), molt abundants en els regadius de ponent i amb poblacions en clara expansió, mostren un comportament gregari, i el seu vol erràtic entre els fruiters a la tardor, observats amb freqüència durant el treball de camp d'aquest Catàleg, suggereix a la vegada calma i activitat, ritmes fenològics repetits durant segles. No obstant això, la resposta social a l'estornell, en tant que implica pèrdues econòmiques al sector de la fruita, ha estat la persecució de les poblacions per controlar-ne els danys. Finalment, a les grans àrees de regadiu i en zones poblades són habituals el co-

lom roquer (*Columba livia*), el tudó (*Columba palumbus*), la tórtora turca (*Streptopelia decaocto*), la garsa (*Pica pica*) i altres espècies comunes, amb extenses àrees de distribució, nombrosos efectius poblacionals, poc tímides i habituades a l'activitat humana, algunes directament antropòfil·les o d'origen domèstic. Totes elles resulten fàcils de veure. Mai poden contribuir en la mateixa mesura a la valoració del paisatge, però poden aportar un interès cinegètic al territori davant la rarefacció i tendència regressiva d'altres espècies de més valor, com a conseqüència de la intensificació agrícola.

La imatge visual, majoritàriament ocupada per cultius de regadiu, es caracteritza també pels canvis estacionals relacionats amb aquests. En aquest sentit, forçosament destaquen taques puntuals de conreus abandonats per tota la zona, que pateixen canvis cromàtics lents. A la rodalia de Mollerussa i Bellpuig, la presència de conreus herbacis extensius de secà proporciona una imatge subjecta a canvis estacionals puntuals. D'altra banda, entre els valors estètics de la plana d'Urgell, també cal destacar els salts d'aigua que hi ha a la séquia Quarta del canal d'Urgell entre "lo Collet" (les Borges Blanques) i la població de Juneda, provocats pel fort desnivell que hi ha entre ambdós punts. De la mateixa manera, també té un alt valor estètic el salt del Duran, situat a la séquia Tercera del canal d'Urgell, al límit entre els termes municipals de Mollerussa i Vilanova de Bellpuig. Aquests salts d'aigua antigament s'utilitzaven per a la producció d'energia elèctrica, i actualment tornen a funcionar amb aquesta mateixa finalitat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

465

Genèricament l'estructura morfològica del paisatge correspon a una plana força homogènia, amb presència de relleus suaus, que permeten visibilitats molt obertes i panoràmiques. Però aquesta plana es troba esquitxada de múltiples desnivells, tossals i elements que tenen un paper molt important en la percepció visual, en constituir barreres o pantalles que dirigeixen la vista. Cal destacar, per tant, l'existència de tots aquests elements que actuen en els diversos plans de profunditat. A més a més, també hi tenen un paper important com a horitzons permanents els Aspres de la Noguera i la serralada del Montsec.

Aquesta zona està travessada per un important eix de mobilitat format per l'autovia A-2, el ferrocarril i la C-53, eix que esdevé un recorregut principal, raó per la qual aquest paisatge està exposat en primer pla en relació amb les infraestructures. Tot recurrent l'A-2, des de Bellpuig en direcció a Lleida, les visuals són àmplies i esdevenen panoràmiques de tota la plana. Però és important remarcar que en alguns indrets es localitzen obstacles puntuals com ara tossals, alguns suaus canvis de pendents, o bé elements vegetals que caracteritzen la visió en un lloc determinat. Sigui com sigui, la imatge visual en primer pla és producte de forma contínua dels cultius de regadiu. Tanmateix, aquesta imatge la bloquegen diverses vegades edificis industrials, els quals provoquen un ritme variant de plans curts i llargs. Per explicar la importància d'aquests elements enriquidors de la imatge i directors de la mirada a la plana, sempre situats sobre un mantell riquíssim de conreus de regadiu, es fa esment d'alguns punts on destaquen de forma clara. Per

Parc solar al nord de Puiggròs. Observatori del Paisatge

exemple, a la rodalia de Mollerussa sobresurten en la imatge visual dos patrons mixtos de conreus herbacis de regadiu i de fruiters de regadiu, en primer pla, i una remarcable seqüència de tossals, en un segon pla. Tot arribant a Lleida, una altra alineació de tossals i una línia d'arbres de direcció est-oest formen pantalles que canalicen la mirada.

466

Creuen la plana dos GR, el GR-3 i el GR-4, des dels quals es divisa una imatge de la zona fronterera entre la plana i les unitats de les garrigues i les serres de Bellmunt i Almenara.

Els principals miradors –des dels quals és possible contemplar àmplies faixes de territori propi i veí–, es troben al poble de Bellmunt d'Urgell i a l'Almenara Alta, fora de la unitat (Serres de Bellmunt i Almenara), però molt a prop del límit (panoràmiques de la meitat occidental i oriental del territori, respectivament); al poble de Puiggròs (panoràmiques vers la part mitjana oriental); el tossal de la Nora, entre Alcoletge i Vilanova de la Barca (panoràmiques al paisatge fluvial del Segre, i la franja occidental de l'espai); la Fita Alta del tossal de les Tenalles (panoràmiques de tota la plana de Lleida); i, en darrer lloc, al tossal Pedrós, a Albatàrrec (panoràmiques al sector sud-occidental).

Possible evolució de paisatge

La posada en regadiu té una dimensió històrica rellevant però actualment no constitueix un element modificador del paisatge, en la mesura que no hi ha previsions de nous regadius.

Les pressions associades al desenvolupament urbà, el creixement industrial i les infraestructures de mobilitat al llarg de l'eix de l'A-2 (transformacions del sòl, abandonament de cultius i proliferació d'infraestructures de telecomunicacions) és previsible que tinguin un impacte notable en la desestructuració del paisatge. L'estructura nodal establerta pel Pla territorial parcial de ponent situa aquesta zona entre diverses polaritats de creixement (regional per a Lleida, subregional per a Tàrrrega, comarcal per a Balaguer, Mollerussa i

Granges a les rodalies de Bellcaire d'Urgell. Observatori del Paisatge

les Borges Blanques), de manera que caldrà tenir una cura especial en l'ordenació física dels nous creixements.

D'altra banda, tots els factors estructurals o externs que poden influir potencialment en el mercat dels productes agraris i en la indústria derivada tindran una enorme incidència en l'evolució del mosaic agrícola d'aquesta zona. Algunes tendències semblen estables, com, per exemple, s'espera que continuï el creixement moderat de la superfície de vinya. Contràriament, altres comporten un grau d'incertesa molt gran, com l'evolució de la PAC (política agrària comunitària), del preu del gasoil, el desenvolupament varietal, el canvi climàtic o la necessitat d'introduir sistemes de reg més eficaços i d'implantar noves concentracions parcel·làries, i poden tenir un impacte important en el mosaic agrícola existent. L'evolució i conservació dels escassos valors ecològics depenen de la declaració de figures de protecció eficaces i de l'elaboració de plans de conservació i gestió realistes al sòl de protecció especial.

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El risc d'inundació a les terres properes del riu Corb i del torrent de la Femosa.
- La proliferació de poblacions extenses de l'espècie invasora *Arundo donax* a gairebé tot el curs del riu Corb.
- Pressió urbanística i difusió d'edificacions il·legals a la perifèria urbana de les poblacions.
- Creixent implantació de zones de producció energètica mitjançant plaques fotovoltaiques.
- Les activitats extractives són nombroses a l'extrem sud-oriental i produeixen greus afectacions al paisatge.

- Pèrdua progressiva del pes específic de les explotacions familiars agràries, associada a canvis de cultius llenyosos per herbacis que simplifiquen el mosaic del paisatge.
- Abandonament i enderroc de construccions de cabanes de tàpia característiques de l'arquitectura rural d'aquest territori.
- Tala de l'arbrat de les banquetes, canals i desaigües sense planificació d'una possible substitució, repoblació o manteniment.

Oportunitats:

- La recuperació física i històrica dels camins ramaders pot esdevenir una oportunitat de promoció i valoració d'aquest paisatge.
- La recuperació de la vegetació arbòria i arbustiva autòctona dels marges de parcel·les, camins i desaigües que afavoreixen la qualitat paisatgística.
- La protecció i revaloració social de les construccions rurals de tàpia (cabanes, tanques i coberts).

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Uns reductes de vegetació estèpica ben conservats i gestionats.

Els cultius de regadiu s'estenen fins a l'horitzó en aquesta plana sense relleus, i substitueixen la vegetació estèpica pròpia de la unitat. Només alguns tossals trenquen l'horitzontalitat i són l'únic reducte de la vegetació espontània com el de Torregrossa, Miralcamp, Puiggròs, de Pedrós i Moradilla. Mantenir uns tossals ben conservats i gestionats és important per preservar els espais lliures d'aquesta unitat.

OQP 2

Unes zones humides representades per l'estany d'Ivars i Vila-sana, els coladors de Boldú i el prat de Montsuar que mantinguin la singularitat i biodiversitat de flora i fauna.

L'horitzontalitat de la plana ha donat lloc a l'endorreisme, amb la formació de diferents espais humits i estanys de notable interès biogeogràfic, com l'estany d'Ivars i Vila-sana, els coladors de Boldú i el prat de Montsuar. En els entorns d'aquests espais hi ha una vegetació molt singular que cal preservar i gestionar. Aquestes zones humides resulten interessants per al turisme ornitològic i com a recurs docent.

OQP 3

Uns canals amb banquetes arbrades funcionals i protegides, habilitades per al gaudi de la població local.

Les banquetes arbrades són un element característic del paisatge de la plana d'Urgell. La seva dimensió històrica lligada al manteniment dels canals i el seu ús social passat i actual fan que la població local estigui molt identificada amb el paisatge que dibuixen i que siguin usades com a espai de passeig i esbarjo.

OQP 4

Uns cursos fluvials dels rius Corb, d'Ondara i el torrent de la Femosa amb una vegetació associada que conservi la seva funcionalitat ecològica.

Els cursos fluvials d'aquesta unitat tenen trams on la vegetació de ribera dels seus entorns presenta un grau de degradació important. És indispensable mantenir la vegetació dels trams que mantenen més bon estat i restaurar-la en els trams més degradats d'aquests rius.

OQP 5

Un llegat històric ben conservat i potenciat turísticament.

La història d'aquesta unitat ha deixat un reguitzell d'elements que constitueixen també patrimoni paisatgístic, com els poblats ibèrics (Molí de l'Espígol a Tornabous i els Vilars a Arbeca), nombroses fortificacions (castells de la Ràpita, Linyola, Fuliola, Poal, Torregrossa i Puiggròs), edificis religiosos (les Sogues, de Bellvís, Mare de Déu de l'Horta, a Ivars, etc.). Aquests elements formen part del paisatge històric de la unitat i tenen elevades potencialitats turístiques.

OQP 6

Un paisatge amb parcs solars eficients i ben integrats i ubicats.

Els índexs de radiació solar de la zona i l'orografia plana de la unitat fa de les Terres de Ponent un territori susceptible d'acollir un nombre important de centrals fotovoltaïques en correspondència a la política energètica de la Generalitat. En tot cas, cal vetllar perquè la ubicació i les característiques d'aquestes instal·lacions incorporin mesures d'integració per evitar fragmentar i artificialitzar excessivament el paisatge rural.

OQP 7

Unes vies de comunicació permeables que permetin la connectivitat ecològica entre el nord i el sud de la unitat.

Les grans vies de comunicació de la unitat, és a dir, l'A-2, l'AP-2 i el TAV i, en menor grau, l'N-240, creuen la unitat d'oest a est de manera que fragmenten la unitat de nord a sud i dificulten la connectivitat ecològica entre els diversos espais naturals de la unitat.

Cal introduir elements que garanteixin la recuperació d'un cert grau de permeabilitat per tal de mantenir el pas de la fauna i minimitzar les barreres paisatgístiques.

OQP 8

Unes perifèries urbanes amb àrees industrials i terciàries, urbanitzacions, granges, etc. ubicades de manera racional i responen a les necessitats reals.

La plana d'Urgell és ocupada per una gran quantitat de poblacions de dimensions, casuístiques i trames urbanes diverses. La manca de relleu i la bona accessibilitat ha permès que en les darreres dècades s'hagi experimentat una proliferació d'àrees industrials i terciàries, urbanitzacions i edificacions agrícoles sense definició ni

ordenació prèvia al voltant dels nuclis compactes. Això ha empobrit el paisatge i fa necessària la implantació d'instruments d'ordenació dels accessos, perifèries i rodalia dels nuclis per aconseguir que s'hi integrin i no afectin el perfil paisatgístic de les poblacions.

OQP 9

Unes àrees agrícoles amb unes edificacions de suport integrades en el paisatge.

Els espais agrícoles de Ponent van units inevitablement a cabanes, tanques, magatzems i coberts distribuïts arreu del territori. És indispensable que totes aquestes construccions situades en sòl no urbanitzable estiguin ordenades i ben integrades en el paisatge de regadiu per no empobrir la perspectiva visual d'aquestes àrees.

Àrees amb valors especials per protegir

- Àrees agrícoles més representatives de la plana d'Urgell: entorn de la séquia de Safareig (nord del tossal Roig), del reguer de Vallfogona de Balaguer, peudemont de la serra de Bellmunt d'Urgell i al prat dels Arcs i lo Catellar (sud de Linyola).
- Tossals testimoni repartits pel territori (tossals de Torregrossa, del Pedrós, de Moradilla, del Coscollar, Petit, Montcofre, de Tosses, Poc, Vila, Fontà, Estinclells, Redó, Montalbà, Montperler, del pla de la Serra (Miralcamp), etc.
- Banquetes arbrades dels canals d'Urgell que defineixen la percepció del paisatge de la plana.
- Entorns de l'estany d'Ivars i Vila-sana, els coladors de Boldú i el prat de Montsuar, i altres zones humides reconegudes o recuperables.
- Cabanes, tanques i coberts de tàpia distribuïts per tota la plana d'Urgell, com a elements característics de l'arquitectura rural d'aquest territori.
- Salts d'aigua de la séquia Quarta del canal d'Urgell (entre "lo Collet" i la població de Juneda) i salt del Duran (Mollerussa).
- Vila closa de Juneda i vila closa de Puiggròs.

Àrees de foment de la gestió

- Restauració i gestió dels trams degradats dels rius Corb, Ondara, Cercavins i torrent de la Femosa.
- Espais de connectivitat ecològica nord-sud entre les grans infraestructures de la unitat que passen en sentit est-oest: A-2, AP-2, N-240, ferrocarril Lleida-Barcelona i TAV.
- Canal d'Urgell i la seva xarxa de recs i séquies que drenen tota la plana d'Urgell.
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (estany d'Ivars, Vila-sana i extrem septentrional dels secans de Mas de Melons-Alfés).

- Promoció, gestió i restauració del patrimoni històric i els seus entorns: poblats ibèrics del Molí de l'Espígol (Tornabous) i els Vilars (Arbeca), restes de castells de la Ràpita, Linyola, la Fuliola, el Poal, Torregrossa, Puiggròs, etc. i edificis religiosos, ermites i santuaris.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façana urbana de les poblacions que se situen a les proximitats de les principals vies de comunicació de la Plana d'Urgell: AP-2, A-2, N-240 i C-53.
- Conreus abandonats que toquen a les zones industrials i urbanes dels entorns de Lleida, Alcoletge, Tèrmens, Juneda, Mollerussa, Golmés, Bellpuig i tots els municipis de la primera corona de Lleida.
- Restauració de les banquetes arbrades que segueixen el traçat dels canals d'Urgell.
- Delimitació, protecció i conservació dels camins rurals.
- Àrees industrials que s'estenen al llarg del recorregut de l'A-2: Bellpuig, Golmés, Mollerussa, Vila-sana, Fondarella, i al llarg de l'N-240: les Borges Blanques, Juneda i Lleida.
- Recorregut de les línies d'alta tensió: una paral·lela a la carretera Lleida-Balaguer, una que creua la unitat per l'extrem meridional i una que segueix el corredor central d'infraestructures.
- Principals vies de comunicació, especialment l'A-2, l'N-240 i el nou traçat del TAV.
- Granges situades a la rodalia dels pobles de Penelles, Boldú, la Fuliola, Linyola, Ivars d'Urgell, Castellnou de Seana, Torregrossa, Juneda, etc.
- Restauració d'àrees amb activitats extractives abandonades: zona del tossal de les Forques (sud d'Alcoletge), pla de la Serra i lo Pla (entre Sidamon i Miralcamp) i entre Miralcamp i Puiggròs.

Continua de la pàgina anterior

- Zones de concentració de centrals fotovoltaïques: nord de Puiggròs, Juneda, etc.
- Zones d'extracció de grava i àrids als tossals de la rodalia de Miralcamp i Bellpuig.
- Urbanització difusa i habitatges en sòl no urbanitzable, als termes de Golmés, les Borges Blanques, Juneda, Puigverd de Lleida i Alcoletge.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - c) Estany d'Ivars-Vila-sana
 - d) Puiggròs
 - e) Tossal de la Nora
 - f) Tossal Pedrós
 - g) Fita Alta del tossal de les Tenalles
- Senyalització dels recorreguts d'interès o dels itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Ivars d'Urgell-Vila-sana
 - b) Tèrmens-Menàrguens-Bellvís
 - c) La Guàrdia d'Urgell-Almenara Alta-Agramunt
 - d) Boldú-Bellcaire d'Urgell
 - e) Mollerussa-Torregrossa-Juneda
 - f) Bellpuig-Belianes
 - g) Vilanova de Bellpuig-les Borges Blanques (enllaç C-233)

22. Secans d'Utxesa

Comarca:

Pertany a la comarca del Segrià, però té un petit endinsament a la comarca de les Garrigues a la part més oriental.

Superfície:

19.710 ha

Municipis:

Composta pels termes municipals d'Alfés, Aspa, Alcanó, Sunyer i Sarroca de Lleida. També per part dels termes de Montoliu de Lleida, Albatàrrec, Lleida, Artesa de Lleida, Castellans, Cogul, Aitona, Seròs i Torres de Segre.

470

Espai d'interès Natural de la timoneda d'Alfés. Oriol Alamany

Trets distintius

- Espai de transició entre el paisatge fluvial del Segre, d'una banda, i l'interior continental i elevat de la plataforma garriguenca, de l'altra.
- La seqüència de valls estretes accentua la presència dels afluents i prepara les entrades de les estructures lineals mixtes de l'interior de les Garrigues, que es componen de la combinació de la vegetació de garriga i la vegetació agrícola de secà.
- La màquia es troba reduïda a petites clapes. En canvi, la brolla calcícola hi és molt estesa. Als vessants dels turons hi creixen llistonars i espartars, en exposició nord i sud, respectivament.
- Franja adjacent a tota la meitat nord amb secans cerealístes. Al sector sud, més trencat, l'activitat agrícola es limita als fruiters de secà que es restringeixen, gairebé exclusivament, al fons de les petites valls que estructuraven el territori. En aquesta zona sud, també hi ha la presència de terrasses de murs de pedra seca, que s'estenen fins als costers de l'Ebre.
- Camps de cultiu de secà seguint un patró organitzat, que transmet ordre, en què predominen línies no estrictament rectes. L'estructura està més dominada per les textures contrastades (grossa pels fruiters i fina pels herbacis), que per les difuminades línies dels marges.
- Paisatge agrícola molt canviant al llarg de l'any, amb fronteres visualment nítides entre usos del sòl.
- Destaca el canal de Seròs, construït l'any 1914, amb l'objectiu de derivar aigua del Segre per a la central hidroelèctrica d'Aitona. Aquest canal recorre serpentejant a l'extrem nord, de forma que determina la localització al sud-oest dels fruiters de regadiu.
- Pantà d'Utxesa encastat en aquest espai com una singularitat de gran força visual, que presenta variacions estacionals importants. La presència de l'aigua en làmina superficial, rodejada per la vegetació permanent (principalment canyissar), afegeix qualitat i varietat al paisatge dels secans d'Utxesa, sobretot a la primavera i l'estiu.
- Poblament compacte i de tipologia rural. Els principals nuclis de població són: Montoliu de Lleida, Sunyer, Alfés, Aspa, Alcanó i Sarroca de Lleida. Una gran majoria de les poblacions s'han originat al voltant d'un castell construït abans o durant la conquesta comtal.

Itineraris:

22 Aspa-Alfés

23 Sudanell-Sarroca de Lleida-Utxesa

Llegenda:

Mirador

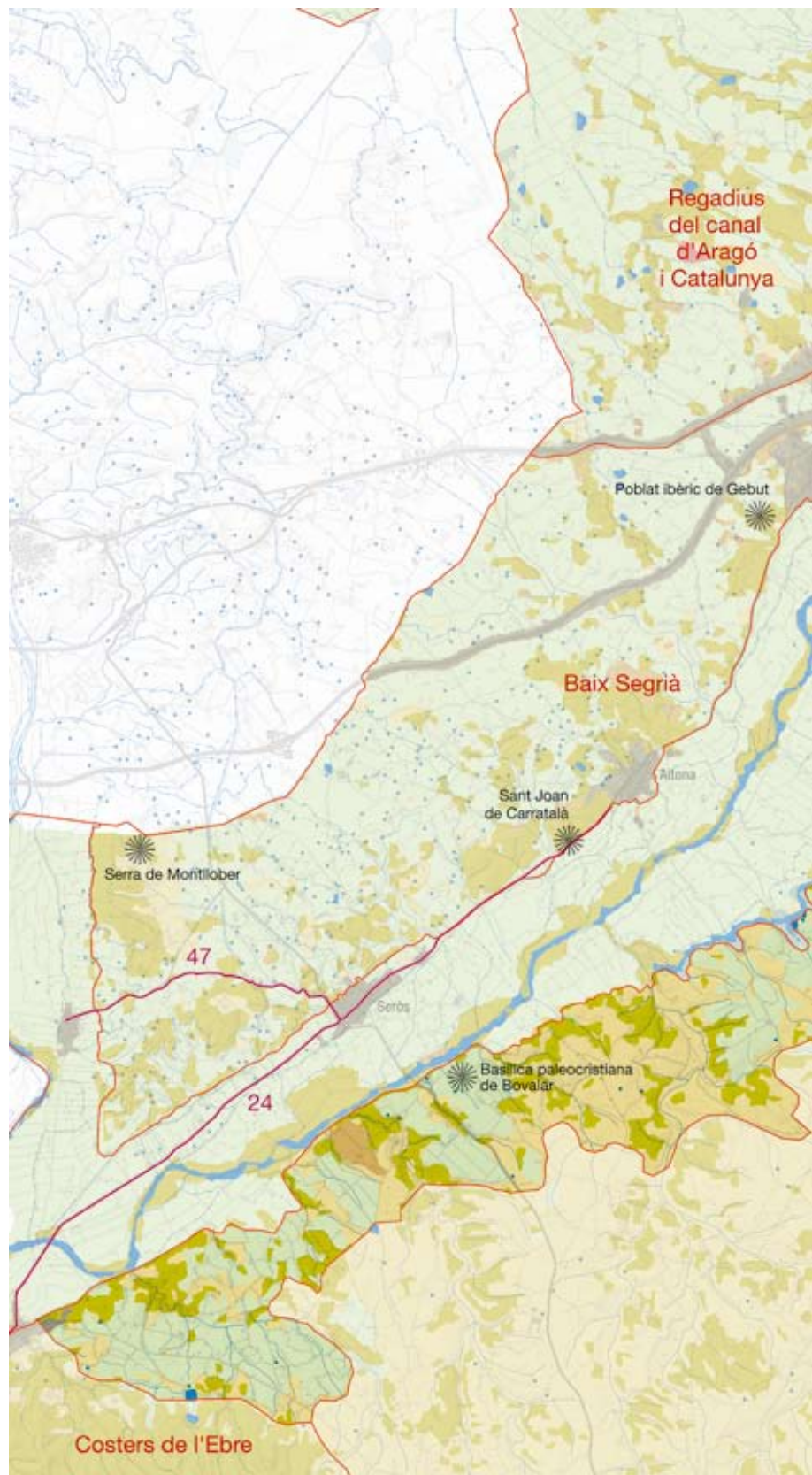

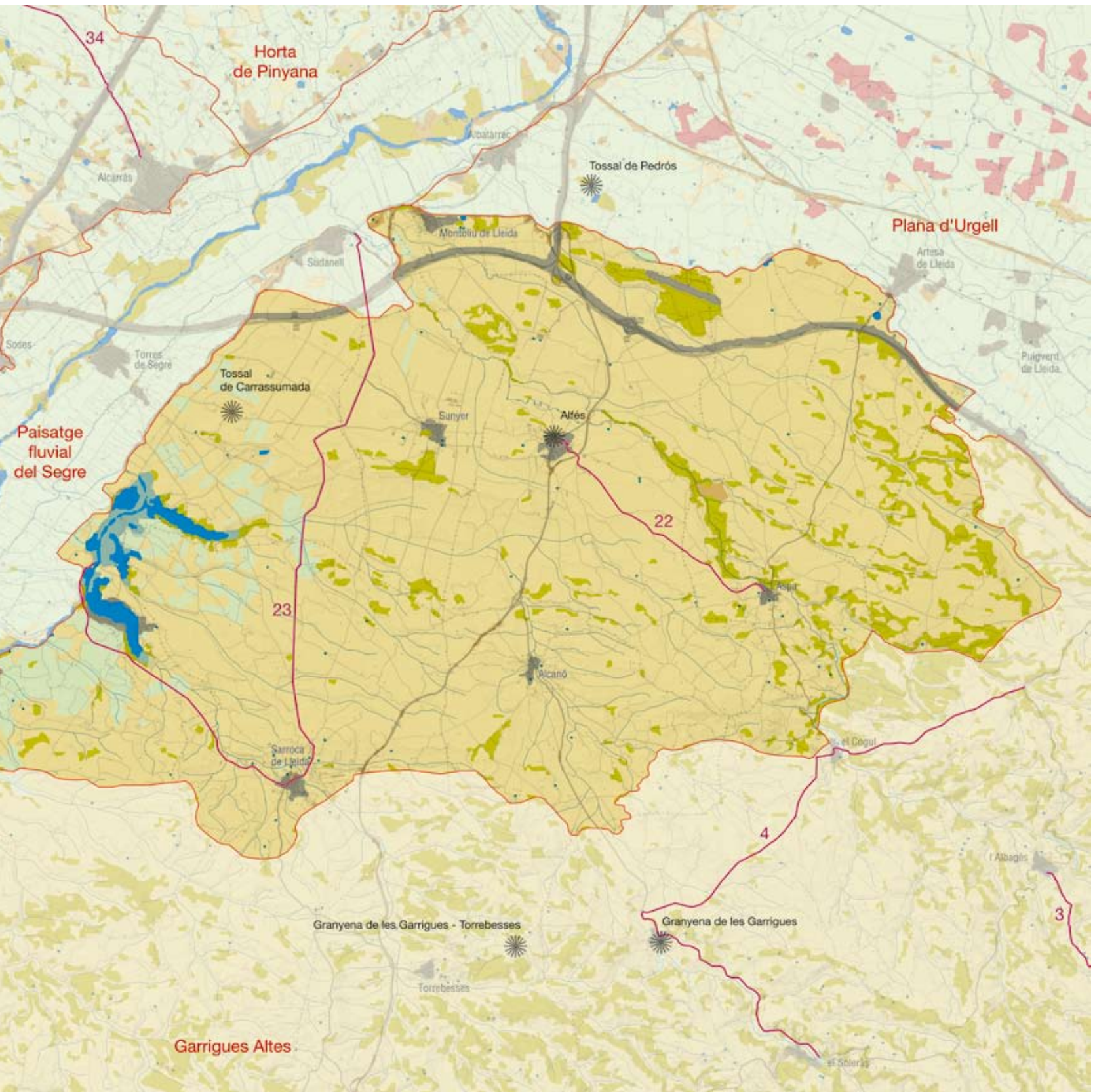
Itinerari

472

0 1 2 3 km

Elements naturals i humans que constitueixen el paisatge

Els Secans d'Utxesa tenen un clima mediterrani subàrid continental, amb precipitacions al voltant dels 400 mm anuals; això comporta que la vegetació natural de la zona sigui de tipus planopere-nnifoli, adaptada als eixuts estivals. Els contrastos tèrmics i les sequeres són els trets més distintius d'aquestes terres.

Els principals materials geològics que afloren al territori són lutites i gresos continentals d'edat terciària que alternen rítmicament, els quals al sector oriental es presenten en forma de potents paleo-canal. En molts llocs aquests materials es troben parcialment recoberts per dipòsits d'origen al·luvial aportats pel Set i la Vall Major, així com per un mantell d'alteració que l'home ha aprofitat per implantar les terres de cultiu. El territori és planer, però la major competència d'alguns materials ha permès la preservació de turons i tossals de cim pla, estrets i allargats perpendicularment al riu Segre. Són relleus d'alçada relativament escassa, però suficient per quedar com a illes enmig del regadiu, cosa que les destaca neta-ment en el paisatge, com és el cas del tossal de Carrassumada. Finalment, cal dir que al fons de les valls seques hi ha un drenatge insuficient i els sòls contenen elevades concentracions de sals.

Tret de les àrees embassades i del canal de Seròs, pràcticament no hi ha aigua superficial circulant, si no és en període de pluja. Tanmateix, hi ha la part baixa del riu Set, vall de Secà, Vall Major i vall de Carratalà. Tots aquests cursos, de cabal intermitent, desemboquen al riu Segre, dins del paisatge fluvial del Segre. D'altra banda, aquesta zona té 90,5 ha de zones humides (Utxesa-Secà, Burgebut i Simó) que serveixen per a la regulació del canal de Seròs i que es van aconseguir aprofitant el tancament de tres valls seques (valls de Secà, Major i Burgebut) mitjançant dics i el posterior negament amb les aigües procedents del canal. El canal es construí l'any 1914 amb l'objectiu de derivar aigua del Segre per a la central hidroelèctrica d'Aitona.

La vegetació potencial del territori correspondria fisiognòmicament a una bosquina alta i impenetrable; florísticament a una màquia continental de garric i arçot típica (*Rhamno-Quercetum cocciferae subass. quercetosum cocciferae*). La vegetació actual, però, és ben diferent. La màquia es troba reduïda a petites clapes allà on l'existència de relleu ha impedit els usos agrícoles. La brolla calcícola (*Rosmarino-Ericion*), que aixopluga endemismes de flora ibèrica i iberomagrebina, és, en canvi, ben estesa. Als vessants dels turons s'hi fan llistonars (*Thero-Brachypodion*) i espartars (*Agropyro-Lygeion*), en exposició nord i sud, respectivament.

A la rodalia del pantà d'Utxesa i dels altres espais humits que hi ha aigües avall del canal de Seròs hi ha una vegetació permanent que reuneix un conjunt d'hàbitats molt importants per a la flora i la fauna: canyissars (*Phragmition australis*), jonqueres higrohalòfiles (*Juncion maritimi*), tamarigars (*Tamaricion africanae*), herbassars (*Thero-Suaedion*) i matollars halòfils (*Suaedion braun-blanquetii*) i halonitròfils (*Salsolo-Peganion*). Un altra zona humida de gran interès, per bé que certament molt limitada, és el tram del riu Set entre Aspa i Alfés, on s'hi troba una freixeneda i una omeda (*Populion albae*), acompanyada sovint per canyissars (*Phragmition australis*).

Actualment, els espais agrícoles dominen el paisatge. Les terres tenen una aptitud general per a l'aprofitament agrícola bona o moderada (87% del territori); les de major aptitud es localitzen als eixos Alfés-Sunyer i Alcanó-Utxesa, així com també a les noves terres transformades en regadiu de Torres de Segre. Les limitacions més importants són el relleu (escarpaments d'antigues terrasses del Set i plataformes estructurals de calcàries) i la salinitat (en alguns fons de vall o depressions mal drenades). Els camps de cereals (*Secalio cerealis*) i els fruiters de secà (*Diploaxion erucoidis*) actualment comparteixen espai amb els conreus herbacis extensius i els fruiterars de regadiu (*Panico-Setarion*).

El poblament és compacte i de tipologia rural. Els principals nuclis de població són: Montoliu de Lleida, Sunyer, Alfés, Aspa, Alcanó i Sarroca de Lleida. Una gran majoria de les poblacions són cas-

474

Turons testimoni i conreus des de la carretera C-12 direcció Lleida. Observatori del Paisatge

Panoràmica del sud-est d'Alfés on es poden observar conreus distribuïts en terrasses i granges. Observatori del Paisatge

Canal de Seròs. Observatori del Paisatge

trals, és a dir, originades al voltant d'un castell construït abans o durant la conquesta comtal. La majoria de les vegades el castell és l'element urbanístic estructurador, com és el cas del poble de Sarroca de Lleida. D'altra banda, el nucli d'Alfés, abans fortalesa, conserva encara l'estructura de vila closa i és conegut com la Vileta. El poble s'eleva en un turó sobre la riba esquerra del riu Set, i, des dels punts elevats del nucli, es veu una àmplia panoràmica de la ciutat de Lleida.

Pel que fa a les infraestructures, l'element més destacable és la presència del canal de Seròs, construït l'any 1914, amb l'objectiu de derivar aigua del Segre per a la central hidroelèctrica d'Aitona, i que constitueix el límit occidental. Aquest límit concentra la majoria de les infraestructures de més importància visual: dues línies d'alta tensió, l'abocador controlat de runes d'Albatàrec, visible des de la carretera C-12; la bassa de purins de Torres de Segre, situada a un quilòmetre de la carretera C-230a. D'altra banda, cal dir que l'autopista AP-2 secciona el territori pel nord.

Evolució històrica del paisatge

Al bronze mitjà i final es bastiren els primers assentaments estables a la plana, ben a prop dels cursos d'aigua i en llocs enlairats. Són d'aquesta època el jaciment del Morro i Solibernat (Torres de Segre), el Puntal d'Aubet (Soses), Montfriu, Burgebut, Carratalà i Genó (Aitona), tossal Folies, Roques de Sant Formatge (Seròs) i Sant Jaume (la Granja d'Escarp). Durant tot aquest període i l'edat del ferro l'home perfeccionà les arts del conreu i la domesticació dels animals, influenciat per l'arribada de corrents centreeuropees. Aquestes terres, poblades per ilergets, tenien a l'Utxesa el principal centre comercial, i es veieren immerses en la guerra civil que disputaren Cèsar i Pompeu (any 49 aC), al llarg del riu Segre, des de Corbins fins a l'aiguabarreig amb l'Ebre. El territori degué ser eminentment rural, amb predomini de conreus de secà.

Fins al segle v dC l'agricultura fou pròspera, però a partir del segle viii la invasió sarraïna provocà un fort despoblament. De tota manera, són nombroses les localitats que han arribat als nostres dies i que tenen un origen àrab. A partir del segle xi s'inicià el repoblament d'aquestes terres per part dels cristians per defensar el territori conquerit de noves incursions sarraïnes. Moltes de les terres de la plana occidental ponentina que eren ermes passaren a contenir els conreus bàsics, que havien de perdurar durant els segles posteriors: blat, civada, ordi, vinya, oliveres i ametllers.

Els investigadors de l'arqueologia del paisatge estan d'acord en el fet que una bona part del paisatge agrícola medieval es va construir per adaptació del paisatge creat amb la centuriació romana, de la qual les terres del Segrià serien una bona mostra. D'altra banda, aquest territori ha estat tradicionalment terra de pastures d'hivern en la transhumància de llarga distància catalana. Aquí s'aprofitava l'herba de terra baixa, mentre les muntanyes eren nevades. Això explicaria l'existència d'una xarxa de camins ramaders i morriadors o zones de descans, tots ells desapareguts en sobreposar-se les carreteres actuals i les transformacions en l'ús del sòl. Durant els segles xvi a xviii, igual que en altres sectors de la plana de ponent, aquestes terres hagueren de suportar epidèmies, atacs de bandolers i guerres, que portaren destrucció i despoblament.

A les terres adjacents al Segre l'activitat antròpica (agricultura i pastura) efectuada al llarg del segle xix motivà canvis molt importants en el paisatge, que es traduïren en l'eliminació gairebé total de la coberta vegetal. Els darrers cent anys, amb la construcció del canal de Seròs, i més recentment amb la concentració parcel·lària i la posada en regadiu d'una part dels termes de Torres de Segre, Sunyer, Sarroca i Aitona, la transformació del paisatge ha assolit una de les fites més grans de la història. Les obres realitzades no solament no han afectat la geomorfologia del territori, tot eliminant relleus suaus, sinó que també han fet possible rentar les sals que contenien els sòls i que limitaven els cultius. D'altra banda, també s'han desermat terres de conreu abandonades ja fa molts anys i que contenien una vegetació natural d'afinitat estèpica que reunia molts valors ecològics i que a hores d'ara han desaparegut.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització actual del paisatge està condicionada pel clima semiàrid, que ha suposat històricament dificultats per el desenvolupament de les activitats humanes. L'ocupació vigent del sòl es caracteritza per un predomini de l'activitat agrícola, que s'ha anat ajustant al particular relleu d'aquesta estreta franja de terra, entre el riu i la plataforma garriguenca. Les terres, que d'antuvi degueren estar recobertes per vegetació llenyosa, bosquines sobretot, i formacions herbàcies xeròfiles (llistonars i espartars) foren rompudes i pasturades fins a acabar de dibuixar el paisatge actual en mosaic.

Actualment, la diversitat d'usos del sòl és relativament elevada, amb predomini del secà herbaci (51%) i dels fruiters de secà (28%). D'altra banda, el canal de Seròs recorre serpentejant a l'extrem nord, de manera que determina la localització al sud-oest dels fruiters de regadiu (9%). Lluny del Segre, a l'est, es refugien les bosquines (8%).

Les tesselles de cultiu del secà segueixen un patró organitzat, que transmet ordre, en què predominen línies no estrictament rectes. L'estructura està més dominada per les textures contrastades (grossa per als fruiters i fina per als herbacis), que per les difuminades línies dels marges. El màxim grau de desenvolupament vegetal dels conreus herbacis de secà és a la primavera. Aquesta és, per tant, l'estació de la verdor. L'estiu implica un contrast de colors en tenir lloc l'eliminació vegetal produïda per la sega i el posterior llaurat.

Els conreus llenyosos de secà se signifiquen paisatgísticament per la dilatada floració del mantell de ravenissa blanca (*Diplotaxis erucoides*), la qual cobreix el sòl després de la poda i el llaurat a final d'hivern. La seva posició topogràfica esglaonada sobre murs dibuixa línies horitzontals que remarquen la configuració del terreny a la part sud dels secans d'Utxesa, tot accentuant el seu caràcter de paisatge obert i anticipant el domini visual que arriba fins a les Garrigues altes. Transitòriament, els conreus llenyosos adquireixen una forta heterogeneïtat visual en l'alternança de les estacions, amb la floració, el desenvolupament i la caiguda de la fulla de l'ametller, que ofereix més contrastos interns en les seves tesselles que l'olivera, espècie que és de fulla perenne i amb la qual s'intercala.

Les tesselles de regadiu configuren un paisatge més homogeni, més ordenat, on el desenvolupament vegetal estableix etapes canviants. Hi és de gran valor la floració primaveral, rosa o blanca, dels fruiters. La màxima verdor succeeix més tard que al secà, entre l'estiu i la tardor.

Aquesta és, doncs, una de les unitats amb un paisatge de transició entre el paisatge fluvial i l'interior. En aquesta zona longitudinal es localitza una desena de desembocadures de diversos afluents, de diferents extensions i amb contrastats graus d'influència sobre el paisatge immediat. El pantà d'Utxesa s'encasta en aquest espai com una singularitat de gran força visual, que presenta variacions estacionals importants. La presència de l'aigua en làmina superficial, rodejada i invalidada per la vegetació permanent (principalment

canyissar), afegeix qualitat i varietat al paisatge dels secans d'Utxesa, sobretot a la primavera i l'estiu. No obstant això, la seva situació d'adjacència visual a línies elèctriques i altres infraestructures en disminueix el valor paisatgístic.

El 33% de la superfície d'aquesta zona va canviar d'ús del sòl el decenni 1992-2002. Aquestes transformacions han estat i segueixen essent condicionades en gran mesura pel difícil equilibri entre la implantació de nous regadius i les necessitats de protecció de les aus estèpiques mitjançant la declaració de zones ZEPA (zona d'especial protecció per les aus), que afecten més del 30% de la superfície. La superfície ocupada per fruiters de regadiu es va duplicar en aquest període, però hi ha un menor nombre de tesselles, i es mostren valors d'agregació significativament majors i menor grau de mescla amb altres usos. Tot això indica un patró espacial de canvis molt localitzat, com seria d'esperar després de les concentracions parcel·làries del període. Al seu torn, els cultius de secà retrocedeixen en superfície i en nombre de tesselles, i els fruiters en particular apareixen molt més dividits i mesclats amb altres classes d'usos del sòl el 2002 que el 1992.

Certament, en els darrers anys s'han produït intenses transformacions de les terres de secà i erms (ordi) a cultius de regadiu i de suport per degoteig. Els fruiters de fruita dolça (presseguers principalment), farratges, cereals d'estiu i oliveres han transformat el paisatge, juntament amb les infraestructures hidràuliques i els efectes de les concentracions parcel·làries. L'escassa vinya (19 ha) ha desaparegut d'aquestes terres. Les classes naturals de vegetació, boscos, bosquines i prats, van augmentar entre 1992 i 2002. Els sòls de vegetació escassa també van augmentar lleugerament la seva extensió (de 76 a 113 ha).

Singularment, la concentració d'àrees de conreus abandonats a la part nord, a la vora del límit amb la plana d'Urgell (un límit que és marcat pel canal d'Urgell), ofereix una imatge reforçada del canvi de l'estructura tradicional del paisatge agrícola a causa del tram de l'autopista AP-2. Aquest fenomen d'abandonament influeix també l'entorn d'Alfés, fet que indica quines poden ser les dinàmiques del paisatge si es produeixen noves ocupacions del sòl i de quina manera aquestes dinàmiques poden amenaçar la seva imatge visual o empobrir la riquesa visual pròpia del paisatge de secà.

Pel que fa a la dinàmica urbana, els Secans d'Utxesa presenten dinàmiques de despoblament, una situació similar a la d'altres zones formades fonamentalment per nuclis rurals. D'altra banda, moltes poblacions no disposen de planejament vigent o només tenen una delimitació de sòl urbà (DSU).

Expressió artística del paisatge

Josep Vallverdú es refereix, en el seu llibre sobre *Els rius de Lleida*, a l'excel·lència del pantà d'Utxesa en el context d'aridesa que domina aquesta unitat de paisatge.

"Els volts del pantà d'Utxesa són desèrtics, tristos. És un paisatge àrid, argilós, pla, i a l'hivern ens fa pensar en Poe. Una caseta de la Societat de pescadors és tot el signe de

Pantà d'Utxesa. Observatori del Paisatge

vida, més uns fogons preparats per als pescadors. Joncs i granotes, i, en l'aigua aturada, el petit glop d'un peix que salta. No hi ha un poble a la vora"

(Vallverdú, 1973 : p. 313-314)

D'altra banda, cal destacar que la consolidació del pantà d'Utxesa com un nucli important d'interès ecològic l'ha impulsat com a punt de referència en el camp de la fotografia de la natura, especialment de l'avifauna.

Valors en el paisatge

La part sud d'aquest paisatge conté part del jaciment geològic Successió oligocena de la serra Picarda-Montmaneu, de gran interès. Quant als valors ecològics, s'inclouen els EIN (espai d'interès natural) Erms d'Aitona i, al sud, Utxesa, Mas de Melons i la Timoneda d'Alfés. Als erms d'Aitona la implantació de conreus de regadiu en les proximitats de l'espai protegit ha reduït en gran mesura la naturalitat del territori. La timoneda d'Alfés i el mas de Melons conserven una part dels valors naturals pels quals van ser definits. Altres valors, especialment els corresponents a l'ornitofauna, s'hi troben molt amenaçats.

Aproximadament una tercera part de la zona és inclosa a la xarxa Natura 2000. A l'est hi ha l'espai secans de mas de Melons-Alfés i cap al sud-oest l'espai secans del Segrià i Utxesa. Ambdós espais són zona d'especial protecció per a les aus i alhora lloc d'interès comunitari. Convé destacar, però, que 158 ha han estat excloses de l'espai secans del Segrià i Utxesa i, per tant, han estat també excloses de la xarxa Natura 2000.

Aquest territori també inclou la Reserva Natural de Fauna Salvatge d'Utxesa (280 ha) i l'Espai d'Interès Natural d'Utxesa (642 ha), declarats com a tals, els anys 1990 i 1992, respectivament. Aquesta zona humida és la més important d'aquest territori i, després de l'estany d'Ivars, és també una de les més notables de ponent. El seu valor té a veure tant amb la seva extensió superficial com amb l'interès dels seus sistemes naturals. L'espai combina una elevada diversitat biològica i representativitat, amb la presència d'espècies i hàbitats d'interès comunitari, i conté un interès paisatgístic ben remarcable. A més a més, a les zones humides (Utxesa) hi ha un element paisatgístic molt important que són els ocells. De fet, Utxesa gaudeix d'una protecció eficaç, però caldria vetllar perquè l'eutrofització de les aigües no malmetés els macròfits submergits i no posés en perill bona part de les xarxes tròfiques que s'hi reprodueixen.

Els valors naturals es concentren a la proximitat dels pantans, ribera del Set i als turons repartits pel territori. I tant la flora com la fauna lligades a aquests ambients són, òbviament, de necessitats i de caràcter totalment oposats. A la proximitat de les zones humides es localitza una flora representativa de l'element florístic eurosiberià i espècies de fauna de gran valor biogeogràfic, amb nombroses excepcionalitats solament justificades per la presència d'aigua en un territori que rep la influència de les planes eixutes de la conca mitjana de l'Ebre. Les zones eixutes dels turons i els erms

concentren una excel·lent representació de plantes del grup corol·lògic mediterrani estèpic, ornitofauna, herpetofauna i mastofauna que a pocs llocs de Catalunya es veu concentrada en tan escassa superfície.

A la zona de la Reserva Natural de Fauna Salvatge d'Utxesa es troben hàbitats d'interès comunitari prioritari com són els aiguamolls calcaris amb mansega (*Cladium mariscus*), i no prioritari com els poblaments submergits de potamogetons (*Potamion*) i jonqueres (*Molinio-Holoschoenion*). A la resta del territori, i sobretot a la part meridional, hi ha presència de prats mediterranis rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*) d'interès comunitari prioritari. Cal destacar la ribera del riu Set, entre Alfés i Aspa, atès que no està protegida per cap figura de protecció, però consta d'una excepcional i ben conservada freixeneda i omeda, que actua de refugi per a determinades espècies de la fauna.

Finalment, cal dir que els secans d'aquesta zona tenen especial importància per a la conservació i connectivitat d'espècies estèpiques en perill crític, en perill o molt escasses, com la ganga (*Pterocles alchata*), la xurra (*Pterocles orientalis*), l'esparver cendrós (*Circus pygargus*), el sisó (*Tetrax tetrax*), l'alosa becuda (*Chersophilus duponti*), les terreroles (*Calandrella brachydactyla*, *Calandrella rufescens*) o la calàndria (*Melanocorypha calandra*).

Entre els valors històrics d'aquest paisatge, es troben el nucli antic d'Alfés, abans fortalesa, que conserva encara l'estructura de vila closa i és conegut com la Vileta, i les fortificacions següents: del castell Vinfaro (en ruïnes, vora el riu Set); el castell Palau, amb una galeria romànica i una sala gòtica; el castell d'Alcanó i l'església, amb un interessant conjunt de muralles que encerclen el poble; i el castell de Sarroca, amb una torre quadrada en bon estat i uns murs que daten dels segles XIII i XIV, d'origen islàmic. D'altra banda, sobretot a la part més meridional, són importants les construccions de pedra seca; per exemple murs i cabanes de volta, molt abundants a Aspa.

Aquesta zona no es caracteritza per atresorar una representació religiosa destacada en el paisatge. Només hi destaca l'església de Sant Pere d'Alfés, d'estil romànic amb tres naus; la basílica paleocristiana del Bovalar; l'ermita de la Mare de Déu de Carrassumada, al terme municipal de Torres de Segre, que corona un tossal pelat, des del cim del qual es domina tota la clotada del trajecte final del Segre; i en darrer lloc l'església de Santa Maria de Sarroca de Lleida, amb façana plateresca, del segle XIV. Cal una menció especial també a l'aplec anual de l'ermita de Carrassomada on, fins fa poc, hi vivia un ermità.

Aquest paisatge es troba al nord de les Garrigues Altes, i el relleu ja mostra les primeres pistes del canvi de la seva morfologia. La seqüència de valls estretes accentua la presència dels afluents i prepara les entrades de les estructures lineals mixtes de l'interior de les Garrigues, que es componen de la combinació de la vegetació de garriga i la vegetació agrícola de secà. Les parcel·les mantenen una mida especialment reduïda a les zones amb major pendent, amb una orientació predominant nord-sud. La zona sud es caracteritza per la persistència de terrasses de murs de pedra seca, que s'estenen fins als Costers de l'Ebre.

Població de Sunyer, amb el perfil de la Seu Vella de Lleida al fons. Observatori del Paisatge

En l'esfera dels valors estètics cal destacar també els patrons d'assentament de Sarroca de Lleida i Aspa. Sarroca de Lleida aprofita la topografia del tossal de Petxango per assentar-se i és una de les primeres poblacions característiques dels patrons que segueixen l'estructura lineal de la comarca de les Garrigues. D'origen islàmic, ocupa un indret privilegiat, en primer lloc perquè permet la vigilància de la vall de la Socarrada i, en segon lloc, perquè aprofita l'aigua de l'afluent de la Vall Major per al regadiu agrícola. Al seu torn, Aspa se situa en un meandre del riu Set, comparteix les mateixes característiques que Sarroca de Lleida, però també participa de les Garrigues Altes. Els primers habitants escolliren aquesta localització estratègica, amb visibilitat panoràmica sobre el territori que permet el control de l'accés pel riu, i que alhora aprofita l'aigua com a recurs.

Encara des del punt de vista estètic, cal destacar també alguns elements vegetals singulars, com els presents al pantà d'Utxesa i els hàbitats associats; els elements vegetals concentrats a la rodalia

Noves terres de regadiu a l'extrem oriental del terme de Torres de Segre, al turó de la Llacuna. Observatori del Paisatge

del riu Set, en un espai ja protegit pel PEIN (pla d'espais d'interès natural); els hàbitats vinculats amb l'aigua a la zona d'encreuament del riu que prové de la Vall Major i els secans de mas de Melons i de la vall del Secà, on afloren aiguamolls calcaris amb mansega (*Cladium mariscus*); les brolles de romaní i boscos de ribera de *Populus* acompanyen el seu curs cap al Segre; i finalment, encara es preserven formacions lineals de prats mediterranis naturals que es troben tot al llarg de la unitat. En tot cas, la vegetació característica de les garrigues se situa a les partions topogràfiques longitudinals, principalment a la vall de Coma Madrena i al curs de la riera de Melons a la vall de Matxerri.

La imatge visual, majoritàriament ocupada per conreus herbacis extensius de secà, es caracteritza pels canvis cromàtics puntuals sobtats. Algunes franges de brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), timonedes –amb foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*)– i llistonars (prats secs de *Brachypodium retusum*) ofereixen una imatge persistent. D'altra banda, el límit d'aquesta zona amb el paisatge fluvial del Segre, caracteritzada pels fruiters de regadiu, és subjecta a canvis cromàtics estacionals.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'estructura morfològica, que a primer cop d'ull pot semblar plana, consta de relleus longitudinals orientats est-oest, que permeten només àmbits de visió força tancats. Aquesta estructura morfològica varia gradualment de la zona sud-oest a la sud-est, ja que és més planera al límit sud-oest i aleshores, a mesura que hom s'apropa a la plataforma garriguenca, s'hi accentua la presència dels relleus longitudinals orientats est-oest. És per aquest motiu que a l'oest, de sud a nord, les visions esdevenen més obertes, i es manté visible un gran percentatge del territori. Hi ha algunes excepcions, per exemple, la riera de Melons, el tossal de Carrasumada, que influeixen dràsticament en la qualitat de la visibilitat, atesa la seva posició central que divideix la zona en dues parts. També és una excepció la zona entre el tossal i el secà, que s'ellavissa de les Garrigues altes i manté una visibilitat tancada i autònoma amb molta escassa connexió visual amb la resta del territori. En canvi, a la banda sud-est, els àmbits visuals són molt més fragmentats, delimitats per les conques visuals longitudinals dels eixos de les valls.

Cal remarcar també que per aquest territori hi creua el canal de Seròs, que separa la zona oest, amb plantacions de regadiu, de la zona est de secà. Aquesta diferenciació caracteritza la imatge visual, ja que els dos àmbits tenen un fort contrast quant a parcel·lació i cromatisme.

Les visibilitats des de la carretera C-12, en direcció cap a Almatret, presenten visions força limitades a l'entorn més pròxim. La imatge visual es caracteritza per una seqüència de conreus herbacis extensius de secà i de fruiters a les zones amb més pendent. A

Vista aèria de Bovalar, un mirador excel·lent per poder contemplar el riu Segre i l'horta que s'estén als seus peus. Imatge cedida pel Servei d'Audiovisuals de la Fundació Pública de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

mesura que hom s'apropa al sud apareixen matolls, de manera puntual, i, en un segon pla, timonedes d'esparbonella, broles de romaní i llistonars. Tot arribant a Alfés, una destacable filera d'arbres esdevé una pantalla visual, que crea una discontinuïtat en la percepció del territori.

Les visibilitats des de l'autopista AP-2 mostren visions ben diverses, de manera que permeten la visió d'àmbits que restaven amagats des de la C-12. Si es recorre en direcció est-oest, a l'inici, les visions són closes i reduïdes a l'entorn pròxim. Tanmateix, cap a l'oest, es van obrint, i finalment es pot arribar a veure el canal d'Urgell. Com a horitzó constant, hi ha el tossal de Carrassumada, amb llistonars i matollars, que impedeix la visió de la banda sud d'aquest territori.

Els principals miradors, des dels quals es poden contemplar àmplies faixes de territori propi i veí, es poden localitzar al tossal de Carrassumada (panoràmiques generals de la meitat occidental del territori); al poble d'Alfés, al costat de l'església i a la rodalia del cementiri (panoràmiques del nord i extrem oriental); Bovalar (panoràmiques al sud-oest del territori i al Paisatge Fluvial del Segre). Un altre camí molt interessant per a l'observació de la fauna de la zona humida d'Utxesa és el camí del riu des de Torres de Segre.

Possible evolució del paisatge

El canvi de secà a regadiu influenciarà de forma dràstica aquesta zona, i aquest és previsible atesa la parcial inclusió a l'àrea d'influència del canal Segarra-Garrigues. La suavitat del pendent facilita l'oportunitat del canvi de mida de les terrasses, que, unit al canvi de color i a la morfologia general dels cultius, fa molt previsible una transformació de la imatge del lloc, de forma que s'assemblarà més al paisatge present a la plana d'Urgell. En aquest sentit, l'àrea

pertany als sectors de reg 12 i 13 del canal, que es corresponen amb la zona de reg denominada "Elevacions del baix Segre" (EBS) i la dotació prevista és de transformació (6.500 m³ ha any). La concentració parcel·lària es dona ja per executada a Montoliu de Lleida i Sunyer, i hi ha bases definitives a Alfés, provisionals a Alcanó i Sarroca de Lleida. D'altra banda, existeix una sol·licitud de concentració a Aitona.

Les característiques espacials (configuració i gestió de marges, erms, bosquines i guarets) i la intensitat d'aquestes transformacions (tipus de cultius, tècniques, utilització de productes químics) determinen ineludiblement la persistència o extinció de nombroses espècies, i en general, dels valors ecològics d'aquest territori. En aquest sentit, la designació d'algunes àrees com a *sòl no urbanitzable de protecció especial* en el Pla territorial parcial de Ponent (Terres de Lleida) pretén ser una garantia de permanència de l'activitat agrària. Ara bé, aquesta figura no és suficient per a la conservació dels determinats valors vinculats a la pseudoestepa cerealista dels secans d'Utxesa. D'altra banda, és imprescindible l'harmonització de les transformacions espacials, la concentració parcel·lària i la disponibilitat d'aigua amb el respecte pel patrimoni natural, en un marc de consum eficient de l'aigua.

La previsió de creixement de reequilibri en els nuclis habitats d'aquesta zona per part del nou Pla territorial parcial és coherent amb la seva qualificació de rurals, encara que els efectes espacials de la millora de la xarxa viària al sud del sistema urbà de Lleida (variant sud) i el caràcter de via estructurant primària de la carretera que uneix Alfés i Sarroca cap a Maials, poden fer augmentar la pressió pel creixement urbà als dos nuclis. Finalment, l'AP-2 exerceix una gran influència en la generació de noves activitats (industrials, comercials i logístiques) a totes les Terres de Lleida. En aquesta zona, els seus efectes són patents a la seva part nord, on el canvi de l'estructura tradicional del paisatge agrícola, en forma de proliferació d'àrees de conreus abandonats, es pot accentuar en el futur.

Granges, conreus de secà i tossals a la Sardera. Observatori del Paisatge

Avaluació d'amenaques i oportunitats

Amenaces:

- El risc d'inundació a les ribes del riu Vall Major i del riu Set.
- El risc d'erosió a la zona sud, concretament a la riba del riu Segre i al nord d'Alfés.
- El risc d'invasió per *Arundo donax* de les ribes de tot el curs del riu Set.
- La tendència a la davallada demogràfica disminueix la densitat poblacional i l'activitat econòmica.
- Les concentracions parcel·làries potencialment poden homogeneïtzar el medi.
- Hi ha zones de concentració de cultius abandonats amb una gran exposició visual, i presència de zones nues i d'extraccions abandonades.

Oportunitats:

- La possible conservació de les condicions rurals dels nuclis.
- La millora de la xarxa viària pot crear oportunitats de desenvolupament per als pobles de la unitat.
- La presència d'àrees d'important valor ecològic i agrícola de significat oposat (hàbitats de zones àrides, hàbitats de zones humides i regadiu-secà) creen contrastos paisatgístics d'enorme valor a les zones fronteres.
- El possible establiment de nous models agraris que impliquin prosperitat sense renunciar al patrimoni i arrels mediterrànies que estructurin aquest paisatge.

480

Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els objectius de qualitat paisatgística definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de Lleida.

OQP 1

Un paisatge de secà divers, funcional, productiu i representatiu de la diversitat dels ecosistemes de secà a Catalunya.

Els cultius de secà tradicionals com els erms d'Aitona, el mas de Melons i la timoneda d'Alfés, amb tossals, marges i guarets de vegetació pròpia de zones estèpiques, formen el paisatge característic d'aquesta unitat i tenen associats importants valors culturals, a més de constituir l'hàbitat d'espècies estèpiques úniques a Catalunya com el sisó i la terrerola, que tenen una zona d'interès per a la connectivitat a l'oest d'Alcanó. Els tossals més destacats que defineixen part del paisatge d'aquest territori són el de Carrassumada, Gros, serra de la Pleta i serra Blanca.

OQP 2

Unes làmines d'aigua i uns cursos fluvials i els seus entorns ben conservats i amb diversitat de fauna i flora.

La unitat inclou basses, pantans i la Reserva Natural de Fauna Salvatge d'Utxesa, la zona humida més important de Ponent. Per altra banda, els rius Set, la Vall Major i la vall de Secà creuen aquest territori i en constitueixen corredors biològics i paisatgístics notables, per la qual cosa cal promoure'n la restauració i conservació dels boscos de ribera.

OQP 3

Unes fortificacions històriques rehabilitades que dotin de caràcter el paisatge.

Actualment queden vestigis dels castells i fortaleses que fa temps dominaren aquest territori. Alguns es conserven en bon estat i tenen un valor identitari i un cert potencial turístic, com la torre del castell de Sarroca, el castell palau d'Aspa, el nucli antic d'Alfés i l'església d'Alcanó. Altres es troben en ruïnes, com el castell Vinfaró.

Àrees amb valors especials per protegir

- Tossals testimoni d'aspecte estèpic: Carrassumada, Gros, serra de la Pleta i serra Blanca.
- Zona agrícola de la meitat sud-est, caracteritzada per la presència de conreus d'oliveres i cereal de secà i entorns del tossal Gros, al sud de Sarroca.
- Bosc de ribera del riu Set, d'Alfés a Sudanell.
- Zona d'interès per a la connectivitat del sisó i la terrorola a l'oest d'Alcanó, a la serra del Benefici.
- Jaciment geològic de la successió oligocènica de la serra Picarda-Montmaneu.
- Secans tradicionals amb valors ecològics i culturals: erms d'Aitona, mas de Melons, timoneda d'Alfés, etc.

Àrees de foment de la gestió

- Ribes i lleres del riu Set, Vall Major i vall de Secà.
- Zona humida del pantà d'Utxesa i dels pantans de Bel i de Simó.
- Espais corresponents a la xarxa Natura 2000 (secans de mas de Melons-Alfés, secans del Segrià i Utxesa).
- Promoció i gestió del patrimoni històric i els seus entorns: nucli antic d'Alfés, castell Palau d'Aspa, castell i església d'Alcanó i castell de Sarroca.
- Promoció i gestió del patrimoni rural (al sud de la unitat): murs de pedra seca, cabanes de volta, aljubs, etc.

Àrees susceptibles d'accions d'ordenació

- Façanes urbanes de Torres de Segre, Montoliu de Lleida i Sarroca de Lleida.

- Zones de vegetació espontània estèpica i guarets que resten a la unitat.
- Aeròdrom d'Alfés.
- Recorregut de l'autopista AP-2, que creua la unitat pel nord, i la C-12 que ho fa de nord a sud.
- Zones afectades pel canal Segarra-Garrigues i la transformació de conreus de secà a regadiu i en particular pels processos de concentració parcel·lària.
- Urbanització difusa pròxima al pantà d'Utxesa.
- Restauració de les zones amb activitats extractives abandonades a la serra de Carrassumada, serra de la Pleta i serra Blanca i a Torres de Segre i al nus de carreteres que forma l'encreuament entre l'AP-2 i la C-12.
- Abocadors controlats de Montoliu de Lleida i de runes d'Albatàrec.
- Condicionar els miradors de la unitat:
 - a) Jaciment de Bovalar
 - b) Tossal de Carrassumada
 - c) Alfés
- Senyalització dels recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) Aspa-Alfés
 - b) Sudanell-Sarroca de Lleida-Utxesa
 - c) Camí de riu des de Torres de Segre